The background features a white page with abstract blue elements. There are three circles of varying sizes: a large one at the top center, a medium one below it, and a very large one at the bottom right. Thin blue lines intersect these circles and extend across the page, creating a geometric pattern.

***МЕХАНІЗМИ
УПРАВЛІННЯ
СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЮ
БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ***

Коллективна монографія

УДК 351.863:502.1
М 55

Механізми управління соціоекологоекономічною безпекою держави:
колективна монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда та ін.; за заг. ред. д-ра
екон. наук, проф. Л. М. Черчик. Луцьк: Терен, 2019. 280 с.

У монографії відображені теоретико-методичні та прикладні аспекти механізмів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави. Визначено сутність та запропонована структура механізму забезпечення соціальної, економічної та екологічної безпеки держави а також соціоекологоекономічної. Подано підходи до формування механізмів забезпечення компонентів соціальної, економічної та екологічної безпеки держави. Визначено особливості формування соціального потенціалу населення з метою забезпечення соціальної безпеки, а також особливості та окремі інструменти забезпечення безпеки з окремих сферах господарювання.

Дослідження розраховане на науковців, керівників та фахівців підприємств, установ, організацій, представників державних органів управління, викладачів, студентів, а також кола читачів, які цікавляться проблемами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки підприємств.

Рецензенти: Хумарова Н. І., доктор економічних наук, професор, с.н.с, головний науковий співробітник відділу економічного регулювання природокористування Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НЛН України

Купчак В.Р., доктор економічних наук, доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки

ISBN 978-617-7680-74-0

*Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
протокол № 14 від 31 жовтня 2019 р.*

© Черчик Л. М. та ін.
2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	7
1.1. Механізм забезпечення соціальної безпеки держави та інституційні основи його функціонування <i>Длугопольська Т.І.</i>	8
1.2. Формування соціального потенціалу населення з метою забезпечення соціальної безпеки <i>Коленда Н.В.</i>	29
1.3. Механізм забезпечення житлової безпеки <i>Павлова О.М., Павлов К.В.</i>	45
1.4. Стан фінансування ключових соціальних видатків в Україні та глобальне старіння населення <i>Длугопольська Т.І.</i>	53
1.5. Соціальна відповідальність та інструменти її забезпечення в контексті формування соціально-економічної безпеки в аграрній сфері <i>Зеленко О.М.</i>	67
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	77
2.1. Сутність та складові механізму забезпечення екологічної безпеки держави <i>Матвійчук Н.М.</i>	78
2.2. Проблеми і перспективи забезпечення кліматичної безпеки на державному рівні <i>Карлін М.І.</i>	96
2.3. Механізм забезпечення енергетичної безпеки держави <i>Матвійчук Н.М.</i>	114
2.4. Фінансовий механізм стимулювання розвитку відновлювальної енергетики в Україні <i>Рудик Н.І., Рудик А., Моклиця Н.</i>	128
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	144
3.1. Механізм забезпечення фінансової-економічної безпеки сталого розвитку держави <i>Стащук О.В.</i>	145

3.2. Механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави <i>Варналій З.С., Нікитенко Д.В.</i>	151
3.3. Механізм забезпечення інноваційної безпеки держави <i>Полінкевич О.М.</i>	168
3.4. Механізм забезпечення безпеки страхового ринку України <i>Борисюк О.В.</i>	178
3.5. Формування показників комплаєнс-безпеки держави та підприємства <i>Кобелева Т.О</i>	193
РОЗДІЛ 4. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	209
4.1. Сутність та складові механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави <i>Коленда Н.В., Черчик Л.М.</i>	210
4.2. Інноваційно-інвестиційна складова забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави <i>Сак Т.В.</i>	233
ВИСНОВКИ	241
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	244

ПЕРЕДМОВА

Для України проблема забезпечення безпеки стає особливо актуальною, оскільки перед країною постали загрози не лише техногенного, економічного характеру, а й свободи, національної незалежності та єдності.

Глобальні проблеми, такі як вичерпання ресурсів, обмеженість асиміляційного потенціалу, погіршення якості довкілля, здоров'я людей, можна вирішити тільки з позиції глобальної ж безпеки, яка враховуватиме економічну, соціальну та екологічну складові. Це свідчить про необхідність реалізації підходів і принципів забезпечення цілісності об'єкту дослідження, яким є соціоекологоекономічна безпека (СЕЕБ) та система її забезпечення, оскільки нехтування однією зі складових призводить до незворотних негативних наслідків у розвитку всіх підсистем.

У світовій науці і практиці національного та наднаціонального управління увага приділяється глобальній безпеці, людській безпеці, що тісно корелює з предметом дослідження. У Доповідях ПРООН виділяються сім елементів людської безпеки (економічна, продовольча, медична, екологічна, політична, людини, спільнот) на глобальному рівні як і в Концепції сталого розвитку.

Більшість праць вітчизняних вчених присвячено окремо економічній, екологічній, соціальній безпеці держави. Аналіз літературних джерел довів, що, не дивлячись на значні результати наукових досліджень у названих сферах, не знайшли належного відображення питання формування комплексної системи соціоекологоекономічної безпеки держави.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень щодо формування механізмів управління соціоекологоекономічною безпекою держави, що обумовлює постановку таких завдань:

- узагальнення наукових підходів щодо формування механізмів управління соціальною, екологічною та економічною безпекою держави;
- обґрунтування сутності механізму управління соціоекологоекономічною безпекою держави;
- визначення передумов та проблем впровадження цих механізмів;
- розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення окремих інструментів механізму управління соціоекологоекономічною безпекою держави та її складових – економічної, екологічної, соціальної безпеки;
- обґрунтування стратегій забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави та її складових.

Об'єктом дослідження є процеси управління соціоекологоекономічною безпекою держави.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи та практичні рекомендації до формування механізмів управління соціоекологоекономічною безпекою держави, удосконалення окремих інструментів.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять положення сучасної економічної, соціальної, екологічної теорії; теорії глобальної, людської, безпеки; принципи сталого розвитку. У дослідженнях використано новий синтетичний підхід як сукупність загальнонаукових підходів, а саме: системно-структурного – для розробки системи управління соціоекологоекономічною безпекою; процесного – для розробки механізмів управління соціоекологоекономічною безпекою; інституційного та функціонального – для розробки пропозицій щодо формування стратегій та окремих інструментів управління соціоекологоекономічною безпекою держави.

Для отримання результатів використані методи: логічного узагальнення, синтезу, аналізу та порівняння – для визначення сутності механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави; системного аналізу – для дослідження підходів до обґрунтування змістовного наповнення механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави; моделювання – для розробки моделей механізмів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави; структурно-функціональний – при формуванні функціональних блоків та наборів інструментів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки; програмно-цільовий – для обґрунтування програм, проектів та розробки заходів щодо управління соціоекологоекономічною безпекою держави.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково-прикладних положень, які дають можливість сформулювати ефективні механізми забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави в контексті трьох складових (економічної, екологічної, соціальної). Отримані результати слугують основою для обґрунтування та прийняття управлінських рішень на національному рівні.

Монографія виконана у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за результатами третього етапу фундаментального дослідження на тему «Управління соціоекологоекономічною безпекою» (номер державної реєстрації 0117U002302).

РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ
1.1.	<i>МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ</i>	
1.2.	<i>ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСЕЛЕННЯ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	
1.3.	<i>МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВОЇ БЕЗПЕКИ</i>	
1.4.	<i>СТАН ФІНАНСУВАННЯ КЛЮЧОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ВИДАТКІВ В УКРАЇНІ ТА ГЛОБАЛЬНЕ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ</i>	
1.5.	<i>СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ</i>	

1.1. Механізм забезпечення соціальної безпеки держави та інституційні основи його функціонування

За умов обмеженості бюджетних ресурсів, військово-політичних конфліктів та міграційних проблем багато країн Європи (у т.ч. Україна) стикаються сьогодні із ситуацією браку можливості забезпечення соціальної безпеки населення від фінансово-економічних та політичних потрясінь. В той час як інші держави наражаються на небезпеку гарантування надто великих соціальних благ в контексті забезпечення прав людини і розвитку демократії (наприклад, Скандинавські країни).

Механізм забезпечення соціальної безпеки являє собою систему заходів економічного та правового характеру із запобігання соціальним загрозам та викликам, що включає:

- моніторинг соціально-економічного розвитку для прогнозування та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз соціальної безпеки;
- обґрунтування гранично допустимих значень соціально-економічних індикаторів, недотримання яких приводить до кризових явищ;
- заходи із виявлення і попередження загроз безпеки соціальної сфери.

У працях К. Малліган та К. Сала-і-Мартін [1; 2] виокремлюється більше десятка різноманітних теорій, що пояснюють зміст і бажаність соціальної безпеки з різних підходів – політичного, економічного та нарративного (табл. 1.1.1).

Політична концепція соціальної безпеки розглядає її через призму перерозподілу, а виграш окремих економічних агентів – в контексті політичної боротьби за т.з. «соціальний приз» (пенсія, соціальна допомога, субсидія тощо). В рамках політичної концепції наголошується, що різні групи інтересів змагаються за обмежені ресурси, і якщо «перемогу» здобувають бідні, особи похилого віку та інші соціально-вразливі верстви населення, то це питання стосується саме соціальної безпеки, оскільки на фінансування їх потреб спрямовуються масштабні державні видатки. Незважаючи на те, що вигоди від політичної боротьби часто є економічно невиправданими через популізм політиків або лобізм окремих домінуючих за кількістю чи активністю груп інтересів, проте нерідко саме острах втратити популярність у виборців змушує полісімейкерів приймати рішення, далекі від ефективності та раціональності. «Загравання з електоратом» дозволяє політикам перерозподіляти ресурси на користь соціально-вразливих верств населення, що особливо проявляється перед черговими виборами.

Політичні концепції можна поділити на дві групи: 1) теорія раціонального голосування більшості; 2) теорія груп тиску, в якій виділяються моделі політичної конкуренції із тимчасовими втратами та захисту платників податків.

Ключові концепції та теорії соціальної безпеки*

Концепції	Ключові теорії соціальної безпеки
Політичні концепції	1. Теорія раціонального голосування більшості (majority rational voting) 2. Теорія груп тиску (theories of pressure groups)
Концепції ефективності	1. Теорія оптимального перерозподілу або поділу ризику (optimal redistribution or risk sharing) 2. Теорія оптимального страхування літніх (optimal retirement insurance) 3. Теорія (проблема) марнотратного батька (prodigal father problem) 4. Теорія оманливого кейнсіанства (misguided Keynesian) 5. Теорія довічного страхування (optimal longevity insurance) 6. Теорія державної економії на адміністративних витратах (government economizes on administration costs) 7. Теорія повернення інвестицій в людський капітал (return on human capital investment)
Описові (нарративні) концепції	1. Теорія «листа щастя» (chain letter) 2. Теорія фіксованої праці (lump of labor) 3. Теорія монополістичного капіталізму (monopoly capitalism) 4. Теорія квазі-раціональної політики (nearly rational policy)

*Джерело: побудовано на основі [1; 2]

Згідно із теорією раціонального голосування більшості (модель Г. Табелліні [3]) переможцями в політичній боротьбі за, наприклад, приз «пенсія» стають літні люди. Ця модель базується на процедурі прийняття публічних рішень в демократичних країнах, коли перемогу визначає т.з. «медіанний виборець». В ролі медіанного виборця щодо пенсійних програм виступають, переважно, люди середнього та передпенсійного віку – майбутні отримувачі пенсій. Саме вони голосують за високі державні соціальні видатки, особливо за умов відсутності економічного росту та низького рівня життя більшості населення. Держава розглядається в якості єдиної підтримки на випадок несприятливих обставин, особливо в групах літніх та малозабезпечених осіб. І якщо вони за чисельністю значно перевищують групи молоді та середнього класу, і маючи спільні інтереси об'єднуються у коаліції, то фіскальна політика набуватиме перерозподільного характеру на користь соціально-вразливих верств населення. Обсяг бюджетних видатків на соціальні допомоги, природно, зростатиме в країнах, уражених «революцією сивини» та нерівністю. Міграційна криза країн ЄС додає до цих груп також вимушених переселенців та мігрантів, які також претендують на соціальну підтримку приймаючих країн. І хоча не усі вони залучені в процес прийняття політичних рішень, однак можуть стати суттєвим фактором політичного та економічного тиску на політиків.

В іншій моделі теорії раціонального голосування більшості (модель Е. Браунінга [4]) розглядаються три вікові групи: молодь, люди середнього віку та літні особи. Перші дві групи сплачують податки, а переваги у вигляді пенсійних виплат отримує третя група. В разі чіткого переконання молоді та людей середнього віку у тому, що солідарна модель пенсійної системи (pay-as-you-go – PAYG) буде постійною і наступні покоління проти неї не заперечуватимуть, усі вікові групи підтримуватимуть цю пенсійну систему. Однак, якщо зважувати різницю в доходах різних вікових груп, суму сплачуваних податків, виникає питання про актуальність існування накопичувальної пенсійної системи та можливості об'єднання груп інтересів у різноманітні коаліції. Головним питанням в цьому є те, які коаліції стануть більш стійкими та сильними – коаліції малозабезпечених та літніх осіб чи коаліції середнього класу та молоді? За умов перманентного збільшення частки людей 65+ у віковій структурі населення багатьох країн світу, особливо високорозвинутих, та повільних темпів економічного зростання протягом останніх років, найімовірнішим варіантом є саме домінування коаліцій малозабезпечених та літніх осіб. В такому випадку модель соціальної безпеки найімовірніше буде прогресивною із перерозподілом доходів від багатих до бідних.

Протягом 1960-2017 рр. найбільшими темпами чисельність населення у віці 65+ зросла в Японії (у 4,3 рази), Болгарії, Фінляндії (у 2,9 рази), Греції, Португалії (у 2,6 рази). Саме в цих країнах, а також в Німеччині, Швеції, Італії населення у віці 65+ становить понад 20% загальної кількості населення. Низькі темпи економічного зростання багатьох країн світу останніх років накладають додаткові труднощі у підтримці усталених соціальних стандартів та фінансування програм соціальної безпеки. Так, в Німеччині темпи економічного зростання протягом 2010-2017 рр. знизились майже на 60%, Канаді – на 65%, Швейцарії та Японії – на понад 70%.

В теорії груп тиску можна виділити модель політичної конкуренції різних вікових груп населення (молоді та літніх), що розглядається К. Малліган та К. Сала-і-Мартін [1] в контексті інтенсивності виявлення переваг. Зважаючи на те, що літні люди є більш егоїстичними та активно голосують за короткострокові соціальні програми на шкоду довгостроковим проектам соціально-економічного розвитку, а молодь, як правило, є менш активною частиною виборців, «перемогу» часто отримують популістські проекти, не зорієнтовані на розвиток, що досить часто відбувається в Україні. До того ж, молодь часто уникає відповідальності, посилюючи т.з. «проблему фрірайдера», оскільки не розуміє усіх можливих ефектів у майбутньому. І якщо літні особи

голосують за скорочення робочого дня, широкі соціальні програми, то молодь обирає низькі податки, що посилює конфлікт і протистояння цих груп інтересів.

Інша модель теорії груп тиску – модель захисту податкоплатника Г. Бекера і К. Малліган [5] демонструє, що недосконала система соціальної безпеки із недостатнім фінансуванням різноманітних соціальних програм може слугувати прикладом мінімального уряду, низького рівня лобізму та ефективного захисту податкоплатника від тиску з боку потенційних отримувачів соціальних виплат.

Теорії ефективності є найчисельнішою групою серед концепцій соціальної безпеки, що спираються на «ринкові фіаско» і допомагають зрозуміти, які саме програми соціального захисту допомагають їх мінімізувати. Ця група включає сім ключових теорій [2]:

1. Теорія оптимального перерозподілу (поділу ризику), яка спрямована на забезпечення добробуту соціально-вразливих груп населення (переважно літніх осіб). Соціальний захист в цій теорії розглядається як оптимальна державна політика, спрямована на пом'якшення (подолання) бідності серед літніх осіб та інших вразливих груп. В моделі оптимального перерозподілу Дж. Мірліс [6], що охоплює групи літніх і молодих людей, рівень соціального захисту позитивно корелює із економічним зростанням, яке підвищує доходи продуктивної молоді порівняно із особами пенсійного віку, що потребують активної державної підтримки для мінімізації розриву у доходах [7]. Стосовно поділу ризиків, то соціальний захист убезпечує індивідів від загроз, пов'язаних із зміною кон'юнктури на ринку праці, падінням продуктивності тощо. Соціальне страхування гарантує справедливість у перерозподілі – ті, хто заробляють більше, сплачують більше податків та претендують на вищі соціальні виплати у майбутньому, ніж ті, хто заробляють мало і вимушені задовольнитись мінімальним рівнем соціального захисту.

К. Сала-і-Мартін [8] зазначає, що із віком людський капітал знецінюється, оскільки розмір ВВП на особу більший тоді, коли люди 60+ переважно не працюють, ніж працюють. Також вчений стверджує, що літні особи негативно впливають на продуктивність праці молоді, яка, в свою чергу, намагається змусити їх піти на пенсію якнайшвидше, звільнивши для них робочі місця. Свобода, яка в багатьох демократичних країнах панує на ринку праці, може бути замінена літніми особами на різноманітні соціальні виплати. Саме тому у високорозвинутих країнах, які не уражені проблемою старіння населення, практикуються схеми раннього виходу на пенсію. В тих же країнах, де гостро постає проблема “революції сивини”, поступово збільшується пенсійний вік, що пов'язано із зростанням тривалості життя, покращенням стану здоров'я літніх осіб тощо.

2. Теорія оптимального страхування осіб похилого віку [9] наголошує, що метою соціальної безпеки є заміна доходу, що втрачений через пенсійний вік, смерть чи каліцтво працівника, який заслуговує на захист, незважаючи на життєві ризики. Одним із варіантів розв'язку проблеми є приватні пенсійні заощадження, що робляться у молодому віці, іншим варіантом – страхування. Однак на страховому ринку виникає проблема «несприятливого відбору»: як тільки люди отримують правдиву інформацію про стан свого здоров'я, що ризик хвороб є сильним, саме вони стають зацікавленими у приватних страхових програмах, тоді як для страхових компаній ця категорія людей є найменш бажаними клієнтами. Тому оптимальною стратегією уряду стає запровадження загальнообов'язкових програм страхування.

3. «Проблема марнотратного батька» базується на припущенні, що необхідність соціального захисту виникає тому, що люди у молодому віці не заощаджують достатньо для підтримки рівня життя у похилому віці. Це пояснюється кількома причинами:

1) марнотратність через т.з. «міопію» [10; 11; 12], яка пов'язана із тим, що людям бракує інформації для оцінки своїх справжніх потреб при виході на пенсію, вони не готові приймати ефективні рішення на довгострокову перспективу через небажання визнавати факт своєї майбутньої старості, їхні рішення приносять незначний корисний ефект для майбутнього. Отже, уряд вимушений діяти стратегічно, примушуючи людей заощаджувати, розвивати накопичувальні програми страхування, адміністровані приватними компаніями, оскільки за системи солідарного страхування вперше створена програма не дозволить існуючій генерації літніх осіб робити пенсійні заощадження, які їм потрібні для життя;

2) раціональна марнотратність [13], яка пов'язана із тим, що сама поява пенсій в середині ХХ ст. спричинила ефект цілковитого покладання на державу в питаннях соціальної безпеки більшістю населення. Люди усвідомлюють не лише майбутню потребу в пенсійному забезпеченні, але й прогнозують те, як інші члени суспільства будуть реагувати на їх потреби. Тому вони розраховують на підтримку суспільства в скрутні часи, навіть у разі, якщо вони із власної вини потрапили в таку ситуацію. Стратегія соціально-економічного розвитку прогресивних країн передбачає формування стабільного середнього класу, скорочення прошарку малозабезпечених громадян (у т.ч. ліквідацію бідності серед літніх осіб), однак, теперішнє економічно активне населення, підтримуючи соціальні програми для осіб літнього віку, хоче бути впевненим, що і йому у випадку несприятливих обставин допоможуть прийдешні покоління. В цьому випадку необхідними стають програми стимулювання заощаджень працюючої молоді.

4. Теорія оманливого кейнсіанства [14], яка відштовхується від кейнсіанської доктрини, що соціальні програми створені саме для того, щоб знижувати схильність до заощаджень в періоди низького попиту і стимулювати споживання. Однак кейнсіанство активно модифікується [15]: від усталених канонічних поглядів кейнсіанців щодо домінуючої ролі фіскальної політики та нехтуванням борговою проблемою до нового кейнсіанства, в якому органічно співіснують фіскальна та монетарна політика, недооцінюється проблема фінансової системи як джерела нестабільності.

На сьогодні із збільшенням тривалості життя та зростанням попиту населення у передпенсійному віці на різні види благ, політики-кейнсіанці можуть збільшити офіційний пенсійний вік з метою стимулювання приватних заощаджень. Однак в реальному світі відбувається протилежне, і перерозподіл від молоді до літніх осіб в кейнсіанському аналізі посилює ефект стимулювання споживчого попиту. На думку кейнсіанців, заощадження є несумісними із зростанням, що є помилковим припущенням за умов розвиненості фінансових ринків, мобільності капіталу.

5. Теорія довічного страхування стосується тривалості життя людини, яка нікому не відома. Л. Котлікоф та А. Співак [16] припускають, що ризик настання несприятливих подій змушує літніх осіб віддавати до половини власних ресурсів з метою отримання справедливого ануїтету. Однак невизначеність не означає, що втручання уряду є неминучим. Приватні ринки також можуть запропонувати ефективні інструменти управління фінансами. Якщо індивіди володіють інформацією про стан свого здоров'я, то саме приватні інститути допоможуть розв'язати проблему несприятливого відбору. Проте, саме держава часто управляє обов'язковими програмами соціального захисту через гарантування вищої ефективності адміністрування та більшої довіри населення [17].

В деяких країнах громадянам дозволяється здійснювати вибір на користь ануїтету та отримувати одноразову допомогу при виході на пенсію (нові системи пенсійного страхування у Бахреїні, Єгипті, Мексиці). К. Сала-і-Мартін [8] зазначає, що існує мало прикладів несприятливого відбору в системах приватного страхування життя і ринку ануїтетів.

6. Теорія державної економії на адміністративних витратах [18] наголошує на тому, що уряд повинен адмініструвати пенсійні програми через економію на масштабі, хоча самі послуги соціального захисту можуть забезпечуватись приватними компаніями. В цій теорії застосовується правило «один розмір для всіх» для усіх соціальних програм, дозволяючи мінімізувати адміністративні витрати. Проте, навіть якщо приватне адміністрування програм є більш витратним порівняно із державним, це зовсім не означає, що від нього потрібно

відмовитись. Громадяни із різних причин можуть обирати дорожчі приватні соціальні програми із приватним адмініструванням.

7. Теорія повернення інвестицій в людський капітал апелює до того, що соціальна безпека виступає своєрідними дивідендами, які літні люди отримують за колишнє інвестування свого людського капіталу. Тобто, чим більше теперішні працівники заробляють, тим більше доходів від прибуткового податку акумулюється у фондах, які можна спрямовувати на соціальні цілі для підтримки тих, хто продуктивно працював у минулому і також підтримував соціально-вразливі верстви населення. Освітні інвестиції, як державні, так і приватні, також виступають вагомим аргументом на користь цієї теорії, оскільки визначають якість людського капіталу.

Остання група концепцій, що важко піддається математичній інтерпретації, отримала назву описових (нарративних) теорій, які не відносяться ні до політичної групи, ні до групи ефективності. Серед таких теорій можна виокремити [2]:

1. Теорія «листа щастя», що базується на принципі піраміди Понці, коли перша генерація літніх осіб отримує пенсію від молоді у відповідь на обіцянки, що майбутні генерації сплачуватимуть за аналогічним принципом на утримання осіб похилого віку. Кожна генерація впевнена, що сплата податків на соціальне забезпечення є виправданою стратегією, зважаючи, що наступні покоління платитимуть більше. В цій теорії «виграш» першої генерації фінансується втратами наступних поколінь. В деякій мірі в Японії реалізується така модель, коли молоді люди, піклуючись про самотніх осіб літнього віку, «заробляють» собі бали на аналогічне піклування у старості на випадок, коли рівень їх пенсійних доходів та сімейний стан не дозволить мати гідний рівень життя на пенсії.

П. Даймонд в своїй моделі поколінь (overlapping generation model) [18], наголошував, що є кілька життєвих періодів людини. В молодості індивід працює, а отриману за працю винагороду розподіляє на поточне споживання і заощадження. В старості він не отримує нових доходів, витрачаючи накопичені заощадження, а згодом помирає. Альтруїстичного зв'язку між поколіннями не має: до кінця життя літні люди повністю витрачають свої заощадження, а молодь не успадковує нічого, але і не допомагає пенсіонерам. Однак, такі жорсткі припущення в реальному світі не спрацьовують, оскільки літні особи можуть нагромадити капітал, який не в змозі будуть витратити за життя, а існуюча солідарна система пенсійного страхування убезпечує від ризиків та підтримується більшістю населення з огляду на принцип справедливості.

2. Теорія фіксованої праці наголошує на тому, що в світі, де панує безробіття, особливо серед молоді, а НТП тільки підсилює цю проблему, робочі

місця повинні бути перерозподілені від осіб літнього віку до молоді. Уряд може це зробити, запропонувавши особам передпенсійного віку пенсії в обмін на звільнення робочих місць. Вченими висуваються кілька аргументів на користь цього [19]: молодь більш продуктивна; високе безробіття серед молоді може загрожувати політичній стабільності більше, ніж висока частка безробітних серед людей передпенсійного віку (навіть соціально-економічна статистика не калькулює їх частку); профспілки підтримують цю політику, оскільки, на відміну від осіб передпенсійного віку, молодь активно шукає роботу, чим здійснює тиск на розмір зарплат. Фактично висока пенсія стає своєрідним «хабарем» високооплачуваному працівнику передпенсійного віку залишити ринок праці.

3. Теорія монополістичного капіталізму, описана в неомарксистській літературі [20], наголошує на тому, що державні трансферти спрямовуються різним групам реципієнтів для того, щоб населення не повставало проти держави та не створювало соціально-політичних конфліктів. Оскільки літні особи є менш продуктивними порівняно з молоддю, то капіталістична економіка прагне «виштовхнути» їх із ринку робочої сили, тоді як державна система соціального захисту запобігає цьому. Високі пенсії часто сприяють міграції літніх осіб в інші країни світу і це є значно меншою загрозою для уряду, ніж працюючі пенсіонери та невдоволена молодь, яка не має роботи.

4. Теорія квазі-раціональної політики [13] пов'язана із тим, що приватні пенсійні плани також можуть стимулювати обов'язковий вихід на пенсію, а держава може наслідувати плани приватних пенсійних систем. Проте як у США, Канаді, так і в країнах Європи існуючі програми приватного пенсійного страхування не в змозі охопити усю кількість працівників, які на це претендують.

Загалом, усі наведені теорії соціальної безпеки апелюють до її безумовної важливості в контексті підтримки гідного рівня життя населення, недискримінації та забезпечення соціальної злагоди в суспільстві, а також збалансування пріоритетів ефективності економічного розвитку із питаннями соціальної справедливості.

Соціальну безпеку можна розглядати в контексті забезпечення захисту держави та окремої людини. Згідно із державницьким підходом, соціальна безпека віддзеркалює захищеність соціальної сфери суспільства (людський розвиток, охорона здоров'я, безробіття, зайнятість, стан екології, доходи населення, ринок праці, громадянське суспільство, соціальне забезпечення, демографічна ситуація, епідеміологічна ситуація, міграція, релігія, гендерна політика, бідність, житлові умови, продовольче забезпечення, освіта, етнонаціональні відносини) [21; 22] і держави від загроз, здатних зруйнувати чи

зумовити її деградацію [23]. Вона передбачає наявність об'єктивних та суб'єктивних факторів й умов, які забезпечують нормальну життєдіяльність соціуму та його здатність протистояти несприятливим зовнішнім та внутрішнім руйнівним впливам, зберігати свою цілісність та здатність до відтворення, а також стійкість свого розвитку [24]. Метою соціальної безпеки є гарантування добробуту громадян, критерієм якого є середній клас чисельністю не менш 75%, і головним її інструментом виступає система державного соціального захисту [25]. Соціальна безпека в цьому контексті є станом захищеності держави від загроз і ризиків, яка використовує сукупність заходів із захисту своїх інтересів та інтересів громадян у соціальній сфері, розвитку соціальної структури й відносин у суспільстві, системи життєзабезпечення та соціалізації людей, способу їх життя у відповідності із інтересами прогресу теперішніх та майбутніх поколінь [26].

З точки зору окремої людини, у сучасній безпековій літературі прийнято виокремлювати три підходи:

1) прав людини, з точки зору якого держава зобов'язана гарантувати мінімальні соціальні стандарти життя своїм громадянам (освіта, медичне забезпечення, соціальний захист);

2) політичної стабільності, в межах якого соціальну безпеку розглядають в контексті забезпечення електоральної підтримки, успіху проведення виборів та контролю;

3) стимулювання економічного зростання, що акцентує увагу на якості людського та соціального капіталу, подоланні нерівності тощо.

Найбільш поширеним підходом на сьогодні є перший, і у зарубіжній літературі соціальна безпека найкращим чином описується категорією особистої безпеки, під якою розуміють «захист від загроз для життя окремого індивіда та його якості, за одночасного створення умов для вільного розвитку особистості і реалізації її прав та можливостей приймати участь у суспільному житті як на національному, так і міжнародному рівні» [3], з чим ми погоджуємося. Цей підхід концентрується на добробуті індивідів (особистісний рівень) [27]: 1) безпека від хронічних загроз (голод, хвороби, репресії); 2) захист від раптових та болючих загроз сучасного життя (вдома, на роботі, у суспільстві). Безпека особи як концепція передбачає «емансипацію від домінування владних структур – чи то на глобальному, національному чи локальному рівнях за масштабом та походженням» [28] та «спільність знання, технології, інститутів та видів діяльності, які захищають та зберігають біологічне існування людського життя, а також процеси, що захищають та вдосконалюють колективний мир та процвітання в цілях підвищення свободи людини» [29].

Сьогодні підхід особистісної безпеки охоплює усі заходи, які загрожують виживанню людини, повсякденному життю та гідності (погіршення стану навколишнього середовища, порушення прав людини, транснаціональна організована злочинність, вплив біженців, бідність, інфекційні хвороби), а також зусилля щодо протидії цим загрозам [30]. В Канаді сюди включають і захищеність від фізичних загроз, досягнення гідного рівня життя, гарантію основних прав людини, верховенство закону, соціальну рівність, захист громадян у конфліктах та сталий розвиток [31]. Оскільки в реальному житті через дію ринкових механізмів та існування приватних економічних агентів немає гарантії того, що соціальний захист не стане соціально стратифікованим, то державницьке гарантування кожному громадянину мінімального рівня добробуту стає своєрідним компромісом, який забезпечує баланс інтересів в суспільстві.

Отже, у вузькому значенні термін «соціальна безпека» стосується програм соціального страхування для літніх людей та осіб із інвалідністю (наприклад, у США). В інших країнах, в т.ч. Україні, використовується більш широке розуміння соціальної безпеки, яке охоплює такі види соціального захисту за методологією ОЕСР [32]:

- піклування про літніх людей (пенсії за віком, допомога на дому, послуги за місцем проживання);
- піклування про членів сімей військовослужбовців та постраждалих в катастрофах (пенсії, допомога на поховання);
- допомога у разі недієздатності та тимчасової непрацездатності (послуги по догляду, допомога у разі недієздатності, допомога постраждалим від аварії на робочому місці та допомога у разі нещасних випадків, оплата листків непрацездатності);
- охорона здоров'я (видатки на лікування у стаціонарних медичних закладах, амбулаторне лікування, оплата медичних препаратів, виплати на первинне лікування);
- сім'я та діти (допомога при народженні дитини, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога самотнім батькам та ін.);
- діяльність щодо розвитку ринку праці (послуги з працевлаштування, фінансування освітніх заходів для молоді);
- соціальна підтримка в разі безробіття (допомога по безробіттю, компенсації у разі звільнення);
- забезпечення житлом (грошова допомога на купівлю та оренду житла);
- інші заходи соціального захисту (допомога по інвалідності, у зв'язку з втратою голувальника тощо).

Універсальна потреба в соціальному захисті на початку ХХ ст. була визнана світовою спільнотою як основоположне право людини. Оскільки Міжнародна організація праці (МОП) була створена у 1919 р., досягнення в сфері соціального захисту стало основою її мандату. Підхід МОП до соціального забезпечення базується на правах, тобто для реалізації права на соціальне забезпечення використовуються міжнародно-правові документи в якості відправної точки, а безпосереднє право на соціальний захист визнається як право людини в основних документах, що закріплюють ці права, а саме: Загальній декларації прав людини і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, а також багатьох інших. МОП запровадила низку стандартів соціальної безпеки, які передбачають різні види охоплення соціальним захистом в різних економічних системах. Низка конвенцій із соціального забезпечення пропонує широкий спектр положень, які дозволяють досягти мети універсального охоплення соціальним захистом. За умов глобалізації, коли люди все більше піддаються впливу світових економічних криз та різного виду ризиків, зростає усвідомлення факту, що універсальна національна політика соціального захисту може забезпечити буфер проти багатьох негативних соціальних викликів.

Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., є першим в історії міжнародних відносин актом, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у різних сферах суспільного життя, яких мають дотримуватись і поважати всі без винятку держави [33]. У Декларації подано положення, що виражають основні ідеї права соціального забезпечення, його принципи. Перш за все, «соціальні права визнаються за всіма людьми незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового або іншого становища (ст. 2)» [33]. У ст. 22 зазначено, що «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній та культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави» [33]. Соціальний захист має абсолютний характер і не може бути обмежений національним законодавством, тобто нормативними актами не можна позбавляти соціального захисту окремих категорій громадян.

Право на соціальний захист і соціальне забезпечення людина має за умови настання обставин, яким закон надає правового значення. Загальна Декларація прав людини наводить основні з них, а саме: безробіття, хвороба, інвалідність, удівство, старість, материнство, дитинство. Теоретичними засадами для

визначення прожиткового мінімуму є ст. 23, 25 Декларації. У п. 1 ст. 25 зазначається, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. У п. 3 ст. 23 Декларації уточнюється, що кожний, хто працює, має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідний рівень життя людини та її сім'ї, а в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Декларація відносить сім'ю, дітей і жінок, які мають малолітніх дітей, до найбільш вразливих груп населення. З метою їхнього захисту в міжнародному акті зазначено, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави» [33] (п. 3 ст. 16), що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу (п. 2 ст. 25). Декларація наголошує на гарантуванні з боку держави безплатності хоча б початкової та середньої освіти (п. 1 ст. 26).

Друга Світова війна та післявоєнний період сприяли розвитку системи соціальної підтримки на національному, регіональному та міжнародному рівнях із визнанням права на соціальний захист як невід'ємного права людини. Європейська соціальна хартія, яка підписана 18 жовтня 1961 р., а 3 травня 1996 р. прийнято переглянуту редакцію цього документу, що набрала чинності 1 липня 1999 р., розкриває зміст таких прав у сфері соціального захисту, як: право на соціальне забезпечення (ст. 12); право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу (ст. 19); право жінок, що працюють, на охорону материнства (ст. 8); право на охорону здоров'я (ст. 11); право на користування послугами соціальних служб (ст. 14) та ін. У Хартії дається перелік не лише соціальних, а й економічних прав. Критерієм їх розмежування служать сфера праці (економічні права) і життєдіяльність людини поза сферою зайнятості (соціальні права). Узяті на себе зобов'язання держави виконують за допомогою законів або правил, угод між роботодавцями та організаціями працівників, а також за допомогою поєднання цих двох методів та інших відповідних засобів. Хартія передбачає механізм контролю за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань [34]. Україна ратифікувала цю хартію 14 вересня 2006 р.

Наступним кроком в сфері законодавчого забезпечення соціального захисту на міжнародному рівні стало прийняття Європейського кодексу соціального забезпечення, який був підготовлений у співробітництві з МОП та підписаний державами – членами Ради Європи 16 квітня 1964 р. Кодекс і протокол до нього гарантують мінімальний рівень соціального захисту разом з медичним обслуговуванням, виплату допомог у разі хвороби і тимчасової непрацездатності у зв'язку з виробничими травмами, допомог у зв'язку з

народженням дитини, у разі безробіття, інвалідності, в разі смерті годувальника, а також сімейні допомоги і пенсії.

Переглянутий і доповнений варіант Кодексу 1990 р. враховує зміни в законодавстві, що стосується соціального забезпечення в країнах, які входять до Ради Європи, і закріплює розширені норми соціального захисту. Цей Кодекс є орієнтиром європейської моделі соціального захисту населення, заснованій на ідеї соціальної справедливості. Країни, що підписують цей документ, зобов'язуються «підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення [35].

Підписавши 10 листопада 2016 р. Європейський кодекс соціального забезпечення, Україна, як член Ради Європи, підтвердила рішучість дотримуватися своїх зобов'язань, взятих при вступі до цієї організації, а саме принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини [36]. Підписання Кодексу підтверджує, що уряд України спрямовує свої зусилля на повну адаптацію національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів, визначених багатосторонніми міжнародними інструментами Ради Європи, якими є Європейська соціальна хартія (переглянута) та Європейський кодекс соціального забезпечення.

Не менш важливим нормативно-правовим актом в сфері соціального захисту є Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. і ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р.

Значну увагу в Пакті приділено правам людини у сфері соціального захисту населення, де не лише підтверджені зазначені права, що були проголошені в Загальній декларації прав людини, а й значно розширені, що зобов'язує держави гарантувати їх належними ресурсами [37].

Відповідно до ст. 9 Пакту держави визнали право кожної людини на соціальне забезпечення разом із соціальним страхуванням. У ст. 11 Пакту підтверджується, що держави визнають не лише право кожної людини на достатній життєвий рівень, а й на поліпшення умов її життя та членів сім'ї, зобов'язуючись при цьому вживати заходів щодо забезпечення реалізації цього права.

Ще одним міжнародним правовим актом в сфері соціального захисту стала Декларація соціального прогресу і розвитку, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1969 р., в якій підкреслено, що соціальний прогрес і розвиток мають спрямовуватися на постійне підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства шляхом досягнення, зокрема, таких головних завдань: подолання голоду і недоїдання та гарантія права на належне

харчування; ліквідація злиднів і забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого і рівномірного розподілу прибутків; досягнення найвищого рівня охорони здоров'я й забезпечення охорони здоров'я усього населення, по можливості безоплатного забезпечення всіх, особливо осіб, які мають низький прибуток і великі сім'ї, задовільним житлом і комунальним обслуговуванням; надання всебічного соціального забезпечення і послуг соціального піклування та ін. [38].

Серед інших міжнародних правових актів у сфері соціального захисту можна виділити «Декларацію прав дитини» (1959 р.), «Конвенцію про права дитини» (1989 р.), Конвенцію ООН «Про права інвалідів» (2006 р.), а також Конвенції МОП: №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.), №117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» (1962 р.), №118 «Про рівноправність громадян держави та іноземців і осіб без громадянства в галузі соціального забезпечення» (1962 р.), №131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються» (1970 р.), №156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок» (1981 р.), №157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» (1982 р.), №159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983 р.) та ін.

Існують різні комітети ООН, які здійснюють нагляд за виконанням окремих договорів у сфері дотримання прав людини.

Як свідчать назви регулюючих документів (табл. 1.1.2) та уповноважених органів, для забезпечення права на соціальний захист важливими є кілька принципів зі сфери прав людини:

- повнота охоплення (соціальний захист охоплює усе коло ризиків, пов'язаних із втратою засобів до існування з причин, які не залежать від людини);

- гнучкість (пенсійний вік повинен бути гнучким, залежати від характеру виконуваної роботи і працездатності літніх осіб з врахуванням низки демографічних, економічних та соціальних факторів);

- недопущення дискримінації (соціальний захист гарантований в контексті відсутності дискримінації за станом здоров'я, раси, національності, віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, мови, релігії, національного походження, доходу або соціального статусу).

Саме ці принципи є ключовими, що нерозривно пов'язують проблему соціальної безпеки із сферою забезпечення прав людини.

Перелік базових актів, що регулюють питання соціальної безпеки в контексті забезпечення прав людини*

Універсальні документи, що регулюють питання соціальної безпеки	Регіональні інструменти забезпечення соціальної безпеки
<ul style="list-style-type: none"> • Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (<i>Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide</i>, 9.12.1948); • Загальна декларація прав людини (<i>Universal Declaration of Human Rights</i>, 10.12.1948); • Конвенція про статус біженців (<i>Convention relating to the Status of Refugees</i>, 28.07.1951); • Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (<i>International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination</i>, 21.12.1965); • Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (<i>International Covenant on Civil and Political Rights</i>, 16.12.1966); • Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (<i>International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights</i>, 16.12.1966); • Декларація соціального прогресу та розвитку (<i>Declaration on Social Progress and Development</i>, 11.12.1969); • Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (<i>Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women</i>, 18.12.1979); • Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії чи переконань (<i>Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief</i>, 2.11.1981); • Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (<i>Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>, 10.12.1984); • Конвенція про права дитини (<i>Convention on the Rights of the Child</i>, 20.11.1989); • Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудових мігрантів та членів їх родин (<i>International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Their Families</i>, 18.12.1990); • Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (<i>Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities</i>, 18.12.1992); • Конвенція про права осіб з інвалідністю (<i>Convention on the Rights of Persons with Disabilities</i>, 13.12.2006); • Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (<i>International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance</i>, 20.12.2006). 	<ul style="list-style-type: none"> • Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (<i>Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms</i>, 4.11.1950); • Європейська соціальна хартія (<i>European Social Charter</i>, 18.10.1961); • Європейський кодекс соціального забезпечення (<i>European Code of Social Security</i>, 16.04.1964); • Американська конвенція прав людини (<i>American Convention on Human Rights</i>, 22.11.1969); • Африканська хартія прав людини і народів (<i>African Charter on Human and People's Rights</i>, 27.06.1981); • Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (<i>European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>, 26.11.1987); • Рамкова конвенція про захист національних меншин (<i>Framework Convention for the Protection of National Minorities</i>, 1.02.1995); • Переглянута Європейська соціальна хартія (<i>Revised European Social Charter</i>, 3.05.1996); • Конвенція про права людини і біомедицину (<i>Convention on Human Rights and Biomedicine</i>, 4.04.1997); • Європейська конвенція про громадянство (<i>European Convention on Nationality</i>, 6.11.1997); • Арабська хартія прав людини (<i>Arab Charter on Human Rights</i>, 25.05.2004).

*Джерело: авторська розробка

МОП запровадила кілька інструментів підтримки соціального забезпечення в країнах-підписантах (табл. 1.1.3).

**Інструментарій МОП у гарантуванні соціальної безпеки
та ратифікація його Україною***

№	Види допомог Інструмент	Медичне обслуговування	Допомога у зв'язку із хворобою	Допомога по безробіттю	Допомога по старості	Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання	Сімейна допомога	Допомога у зв'язку з вагітністю і пологами	Допомога по інвалідності	Допомога у зв'язку з втратою годувальника
1.	Конвенція 102	●	●	●	●	●	●	●	●	●
2.	Конвенція 117	●	●	-	-	●	●	●	●	●
3.	Конвенція 118	○	○	○	○	○	○	○	○	○
4.	Конвенція 121	-	-	-	-	○	-	-	-	-
5.	Конвенція 128	-	-	-	○	-	-	-	○	○
6.	Конвенція 130	○	○	-	-	-	-	-	-	-
7.	Конвенція 156	●	●	●	-	●	-	-	●	-
8.	Конвенція 157	○	○	○	○	○	○	○	○	○
9.	Конвенція 159	-	-	-	-	●	-	-	●	-
10.	Конвенція 168	-	-	○	-	-	-	-	-	-
11.	Конвенція 183	-	-	-	-	-	-	○	-	-
12.	Рекомендація 202	○	○	○	○	○	○	○	○	○

Примітка. ● - ратифіковано Україною

○ - не ратифіковано Україною

*Джерело: авторська розробка

Рекомендації Конвенції МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» охоплюють практично усі види соціальних допомог: від медичного обслуговування до сімейних виплат. Так, зокрема в сфері медичного обслуговування стандарти Конвенції №102 передбачають профілактичну допомогу, загальний нагляд лікарями, спеціалізовану допомогу, фінансування передбачених лікарських засобів тощо [23; 33].

Фінансування періодичних виплат у зв'язку із хворобою, вагітністю та пологами, безробіттям Конвенція №102 передбачає на рівні, що відповідає мінімум 45% середньої зарплати. Фінансування допомог по старості, інвалідності та в зв'язку із втратою годувальника рекомендується Конвенцією №102 на рівні, що відповідає мінімум 40% середньої зарплати. Фінансування допомог у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання Конвенція №102 передбачає на рівні щонайменше 50% середньої зарплати. Щодо допомоги сім'ям, то Конвенцією №102 передбачено як варіант періодичні платежі родинам, так і варіант надання продуктів харчування, одягу, оплати житла, або їх поєднання. Загалом Конвенція №102 прийнята на сьогодні 55 країнами світу, серед яких – Японія, Німеччина, Ізраїль, Австрія, Бельгія,

Бразилія, Кіпр, Данія, Франція, Греція, Мексика, Норвегія, Польща. Україна та Домініканська Республіка приєдналися до неї лише у 2016 р. Із табл. 1.7 видно, що Україна ратифікувала усі рекомендації Конвенції №102 (від розділу 2 до розділу 10 статті 2 відповідного документу).

Конвенція МОП №117 «Про основні цілі та норми соціальної політики» ратифікована Україною 16 вересня 2016 р. Вона передбачає вжиття заходів на міжнародному, регіональному та національному рівнях з метою сприяння прогресу у сферах охорони здоров'я, освіти, житловому будівництві, забезпеченні продовольством, піклуванні про добробут дітей, становище жінок, умови праці, поліпшенні умов життя в сільських районах, захисті прав трудових мігрантів і соціальному забезпеченні [39].

Конвенція №118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення» гарантує належне соціальне забезпечення, передбачене Конвенцією №102, крім громадян країни, також й не громадянам. Конвенція №121 «Про допомоги у випадку виробничого травматизму» передбачає аналогічні виплати, як і Конвенція №102, однак вони повинні відповідати щонайменше 60% середньої зарплати у разі втрати працездатності, містити додаткові пільги для вдів, інвалідів, що вимагають постійної допомоги третіх осіб та дітей-сиріт [33]. Конвенція №128 «Про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку із втратою годувальника» збільшує обсяг періодичних виплат щонайменше до 45% середньої зарплати (на випадок старості та втрати годувальника) та до 50% (на випадок інвалідності) порівняно із Конвенцією №102, а також дозволяє перегляд діючих ставок. Конвенція №130 «Про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби» крім стандартів, передбачених у Конвенції №102, додатково гарантує стоматологічну допомогу, виплати на медичну реабілітацію та поховання [32; 33]. Конвенція №157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» передбачає певні переваги у соціальному забезпеченні для трудящих-мігрантів, яким доводиться стикатися з проблемою позбавлення права на соціальні виплати, якими вони користуються у країні походження. Конвенція №168 «Про сприяння зайнятості та захисту від безробіття» підвищує рівень періодичних допомог із безробіття, зазначених в Конвенції №102, до 50% середньої зарплати, а також можливість застосування спеціальних правил розрахунку. Конвенція №183 «Про охорону материнства» гарантує відшкодування витрат на медичну допомогу, що включають, крім випадків, передбачених в Конвенції №102, грошові виплати для підтримки рівня життя жінки і дитини на належному рівні (принаймні 2/3 середньої зарплати) [33]. До усіх вищенаведених конвенцій Україна на сьогодні не приєдналась.

Рекомендація №202 «Про мінімальні рівні соціального захисту», прийнята на Генеральній конференції МОП 30 травня 2012 р., визнає право на соціальний захист як право людини, а соціальне забезпечення як економічну і соціальну необхідність для процесу розвитку і прогресу, важливий засіб попередження і скорочення масштабів бідності, нерівності, соціальної ізоляції та незахищеності, інвестиції в людський капітал. Рекомендація №202 встановлює наступні види соціальних гарантій в контексті забезпечення мінімального рівня соціального захисту [39]:

1. Доступ до визначеного на національному рівні комплексу товарів і послуг, у які входять найважливіші медичні послуги, зокрема з охорони материнства, що відповідають критеріям наявності, доступності, прийнятності та якості.

2. Основні гарантовані доходи на дітей, не нижче за національно встановлений мінімальний рівень, які дозволяють забезпечити доступ до харчування, освіти, догляду та будь-яких інших необхідних товарів і послуг.

3. Основні гарантовані доходи, не нижче за національно встановлений мінімальний рівень, для осіб економічно активного віку, не здатних одержувати достатній дохід, зокрема у зв'язку із хворобою, безробіттям, вагітністю та пологами чи інвалідністю.

4. Основні гарантовані доходи, не нижче за національно встановлений мінімальний рівень, для осіб похилого віку.

Загалом, Рекомендація №202 надає державам-членам пропозиції щодо побудови комплексних систем соціального захисту та розширення сфери соціального забезпечення, надаючи перевагу встановленню національних рівнів соціального захисту, доступних для всіх, хто цього потребує. Рекомендації містять низку принципів, включаючи відповідальність держави; правовий підхід, що базується на національному законодавстві; різноманітність методів соціальної підтримки; універсальність захисту на основі соціальної солідарності; адекватність та передбачуваність вигод; захист прав та гідності бенефіціарів; недискримінація, гендерна рівність та реагування на особливі потреби; фінансова та економічна стабільність; прозорий, підзвітний та надійний фінансовий менеджмент. Деякі країни світу, в т.ч. Україна, розглядають ці рекомендації як пріоритет реформування соціальної сфери на перспективу.

Отже, приєднання України у вищеперелічених міжнародних документів зобов'язує нашу державу встановлювати законодавчі гарантії та запроваджувати механізми реалізації основних соціальних прав людини, виділяючи на це значні бюджетні ресурси, які з року в рік зростають (з 7,8% ВВП у 2008 р. до 9,5% ВВП у 2017 р.) [32; 40]. До таких прав належать [34]:

- право на соціальне забезпечення;
- право на достатній життєвий рівень;
- право на користування послугами соціальних служб;
- право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь в житті суспільства;
- право сім'ї, дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист;
- право осіб похилого віку на соціальний захист;
- право на захист від бідності та соціального відчуження.

В той час як політичні права є відносно захищеними, соціальні ж права уразливі, що особливо гостро відчувається під час економічної кризи, коли урядам доводиться скорочувати соціальні пільги, допомоги. За останні 40-50 років висловлювалося безліч сумнівів щодо того, чи відповідає нинішня держава добробуту сучасним тенденціям розвитку глобалізованого постіндустріального капіталізму [18]. По-перше, держава добробуту спотворює ринок, руйнуючи стимули до праці, заощадження та інвестування через високу залежність від держави основних реципієнтів соціальних виплат. По-друге, демографічні та соціальні зміни (старіння населення) роблять державу добробуту фінансово нестійкою. По-третє, вимога конкурентоспроможності змушує уряди періодично скорочувати соціальні витрати [12; 41; 42], а фінансові кризи, що виникають, ставлять під сумнів функції держави в контексті їхнього фінансування.

В цьому аспекті звертає на себе особливість політичного процесу, в якому групи інтересів використовують право вето з метою захисту власних інтересів, що сприяє розвитку різноманітних т.з. «світів добробуту» як в часі, так і просторі. Серед європейських дослідників навіть сформувалась концепція «парадоксу перерозподілу» через режими добробуту: соціально-демократичні держави загального добробуту є більш ефективними в зниженні рівня бідності та нерівності шляхом надання трансфертів всім громадянам, а не просто найбільш бідним (важливість добробуту «універсалізму») [32].

Першою країною, яка запровадила систему соціального страхування працівників, стала Німеччина, яка у 1880-х рр. збільшила пільги працюючим у промисловому секторі. Пізніше подібні схеми запровадили деякі країни Латинської Америки (Чилі, Аргентина, Бразилія, Уругвай), додавши інші типи ризиків: безробіття, втрата працездатності тощо. Скандинавські країни поширили право соціальної безпеки не лише на працівників, але й на членів їхніх сімей. Світова економічна криза 1920-1930-х рр. надала новий імпульс системі соціального захисту, особливо у США та країнах континентальної Європи. Друга Світова війна та повоєнний період сприяли розвитку системи

соціальної безпеки на національному, регіональному та міжнародному рівнях із визнанням права на соціальний захист як невід'ємного права людини. У доповіді В. Беверіджа [43], що була опублікована у Великій Британії 1942 р. та імплементована у 1945 р., визнавалась відповідальність і зобов'язання суспільства щодо тих, хто захищав його від військової агресії, а головна мета полягала в тому, щоб розширити коло тих, хто володіє правом на соціальне забезпечення, від офіційно працевлаштованих до усіх членів суспільства.

З того часу швидкі процеси глобалізації ринків та робочої сили, нова глобальна фінансова криза стали новими викликами системи соціальної безпеки, адже і до сьогодні 75-80% населення світу проживають в статусі соціально незахищених [44]. Всезагальне визнання принципу, що кожне суспільство відповідальне за соціальний добробут громадян, і повинне забезпечити мінімальні соціальні стандарти, прийшло після Світового саміту соціального розвитку 1995 р., ухвалення Цілей розвитку тисячоліття 2000 р., а також Світового саміту ООН 2005 р.

На ступінь соціальної безпеки громадян кожної країни впливає безліч факторів. По-перше, демографічні зміни стають підґрунтям трансформації соціальної політики, оскільки рівень народжуваності та смертності, зростання кількості розлучень та маса одиноких людей породжують нові соціально-економічні виклики. Водночас національна соціальна політика визначає різні демографічні комбінації: від здатності чоловіків і жінок поєднувати оплачувану роботу із доглядом за дітьми до регулювання рівня народжуваності. По-друге, соціальна політика все більше трансформується від соціального захисту до соціальних послуг. Оскільки центральне місце у країнах Південної Європи у регулюванні ринків робочої сили та держав добробуту зберігають сім'ї, то багато літніх людей проживають із дітьми, низькою є частка розлучень, народження дітей поза шлюбом, їх виховання у неповних сім'ях [11], що зовсім по-іншому модифікує особливості управління соціальним захистом, ніж, наприклад, у Скандинавських країнах. По-третє, важливого значення набуває релігія, роль якої в Європі фокусувалась на пост-реформаторському поділі між католицизмом і протестантизмом, відділенням церкви від держави. Сильні зв'язки між державою і лютеранською церквою заклали соціальну інтервенцію у Швеції і до кінця XIX ст. нова католицька доктрина «соціального капіталізму» та субсидіарності стимулювала появу різних форм соціальної відповідальності. Відмінність між протестантськими, католицькими, ортодоксальними релігіями у соціальному захисті присутня. По-четверте, у історичних студіях державотворення [45] час від часу згадуються інші фактори (мова, раса, ідентичність тощо) розвитку держав добробуту. Культурне різноманіття як результат зростаючої міграції в Європі зумовило соціальну

згуртованість в багатьох країнах і бажання сплачувати великі податки, від чого й залежить держава добробуту. Водночас розвинулися й інші настрої, пов'язані із небажанням частини європейської спільноти платити за інтеграцію мігрантів, оскільки люди відчують загрозу власній соціальній безпеці. По-п'яте, соціальна політика стає більш централізованою, оскільки через право вето малі, але добре організовані групи мають змогу блокувати систематичні зміни та радикальні реформи [46; 47]. Досить часто бюрократія залишає обсяги фінансування соціальних програм на рівні минулорічних показників [48], особливо для освітян, лікарів, тоді як нові, добре організовані групи впливу (зокрема, пенсіонери) можуть організувати захист своїх інтересів для отримання більших соціальних вигод, часто з рахунок інших.

Загалом, Україна намагається слідувати рекомендаціям МОП у сфері соціального захисту практично в усіх видах соціальної підтримки громадян, гарантуючи їм той обсяг соціальної безпеки, який можливо забезпечити за наявних фінансово-економічних умов. Прийняття Конвенції МОП №117 у 2016 р. в умовах обмеженості бюджетних ресурсів, військово-політичного конфлікту та міграційних проблем доводить, що Україна навіть в ситуації браку можливостей забезпечення соціальної безпеки населення від фінансово-економічних та політичних потрясінь намагається слідувати європейському вектору реформування соціальної політики. Підняття соціальних стандартів та приєднання до інших конвенцій МОП у сфері соціальної безпеки можливе лише за умов економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки на перспективу. Неабияким стимулом в цьому став «запуск» медичної реформи в Україні, розвиток соціального підприємництва, посилення боротьби з корупцією тощо.

Для ефективного розвитку національної економіки України на особливу увагу дослідників та полісімейкерів в контексті політичних теорій заслуговує активізація ролі молоді у політичному процесі, зростання середнього класу та просвітницька робота в напрямку мінімізації впливу популізму на поведінку виборця. Стосовно теорій ефективності, до в Україні існує необхідність мінімізації патерналістського підходу до фінансування соціальних програм, стимулювання самозайнятості населення та пенсійних заощаджень (особливо серед молоді), встановлення чітких критеріїв соціальної підтримки тих чи інших груп населення. В частині нарративних теорій в Україні постала нагальна потреба запровадження приватного пенсійного страхування, широкого розвитку різноманітних служб та сервісів соціального характеру, соціального підприємництва у відповідь на концепцію сталого розвитку та інклюзивного зростання.

1.2. Формування соціального потенціалу населення з метою забезпечення соціальної безпеки

Розвиток сучасного суспільства характеризується наявністю ряду соціальних ризиків та небезпек, які знижують рівень соціальної безпеки як складової національної безпеки держави. Поряд з тим, основою забезпечення соціальної безпеки особи, підприємства чи держави, на нашу думку, повинен стати наявний відповідний соціальний потенціал, на нарощення якого мають бути націлені управлінські дії органів влади різних рівнів, громадськості та кожного окремого індивіда.

Проте розробка підходів до нарощення соціального потенціалу першочергово вимагає детальнішого вивчення цього поняття, з'ясування його сутнісних характеристик.

Варто зауважити, що останнім часом у науковому обігу з'являється ряд нових понять, при формуванні яких використовуються такі економічні категорії як «капітал» та «потенціал». Це ґносеологічно позитивний процес, який свідчить про продовження конвергенції соціальних та економічних наук, що змушує науковців здійснити спробу ще раз уточнити категорії «капітал» та «потенціал» поряд з тим включити в предметну зону наукового дослідження такі феномени як соціальний потенціал та соціальний капітал.

Дослідження цих понять формують важливу та складну наукову проблему, оскільки значна частина вчених притримується думки про їх тотожність. Крім того, акцентування уваги на соціальній складовій економічного розвитку як держави загалом, так і окремих адміністративних і господарюючих суб'єктів, зумовлює актуальність вивчення таких понять як «соціальний капітал» та «соціальний потенціал».

Першочергово необхідно зазначити, що ми обираємо позицію щодо розмежувань понять «соціальний капітал» та «соціальний потенціал», оскільки вони мають зовсім різне змістове наповнення та характеризують різні процеси соціально-економічного розвитку, хоча і не заперечуємо їх взаємозв'язок.

Крім того складність категорії «соціальний потенціал» та її наукова новизна потребують з'ясування у цьому дослідженні таких понять, як потенціал, соціальне, соціальний капітал. Вивчення соціального потенціалу також ускладнюється тим, що цей феномен розглядають на мікро-, локальному та макрорівнях.

Загалом, якщо провести аналіз приведених трактувань поняття «потенціал» можна відмітити наступне:

- невід'ємною частиною трактування «потенціал» є ресурси або їх система;

- формування та використання потенціалу передбачає наявність відповідних умов;

- потенціал – це характеристика наявних та прихованих можливостей;

- реалізація потенціалу завжди повинна мати цільову спрямованість.

Таким чином, на основі узагальнення наукових трактувань та врахування визначених характеристик, вважаємо, що поняття «потенціал» означає наявність у визначеного об'єкта (людини, сім'ї, трудового колективу, регіону, суспільства загалом) можливостей як наявних так і прихованих, які реалізуються за відповідних умов, а також здатностей діяти у відповідних сферах з метою отримання бажаного результату.

Щодо поняття «соціальне», то проведені дослідження показали, що необхідно розрізняти поняття «соціальне» в широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні «соціальне» означає все те, що належить до суспільства. У вузькому розумінні «соціальне» – це тільки ті аспекти суспільного, які визначаються становищем людей у соціальній структурі суспільства, відносинами між соціальними групами та між людьми як представниками різних класів, націй, трудових колективів, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп [1].

Отже, можна зробити висновок, що соціальне найбільш широко проявляється у нашому ставленні один до одного, до місця, яке ми посідаємо в суспільстві, а також до тих явищ, які відбуваються в суспільстві. Соціальне проявляється скрізь, де дія однієї людини зіставляється з дією іншої.

Таким чином, сутність поняття «соціальне» зводиться до наступного:

– обов'язковою умовою появи соціального є взаємодія;

– наявність матеріального носія суспільних відносин;

– наявність як мінімум двох суб'єктів, між якими можлива взаємодія;

– результатом взаємодії є отримання користі для всіх суб'єктів суспільних відносин, а не окремої особи.

Отже, під соціальним пропонуємо розуміти якісну характеристику, яка формується у процесі спільної діяльності між окремими індивідами чи групами індивідів, та є результатом суспільних відносин, що за конкретних умов виражають ставлення індивідів один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя.

Тепер пропонуємо більше уваги приділити вивченню трактувань сутності поняття «соціальний потенціал».

Науковцями подано не так багато визначень цього поняття, проте однастайності серед вчених не простежується (див. табл. 1.2.1).

Наукові підходи до трактування сутності поняття «соціальний потенціал»

Автори	Сутність поняття
Привалов Ю., Рогожин О., Саєнко Ю. [2]	<i>Соціальний потенціал</i> – це сума суспільних та індивідуальних можливостей – демографічних, освітніх, професійних, соціально-інфраструктурних, працевлаштування та подібних.
Маслова І.С. [3]	<i>Соціальний потенціал</i> можна визначити як наявне суспільства (території, міста, району) населення як носій демографічного, трудового, освітнього, інтелектуального потенціалів і потенціалу культури, які можуть бути оцінені за допомогою сукупності відповідних статистичних показників.
Штирбул С.А. [4]	<i>Соціальний потенціал</i> – це система стосунків, які не обмежуються ринковими і забезпечують формування нових стимул-реакцій і мотивів економічного розвитку, інновацій, забезпечують нові форми з'єднання чинників виробництва і ресурсів; що є синергетичним ефектом від суми її складових.
Тютюнник Н.С. [5]	Соціальний потенціал – це сукупність багатьох суспільних можливостей – демографічних, освітніх, професійних, соціально-інфраструктурних та інших, які має країна або регіон на сьогоднішній та майбутній час.
Белорусова М.А. [6]	<i>Соціальний потенціал</i> може бути визначений: - як система елементів, що безпосередньо визначають соціальну активність населення даного регіону і, відповідно, можливості здобуття населенням даного регіону соціально значимих результатів у різних сферах суспільного буття, – трудовою, соціально-політичною і духовною; - як безпосередній потенціал людини – його здоров'я і довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні якості; умови для розвитку потенціалу і реалізації його: у тому числі матеріальна база і кадри, технології соціальної сфери; синергетична діяльність людини, окремої групи і всього співтовариства в суспільстві, що оновлюється.
Бобух І. [7]	Соціальний потенціал являє собою вартісну характеристику сукупності ресурсів доступу до інформації та влади через мережі, взаємовідносини, норми та інститути, опосередкованого певним рівнем довіри, через які люди реалізують або отримують можливості реалізації власних здібностей і впливають на прийняття рішень, що складається із соціального капіталу та незадіяного (некапіталізованого) потенціалу.
Старінська В.С. [8]	Соціальний потенціал – це граничні можливості, які формуються шляхом взаємного обміну ресурсами у системі неформальних соціальних зв'язків і колективних комунікацій, що існують на довірчій основі, та покликані забезпечувати еластичність самоорганізованої системи управління до реалізації нових цілей і поставлених завдань задля досягнення оптимального результату у найкоротші терміни.

Основоположниками теорії соціального потенціалу в Україні Ю.Приваловим, О.Рогожиним та Ю.Саєнком було розглянуто соціальний потенціал як суму суспільних та індивідуальних можливостей. Дане трактування є неповним та не відображає основних особливостей соціального потенціалу, як економічної категорії. Зокрема, чітко не зрозуміло, які ці можливості, як вони формуються та за яких умов реалізуються.

Досить подібне визначення подала у своїй дисертації Тютюнник Н.С. Зокрема, вона трактує соціальний потенціал як сукупність багатьох суспільних можливостей – демографічних, освітніх, професійних, соціально-інфраструктурних та інших, які має країна або регіон на сьогоднішній та майбутній час.

Важко погодитися і з визначенням, яке подає Маслова І.С. зокрема дискусійним є положення науковця щодо ототожнення соціального потенціалу із населенням, яке є носієм інших видів потенціалу.

Щодо трактувань соціального потенціалу, які подала Белорусова М.А., то тут також можна виявити ряд дискусійних положень. Зокрема тоді, коли науковець характеризує соціальний потенціал як безпосередній потенціал людини – його здоров'я і довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні якості; умови для розвитку потенціалу і реалізації його: у тому числі матеріальна база і кадри, технології соціальної сфери; синергетична діяльність людини, окремої групи і всього співтовариства в суспільстві, що оновлюється, варто було б все таки більш точно визначити сутність поняття а не назвати основні складові та чинники його формування і реалізації. Тому що здоров'я і довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні якості людини – людський потенціал; умови для розвитку потенціалу і реалізації його – це соціальна інфраструктура і синергетична діяльність людини, окремої групи і всього співтовариства в суспільстві, що оновлюється – це соціальні мережі. Тому узагальнивши, можна сказати, що Белорусова М.А. визначила соціальний потенціал як сукупність людського потенціалу, соціальної інфраструктури та соціальних мереж.

Відповідно до іншого підходу Белорусова М.А. *соціальний потенціал* трактувала як систему елементів, що безпосередньо визначають соціальну активність населення даного регіону і, відповідно, можливості здобуття населенням даного регіону соціально значимих результатів у різних сферах суспільного буття, – трудовій, соціально-політичній і духовній. На нашу думку, у визначенні доцільно було б не акцентувати увагу на соціально значимих результатах, тому що при реалізації соціального потенціалу не менш важливими є отримання й економічного та екологічного ефектів. Це також стосується і сфер реалізації соціального потенціалу. Вони значно ширші, ніж були виділені Белорусовою М.А.

Штирбул С.А. характеризувала *соціальний потенціал* як систему стосунків, які націлені на формування мотивів економічного розвитку та забезпечують нові форми з'єднання чинників виробництва і ресурсів. У цьому визначенні зроблено акцент на економічному результаті від реалізації соціального

потенціалу, а інші з поля зору науковця упущені. Також дискусійним вважаємо визначення потенціалу як системи стосунків.

Старінська В.С. говорить про соціальний потенціал як про граничні можливості. Хоча не завжди на практиці соціальний потенціал відображає максимальні можливості, інколи вони можуть бути і меншими цієї величини але забезпечувати отримання бажаного або максимального результату на даний час та в даному місці.

Найбільш влучним вважаємо визначення соціального потенціалу, яке подала Бобух І., оскільки соціальний потенціал вона розглядає як вартісну характеристику сукупності ресурсів доступу до інформації та влади через мережі, взаємовідносини, норми та інститути, опосередкованого певним рівнем довіри, через які люди реалізують або отримують можливості реалізації власних здібностей і впливають на прийняття рішень, що складається із соціального капіталу та незадіяного (некапіталізованого) потенціалу.

Узагальнення підходів до тлумачення понять «потенціал», «соціальне» та «соціальний потенціал» дозволяє сформулювати авторське визначення соціального потенціалу.

Під соціальним потенціалом пропонуємо розуміти можливості визначеного об'єкта (людини, сім'ї, трудового колективу, регіону, суспільства загалом) як наявні так і приховані, які формуються у процесі спільної діяльності між окремими індивідами чи групами індивідів, та є результатом суспільних відносин, що за конкретних умов виражають ставлення індивідів один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя, та реалізуються за відповідних умов, а також здатностей діяти у відповідних сферах з метою отримання бажаного результату.

Крім того, складність дослідження соціального потенціалу та його ролі у забезпеченні соціальної безпеки обумовлюється тим, що його можна розглядати як утворення, яке формується на різних рівнях, змінюючи при цьому своє змістове наповнення та структуру.

У зв'язку з цим зробимо спробу визначити рівні соціального потенціалу. На основі емпіричного дослідження й зроблених узагальнень визначимо основні ознаки та характерні особливості соціального потенціалу на кожному рівні його формування у взаємозв'язку із процесом забезпечення соціальної безпеки.

Опрацювання джерел наукової інформації показало, що питання дослідження складових соціального потенціалу висвітлювали такі українські та зарубіжні вчені як Панкова Л.І. [9], Полякова Е.І., Степанова І.С. [10], Штирбул С.А. [4], Уткін Е.А., Іванов В.Н., Скляр Е.Н., Зверкович І.О. [11] та ін. Проте науковцями були проведені дослідження, які на жаль, не мають системного

характеру, тобто окремі вчені вивчали соціальний потенціал особистості, інші – підприємства, ще одні – суспільства.

Спробу узагальнити вивчення соціального потенціалу зробила Штирбул С.А. Вона у своїй дисертаційній роботі виділила рівні соціального потенціалу, його суб'єкти та функції. Зокрема науковцем було визначено, що соціальний потенціал діє на чотирьох рівнях: нано-, мікро-, макро- і метарівні. При цьому суб'єктами соціального потенціалу відповідно до рівнів є: на нанорівні суб'єктом соціального потенціалу є сім'я; на мікрорівні – працівники, безробітні, малий, середній і великий бізнес; на макрорівні – держава і частково великий бізнес (транснаціональні корпорації), громадянське суспільство; на метарівні – громадянське суспільство загалом [4].

На основі узагальнення та результатів аналітичного дослідження ми не можемо погодитися із таким підходом науковця щодо виділення рівнів та суб'єктів соціального потенціалу. А тому робимо спробу розробки авторського підходу до виділення рівнів та носіїв соціального потенціалу.

Зокрема пропонуємо виділити нанорівень, мікро-, локальний та макрорівень формування та реалізації соціального потенціалу. Відповідно до виділених рівнів основними видами соціального потенціалу будуть (див. рис. 1.2.1.):

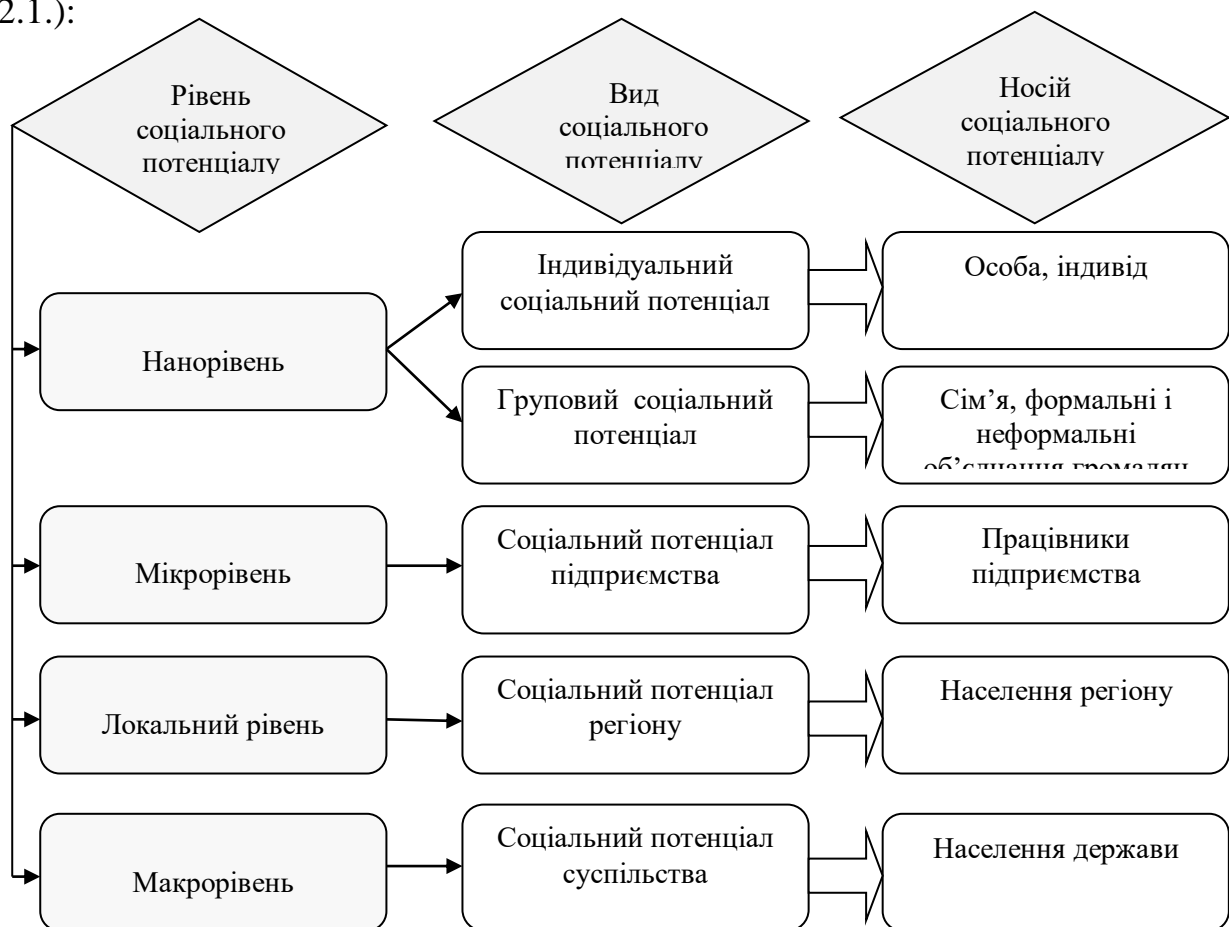

Рис. 1.2.1. Рівні формування соціального потенціалу

- індивідуальний соціальний потенціал;
- груповий соціальний потенціал;
- соціальний потенціал підприємства;
- соціальний потенціал регіону;
- соціальний потенціал суспільства.

У першу чергу, узагальнимо існуючі підходи до визначення сутності соціального потенціалу особистості (табл. 1.2.2) та на основі цього дамо власне тлумачення.

Таблиця 1.2.2

Підходи до визначення сутності соціального потенціалу особистості

Підхід	Сутність підходу	Представники
Антропоцентричний	Ефективність реалізації соціального потенціалу особистості залежить від вміння людини правильно мислити, сприймати зовнішній світ та встановлювати мету існування.	Платон, Сократ, Арістотель, Епікур
Теоцентричний	Ефективність реалізації соціального потенціалу особистості залежить не від бажань та поглядів самої людини, а від рівня дотримання тих норм, які диктує суспільство та бог.	Тіт Лукрецій Кар, А. Августин, Епіклет, П'єр Абеляр, Фома Аквінський
Гуманістичний	Індивідуальність людини є найважливішою властивістю соціального потенціалу, яка, водночас, визначає й ефективність його реалізації	Данте, М. Фічіно, Піко де Мірандола, П'єр Помпонацці
Раціоналістичний	Ідеалом формування та реалізації соціального потенціалу людини – є досягнення образу Божого. Тобто людина, набуваючи знання, збільшує свої силу і владу над природою і тим самим повноцінно використовує свій соціальний потенціал.	Я. Коменський
Соціоцентристський	В основі формування та використання соціального потенціалу особи лежить її бажання задовольнити свої потреби та досягти визначеної мети. При цьому на вибір мети можуть мати вплив різні чинники.	І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, Вільгельм фон Гумбольдт, К. Маркс, М. Вебер
Екзистенціалістський	Існує два варіанти використання соціального потенціалу особистості: індивідуальний потенціал використовується неефективно та нецільово направлено або інший – коли в будь-якій ситуації людина буде намагатися використати свій потенціал максимально і хоча виникатимуть перешкоди, але потенціал витратиться ціленаправлено на їх подолання та досягнення наперед визначеної мети.	М. Хайдеггер, К.Ясперса, А. Камю, Ж.-П. Сартра, В. Франклу
Класичний	Основою забезпечення ефективною реалізації соціального потенціалу у природовідповідності та самореалізації.	А. Маслоу, Б. Кроче, Дж. Ройс, Е. Муньє, Б. Бозанкет, О.Духнович, Г. Сковорода, Т.Шевченко, М.Максимович, М. Котляревський, К. Ушинський
Неокласичний	Значна роль у реалізації соціального потенціалу особистості належить розвитку самостійності, критичного мислення, творчої активності з урахуванням природних задатків кожного індивіда.	В. Короленко, М. Корф, М. Пирогов, М. Коцюбинський, І. Франко

Емпіричний аналіз поданого вище матеріалу дозволяє сформуванати основні ознаки індивідуального соціального потенціалу, зокрема:

- характеризує можливості людини;
- його реалізація змінює положення людини в суспільстві та й саме суспільство;
- спрямований на задоволення потреб людини та досягнення мети;
- його формування відбувається відповідно до визначеної мети діяльності;
- ефективність його реалізації визначається результатом діяльності та мірою задоволення від життя.

Отже, індивідуальний соціальний потенціал – це складна категорія, яка відображає можливості особистості задовольняти свої потреби та досягати поставленої мети.

Узагальнення підходів науковців до визначення складових індивідуального соціального потенціалу також дозволяє сформуванати авторський підхід. Отже, основними складовими індивідуального соціального потенціалу, на нашу думку, є:

- потенціал життя – це кількість років, які людина може прожити за існуючого рівня середньої тривалості життя та можливостей соціально-економічного розвитку суспільства;

- потенціал здоров'я – це закладені природою та здобуті протягом життя можливості людини, які визначають її фізичну силу, працездатність, тривалість періоду трудової активності, стійкість до хвороб;

- інтелектуальний потенціал – це можливості людини, які визначають її здатність до самореалізації, самоствердження та пристосування до умов суспільства;

- освітній потенціал – це можливості людини, які формуються у процесі виховання, навчання та самоосвіти;

- культурний потенціал – це можливості людини, які формуються протягом тривалого періоду у процесі соціалізації людини та визначають її здатність адаптовуватися до соціального довкілля.

Аналізуючи компонентну структуру індивідуального соціального потенціалу, можна зробити висновок, що його формування передбачає:

- піклування про здоров'я, ведення здорового способу життя;
- здобуття освіти, постійне самовдосконалення;
- правильну професійну ідентифікацію;
- підвищення власного культурного рівня;
- постійну роботу над собою в напрямку самореалізації;
- розвиток комунікативних здібностей;
- формування психологічної стійкості.

Крім того, реалізація соціального потенціалу на кожному із рівнів повинна мати функціональне призначення. Тому реалізація індивідуального соціального потенціалу повинна забезпечити:

- досягнення мети життя людини;
- задоволення потреб всіх рівнів;
- отримання користі для суспільства.

Другим видом потенціалу, який ми виділили на нанорівні, є груповий соціальний потенціал, носієм якого може бути сім'я, формальні і неформальні об'єднання громадян.

Щодо досліджень такого типу соціального потенціалу, то огляд наукової літератури засвідчив їх відсутність. Як бачимо, груповий соціальний потенціал – поняття нове, яке вимагає більш детального вивчення.

У першу чергу, необхідно зауважити, що груповий соціальний потенціал не можна розглядати як сукупність чи поєднання індивідуальних соціальних потенціалів. Це обумовлено тим, що груповий соціальний потенціал формується хоча і на тому ж рівні, проте вимагає до себе зовсім інших підходів.

Перша особливість групового соціального потенціалу полягає в тому, що його формування вимагає наявності як мінімуму двох суб'єктів, які взаємодіють між собою. Крім того, якщо при формуванні індивідуального соціального потенціалу можна було орієнтуватися на єдину мету діяльності його носія, то у цьому випадку цілі можуть відрізнятись і потребують попереднього узгодження та знаходження консенсусу. Також протягом періоду формування та реалізації групового соціального потенціалу необхідно постійно підтримувати стійкі зв'язки між його носіями, оскільки втрата зв'язку може змінити цільові установки та тип самого потенціалу.

Як бачимо, формування та реалізація групового соціального потенціалу є більш складним процесом ніж в індивідуального та має свої особливості, зокрема:

- відображає можливості діяльності та реалізації цілей групи людей;
- потребує налагодження стійких комунікативних зв'язків;
- формування повинно відбуватися з урахуванням ефекту синергії.

Отже, груповий соціальний потенціал можемо визначити як можливості групи людей діяти та досягати спільної мети, які формуються у процесі соціалізації та налагодження стійких суспільних відносин і спрямовані на отримання синергетичного ефекту.

Основними складовими групового соціального потенціалу будуть:

- людський потенціал, який можемо визначити, як сукупність основоположних прав, здібностей, можливостей індивіда і спільноти, рівень розвитку та реалізації яких підвищує (чи знижує) продуктивність діяльності

соціуму [12, с. 156] або як узагальнену характеристику можливостей здійснення різних форм та видів діяльності, які властиві або окремому індивіду, або виділеним за певним критерієм (суспільним, культурним тощо) групам людей [13, с.1159];

- репродуктивний потенціал – це здатність до відтворення;

- комунікативний потенціал – це можливості, які відображають вміння налагоджувати зв'язки та здійснювати обмін інформацією між суб'єктами суспільних відносин;

- організаційний потенціал – це можливості, які визначають здатність особи до ведення спільної діяльності.

Крім того, можна вважати, що складовою групового соціального потенціалу є елементи, що формують індивідуальний потенціал, але в новій якості, яка продукується у процесі соціалізації та налагодження соціальних зв'язків.

Формування групового соціального потенціалу передбачає:

- узгодження інтересів групи;

- підбір членів групи таким чином, щоб максимізувати ефект від їх спільної діяльності;

- адаптація законодавства, яке регулює діяльність об'єднань, з метою максимального задоволення інтересів громадян та держави;

- пропагування інституту сім'ї;

- проведення сприятливої демографічної та соціальної політики.

Реалізація групового соціального потенціалу націлена на:

- відтворення населення;

- збереження сімейних традицій;

- виховання та становлення нового покоління у суспільстві;

- захист інтересів членів суспільства.

На мікрорівні відбувається формування соціального потенціалу підприємства. Аналіз джерел наукової інформації показав, що дослідженням соціального потенціалу підприємства займалися ряд науковців, серед яких варто назвати М.Ф. Апаріна, І.В. Бочкаєву, Н.В. Воронкову, М.В. Губську, Ф.І. Євдокимова, І.О. Зверкович, О.О. Коваля, М.В. Курбатову, У. Пауелл, Е.І. Полякову, Г.Г. Савіну, К.М. Скляр, Л. Сміт-Дор, В.С. Старінську, О.С. Федоніна, В.О. Шпильову. Цими вченими розроблено підходи щодо розмежування понять «соціальний капітал» та «соціальний потенціал» підприємства, визначення структури соціального потенціалу підприємства та його оцінки. Проте існуючі дослідження мають несистемний характер.

Крім того, аналіз наукових джерел показав відсутність одностайності серед дослідників соціального потенціалу підприємства щодо трактування його

сутності та визначення структурних компонентів. Одні вчені розглядають соціальний потенціал як складову трудового потенціалу, інші – як компонент людського капіталу, треті – як елемент соціального капіталу, ще дехто – як чинник формування організаційно-управлінського потенціалу. В останній час багато науковців розглядають соціальний потенціал підприємства як складову соціально-економічного потенціалу.

Аналіз трактувань цього поняття, поданих вищезгаданими науковцями, дозволяє виділити основні ознаки соціального потенціалу підприємства:

- його носієм є працівники підприємства;
- відображає можливості досягнення місії та стратегічних цілей діяльності підприємства;
- спрямований на задоволення потреб працівників та підвищення їхньої мотивації;
- реалізація повинна забезпечувати соціальний розвиток працівників;
- передбачає обов'язкову наявність соціальних зв'язків і колективних комунікацій, які існують на довірчій основі між членами трудового колективу.

З урахуванням цих ознак, пропонуємо під соціальним потенціалом підприємства розуміти можливості окремих працівників та колективу загалом щодо досягнення місії, стратегічних цілей діяльності підприємства і задоволення власних потреб, які формуються та реалізуються у процесі налагодження соціальних зв'язків і забезпечують соціальний розвиток особистості.

Загалом проведене дослідження свідчить про неоднозначність підходів науковців до структуризації соціального потенціалу підприємства, про їх несистемність та необхідність подальших досліджень. На нашу думку, соціальний потенціал підприємства повинен складатися із:

- потенціалу соціальної інфраструктури, який відображає можливості налагодження соціальних зв'язків між членами колективу;
- потенціалу соціальної політики, який відображає можливості соціальної захищеності та забезпеченості працівників та задоволення їх потреб;
- потенціалу кадрової політики, який відображає можливості налагодження сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі з метою отримання працівниками максимального задоволення від праці.

Також вважаємо, що соціальний потенціал підприємства включає елементи індивідуального та групового соціального потенціалу, особливості яких також необхідно враховувати.

Отже, формування соціального потенціалу підприємства передбачає:

- проведення ефективної кадрової політики;
- проведення ефективної соціальної політики;

- зростання обсягу соціальних інвестицій;
- удосконалення соціальних стандартів та проведення контролю за їх дотриманням;
- створення сприятливих умов для формування соціальних мереж у колективі;
- нарощення трудового потенціалу підприємства.

При цьому реалізація соціального потенціалу підприємства повинна забезпечити:

- підвищення продуктивності праці працівників;
- можливості залучення більш кваліфікованих працівників;
- розвиток трудового потенціалу підприємства;
- покращення психологічного клімату у трудовому колективі;
- підвищення конкурентоспроможності підприємства;
- зростання рівня довіри до підприємства;
- забезпечення суспільної репутації організації;
- установа партнерських відносин між бізнесом, владою і громадянськістю;
- покращити рівень соціальної захищеності населення.

На локальному рівні нами було виділено соціальний потенціал регіону, носієм якого є населення відповідного адміністративного утворення.

Дослідженню соціального потенціалу регіону присвячено не так багато праць. Зокрема О.І. Амоша, Є.А. Грішнова, Ю.М. Канигін, М.Д. Лесечко, В.В. Мальцев, О.Ф. Морозов, О.Г. Сидорчук свої наукові інтереси пов'язують із дослідженням основних складових соціального потенціалу на різних рівнях. Щодо ж стосується суто соціального потенціалу регіону, то серед вітчизняних дослідників цим питанням приділила увагу Прохорова В.М., а серед зарубіжних – Борисевич В.І., Вачасва Л.П., Вачасва Т.П., Гейзлер П.С., Іванова І.А., Каргаполова К.В., Фатєєв В.С.

Деякі вчені у своїх наукових працях більше уваги приділяли проблемам формування соціально-економічного потенціалу регіону, не розділяючи його на дві окремі складові, зокрема Абалкін Л.І., Анчишкін А.І., Балацький О.Ф., Бондаренко Л.М., Гутман Г.В., Давіскіба К.В., Дороговцева А.А., Дорогунцов С.І., Журавський А.Ю., Ковалевський Г.В., Любченко О.М., Мазур А.Г., Миронова Т.Л., Олійник О.В., Россоха В.В., Саблук П.Т., Ульяновченко О.В., Чернюк Л.Г., Чернопищук Т.І., Школа І.М.

Узагальнення підходів до трактування сутності соціально-економічного та соціального потенціалу регіону, дозволяють визначити основні ознаки досліджуваного поняття, а саме:

- відображає можливості, використання яких націлене на досягнення соціальної мети розвитку регіону, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення а також розширене відтворення людини як особистості і як продуктивної сили;

- складається із елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності;

- здатність за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект;

- формується із потенціалів окремих осіб та відповідних передумов, які в поєднанні дають нове утворення.

Отже, під соціальним потенціалом регіону пропонуємо розуміти можливості елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності, використання яких націлене на досягнення соціальної мети розвитку адміністративного утворення, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення а також розширене відтворення людини як особистості і як продуктивної сили, які формуються із потенціалів окремих осіб та відповідних передумов, що в поєднанні дають нове утворення, та здатні за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект.

Виходячи з сутності соціального потенціалу регіону та з урахуванням розглянутих підходів до його структуризації, можемо виділити такі його компоненти:

- демографічний потенціал;
- фертильний потенціал;
- соціально-інфраструктурний потенціал;
- потенціал зайнятості;
- потенціал соціальної політики;
- потенціал соціальної солідарності.

Як і попередні види потенціалу, вважаємо, що соціальний потенціал регіону у себе включає складові, які формують індивідуальний, груповий соціальний потенціали та соціальний потенціал підприємства.

Розглянемо детальніше кожен складову соціального потенціалу регіону.

Отже, демографічний потенціал – це можливості регіону щодо фізичного та механічного відтворення населення й оптимізації його соціальної структури.

Фертильний потенціал характеризує готовність населення регіону до сімейного життя та виховання дітей.

Соціально-інфраструктурний потенціал – це можливості певних сфер і видів діяльності, які сприяють комплексному відтворенню людини у процесі

реалізації його особистих та суспільних потреб за допомогою надання різноманітних послуг соціального характеру, включаючи гарантії їх доступності.

Потенціал зайнятості – це можливості регіону щодо забезпечення населення робочими місцями на умовах забезпечення ефективної зайнятості.

Потенціал соціальної політики відображає можливості налагодження внутрішньо- та міжрегіональних соціальних зв'язків а також можливості соціального захисту та надання соціальних гарантій для населення регіону.

Потенціал соціальної солідарності – це можливості налагодження зв'язків між населенням регіону, які базуються на національних традиціях та сталих звичках громади.

Формування соціального потенціалу регіону передбачає:

- проведення ефективної демографічної політики;
- пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності;
- збереження та примноження національних традицій;
- проведення ефективної політики зайнятості;
- проведення ефективної соціальної політики;
- зростання обсягу соціальних інвестицій;
- розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку;
- підвищення якості надання соціальних послуг;
- удосконалення соціальних стандартів та проведення контролю за їх дотриманням;
- створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж.

Реалізація соціального потенціалу регіону повинна забезпечити:

- зростання показників народжуваності населення, середньої тривалості життя;
- зменшення рівня смертності, включаючи смертність немовлят;
- позитивне міграційне сальдо;
- зменшення кількості абортів;
- зменшення кількості розлучень;
- зменшення кількості неблагополучних сімей та дітей, які виховуються в таких сім'ях а також дітей-сиріт;
- покращення якості та доступності освітніх, культурних, транспортних, комунальних та інших видів соціальних послуг;
- покращення якісних та кількісних показників рівня розвитку соціальної інфраструктури регіону;
- зростання показників зайнятості населення;

- зростання рівня середньої заробітної плати в регіоні;
- покращення рівня соціальної захищеності населення;
- зниження рівня соціальної напруги в регіоні.
- зростання рівня довіри населення до місцевої влади.

На макрорівні виділений соціальний потенціал суспільства, носієм якого є все населення держави. Насамперед хочеться зазначити, що соціальний потенціал суспільства за своїм складом, основними характеристиками подібний до соціального потенціалу регіону. Крім того, соціальний потенціал суспільства включає в себе елементи, які формують індивідуальний, груповий потенціал, соціальний потенціал підприємства та регіону. Тому дослідження соціального потенціалу суспільства буде менш детальним ніж попередніх видів соціального потенціалу.

Розпочнемо з того, що на початку питання було розглянуто теоретико-методичні основи дослідження соціального потенціалу, які в більшості відображають саме потенціал макрорівня. Тому на основі їх узагальнення дано наукове трактування поняття.

Отже, під соціальним потенціалом суспільства пропонуємо розуміти можливості суспільства як наявні так і приховані, які формуються у процесі спільної діяльності між окремими індивідами чи групами індивідів, та є результатом суспільних відносин, що реалізуються за відповідних умов та виражають ставлення індивідів один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя, а також здатностей діяти у відповідних сферах з метою досягнення власних та суспільних цілей соціального розвитку.

Узагальнюючи розглянуті підходи, пропонуємо у структурі соціального потенціалу суспільства виділити такі ж складові, які були визначені для соціального потенціалу регіону, а саме: демографічний потенціал; фертильний потенціал; соціально-інфраструктурний потенціал; потенціал зайнятості; потенціал соціальної політики; потенціал соціальної солідарності.

Формування соціального потенціалу суспільства крім заходів, передбачених для регіонального рівня, потребує:

- стабілізації політичної ситуації в державі;
- проведення політики протекціонізму суспільних цінностей та традицій;
- удосконалення законодавчої бази у сфері регулювання соціальної складової розвитку суспільства;
- налагодження національної мережі соціальних зв'язків;
- усунення перешкод на шляху включення населення у соціум.

Подібно реалізація соціального потенціалу суспільства крім завдань, виділених стосовно соціального потенціалу регіону, повинна:

- підвищити солідарність членів суспільства у вирішенні соціальних проблем;
- стати основою та джерелом захисту громадянами своїх прав;
- забезпечити регулювання в тих сферах, де не діє чи недостатнє державне регулювання;
- стати лакмусом процесів, які відбуваються у суспільстві;
- пом'якшити рівень соціальної, політичної, демографічної, національної напруги у суспільстві;
- попереджувати та стримувати виникнення конфліктів в середині суспільства;
- сприяти підвищенню стабільності суспільства.

Отже, проведене дослідження дозволяє узагальнити основні характеристики на кожному рівні формування та реалізації соціального потенціалу, а також побудувати його структурно-логічну схему (рис. 1.2.2).

Рис. 1.2.2. Структурно-логічна схема соціального потенціалу

Отже, формування та реалізація соціального потенціалу має свої особливості, виникнення яких обумовлене впливом різних чинників, та переслідує свою мету і завдання, досягнення яких одночасно забезпечує зростання рівня соціальної безпеки на кожному рівні.

1.3. Механізм забезпечення житлової безпеки держави

Стабільність та безперервність розвитку економіки в сучасному ракурсі розглядається результатом систематизації та з'ясуванням інтенсивності впливу позитивних та негативних чинників впливу. Виходячи з цього, концепція економічної безпеки є особливим суспільно-економічним процесом з власними формами та інституціоналізацією виміру стану економічної системи країни. Вагомим індикатором визначення домінування різних чинників впливу виступають механізми забезпечення досягнення різних рівнів економічної безпеки. В національному масштабі багатовимірність функціонального забезпечення безпеки держави охоплює:

- реалізацію інтересів шляхом захисту від зовнішніх та внутрішніх затрат країни;
- стійкі позиції держави щодо впливу несприятливих обставин;
- дотримання принципів економічної незалежності держави;
- можливість передумов відтворення економічної системи та стабільності економічного зростання.

Запропоновані сценарії безпеки країни являють собою симбіоз аналітичних інструментів та підходів, які вимірюють силу впливу на економічну систему. Як слідство:

- забезпечення національних інтересів країни індексує інтереси економічних суб'єктів та широке коло існуючих затрат, з'ясування шляхів уникнення яких і є предметом вивчення безпекознавчих дисциплін;

- сталість економічного росту країни передбачає оперування граничними, пороговими показниками інструментарію безпеки їх оптимальних, граничних та порогових значень;

- підвищення рівня економічної незалежності держави від решти світу крізь призму залежності від імпорту, зовнішньої заборгованості та інвестиційної безпеки;

- орієнтація економічного вектору розвитку на позитивні чинники впливу на економічну безпеку країни, з огляду на системний аналіз та ймовірність збільшення впливу сприятливих обставин.

Житлова нерухомість, як і будь який інший тип нерухомого майна, являє собою особливий вид товару, виходячи з його особливостей, довготривалості і фундаментальності при втамуванні найнагальніших потреб людства. Сукупність споживацьких характеристик об'єкта житлової нерухомості, в свою чергу та зовнішніх і внутрішніх загроз визначають його сукупність безпеки (табл. 1.3.1).

Серед загроз макрорівня параметром житлової безпеки, слід розуміти:

- непорушність та статичність від місця розташування житлового об'єкту;
- висока вартість об'єкту житла;

- низька купівельна спроможність населення, як споживача житлових об'єктів;
  - різноманітність об'єктів житла;
  - надання споживацьких переваг об'єктом житлової оренди на відміну від купівлі;
  - диференціація цін у різних забудовників та продавців на ринку житла.
- Водночас макро-чинники охоплюють наступні позиції:
- державну стратегію приватизаційних процесів на ринках житла;
  - рівень розвитку інфраструктурного забезпечення щодо існування ринку та його подальшого розвитку;
  - регулюючі інструменти державного та регіонального впливу на ринок житла;
  - територіально-географічну специфіку регіону (традиції, криміногенну атмосферу, кліматичні умови, політичну стабільність).

Водночас житлова безпека країни пов'язана із мезоекономічним рівнем свого існування: обмежена кількість забудовників-конкурентів на ринку; панування на ринку девелоперських компаній; контроль над ціноутворенням на об'єкти житла [3].

Таблиця 1.3.1

Чинники впливу на житлову безпеку країни

Чинники впливу на житлову безпеку		
Мезорівень	Мікрорівень	Макрорівень
<ul style="list-style-type: none"> - доходи населення регіону; - ціна оренди житла; - наявність та дієвість регіональних програм забезпечення житлом; - гарантійність; - кількість учасників регіонального ринку житла 	<ul style="list-style-type: none"> - рівень технічних параметрів житлових об'єктів; - ціна на сировину; - якість продукції; - ціна; - рівень енергоефективності підприємства; - суб'єктивна оцінка та уподобання 	<ul style="list-style-type: none"> - конкурентне середовище; - територіальне розміщення; - оподаткування; - державне сприяння; - доступ до фінансово-кредитних джерел; - інфраструктура

Виходячи з вищезазначеного, можемо резюмувати, що житлова безпека – це сукупність специфічних переваг та затрат житлових об'єктів, шляхом впливу чинників мезо, мікро та макро рівня. Зокрема, чинники впливу на житлову безпеку можуть бути дуже багатограними, що визначається такими обставинами, як ціна, обмеження кількості пропозиції на ринку; рівень потенційного попиту на ринку, загальна корисність об'єкта житлової нерухомості; територіальна розміщеність, якісні характеристики, енергоефективність, інфраструктура, забезпеченість технічного обслуговування об'єктів житла, інфраструктура оточення, призначення та цільове використання.

При дослідженні безпечних умов житлових об'єктів, слід більш детально заглибитися в його технічні особливості, нематеріальні чинники та ринкові позиції. Не менш важливим, безпекотворчим чинником є місце розташування об'єктів житлової нерухомості, оскільки додаткову репутацію може отримати будівельна організація, що знаходиться поруч [1].

Тут важливими інструментами виступають різноманітні маркетингові методи збуту житлової продукції, оскільки житло, яке перепродається на ринку за меншою вартістю, а ніж ті, продаж яких супроводжується рекламними компаніями.

Визначення житлової безпеки, що тлумачиться науковцями, відображають одну або декілька з чотирьох напрямів економічного розвитку країни (табл. 1.3.2): сукупність інтересів шляхом захисту від загроз. Даний напрям розглядається в контексті національної безпеки; становище стійкості економічної системи країн щодо впливу несприятливих чинників; дотримання економічної незалежності підприємств житлового будівництва; наявність умов задля розвитку та відтворення економіки.

Наведені напрями є індикаторами основних економічних інструментів та підходів, які застосовуються для аналізу рівня та стану житлової безпеки:

- житлова безпека визначає рівень задоволення житлових потреб населення та економічних інтересів забудівників. Гальмівним аспектом реалізації інтересів є наявні загрози. З'ясування їх суті та значення виражає предмет безпекознавчих дисциплін;

- кількісне вимірювання потенціалу житлової безпеки передбачає використання показників безпеки, їх оптимальних, граничних та порогових значень, котрі відбивають сталість економічного росту;

- процеси відтворення економічною системою свого існування та розвитку, як складової житлової безпеки доводить, що аналіз безпеки – це не лишень вивчення негативних факторів-перешкод життєво-необхідному функціонуванню діяльності об'єкту, а й розгляд реально-сприятливих умов середовища функціонування житлового об'єкту.

Отже, житлову безпеку слід розглядати в діалектичній взаємопов'язаній системі з національними інтересами та загрозами житлової сфери[2].

Оцінка рівня житлової безпеки зосереджена в сфері житлового регулювання об'єктів діяльності та житлової безпеки загалом в Україні спирається на наступні нормативні документи:

1. Житловий кодекс України від 19.02.2018 р.;
2. Закон України від 04.07.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно»;

Зміст житлової безпеки

Характерні напрями поняття «житлова безпека»			
Інтереси та загрози	Стійкість економічної системи регіону та країни	Економічна незалежність житлової сфери регіону та країни	Економічний розвиток житлової сфери регіону та країни
ЖБ – спроможність держави та регіону забезпечувати реалізацію національно-регіональних інтересів суб'єктам житлового ринку; діяльність котра спрямована на протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам	ЖБ – стійкість економіки щодо впливу наявних негативних факторів, їх стабільність та здатність зберігати свої внутрішні та якісні характеристики під впливом негативних обставин	ЖБ – цілеспрямована державна політика щодо забезпеченості сукупності умов сприяння незалежності прийняття рішень житлових секторів регіону	ЖБ – створення умов задля динамічного економічного зростання сталості розвитку суспільства, його відтворення та досягнення бажаного стану економічного росту

3. Закон України від 30.11.2016 р. «Про житловий фонд соціального призначення»;

4. Закон України від 19.02.2018 р. «Про іпотеку».

Водночас, показниками житлової безпеки є найбільш значущі параметри, які дають уявлення про стан економіки, наприклад – кількість актів купівлі-продажу об'єктів житла, рівень доходу населення регіону, тощо [1].

Досліджуючи житлову безпеку в контексті національної економічної системи, привертає увагу недосконалість її інструментів. Це пов'язане з пануванням олігопольних структур на житлових ринках держави. Ця обставина ускладнює процес розвитку національної житлової стратегії та дає можливість пануючим суб'єктам маніпулювати та недотримуватися принципів та норм житлової безпеки[4].

Беручи до уваги цінність конкурентного середовища на ринках житла, то напрями державного впливу щодо реалізації цього процесу мали б охоплювати наступні засади:

- антимонопольний вплив, який за своїм змістом визначає окремі методи та засоби обмежень та контролю вже існуючих державних та природних монополій; контроль за процесом злиття окремих підприємств та організацій житлового ринку з метою запобігання появи нових монополізованих елементів

на ринку; перейманням приватизаційних процесів; безпосередній нагляд за здійсненням процесу оплати працівників житлового ринку та ціноутворенням; спрощення процедури створення та введення бізнесу в даній сфері;

- фінансово-стимулюючий напрям базується на процесах, які стосуються забезпечення та належного регулювання фінансово-кредитних важелів, оподаткування, відсоткових ставок за депозитами, рентабельності будівництва, тощо;

- державний напрям впливу на виробництво, будівництво та реалізації продукції пов'язаний з стимулюванням належного розвитку підприємств будівельної сфери, здійснення державних замовлень та капітальних вкладень в зазначену сферу;

- напрям вдосконалення умов стандартизації та сертифікації загальнодержавного рівня продукції, технології, охорони навколишнього середовища, екологічності процесу будівництва;

- напрям цінового регулювання на засоби виробництва, сировини, землі та енергетичних ресурсів;

- соціальний напрям захисту споживачів;

- антимонопольний напрям, який дозволяє регулювати відносини на ринках житла, вбачаються в державному регулюванні, купівлі, продажу, передачі, реорганізації об'єктів нерухомості з метою здійснення цих процесів на конкуруючих засадах.

Стимулювання розвитку сфери житлової нерухомості сприятиме розвитку і інших сфер господарства в державі та її регіонах. Тобто, варто говорити, що існує взаємозв'язок та взаємоузгодження між житловою безпекою та безперешкодим функціонуванням інших сфер діяльності.

Беручи до уваги, досвід країн розвиненого ринку, особливість дотримання ними принципів житлової безпеки знаходиться в контексті політики інвестиційної привабливості. Практика державних та регіональних інструментів в даних країнах свідчить про їх не активність впливу, але водночас інтенсивні дії щодо інфраструктурного відтворення свого розвитку. Щодо ринків житлової безпеки України, то основними безпекотворчими чинниками впливу є: соціальне та економічне становище; стабільність фінансово-кредитної системи; ринкова інфраструктура; політична ситуація; культурне середовище.

Вище перелічені чинники, впливаючи на житлову безпеку є взаємопов'язаними та взаємозумовленими елементами, які потребують державного регулювання. Тому до основних інструментів державного впливу пропонуємо відносити:

- організацію та підтримку інститутів, які б гарантували отримання прибутку від експлуатації об'єктів нерухомості;

- створення прозорої законодавчої основи для використання об'єктів нерухомості, а також володіння ними;
- забезпечення прозорого та раціонального управління нерухомим майном, яке перебуває у власності;
- створення справедливої системи оподаткування об'єктів нерухомості, що перебувають у власності;
- регулювання процесу використання, а також забезпечення розвитку нерухомості, яка призначена для суспільних потреб.

Політика розвитку конкурентних відносин, як складова житлової безпеки повинна опиратися на таку систему інструментів, яка б спрямовувалася б на формування та забезпечення конкурентного середовища[5].

Тому, державно-регіональний вектор полягає в наступному:

- у врахуванні регіональних особливостей у визначенні економічної, соціальної, фінансової та інших видів політики;
- у розробленні стратегії територіального розвитку країни, реалізація якої дозволить підняти рівень конкурентної спроможності країни та її регіонів;
- у підтримці тих регіональних ринків житла, котрі самостійно неспроможні подолати кризові явища під час формування конкурентоспроможності.

Державна регіональна політика визначає цілі, пріоритети на напрями розвитку регіональних ринків, розробленні та стимулюванні розвитку конкурентних відносин в регіонах.

Державні органи управління спрямовують ресурси переважно у слаборозвинуті регіональні ринки, щоб зменшити різницю в рівнях конкурентоспроможних регіонів.

Державна підтримка регіонів з низьким рівнем конкурентоспроможності проводиться в інтересах самих регіонів. Фінансова допомога слаборозвиненим ринкам регіонів здійснюється шляхом міжбюджетних трансферів. Із державного бюджету, вони отримують трансферти у вигляді державних субвенцій, дотацій, субсидій. Таким чином відбувається перерозподіл доходів від високо-розвинутих регіонів до менш розвинених. Часто перерозподілені кошти потрапляють не до фонду розвитку, а у фонд споживання. Це не сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності. Тому, фінансова допомога повинна спрямовуватися, переважно на розвиток інфраструктури, інноваційно-активних виробництв, пріоритетних видів економічної діяльності регіону. Фінансова допомога є основою запоруки свого розвитку. Це залежить не лишень від розподілу або перерозподілу фінансових ресурсів але й наповненості місцевих бюджетів. Фінансова допомога регіону є одним з факторів зростання попиту на житло, розробляє програми формування, забезпечення та підвищення

конкурентоспроможності країни та її регіонів [6].

Об'єктами державної регіональної політики виступають об'єкти нерухомості з різним рівнем конкурентоспроможності. Для розширення меж державної антимонопольної політики проводиться класифікація нерухомості за рівнем їх конкурентоспроможності. Це сприятиме визначенню пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності для кожного виду житла.

В сучасних умовах державна регіональна політика акцентує свою увагу на житлові ринки з низьким рівнем конкурентоспроможності. До одних з міжрегіональних інструментів варто віднести прогнозування рівнів розвитку житла в регіоні. Головне призначення прогнозування – це аналіз та оцінка розвитку підвищення конкурентоспроможності нерухомості, створення бази для розробки державної регіональної політики. Прогнози дозволяють визначити в майбутньому рівень конкурентоспроможності, активізувати участь держави в розвитку тих ринків житла, у яких низький рівень конкурентоспроможності.

Ефективна дія реалізації посилення зовнішніх регулюючих впливів та інструментів житлової безпеки полягає передусім в обмеженні монополізації житлових ринків, та посиленні ролі конкуруючих засад.

Загалом, регуляторна політика з боку держави стосовно попиту та пропозиції на регіональних ринках житла повинна реалізовуватися спираючись на пряму (регіональні цільові програми, державне страхування будівництва, вдосконаленні нормативно-правового забезпечення, інформатизація учасників ринку) та не пряму (боротьба з корупцією, стимулювання іпотечного кредитування, податкова політика) форм його реалізації [8].

Однак, зазначені форми впливу можуть впливати по-різному, деякі впливають на попит, деякі на пропозицію. Об'єкти, на які впливає держава, а також інструменти даного впливу в тій чи іншій мірі різняться, відносно становища, яке є пануючим на конкретних житлових ринках регіону. Самі інструменти державного впливу на житлову безпеку в розвинених країнах світу є більш стабільними відносно інституційного середовища формування ринкового попиту та пропозиції. На жаль, в нашій країні розбалансованість інституційного впливу попиту та пропозиції тягне за собою становище неочікуваних змін та абсолютну невизначеність.

Серед інструментів регулювання житлової безпеки на ринках житла, варто віднести:

- бюджетно-податкові, які є спрямованими на встановлення об'єктивного податкового навантаження на об'єкти та суб'єкти житлових ринків залежно від рівня інвестиційної привабливості житлових об'єктів за диференційованими ставками з метою уникнення проявів “заоподаткування”;

- фінансово-кредитні, котрі сприяють розширенню можливостей середніх верств населення, як в процесі іпотечного кредитування, так і фінансування об'єктів житлового будівництва, а також відтворення та ринкового обігу об'єктів житла;

- нормативно-правові, які вдосконалюють процеси будівництва, відтворення та ринкового обігу житлових об'єктів враховуючи регіональну специфіку та ринкову кон'юнктуру;

- організаційно-стратегічні, які направлені на зменшення вартості доступного та соціального житла шляхом реалізації регіональних програм забезпечення на державному рівні розвитку інфраструктури житлових об'єктів та постійного покращення житлових умов населення;

- адміністративні, які націлені на впровадження антимонопольної політики відносно інфраструктурного забезпечення діяльності житлових об'єктів, а саме: облік житлових об'єктів, реєстрація прав на нього, ліцензування професійної діяльності його суб'єктів та інформованості про ринок житла.

Отже, на нашу думку, житлова безпека країни є необхідною стратегічно-важливою компонентою розвитку житлово-будівельного сектору країни. В основу її покладено компоненти прямої та непрямої дії: оподаткування житлових об'єктів, стимулювання іпотечного кредитування шляхом забезпечення ряду гарантій з боку держави; подолання проявів корупції на ринку будівництва та відтворення житла, вдосконалення нормативно-правового базису, реалізація існуючих та запровадження нових державних цільових програм фінансування, придбання та реконструкції житлових об'єктів, забезпечення суб'єктів ринку достовірною інформацією щодо його становища та диференційованих особливостей.

Щодо рівня податкового навантаження, то це є важливим інструментом стимулювання регіональних ринків житлової нерухомості. Особливим податковим важелем, є податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, розмір якого пропонується збільшувати або зменшувати залежно від замонополізованості ринків житла. Практика широкого використання даного податку свідчить про боротьбу з тіньовим капіталом, а також визначатиме рівень реальної платоспроможності суб'єкта. Запропоноване бачення дозволить балансувати конкурентне середовище через інструментарію податкового навантаження на житлову безпеку регіону та країни [7]. Щодо фінансово-кредитного інструментарію, то пропонується задіяти банківське іпотечне кредитування для різних об'єктів житлової нерухомості, регламентуючи його в залежності від монополізації регіонів. З меншим ступенем монополізації варто стимулювати іпотечне забезпечення і навпаки.

1.4. Стан фінансування ключових соціальних видатків в Україні та глобальне старіння населення

На сьогодні держава як інститут є основним, однак не єдиним, який повинен сприяти формуванню якісного людського та соціального капіталів, гарантувати соціальну безпеку через використання механізмів соціального захисту, що відповідають нинішнім потребам населення.

Державний соціальний захист є державною політикою у сфері забезпечення соціальної безпеки, що підкріплюється відповідною ресурсною базою, передусім – за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів. Саме вони забезпечують особі, соціальній групі, населенню регіону та країни загалом комплексне, усебічне розв'язання проблем, зумовлених соціально-економічними ризиками, що можуть призвести (чи вже призвели) до повної або часткової втрати зазначеними суб'єктами можливості реалізації конституційних прав, гарантій, свобод і законних інтересів, економічної самостійності, реалізації принципів соціальної справедливості, а також суспільного добробуту [1, с. 37].

Українська держава в контексті гарантування соціальної безпеки організовує соціальний захист через розгалужену систему соціальних допомог, соціальних гарантій, соціальних послуг та соціального страхування (табл. 1.4.1), що фінансуються з державного або місцевих бюджетів (табл. 1.4.2).

Так, як свідчать дані табл. 1.4.1, в Україні забезпечується досить широкий спектр державного соціального захисту від різноманітних видів соціально-економічних ризиків.

В табл. 1.4.2 наведена статистика щодо фінансування окремих видів видатків у 2000-2016 рр., з якої видно, що соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні є головною видатковою компонентою як для державного, так і місцевих бюджетів (понад 30% у структурі видатків).

Слід відзначити, що саме за цією видатковою статтею відбулися найбільші темпи зростання як у державному (у 2,6 рази), так і місцевих бюджетах (у 2,3 рази). Найбільшим темпом зростання витрат у державному бюджеті протягом 2000-2016 рр. відбулося лише за статтею виконання загальнодержавних функцій (у 2,8 рази), сягаючи 24,1%.

Фінансування освіти та охорони здоров'я сьогодні перекладено, переважно, на місцеві бюджети у зв'язку із реформою децентралізації в Україні, яка комплексно та системно розпочалася з 2014 р. після прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2].

Державна система соціального захисту в Україні*

Державний соціальний захист		Приватний соціальний захист	
Соціальні допомоги	<ul style="list-style-type: none"> - малозабезпеченим - дітям-сиротам - особам із інвалідністю з дитинства - на поховання - сім'ям з дітьми - субсидії та компенсації - матерям-героїням - учасникам АТО та ВПО - на догляд тощо 	Соціальні допомоги	<ul style="list-style-type: none"> - корпоративні допомоги - санаторно-курортне-лікування - підвищення професійної кваліфікації (семінари, стажування, тренінги) - компенсація харчування та транспортних витрат
Соціальні гарантії	<ul style="list-style-type: none"> - мінімальна заробітна плата - мінімальна пенсія за віком - неоподаткований мінімум доходів громадян - державна соціальна допомога - пільги (за професійною ознакою, за заслуги перед державою, соціально-незахищеним верствам населення) - індексація грошових доходів громадян тощо 	Соціальні гарантії	<ul style="list-style-type: none"> - гідна та своєчасна оплата праці - охорона здоров'я та безпека праці - інші соціальні гарантії відповідно до чинного законодавства та внутрішньої політики компанії
Соціальні послуги	<ul style="list-style-type: none"> - соціально-побутові - соціально-педагогічні - соціально-медичні - соціально-психологічні - соціально-економічні - юридичні та інформаційні - працевлаштування тощо 	Соціальні послуги	<ul style="list-style-type: none"> - рекрутингові - соціально-економічні - соціально-медичні - соціально-педагогічні тощо
Соціальне страхування	<ul style="list-style-type: none"> - обов'язкове пенсійне - обов'язкове медичне - на випадок безробіття - від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності - у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності тощо 	Соціальне страхування	<ul style="list-style-type: none"> - добровільне пенсійне - добровільне медичне

*Примітка. Складено автором

Незважаючи на те, що частка видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні за період 2000-2016 рр. збільшилася у понад три рази (майже 40% видатків зведеного бюджету), перевищуючи аналогічний показник Фінляндії, Португалії, Іспанії, Греції, Бельгії та багатьох інших країн ЄС, однак залишається відкритим питання про їх ефективність, оскільки інвестиції в основний капітал є втричі нижчими.

Однак, слід зазначити, що із 2014 р. в Україні відбулася зміна підходів до визначення важливості напрямів забезпечення/надання суспільних благ, згідно з якими система розподілу обмежених бюджетних ресурсів стала більше орієнтуватися на ті сфери, що допомагають покращити якісні параметри людського розвитку та позитивно впливають на суспільство загалом [3].

До основних соціальних гарантій відносяться мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлених законами та іншими

нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [5].

Таблиця 1.4.2

Структура видатків державного і місцевого бюджетів України, %*

Вид видатків	Бюджет	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	Зміна
Загальнодержавні функції	ДБ	8,5	19,3	15,3	13,8	11,9	15,4	16,2	22,0	24,1	2,8
	МБ	4,3	6,8	6,8	7,9	7,1	6,7	4,8	4,9	4,7	1,1
Національна оборона	ДБ	7,3	10,2	9,7	6,2	6,4	5,0	5,3	9,1	12,1	1,6
	МБ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Громадський порядок, безпека та судова влада	ДБ	8,8	13,1	12,3	12,2	13,6	12,7	13,4	14,9	14,6	1,6
	МБ	1,5	1,4	0,4	0,2	1,7	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Економічна діяльність	ДБ	12,3	16,1	22,5	19,8	21,2	16,0	18,2	11,5	6,4	0,5
	МБ	13,8	6,8	11,5	9,6	10,0	5,1	5,9	4,1	10,0	0,7
Охорона навколишнього природного середовища	ДБ	0,4	1,4	1,5	1,3	1,2	1,0	1,5	0,9	1,0	2,5
	МБ	0,0	0,5	0,8	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4
Житлово-комунальне господарство	ДБ	0,0	0,1	0,3	0,2	0,2	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0
	МБ	6,4	5,4	6,7	10,8	6,5	3,0	8,9	7,9	5,1	0,8
Охорона здоров'я	ДБ	2,3	4,4	5,7	4,0	4,0	3,9	4,2	3,5	2,5	1,1
	МБ	24,5	24,0	22,5	21,6	20,8	23,7	21,3	20,8	18,2	0,7
Духовний та фізичний розвиток	ДБ	1,3	1,1	1,8	1,3	1,6	2,3	2,0	1,6	1,0	0,8
	МБ	4,1	4,0	4,3	4,1	3,9	4,2	3,7	4,0	3,4	0,8
Освіта	ДБ	8,8	14,0	11,5	11,8	11,8	12,8	11,2	9,6	7,1	0,8
	МБ	25,5	29,4	28,7	30,0	31,2	33,6	32,2	32,1	27,3	1,1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	ДБ	11,9	20,3	19,4	29,4	27,9	30,7	27,7	26,9	31,0	2,6
	МБ	13,5	21,6	18,4	15,4	18,3	23,2	22,6	25,7	30,7	2,3

*Примітка. Складено автором на основі [4]

**ДБ – державний бюджет, МБ – місцеві бюджети.

Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [6]. Проте слід відзначити, що у багатьох випадках рівень соціальних гарантій (табл. 1.4.3) не досягає величини реального прожиткового мінімуму в Україні (табл. 1.4.4).

На сьогодні лише показник мінімальної заробітної плати до оподаткування іще якось відповідає показнику реального прожиткового мінімуму на 1 особу, тоді як усі інші види соціальних стандартів життя забезпечують від 10 до 70% реальних витрат на життя в країні.

Таблиця 1.4.3

Основні види соціальних гарантій в Україні*

1	2017				2018		
	з 1 січня	з 1 травня	з 1 жовтня	з 1 грудня	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня
2	3	4	5	6	7	8	
1. Прожитковий мінімум, грн.							
- у розрахунку на місяць на 1 особу	1544	1624	1624	1700	1700	1777	1853
- для дітей віком до 6 років	1355	1426	1426	1492	1492	1559	1626
- для дітей віком від 6 до 18 років	1689	1777	1777	1860	1860	1944	2027
- для працездатних осіб	1600	1684	1684	1762	1762	1841	1921
- для осіб, які втратили працездатність	1247	1312	1312	1373	1373	1435	1497
2. Мінімальна зарплата							
- грн.	3200	3200	3200	3200	3723	3723	3723
- % ПМ працездатних осіб	200,0	190,0	190,0	181,6	211,3	202,2	193,8
3. Мінімальна пенсія							
- грн.	1247	1312	1452	1452	1452	1452	1497
- % ПМ осіб, які втратили працездатність	100,0	100,0	110,7	105,8	105,8	101,2	100,0
4. Мінімальна допомога по безробіттю							
- застрахованим особам, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу							
- грн.	1160	1280		1280	1440	1440	
- % ПМ працездатних осіб	72,5	76,0		72,6	81,7	78,2	
- особам, виплати яким призначаються без урахування трудового стажу							
- грн.	544	544		544	544	544	544
- % ПМ працездатних осіб	34,0	32,3		30,9	30,9	29,5	28,3
5. Допомога на поховання для безробітних							
- грн.	1544	1624		1700	1700	1777	1853
- % ПМ на 1 особу	100	100		100	100	100	100
6. Допомога на поховання для працюючих та членів їх сімей							
- грн.	2200	4100		4100	4100	4100	4100
- % ПМ працездатних осіб	137,5	243,5		232,7	232,7	222,7	213,4
7. Щомісячна адресна допомога ВПО для покриття витрат на проживання, у т.ч. оплати житлово-комунальних послуг, грн.							
- для працездатних осіб на одну особу (члена сім'ї)	442	442	442	442	442	442	442
- для осіб, які отримують пенсію, та дітей	884	884	884	884	884	1000	1000
- для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю	1247	1312	1705,60	1784,90	1784,90	1865,50	1946,10
- для осіб з інвалідністю II групи	1247	1312	1508,80	1578,95	1578,95	1650,25	1721,55
- для осіб з інвалідністю III групи	1247	1312	1312	1373	1373	1435	1497
8. Допомога при народженні дитини, грн.							
- загальна сума	41280	41280		41280	41280	41280	41280
- одноразова виплата	10320	10320		10320	10320	10320	10320
- щомісячна виплата	860	860		860	860	860	860

Продовження табл. 1.4.3

1	2	3	4	5	6	7	8
9. Допомога на дітей одиницям матерям, грн.							
- до 6 років	1355	1426		1492	1492	1559	1626
- від 6 до 18 років	1689	1777		1860	1860	1944	2027
- від 18 до 23 років (за умови навчання)	1600	1684		1762	1762	1841	1921
10. Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, грн.							
- до 6 років	2710	2852		2984	2984	3118	3252
- від 6 до 18 років	3378	3554		3720	3720	3888	4054
11. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, грн.							
- для працездатних осіб	336,00	353,64		370,02	370,02	386,61	403,41
- для осіб, які втратили працездатність, та осіб з інвалідністю	1247	1312		1373	1373	1435	1497
- для дітей з багатодітних сімей на дітей віком:							
- до 6 років	1151,75	1212,10		1268,20	1268,20	1325,15	1382,10
- від 6 до 18 років	1435,65	1510,45		1581,00	1581,00	1652,40	1722,95
- від 18 до 23 років (за умови навчання)	1360,00	1431,40		1497,70	1497,70	1564,85	1632,85
12. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, грн.							
- особам з інвалідністю з дитинства I групи з надбавкою за догляд:							
підгрупа А	2561,90	2695,40	2793,40	2876,40	2876,40	2960,40	3074,90
підгрупа Б	1870,50	1968,00	2178,00	2178,00	2178,00	2178,00	2245,50
- особам з інвалідністю з дитинства II групи	1247	1312	1452	1452	1452	1452	1497
- особам з інвалідністю з дитинства III групи	1247	1312	1452	1452	1452	1452	1497
- на дітей з інвалідністю від 0 до 18 років	1247	1312	1452	1452	1452	1452	1497

*Примітка. Складено автором на основі [7]

Слід зазначити, що реальний рівень прожиткового мінімуму в Україні обчислений із врахуванням цін на:

1) основні продукти харчування (хліб та хлібопродукти, крупи, овочі, фрукти, соки, олія, молоко та молокопродукти, м'ясо, риба, чай) за нормативними обсягами споживання на людину різних соціальних та демографічних груп в рік;

2) основний набір непродовольчих товарів (предмети гардеробу, текстильна білизна, предмети першої потреби, санітарії та ліки) за обсягами використання в середньому на людину на рік;

3) набір комплексу послуг, до яких відносяться оплата житлово-комунальних послуг, транспортних, побутових, послуг зв'язку та культури.

В контексті побудови держави добробуту за моделлю welfare mix, у системі соціального захисту населення, крім держави, повинні приймати участь інші сектори національної економіки, зокрема – бізнес, громадські організації, які можуть надавати послуги із соціального захисту на тимчасовій основі (через меценатство, благодійність, соціальну відповідальність).

**Розмір реального прожиткового мінімуму в Україні на 1 особу в місяць
у розрізі соціальних і демографічних груп (липень 2018 р.)***

	Вартість продуктів харчування	Вартість непродовольчих товарів	Вартість набору послуг (у т.ч. ЖКГ)	Прожитковий мінімум
- для дітей віком до 6 років				
грн.	1626,31	726,12	740,01	3092,44
%	52,6	23,5	23,9	100,0
- для дітей віком від 6 до 18 років				
грн.	2185,25	757,39	835,58	3778,22
%	57,8	20,1	22,1	100,0
- для працездатних осіб				
грн.	1667,89	599,29	1113,76	3380,94
%	49,3	17,7	33,0	100,0
- для осіб, що втратили працездатність				
грн.	1314,15	480,99	949,00	2744,14
%	47,9	17,5	34,6	100,0

*Примітка. Складено автором на основі [8]

Держава усіляко стимулює благодійність, зокрема, через систему оподаткування. Наприклад, чинне законодавство України встановлює для корпоративних донорів податкові пільги в розмірі не менше 2% і не більше 5% прибутку за попередній фінансовий рік [9]. Також існують і нефінансові стимули для організацій займатися благодійністю, оскільки вони отримують від цього певний зиск у вигляді позитивного іміджу, реклами та ін. Особливого розвитку після Революції Гідності в Україні набув волонтерський рух, який у багатьох випадках «підміняє» державу у справі забезпечення соціальної безпеки громадян. Так, чималий внесок громадський сектор здійснює сьогодні у соціальний захист населення через освітню, профорієнтаційну та соціальну компоненти міжнародної допомоги ВПО, особам із інвалідністю, літнім людям та дітям.

Особлива увага у стратегіях соціальної безпеки країн світу та України приділяється фінансуванню пенсійного забезпечення громадян, що пов'язано із глобальним старінням населення (т.з. «революція сивини») наприкінці XX – початку XXI ст. Так, якщо в 2015 р. чисельність населення віком 60+ у світі становила 901 млн. осіб (12,3 % від загальної чисельності населення), то, за прогнозами Відділу з народонаселення UNDESA [10], у 2050 р. вона зросте до 2,092 млрд. осіб (21,5 % від загальної чисельності населення). Це створює нові виклики для фінансово-економічних систем різних країн у контексті підтримки належного рівня життя літніх людей, державного фінансування мінімальних соціальних стандартів за рахунок коштів платників податків, професійного та особистого розвитку людей, які вийшли на пенсію тощо. Усезростаюча

тривалість життя, проблеми із забезпеченням зайнятості та подоланням бідності в багатьох країнах світу актуалізують питання соціального захисту літніх людей як ключового політичного інструменту, покликаного знизити рівень бідності і нерівності, стимулювати економічне зростання, оздоровлюючи соціально вразливі верстви населення, розширюючи їхні економічні можливості, збільшуючи продуктивність праці, підтримуючи внутрішній попит і сприяючи якісним структурним змінам у національних економіках.

Соціальна пенсія є грошовим трансфером людям пенсійного віку, що не залежить від їхнього трудового внеску. Згідно чинного пенсійного законодавства України [11], право на соціальну пенсію мають усі непрацездатні громадяни на умовах, що визначаються Законом України «Про пенсійне забезпечення». Соціальна пенсія сприяє забезпеченню реалізації права людини на гідний рівень життя у старості і визнана одним із найефективніших інструментів соціального захисту для зменшення бідності серед людей похилого віку та інвестування в розвиток людського капіталу, особливо в країнах, що розвиваються.

Глобальне старіння населення світу набуває сьогодні загрозованих темпів. Як свідчать дані рис. 1.4.1, кількість т. зв. «молодих» країн, у яких проживає менше 10% населення віком 60+, має тенденцію до скорочення: зі 102 країн у 2015 р. до 37 – у 2050 р. Загрозованою тенденцією також є й зменшення кількості країн, де проживає від 10 до 19 % людей віком 60+ (із 52 країн у 2015 р. до 45 – у 2050 р.), оскільки зростає кількість «інтенсивно старіючих» (із 45 – у 2015 р. до 56 – у 2050 р.), а особливо – «гіперстаріючих» країн, де проживає понад 30 % населення віком 60+ (із однієї країни в 2015 р. до 62 – у 2050 р.). Такі тренди кидають серйозні виклики публічним фінансам усіх без винятку країн.

Оцінюючи глобальні тренди старіння населення світу, слід відзначити, що в переважній більшості країн з високим рівнем доходів кількість людей віком 60+ у 2050 р. перевищить третину загальної кількості населення. При цьому в Японії, в якій вже сьогодні частка людей літнього віку становить 30%, вона зростає до 52%, а в Німеччині, Гонконзі, Сінгапурі, Південній Кореї – до 47%. Соціальні пенсії як метод надання літнім людям мінімальних доходів, що їм регулярно виплачуються за рахунок податків економічно активної частини суспільства, запроваджені лише у 71% високорозвинених держав із вибірки у 104 країни. Їхній розмір суттєво коливається – від \$79 в Угорщині до \$1201 у Нідерландах. Соціальні пенсії встановлюються на рівні від 15% до 30% середнього рівня доходів населення високорозвинутих держав (винятками є Угорщина, Ісландія, Гонконг, Південна Корея). В Японії, Швейцарії, Австрії, Хорватії, Чехії, Люксембурзі, Словаччині, Сінгапурі, Омані, Саудівській Аравії

та Катарі такий вид соціального забезпечення взагалі не передбачений, хоча в світі соціальні пенсії визнаються досить ефективним інструментом соціальної політики в контексті скорочення бідності літніх людей та інвестування у розвиток людського капіталу.

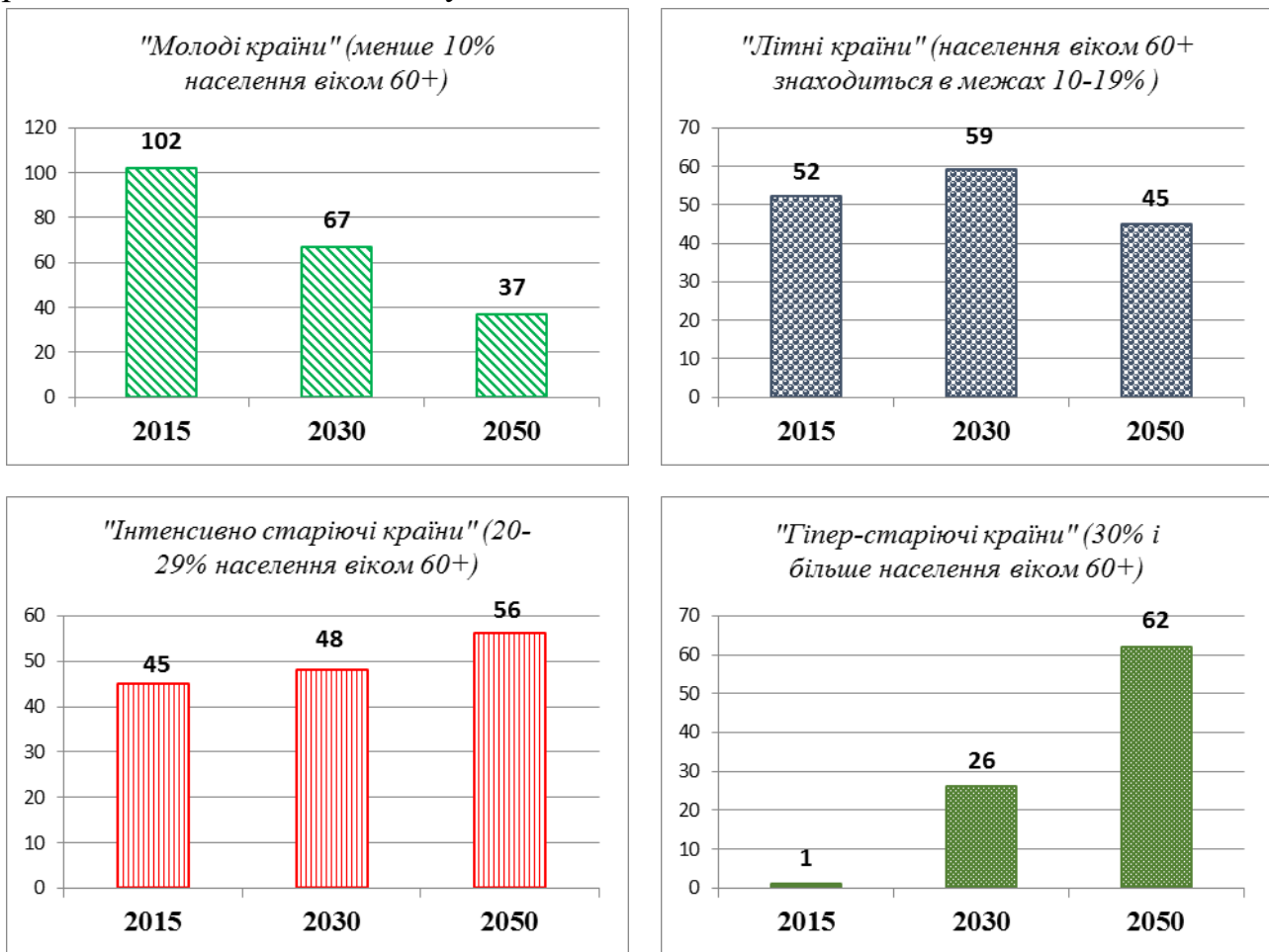

Рис. 1.4.1. Тенденції динаміки старіння населення в країнах світу протягом 2015-2050 рр.*

*Примітка. Складено автором на основі [12]

В країнах з доходом вище середнього соціальні пенсії передбачені у 73% держав із вибірки у 104 країни, розмір яких коливається від \$8 на Ямайці до \$300 в Бразилії. Лише в кількох з них частка людей 60+ перевищить 40% загальної кількості населення (Польща, Румунія, Боснія і Герцеговина, Болгарія) до 2050 р. Слід зазначити, що соціальні пенсії в групі країн з доходом вище середнього є досить мізерними і не забезпечують навіть 20% середнього рівня доходу населення цих країн (виняток становлять лише Аргентина, Бразилія, Венесуела, Уругвай та Південна Африка), а то й узагалі відсутні (Сербія, Румунія, Польща, Македонія, Боснія і Герцеговина, Лівія, Домініканська Республіка).

В країнах з доходом нижче середнього соціальні пенсії передбачені у 62% держав із вибірки у 104 країни, однак їх розмір є досить скромним – від \$3 в Індії до \$67 в Грузії. Лише в Україні та Китаї частка населення у віці 60+ у 2050 р. перевищить 35%, і саме Україна та Грузія є країнами, де розмір соціальної пенсії становить від 28 до 35% середнього рівня доходу.

В країнах з низьким рівнем доходів соціальні пенсії передбачені лише у 29% держав із вибірки у 104 країни, і їх розмір становить від \$8 у Таджикистані до \$19 у Кенії та Непалі. Саме ця група країн найменше уражена «вірусом глобального старіння населення», адже лише в Киргизстані кількість людей 60+ сягне у 2050 р. 23%. В більшості країн з низьким рівнем доходів соціальні пенсії взагалі відсутні (Гана, Танзанія, Гаїті, Руанда, Замбія, Зімбабве).

Оскільки соціальна безпека охоплює широке коло напрямів захисту (пенсії по віку, допомоги із втрати годувальника, виплати на дітей, медичне забезпечення, допомоги при вагітності і пологах, допомоги із безробіття, оплата лікарняних, допомога із інвалідності, виплати із травмування на робочому місці), то адекватне фінансування соціальних видатків на належному рівні справляє позитивний вплив не лише на короткострокові фінансово-економічні показники діяльності домогосподарств та стан здоров'я населення, але й на довгострокові результати соціально-економічного розвитку.

За даними МОП [13], якщо у 1900 р. із 178 країн світу понад 97% мали мінімальну систему соціального захисту, яка гарантувала лише надання допомог в межах 1-3 видів ризиків, то до 2012 р. частка таких країн скоротилась до 21%. Натомість суттєво збільшилась кількість країн, які пропонують соціальну підтримку у 8 і більше видах – із 12% у 1945 р. до 38% у 2012 р. Всеосяжна система соціального захисту, отже, на сьогодні представлена у 37,6% із 178 країн світу (22,4% із 125 країн, що розвиваються, та 14,6% із 41 найменш розвинутих країн світу). В розвинутих країнах частка населення, яка отримує пенсію за віком, зросла із 37 до 72% протягом 2000-2010 рр., в країнах, що розвиваються, – з 22,7 до 45%, в країнах із низьким рівнем доходів – із 6 до 17% відповідно [14].

Для оцінки взаємозв'язку рівня державних соціальних видатків із індикаторами розвитку економічних систем застосуємо регресійний аналіз (дані за країнами ОЕСР). Так, результати, наведені на рис. 1.4.2, засвідчують прямий зв'язок між рівнем соціальних видатків і добробутом літніх ($R^2 = 0,2043$). Аналогічно позитивно соціальні видатки впливають і на індекси соціальної справедливості (Social Justice Index, SJI) та верховенства права (Rule of Law Index, RLI), хоча й несуттєво (рис. 1.4.3 і 1.4.4).

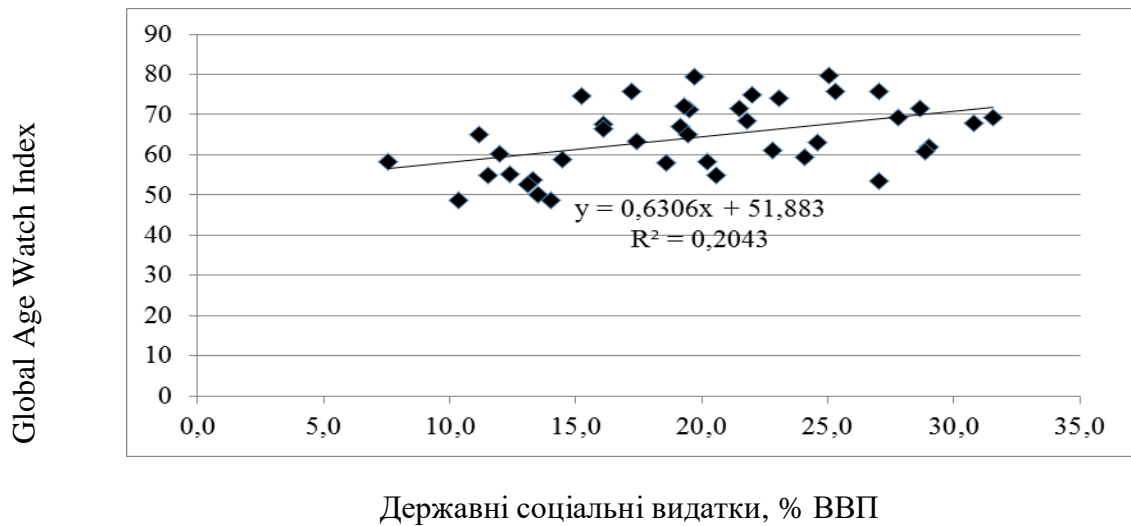

Рис. 1.4.2. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та GAWI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 16]

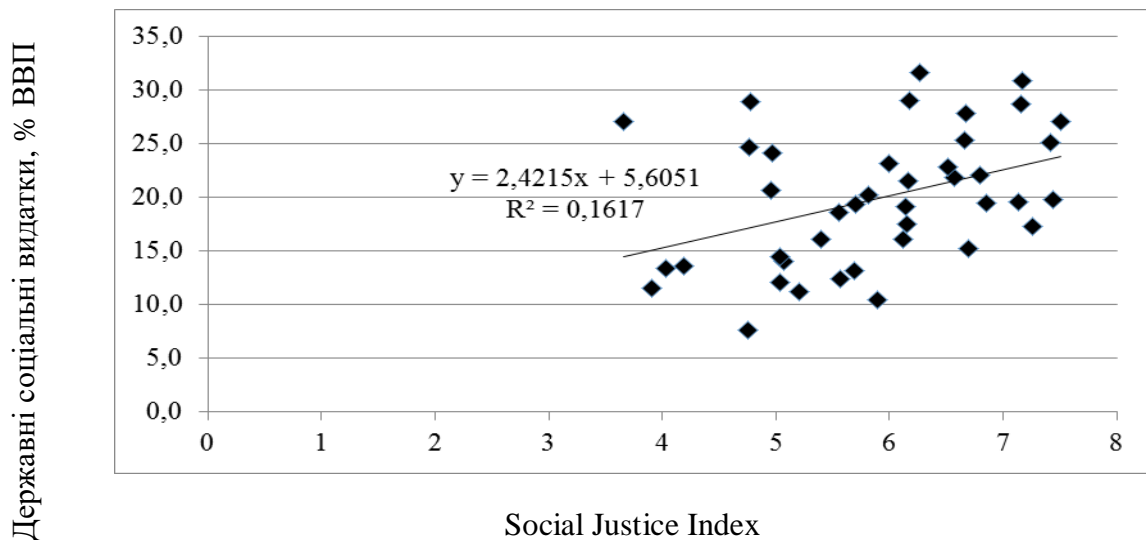

Рис. 1.4.3. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та SJI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 17]

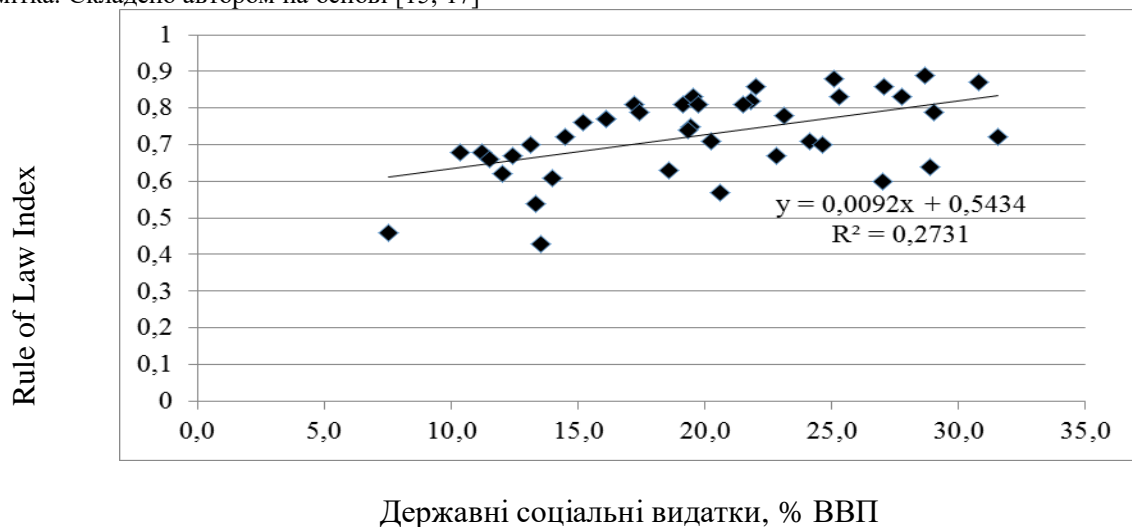

Рис. 1.4.4. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та RLI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 18]

Згідно проведених розрахунків, рівень державних соціальних витрат досить слабо корелює з індексом Gini, що демонструє майнове розшарування суспільства. Зв'язок між величинами, як демонструє рис. 1.4.5, є оберненим (вищі соціальні видатки обумовлюють нижчий рівень коефіцієнта Gini) за $R^2 = 0,1473$. Оскільки аналіз проводився на базі країн ОЕСР, можна припустити, що для менш розвинутих держав значення R^2 буде значно більшим, оскільки саме в країнах з низьким доходом та доходом нижче середнього соціальні видатки сприяють зниженню рівня поляризації доходів населення.

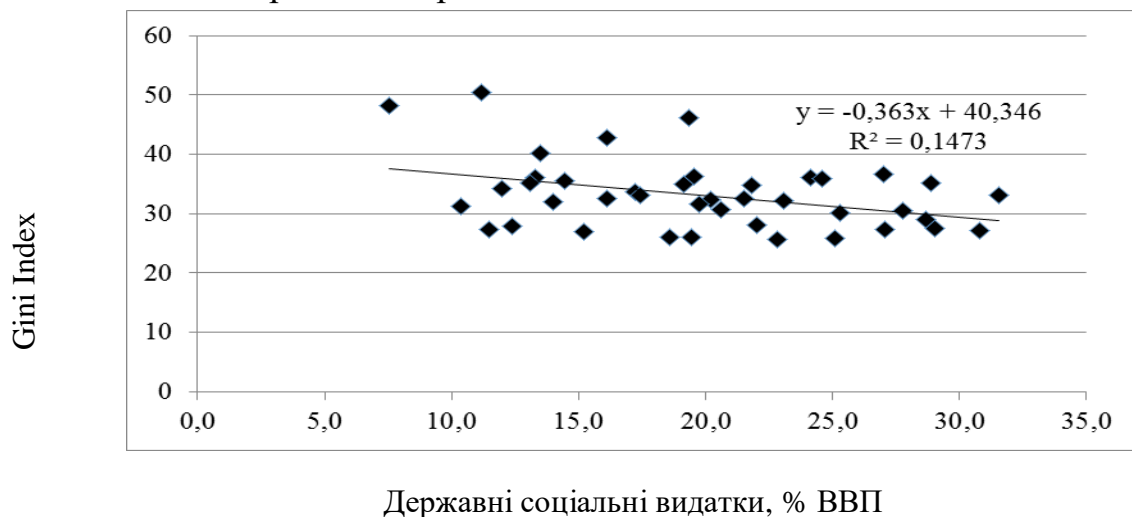

Рис. 1.4.5. Взаємозв'язок державних соціальних витратків та індексу Gini*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 19]

Індекси людського розвитку (Human Development Index – HDI) та процвітання Legatum (Legatum Prosperity Index – LPI) демонструють несуттєвий зв'язок із рівнем соціальних витрат, хоча й різних напрямках. Так, результати, наведені на рис. 1.4.6 та 1.4.7, дозволяють побачити прямий зв'язок між HDI та державними соціальними видатками ($R^2 = 0,2763$), і обернений – між LPI та державними соціальними видатками ($R^2 = 0,2695$).

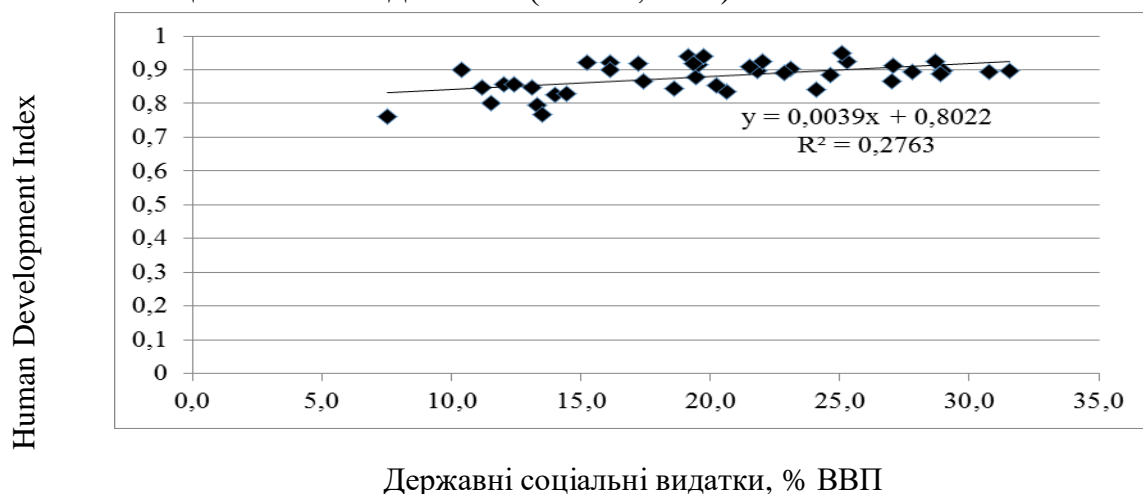
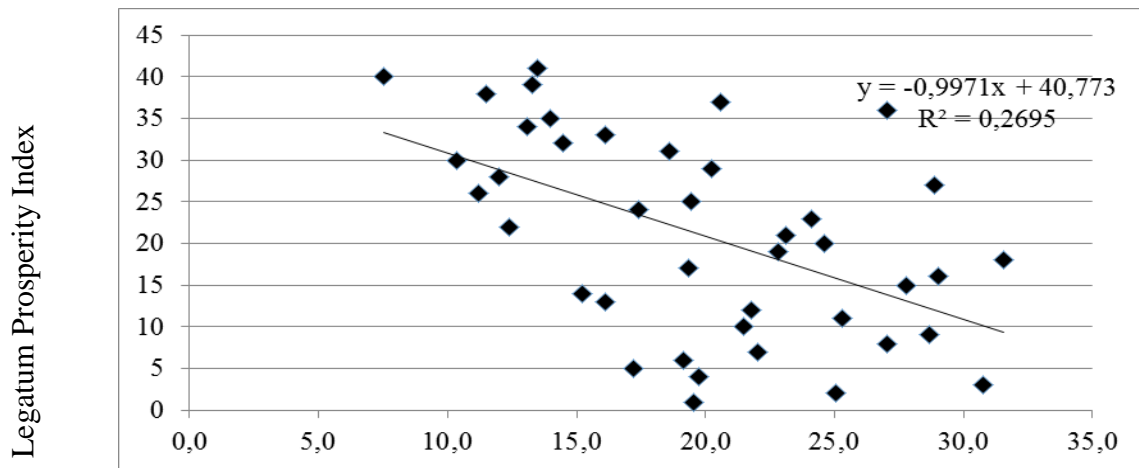

Рис. 1.4.6. Взаємозв'язок державних соціальних витратків та HDI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 20]

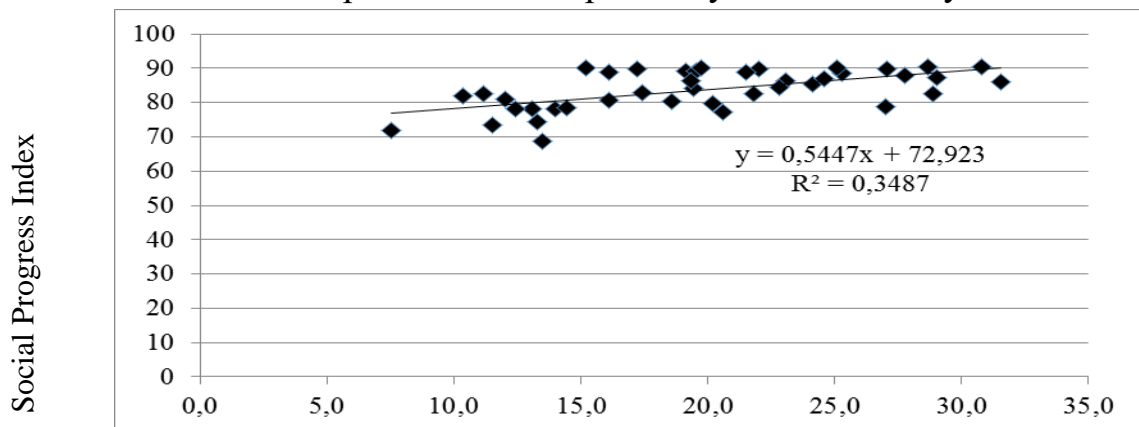

Державні соціальні видатки, % ВВП

Рис. 1.4.7. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та LPI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 21]

Найкращим чином зростання державних соціальних видатків позначається на індексах соціального прогресу та хорошої країни. Так, як свідчать дані рис. 1.4.8, соціальні видатки підвищують соціальний прогрес країн світу, що пов'язаний із соціальним розвитком на протипагу економічному.

Державні соціальні видатки, % ВВП

Рис. 1.4.8. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та SPI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 22]

Індекс соціального прогресу (Social Progress Index – SPI) охоплює понад 50 показників, згрупованих у три ключові блоки: 1) базові потреби людини (харчування, доступ до медичного забезпечення, забезпеченість житлом, доступ до води, електроенергії, санітарним послугам); 2) основи добробуту людини (доступ до базових знань та рівень грамотності населення, доступ до інформації та засобів комунікації, рівень охорони здоров'я та екологічна стійкість); 3) можливості розвитку людини (рівень особистих та громадянських свобод,

можливість реалізувати власний потенціал) [22]. Зв'язок між державними соціальними видатками і SPI прямий за $R^2 = 0,3487$.

Країни із високим рівнем соціального прогресу належать до найбільш розвинутих економік світу за показником ВВП на особу, а також, відповідно, мають можливість підтримувати достатньо високий рівень соціальних видатків (понад 20% ВВП). В державах із високим рівнем соціального прогресу (Норвегія, Швеція, Швейцарія, Ісландія, Нова Зеландія, Канада, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Австралія, Великобританія, Ірландія, Австрія, Німеччина, Японія, США та ін.) його рівень підкріплюється цілою низкою факторів, що діють синергетично: масштабні видатки на соціальну сферу, які розглядаються не як витрати, а інвестиції; якісні формальні і неформальні інститути; розвинуті демократичні процедури прийняття управлінських рішень тощо. Таким чином, соціальна безпека стає справою не лише публічного сектора, але й усіх суб'єктів громадянського суспільства.

Що стосується Індексу хорошої країни (Good Country Index – GCI), то він характеризує ступінь глобального внеску країн у загальний розвиток людства за кількома категоріями: наука і техніка, культура, міжнародний мир та безпека, глобальна стабільність, планета й клімат, процвітання та рівність, здоров'я та добробут [23]. Досить показовим, як свідчать результати, наведені на рис. 1.4.9, є обернений середній рівень зв'язку між державними соціальними видатками та GCI ($R^2 = 0,417$).

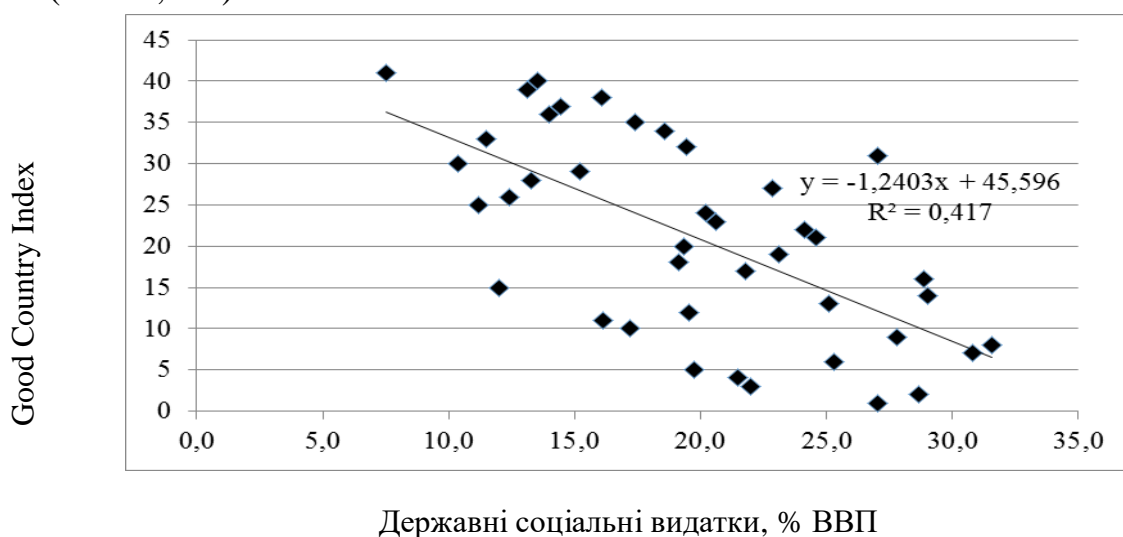

Рис. 1.4.9. Взаємозв'язок державних соціальних видатків та GCI*

*Примітка. Складено автором на основі [15; 23]

Загалом, як свідчать результати проведеного аналізу, спостерігається прямий зв'язок між державними соціальними видатками і показниками людського розвитку, соціального прогресу, індексами соціальної справедливості та верховенства права, AgeWatch індексом, і обернений – із

індексами хорошої країни, процвітання Legatum та Gini (вищий рівень соціальних видатків забезпечує кращі позиції в рейтингу та нижчий рівень майнового розшарування). Країни демонструють кращі результати в соціальному захисті літніх, коли застосовують комплексний підхід до соціальної політики (інвестування в пенсії, покращення доступу до охорони здоров'я та підтримки соціальної інтеграції людей похилого віку).

Соціальні пенсії як форма мінімальної підтримки добробуту літніх людей активно використовуються не лише у високорозвинутих країнах, але й в країнах із доходами нижче середнього рівня та низьким рівнем доходів (Аргентина, Болівія, Бангладеш, Ботсвана, Чилі, Коста-Ріка, Індія, Молдова, Непал, Перу, Таджикистан, В'єтнам, Уругвай).

Багато країн запроваджують інші форми підтримки соціально вразливих категорій населення (наприклад, допомоги для дітей і родин практикуються в Танзанії, Уругваї, Аргентині, Болівії, Бразилії, Україні, Гані, Екваторі, Індонезії, Гондурасі, Ямайці, Кенії, Мексиці, Монголії, Філіппінах, мінімальна грошова підтримка домогосподарств – в Руанді, Мозамбіку, Замбії, Чилі, Китаї, а програми гуманітарної допомоги Cash-for-Work (CfW) та Food-for-Work (FfW) поширені у Камбоджі, Колумбії, Камеруні, Єгипті, Ефіопії, Індії, Сомалі, Пакистані, Панамі, Уганді, Замбії, Зімбабве).

Проте оцінка рівня бідності людей похилого віку є досить складною проблемою і статистика часто недооцінює її масштаби, оскільки бракує агрегованих достовірних даних (навіть у рейтинг GAWI включені лише 96 країн світу, по яким можливо було отримати релевантну статистику). Основні фактори ризику включають брак доступу до регулярного доходу та роботи, належного рівня охорони здоров'я, зниження фізичних та розумових здібностей, соціального виключення тощо.

Загалом, в контексті підвищення рівня життя літніх людей на державному рівні повинно визнаватись наступне:

- соціальні пенсії є критично важливим інструментом зниження крайньої бідності та досягнення права на соціальне забезпечення для людей похилого віку, захисту основоположних прав людини;
- переваги соціальних пенсій виходять за рамки індивідуального одержувача (бенефіціарами також стають усі члени сім'ї, діти, онуки);
- солідарні пенсійні системи більшою мірою відповідають зобов'язанням щодо прав людини, оскільки базуються на принципах універсальності та недискримінації, зменшують можливості для корупційних зловживань та маніпуляції при виборі бенефіціарів, які, зазвичай, виключають найбідніші прошарки населення.

1.5. Соціальна відповідальність та інструменти її забезпечення в контексті формування соціально-економічної безпеки в аграрній сфері

Сучасні реалії господарювання в аграрній сфері потребують адаптації їх діяльності до мінливого зовнішнього середовища, викликаного макроекономічними проблемами у державі та глобалізаційними тенденціями, особливо чутливими до яких є суб'єкти мікро- та малого підприємництва. Враховуючи широкомасштабну експансію аграрного ринку вітчизняними та зарубіжними вертикально інтегрованими агрохолдингами, а також іншими формами «злиттів і поглинань», що володіють потужними цілісними майновими комплексами, згадана категорія сільськогосподарських підприємств перебуває під значним олігопольним тиском. Такі умови вимагають забезпечення максимальної раціональності у реалізації ресурсного потенціалу підприємств, вагома участь у процесі формування якого належить заготівельній діяльності.

Вдалиий зарубіжний та вітчизняний досвід функціонування сільськогосподарських підприємств доводить впливовість та економічну доцільність використання інструментів логістики у заготівельній діяльності, обґрунтовуючи при цьому вагому роль ефективних управлінських рішень. У тому зв'язку, особливої ваги набувають питання розвитку інфраструктури аграрної сфери в частині заготівельної діяльності, а відповідальність за її налагоджене функціонування, крім держави, повинні переймати і сільськогосподарські підприємства, об'єднуючи свої зусилля.

Виходячи із походження поняття «інфраструктура» (лат. *infra* – нижче, під і *structura* – будова, взаєморозташування), сутність інфраструктури аграрної сфери в частині заготівельної діяльності можна окреслити як сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують економічні, зокрема, заготівельні процеси (складування, забезпечення, транспортування сировинних ресурсів виробничого призначення) для комплексного забезпечення виробництва у сільському господарстві (транспорт, зв'язок, спеціальні споруди, інженерні та інші комунікації, агроторгові доми, оптові ринки, обслуговуючі кооперативи, ярмарки, виставки, склади, елеватори, тарне господарство, аграрні біржі, ветеринарні служби, служби захисту рослин тощо).

Особливості державної участі у процесі розвитку інфраструктури аграрної сфери регламентовано низкою нормативно-правових документів, а саме: Указами Президента України: від 6.06.2000 р. № 767/2000 «Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку» [1]; від 8.08.2002 р. № 694/2002 «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» [2] і від 30.08.2004 р. № 1021/2004 «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» [3]; Постановами Кабінету Міністрів України від 1.03.2003 р. № 271 «Про

затвердження Комплексної програми розвитку аграрного ринку на 2003-2004 рр.» [4] і від 19.09.2007 р. № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.» [5]. Окремі підходи щодо розвитку агро-інфраструктури окреслені у Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схваленій Кабінетом Міністрів України у розпорядження від 30 грудня 2015 р. № 1437-р [6].

Варто також відмітити, що станом на сьогодні активізується тенденція піклування про стан довкілля в зв'язку із загостренням екологічних проблем, пов'язаних із базовими потребами людини в якісній та чистій їжі, чистому довкіллі, які стають недостатньо задоволеними.

Крім того, вагомою роллю наділена Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр., схвалена Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р, метою якої визначено створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення шляхом [7]:

- надання підтримки фермерським господарствам;
- створення нових робочих місць на селі, у тому числі і через стимулювання сільськогосподарської кооперації;
- диверсифікації діяльності фермерських господарств;
- створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками;
- збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.

Фінансування Концепції передбачається здійснювати за рахунок коштів державного бюджету в межах бюджетних призначень Мінагрополітики на відповідний рік в обсязі 1 млрд. грн. щорічно, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, передбачених законодавством. Обсяг фінансування, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для її реалізації, визначається щороку, з урахуванням можливостей Державного бюджету України та місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги [7]. Проте, важливо зазначити, що окреслена Концепція носить в основному декларативний характер без реальних, ефективних заходів щодо посилення інфраструктури аграрної сфери.

Попри наявність відповідного інституційного середовища щодо розвитку агро-інфраструктури в Україні, існує ряд вагомих проблем в частині заготівлі,

що суттєво відображається на ресурсозатратах сільськогосподарських підприємств та, відповідно, високій собівартості виготовленої ними продукції.

Досліджуючи галузеві особливості функціонування агропромислового комплексу, науковець А. Атамас поділяє інфраструктуру аграрної сфери за функціональним призначенням на виробничу і соціальну, відзначаючи особливу значимість останньої. Він стверджує, що в галузевій структурі АПК інфраструктурна сфера зосереджує 8,7% чисельності промислово-виробничого персоналу, 11,0% вартості основних виробничих фондів і концентрує 5,8 % загального обсягу продукції комплексу, в т.ч виробнича інфраструктура – 2,9%. [8; 9]. Розділяючи відзначену її домінантність, вважаємо доцільним введення соціальної відповідальності, як вагової обов'язкової компоненти в інституційне середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, що відобразиться підвищенням соціальних норм між учасниками агробізнесу та стане вагомим елементом удосконалення інфраструктури аграрної сфери, адже соціальна відповідальність та соціально-відповідальний бізнес є невід'ємною частиною сьогодення (рис. 1.5.1).

Певні дії по охороні навколишнього середовища, акцентують увагу на проблемах впливу маркетингу на навколишнє середовище та необхідності підвищення якості життя. В умовах глобалізації дана тематика набуває особливої важливості, оскільки екологічні проблеми лише до певного моменту стосуються окремих держав [10].

Управління сільськогосподарськими підприємствами в сучасних умовах розбудови соціальної економіки, в нашій країні, вимагає втілення міжнародних норм і практик, включаючи визнання та розвиток корпоративної соціальної відповідальності з її впливом на загальну згуртованість, конкурентоспроможність та сталий розвиток аграрного сектору.

У контексті формування і реалізації державної політики щодо розвитку агропромислового комплексу України, актуальними сьогодні є реалізація наступних заходів:

– Міністерству аграрної політики та продовольства України сформувати регіональні комісії для діагностики (інвентаризації) стану діючих та незавершених об'єктів сільськогосподарської інфраструктури в областях (зернохосвищ, елеваторів, заготівельних пунктів тощо), на основі результатів якої оперативно визначити придатні, та забезпечити розрахунки для визначення необхідних капіталовкладень у приведення їх до необхідного ступеня готовності; забезпечити відновлення та будівництво нових об'єктів інфраструктури для заготівельних процесів сільськогосподарських підприємств;

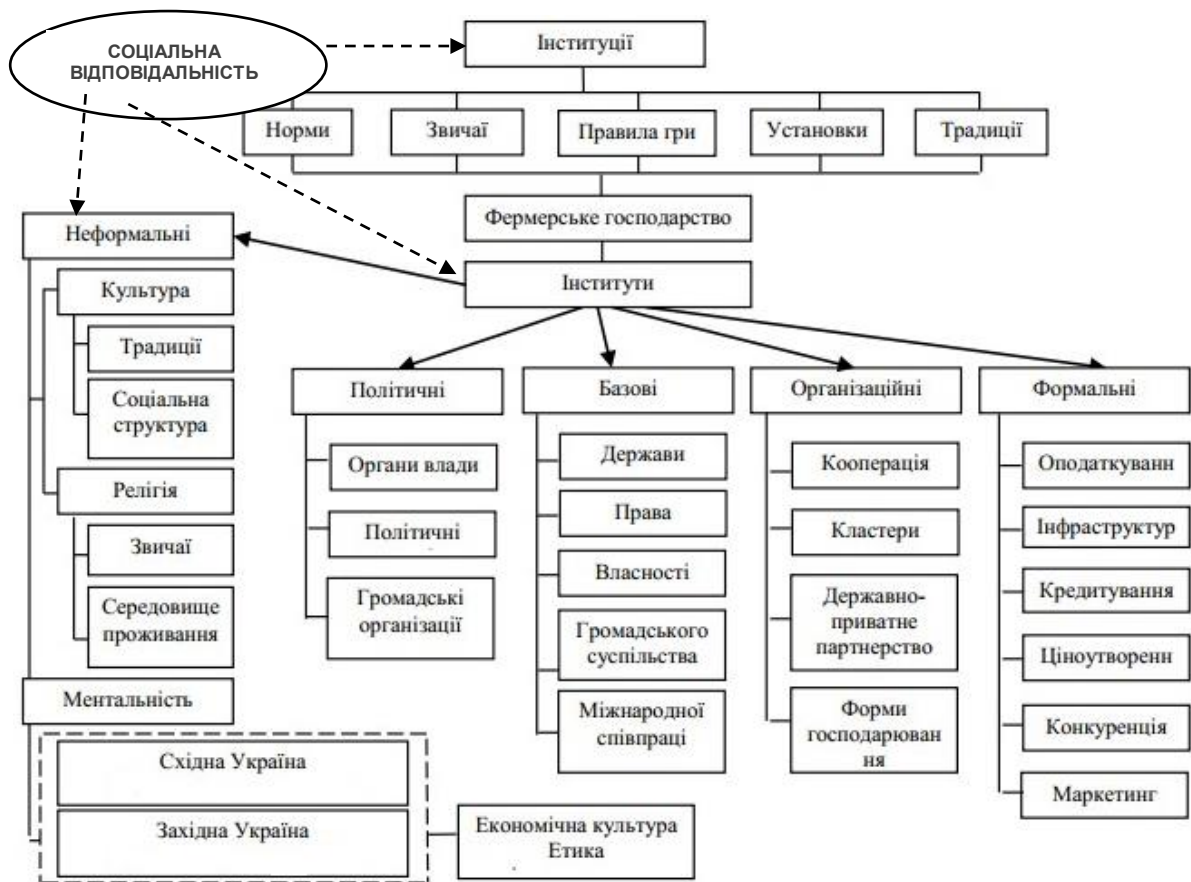

Рис. 1.5.1. Посилення інституційного середовища обов'язковою компонентою «соціальна відповідальність»

*Джерело: модифіковано автором

– Кабінету Міністрів України забезпечити: результативний державний нагляд за товарним біржовим ринком; розробку ефективних механізмів захисту інтересів його учасників, розробку системи заходів щодо розвитку електронної торгівлі; спростити низку формальних процедур, зокрема процеси землевідведення, затвердження проектів на будівництво об'єктів агро-інфраструктури в частині заготівельної діяльності (зернохосвищ, елеваторів логістичних центрів);

– Кабінету Міністрів України активізувати виділення фінансових ресурсів на розвиток сільськогосподарських оптових ринків у відповідності до бюджетної програми «Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції»;

– органам місцевого самоврядування сприяти розвитку районних аграрних ринків і ярмарків, заготівельних пунктів; забезпеченню умовами для зберігання сировини, її первинної обробки та можливості відслідковування її якості.

Розширення можливостей управління малих сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських господарств потребує розробки стратегій і

підвищення навиків в управлінській діяльності серед керівників для підвищення ступеня прийняття правильних рішень у раціональному використанні ресурсів і посилення їх взаємозв'язків з ринками. З підвищенням ринкової орієнтації сільського господарства, багато рішень, що доводиться приймати керівникам різних сільськогосподарських підприємств є більш складнішими і в силу відсутності можливостей та відповідного кадрового потенціалу забезпечувати їх самостійно, часто залучаються до співпраці спеціалізовані фірми, що забезпечують реалізацію багатьох вузько векторних процесів, у тому числі низку логістичних функцій. Відносно для дрібних сільськогосподарських підприємств (фермерських господарств) ці проблеми є ще більше відчутними.

Відтак, вважаємо особливо актуальним поширення ініціативи щодо активізації об'єднань мікро і малих підприємств на засадах кооперації для централізованого зосередження низки функцій, особливо у сфері заготівельної діяльності відносно найбільших видів витрат. Найбільшим впливом на рентабельність та обсяги прибутку сільськогосподарських підприємств є: оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями (за послуги з поточного ремонту сільськогосподарської техніки, автомобілів, унесення добрив, боротьби зі шкідниками рослин і хворобами тварин), транспортування вантажів); витрати на логістику та інші витрати, пов'язані із заготівельною діяльністю, зокрема складування сировинної продукції, амортизація складських приміщень тощо.

Такі союзи можуть відбуватися за територіальною ознакою, зокрема одним із дієвих критеріїв об'єднання може бути результатний показник кластерного аналізу, проведеного на основі вдало підібраних параметрів функціонування сільськогосподарських підприємств району, чи декількох районів області. Низка конкретних переваг таких об'єднань на основі синергетичного ефекту проявиться у різних аспектах соціально-економічного розвитку сільських територій.

Такі об'єднання (на засадах членських внесків учасників та інших дозволених законодавством джерел надходжень) повинні характеризуватися конкретним координаційним центром, без втрати автономності підприємств. Гнучка організаційна структура може передбачати, що реалізацію координаційної діяльності на основі принципів КРІ (ключові ідентифікатори ефективності) при цьому буде виконувати уповноважений управлінець (управлінець-оператор) – компетентний фахівець (декілька фахівців) із складу учасників, чи задіяний (задіяні) ззовні, під загальним керівництвом колегіального органу – ради правління.

У сучасних умовах активної глобалізації знання з менеджменту та маркетингу є ваговою передумовою на шляху завоювання ринкових позицій підприємством та підвищення його конкурентоспроможності. Основні проблеми функціонування малого підприємництва у сільському господарстві умовно можна класифікувати за наступними ознаками:

Управлінські навички. Малі підприємства (фермерські господарства) можуть мати налагоджене виробництво, проте відсутність відповідних управлінських навичок та компетенції перешкоджає здійснювати ефективні операції з постачанням сировини і необхідних матеріалів та інших важливих процесів для заготівлі та виготовлення продукції.

Маркетингові можливості. Суб'єкти малого підприємництва реалізують свою сільськогосподарську продукцію за сприятливими цінами, які часто є недиференційованими в умовах високої конкуренції, проте на заготівельну діяльність, внаслідок відсутності необхідних можливостей, кошти використовуються неефективно.

Доступ до фінансів. Основна причина часто полягає не у дефіциті капіталу, а в неефективному розподілі ресурсів.

Управління сільськогосподарськими процесами, зокрема на етапі заготівельної діяльності, крізь призму високоефективного менеджменту та маркетингу, є особливо актуальним в період сучасних тенденцій розвитку інформаційних технологій та відзначається конкретним напрямом спеціалізації. Фахівець з управління сільськогосподарськими процесами відіграє ключову роль у системі розширення, як аналітик, планувальник, тренер і фасилітатор (забезпечує успішну групову комунікацію та допомагає зосередитися учасникам на стратегічних цілях). З огляду на це, фахівці з управління отримують доволі широкий спектр можливостей щодо посилення потенціалу розвитку агропідприємств та сільських територій загалом, а саме через:

- обмін даними результатів економічних аналізів діяльності аграрних підприємств, виробників сировинної продукції, працівників державних служб та можливостей використання тих чи інших об'єктів інфраструктури;

- спрямування підприємств на краще використання своїх ресурсів шляхом детального дослідження існуючих проблем;

- забезпечення ефективного налагодженого функціонування системи КРІ централізовано та на рівні окремих підприємств;

- консультування підприємств з питань управління заготівельною діяльністю;

- організація працівникам спеціалізованого навчання з питань агробізнесу.

- налагодження взаємозв'язків між фермерами, постачальниками ресурсів та ринками;

– відслідковування, а у деяких випадках і вплив на політичні рішення, шляхом обґрунтованих звернень представників об'єднань із стратегічно важливими соціально-економічними ініціативами;

– надання фермерським господарствам логістичного супроводу, зокрема у частині заготівельної діяльності та іншої організаційно-інформаційної підтримки;

– налагодження взаємозв'язків між сільськогосподарськими підприємствами, громадськістю та державними структурами в рамках реалізації спільних проектів з удосконалення сільськогосподарської інфраструктури;

– інформування громадськості щодо особливостей і результатів реалізації соціально важливих проектів та програм підтримки;

– якісний моніторинг інноваційних тенденцій в логістиці заготівельної діяльності в Україні і закордоном; відслідковування ефективних технологій;

Для цього управлінським фахівцям необхідно володіти спеціалізованими знаннями у сфері управління фермерськими господарствами та широким спектром відповідних засобів та методів, що допоможуть у реалізації основних напрямів функціоналу фахівців з управління заготівельною діяльністю (рис.1.5.2):

– забезпечення пріоритетної позиції в управлінській системі заготівельної діяльності;

– налагодження взаємодії між суб'єктами системи постачання;

– розвиток складського господарства як вагомого елемента системи постачання; організація матеріально-технічного постачання;

– планування заготівельних робіт на підприємстві;

– удосконалення заготівельної діяльності з використанням принципів логістики;

– забезпечення професійної підготовки фахівців та консультування керівників підприємств з питань управління заготівельною діяльністю.

При цьому особливі вимоги покладаються на рівень знань та компетенцію фахівців у наступних сферах:

Техніко-технологічній. Фахівці з управління повинні бути належним чином підготовлені у техніко-технологічних аспектах роботи і володіти високим рівнем знань у конкретних напрямках сільськогосподарської діяльності (рослинництва, тваринництва, овочівництва).

Аналітичній та методичній. Фахівці повинні вміти вивчати ситуації, визнавати, передбачати і розуміти проблеми та розробляти відповідні алгоритми дій щодо їх вирішення.

Дослідження. Фахівці повинні знати, де шукати інформацію, як інтерпретувати і як донести її до найбільш адекватної та ефективного форми.

Рис. 1.5.2. Функціонал фахівців з управління заготівельною діяльністю

*Джерело: розроблено автором

Управління та планування. Фахівцям потрібні знання з основних аспектів менеджменту, фінансів і маркетингу (для оцінки фінансового стану,

формування бюджету, фінансового планування, можливості компетентно вести переговори з банками, іншими фінансовими установами та державою, прийняття обґрунтованих рішень).

Нормативно-правове поле. Фахівці повинні бути ознайомлені із нормативно-правовим забезпеченням та особливостями інституційного середовища у сфері сільського господарства, з врахуванням можливих територіальних особливостей, а також трудовим та податковим законодавством.

Освіта. Фахівці повинні бути ознайомлені з основними засадами організації освітніх процесів для дорослої вікової категорії та групової динаміки.

Важливо відзначити, що фермерські господарства та інші форми малого підприємництва у сільському господарстві часто не приймають участі у процесі завершення ланцюга формування вартості, що пов'язано із відсутністю можливості здійснення індивідуальних витрат на логістику та маркетинг. Такі суб'єкти, при об'єднанні зможуть суттєво зменшити транзакційні витрати, досягти економії масштабу і тим самим використовувати значно ширше ринкові можливості, що відобразиться кращим захистом своїх інтересів, більшою вагою між контрагентами, кращим налагодженням багатьох процесів заготівельної діяльності, ширшим доступом до кредитних ресурсів та іншої підтримки.

У загальному вигляді, переваги об'єднання проявляться у конкретних процесах діяльності, зокрема у:

- зберіганні (отримання кращих цін за рахунок економії масштабу на сировинну продукцію);
- транспортуванні (зниження транспортних витрат за рахунок організації в транспортні групи учасників, збільшення можливостей транспортування із оптових ринків сировинної продукції);
- промоції (груповий маркетинг сприяє розвитку спеціалізованих навичок, активізує пошук різних ринків постачання);
- фінансовій діяльності (краща мобілізація капіталу, фінансів, у порівнянні з індивідуальними підходами);

Господарська діяльність підприємств аграрного сектору забезпечується суспільним відтворенням виробництва, що включає ланцюг «виробництво – розподіл – обмін – споживання». Вагоме значення у цьому ланцюгу належить сфері виробництва агропродукції, що зумовлює її пріоритетність у процесі відтворення.

Якість агропродукції на виході залежить від ефективної організації підсистеми закупівель, яка забезпечує надходження матеріальних ресурсів в

логістичну систему. Метою логістики заготівель у аграрній сфері є адекватне, повне та максимально ефективно задоволення виробничих потреб у матеріалах. Для забезпечення безперебійного функціонування логістичної системи аграрного підприємства необхідно опиратись на правило, яке полягає у методиці розрахунку потреби у закупівлях у напрямку, протилежному до виробничого процесу, тобто від кінцевого агропродукту до вихідних ресурсів [11, с. 196].

Однак, практика функціонування підприємств аграрного сектору на ринку свідчить, що досить часто керівництво приділяє увагу лише виробництву продукції, а не методам її подальшої реалізації. У розв'язанні проблем аграрної сфери не приділяється значної уваги формуванню політики заготівель, вдосконаленню організаційного механізму заготівельної діяльності й впровадженню прогресивних збутових технологій. Відносно проблем постачання, це також стосується недосконалості системи прогнозування ринкових цін, стандартизації і сертифікації аграрної продукції, розподілу прибутку між ринковими контрагентами.

Отже, на нашу думку, введення соціальної відповідальності, як вагової обов'язкової компоненти в інституційне середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, відобразиться підвищенням соціальних норм між учасниками агробізнесу та стане вагомим елементом удосконалення інфраструктури аграрної сфери в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки.

РОЗДІЛ 2.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ
2.1.	<i>СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ</i>	
2.2.	<i>ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ</i>	
2.3.	<i>МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ</i>	
2.4.	<i>ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ</i>	

2.1. Сутність та складові механізму забезпечення екологічної безпеки держави

Проблеми екологічної безпеки формують екологічну політику сучасних європейських держав, адже постійне зростання масштабів господарської діяльності та науково-технічний прогрес зумовлюють посилення антропогенного тиску на довкілля та порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі (НПС). Для України ці проблеми постають достатньо гостро, оскільки має місце значна концентрація небезпечних виробництв, суттєва трансформація ландшафтів, неефективне використання природних ресурсів (у тому числі невідтворюване їх знищення), недостатня забезпеченість виробничих і контролюючих структур фахівцями у галузі екологічної безпеки.

Довгострокові тенденції до погіршення екологічних параметрів навколишнього середовища зумовлюють значні матеріальні втрати, вичерпання запасів невідновлюваних сировинних та енергетичних ресурсів, забруднення довкілля, особливо водних ресурсів та атмосферного повітря, зменшення площі лісів і родючих земель, зникнення окремих видів рослин, тварин тощо. Зрештою це суттєво підриває природно-ресурсний потенціал розвитку держави, негативно впливає на добробут та здоров'я населення, а також генерує загрози національній безпеці держави. Загалом екологічно чистою в Україні вважається лише 6 % її території, а антропогенне і техногенне навантаження на НПС в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу.

Наведені обставини обумовлюють нагальну потребу комплексного вивчення та розв'язання проблем, пов'язаних з формуванням та ефективним функціонуванням механізму забезпечення екологічної безпеки держави.

Проблеми екологічної безпеки держави розглядалися багатьма науковцями, серед них такі, як В. Андрейцев, С. Боронос, З. Герасимчук, Л. Добрянська, С. Дорогунцов, С. Ілляшенко, А. Качинський, Г. Обиход, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Прокопенко, В. Потапенко, Є. Хлобистов. Проте питання, що стосуються механізму гарантування екологічної безпеки держави потребують подальших досліджень.

Метою дослідження є побудова ефективного механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні та обґрунтування пріоритетних напрямів її зміцнення.

На наш погляд, механізм забезпечення екологічної безпеки держави – це сукупність інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки шляхом регулювання і контролю діяльності суб'єктів екологічних правовідносин за допомогою еколого-правових норм.

Механізм забезпечення екологічної безпеки держави містить суб'єктів управління системою екологічної безпеки держави та використовувані ними нормативно регламентовані форм, методи та інструменти розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення загроз в екологічній сфері (рис. 2.1.1).

Рис. 2.1.1. Механізм забезпечення екологічної безпеки держави

* Складено автором

Метою функціонування механізму забезпечення екологічної безпеки держави є створення такої системи адміністративно-правових заходів, через здійснення яких відбувається оздоровлення довкілля – усувається або ж зменшується вплив факторів забруднення на навколишнє середовище і досягається стан екологічно безпечного НПС для життя та здоров'я людей.

Завдання механізму забезпечення екологічної безпеки:

– упорядкування суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної

безпеки, в тому числі і через створення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази;

- розроблення основних засад (стратегії) державної політики, програм, планів з питань сталого розвитку, зміни клімату, захисту територій і населення від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру тощо;

- впровадження нових та вдосконалення наявних інструментів забезпечення екологічної безпеки;

- забезпечення ефективного попередження і здійснення контрольної-наглядової діяльності за шкідливими для довкілля і здоров'я чинниками;

- вдосконалення системи запобіжних заходів та забезпечення здійснення комплексу заходів реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру;

- вдосконалення системи інформування населення про екологічні ризики;

- формування нових фінансово-економічних основ забезпечення екологічної безпеки [1, с. 120].

До пріоритетів формування механізму забезпечення екологічної безпеки належать: екологічно збалансоване природокористування, забезпечення відповідної якості природного середовища, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

В Україні сформовані основи державної політики в еколого-техногенній сфері, зокрема, закладені інституційні основи, створена нормативно-правова база з урахуванням міжнародних стандартів та потреб сьогодення, підписана значна кількість міжнародних угод щодо природоохоронної діяльності.

Право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди прописано в Конституції України (ст. 50). Водночас кожному гарантується право вільного доступу до інформації щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. На конституційному рівні також закріплені обов'язки держави щодо охорони навколишнього природного середовища (ОНПС) і забезпечення екологічної безпеки (ст. 16), прав власності на природні ресурси (ст. 13). Водночас основний закон покладає на кожного обов'язок не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані їй збитки (ст. 66).

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. виділено окремий розділ «Екологічна безпека», в якому передбачено, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, а також має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від

25 червня 1991 р. є базовим законодавчим актом у системі екологічного законодавства. Метою державної екологічної політики відповідно до Закону є: контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, обов'язковістю додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо ОНПС, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі ОНПС; гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей (ст. 3, 16) [2].

Важливим здобутком цього закону є норма, яка передбачає, що діяльність, яка перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне НПС, підлягає припиненню. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» також закріплює повноваження органів держави у сфері екологічної безпеки та визначає заходи щодо забезпечення екологічної безпеки:

1. При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо ОНПС і здоров'я людей, внаслідок чого забезпечується екологічна безпека, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на НПС.

2. Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержуватися правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів для того, щоб не допустити забруднення ними або їх складовими НПС і продуктів харчування.

При створенні нових хімічних препаратів і речовин, інших потенційно небезпечних для НПС субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися у встановленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах НПС та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості та утилізації після використання.

3. Суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення.

4. Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден,

інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у НПС забруднюючих речовин [2].

Стратегія національної безпеки України від 2015 р. визначає такі загрози екологічній безпеці України:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації;
- незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля [3].

Правові, економічні, соціальні та організаційні основи діяльності, пов'язані з об'єктами підвищеної небезпеки і спрямовані на захист довкілля, життя і здоров'я людей від шкідливого впливу аварій на цих об'єктах шляхом запобігання їх виникненню, обмеження (локалізації) розвитку і ліквідації наслідків, визначаються в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки». Об'єктами підвищеної небезпеки вважаються такі, на яких використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або трансформуються небезпечні речовини у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові значення, а також інші об'єкти, на яких існує реальна загроза виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Згідно Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. громадяни України, іноземці та особи без громадянства мають право на безпечні для їхнього життя і здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами, одержання повної та достовірної інформації про безпеку об'єктів поводження з ними та зобов'язані дотримуватися вимог цього закону.

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Забезпечення екологічної безпеки знаходить своє правове закріплення

також в нормативних актах, які регулюють окремі види господарської діяльності або використання та охорону природних ресурсів. Зокрема, Закон України «Про пестициди і агрохімікати» в редакції від 3 липня 2019 р. регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, реалізацією та безпечним для здоров'я людини і НПС застосуванням пестицидів і агрохімікатів (статті 3, 6-9, 13, 18-20 та ін.). Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» в редакції від 1 січня 2019 р. спрямований на попередження настання екологічної небезпеки у процесі поводження з радіоактивними матеріалами і відходами, у процесі використання ядерної енергії. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» регламентує забезпечення вимог екологічної безпеки у надзвичайних ситуаціях. Закон України «Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 р. зі змінами та доповненнями встановлює вимоги щодо екологічної безпеки в межах територій і зон, на яких запроваджено режим надзвичайних екологічних ситуацій тощо. Метою функціонування Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища (ДФОНПС) від 7 травня 1998 р. № 634, Положення про Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища (ФОНПС) є цільове фінансування природоохоронних заходів і програм. В цій сфері важливу роль також відіграє Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища від 18 серпня 2015 р. № 194.

У Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р. закріплено поняття негативних змін у навколишньому середовищі – втрати, виснаження чи знищення окремих природних комплексів і ресурсів унаслідок надмірного забруднення навколишнього середовища, руйнівного впливу стихійних сил, природних та інших факторів, що обмежують чи виключають можливість життєдіяльності людини і здійснення господарської діяльності в цих умовах.

Важливим документом, який регламентує забезпечення екологічної безпеки держави, є також «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який вступає в дію з 1 січня 2020 р. [4]. Основними засадами державної екологічної політики стратегія визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження.

Передбачається удосконалення законодавства в галузі забезпечення екологічної безпеки держави шляхом прийняття закону «Про екологічну

(природно-техногенну) безпеку».

Ефективне функціонування механізму гарантування екологічної безпеки держави забезпечують сукупність різних суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів у сфері охорони навколишнього середовища. До системи органів управління, що займаються забезпеченням екологічної безпеки України, належать органи загальної та спеціальної компетенції.

Органи загального державного управління – це уповноважені законодавчими актами органи державної влади, на які покладено, поряд із загальними, повноваження щодо забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і ОНПС [5, с. 145]. До них належать Президент України, Верховна Рада, Рада національної безпеки і оборони (РНБО), Кабінет Міністрів України, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад. Для органів спеціальної компетенції управління в екологічній сфері є основним напрямом їх діяльності.

Центральне місце у системі правового забезпечення екологічної безпеки відведено Президенту, який забезпечує національну безпеку держави, приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації, з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

На підставі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Верховна Рада України визначає основні напрями державної політики у галузі ОНПС, затверджує загальнодержавні екологічні програми та вирішує інші питання у цій сфері (ст. 13).

Правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України визначені Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 р. № 183. Серед її функцій закон передбачає, зокрема, визначення стратегічних національних інтересів України та напрямів забезпечення національної безпеки у екологічній сфері, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації, координацію та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної, у тому числі екологічної, безпеки в мирний час, за військового або надзвичайного стану, у разі виникнення кризових ситуацій.

Важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки держави відіграє і Кабінет Міністрів, який:

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної

політики, розробляє державні, міждержавні екологічні програми;

- координує діяльність центральних органів виконавчої влади, інших установ та організацій України у питаннях ОНПС;

- встановлює порядок утворення і використання ДФОНПС та затверджує перелік природоохоронних заходів;

- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання ресурсів, скидів забруднюючих речовин у НПС, а також порядок надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами тощо [6, с. 34].

Повноваження місцевих рад у галузі ОНПС:

- забезпечують реалізацію екологічної політики України;
- дають згоду на розміщення з урахуванням екологічних вимог на своїй території підприємств, установ і організацій;

- видають і скасовують дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

- затверджують місцеві екологічні програми та здійснюють контроль за дотриманням законодавства про ОНПС.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі ОНПС у межах своєї компетенції: здійснюють реалізацію рішень відповідних рад; затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у НПС; формують і використовують місцеві ФОНПС у складі місцевих бюджетів.

До державних органів управління спеціальної компетенції належать:

- Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України);

- Державне служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр України);

- Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України);

- Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України);

- Державне агентство рибного господарства України (Держрибагентство України);

- Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція України);

- Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України);

- Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС).

На Міністерство екології та природних ресурсів України покладено

здійснення комплексного управління природокористуванням, затвердження нормативів, правил, стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і ОНПС від забруднення та інших шкідливих впливів, проведення моніторингу НПС та здійснення оцінки впливу на довкілля, підготовку та подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан НПС в Україні, видачу дозволів на захоронення промислових, побутових та інших відходів, на скиди шкідливих речовин у НПС та спеціальне використання природних ресурсів та ін.

Екологічна безпека на території України забезпечується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних нормативно-правових, організаційних, економічних та інших заходів. Нормативно-правові заходи в механізмі забезпечення екологічної безпеки являють собою діяльність уповноважених державних органів зі створення системи нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення екологічної безпеки через визначення принципів державної політики у галузі екологічної безпеки, визначення пріоритету життя та здоров'я людини, встановлення нормативно-технічних показників і регламентацію діяльності екологічно небезпечних об'єктів. До них належать: розробка та обґрунтування стандартів та нормативів у галузі екологічної безпеки; зонування екологічно небезпечних територій; лімітування екологічно небезпечної діяльності тощо [7, с. 100].

Здійснюючи природокористування, людина переважно негативно впливає на довкілля, а тому для збереження сприятливого їй середовища доводиться встановлювати певні допустимі межі такого впливу. Важлива роль при цьому належить таким методам забезпечення екологічної безпеки, як стандартизації та нормуванню. Державні стандарти у галузі ОНПС є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом НПС, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення НПС на здоров'я людей.

Нормування у сфері природокористування й охорони довкілля полягає у встановленні уповноваженими державними органами меж допустимого впливу на довкілля хімічного забруднення, фізичних, біологічних та інших шкідливих факторів, що походять від стаціонарних та пересувних джерел, а також меж використання природних ресурсів та дозволених природоперетворюючих заходів.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до екологічних нормативів відносять:

- гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин у НПС;
- гранично допустимі рівні (ГДР) шкідливого впливу на навколишнє середовище фізичних та біологічних факторів;

- гранично допустимі викиди (ГДВ) та скиди (ГДС) у НПС забруднюючих речовин;

- нормативи використання природних ресурсів:

- ліміти використання води – граничні обсяги використання води, які встановлюються дозволом на спеціальне водокористування;

- ліміти використання мисливських тварин – дозволені обсяги відстрілу або відлову мисливських тварин певного виду;

- ліміти спеціального використання водних біоресурсів – дозволені обсяги вилучення водних біоресурсів з природного середовища;

- ліміт заготівлі деревини у порядку рубок головного користування – затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка, та ін. [2].

Лімітування видобування і використання окремих природних ресурсів, а також господарської діяльності, що має негативний вплив на довкілля, змушує суб'єктів господарювання ощадливо відноситися до використання дефіцитних природних ресурсів, впроваджувати матеріало- та енергозамінні технології, зменшувати обсяги шкідливих викидів, скидів і розміщення відходів.

Ліміт скидання забруднюючих речовин встановлюється у дозволі на спеціальне водокористування. Ліміти розміщення відходів у НПС визначаються у дозволі на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Варто відмітити, що починаючи з 2002 р. скасовано встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, а також п'ятикратний розмір збору за забруднення навколишнього середовища за понадлімітні викиди в атмосферу.

Організаційні методи забезпечення екологічної безпеки – це комплекс дій, спрямованих на виявлення екологічно небезпечних об'єктів і видів діяльності, природних зон і територій, що характеризуються погіршенням екологічної ситуації, з метою профілактики запобігання їхньому шкідливому впливу на здоров'я людини і НПС [8, с. 206]. До них належать:

- державна реєстрація та паспортизація потенційно екологічно небезпечних підприємств і сертифікація екологічно небезпечної продукції (маркування);

- ліцензування господарської діяльності;

- державний і громадський контроль та нагляд за НПС;

- оцінка впливу на довкілля;

- екологічний моніторинг – довгострокові систематичні спостереження за станом довкілля, аналіз екологічного стану довкілля, визначення та оцінка комплексу факторів екологічної небезпеки, що проявляються на конкретній території [9];

- інформування населення та органів державної влади про стан НПС;

- моделювання і прогнозування змін стану НПС;

- екологічний аудит;
- екологічні ресурсні та цільові програми [10, с. 55].

Екологічно небезпечні види діяльності підлягають ліцензуванню. Ліцензійні механізми також регулюють порядок спеціального використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами, організаціями для здійснення виробничої діяльності на умовах володіння, користування або оренди природних ресурсів на підставі спеціальних дозволів у формі ліцензій, зареєстрованих в установленому порядку за плату.

Питання надання ліцензій, дозволів, лімітів і квот вирішуються з врахуванням можливих наслідків здійснення того чи іншого виду діяльності, виникаючих при цьому екологічних загроз, економічних інтересів держави, кількості природного ресурсу у даному місці та його дефіцитності.

Під екологічною ліцензією розуміється узагальнена назва групи дозвільних документів державного зразка, якими засвідчується право суб'єкта господарювання на провадження певного виду господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів чи потенційним шкідливим впливом на довкілля, протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. № 222-VIII до таких видів господарської діяльності відносять:

- виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, поводження з небезпечними відходами;
- діяльність на ринку природного газу;
- перероблення та захоронення побутових відходів;
- транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;
- виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом;
- діяльність у сфері електроенергетики та у сфері використання ядерної енергії [11].

Існує значна кількість дозволів, що дають право на спеціальне використання природних ресурсів або здійснення діяльності, що може справити негативний вплив на довкілля, які встановлені актами екологічного, насамперед природоресурсного, законодавства і до цього часу не перенесені до спеціальних законодавчих актів про ліцензування. Вичерпний перелік таких дозвільних документів закріплено у Законі України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. № 3392-VI.

У сфері природокористування та екологічної безпеки до таких документів належать:

- висновок з оцінки впливу на довкілля;
- дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка);
- дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами;
- дозвіл на спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- дозвіл на спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- дозвіл на спеціальне водокористування;
- спеціальний дозвіл на користування нафтогазоносними надрами;
- спеціальний дозвіл на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток);
- спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок;
- дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах).

Охороні екологічних прав громадян значною мірою сприяють державний та громадський контроль і нагляд за якістю компонентів навколишнього середовища та джерелами впливу на нього. Державний контроль здійснюється місцевими радами та їх виконавчими органами, Мінприроди України, його органами та іншими спеціально уповноваженими державними органами. Громадський контроль здійснюється громадськими інспекціями відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого наказом Мінприроди України [12, с. 141].

З метою контролю ступеня забруднення НПС та забезпечення права громадян на безпечне довкілля, у 2017 р. було прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», при цьому Закон України «Про екологічну експертизу» втратив чинність. В новому законі значно розширено коло об'єктів, які підлягають оцінці впливу на довкілля. Якщо екологічна експертиза застосовувалася до проектів нормативно-правових актів, документації з впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, то оцінка впливу на довкілля охоплює більше ніж 100 видів діяльності та об'єктів.

Закон «Про екологічну експертизу» поділяв екологічну експертизу на три види: державну, громадську та інші. Державна експертиза мала обов'язковий характер, всі інші – рекомендаційний. На сьогодні видається лише висновок про оцінку впливу на довкілля, який є обов'язковим документом у визначених законодавством випадках (для нафтопереробних та газопереробних заводів,

ТЕС, ТЕЦ, чорної та кольорової металургії, хімічного виробництва, поводження з відходами, будівництва автодоріг, видобування нафти та природного газу, глибокого буріння тощо). Відсутність висновку може бути підставою для відмови у подальшій видачі рішення про провадження планованої діяльності.

Важливим організаційним методом забезпечення екологічної безпеки є екологічний аудит – це екологічне обстеження підприємства, перевірка здатності виробничих систем до самоочищення й випуску екологічно чистої продукції. Екологічний аудит здійснюється з метою встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про ОНПС та іншим критеріям екологічного аудиту [13, с. 86].

Основними економічними методами забезпечення екологічної безпеки в Україні є: екологічне страхування, екологічне та ресурсне оподаткування, екологічне кредитування, фінансування природоохоронних заходів тощо.

В умовах ринкової економіки економічні методи та інструменти мають виконувати не лише фіскальну функцію (накопичення коштів у загальнодержавному і місцевих екологічних фондах для реалізації природоохоронних програм, компенсації втрат природно-ресурсного потенціалу та відшкодування збитків, заподіяних довкіллю у результаті діяльності суб'єктів підприємницької діяльності), але й бути інструментами мотивації природокористувачів до екологоконструктивної діяльності.

Екологічне страхування – це страхування цивільно-правової відповідальності виробництв – джерел підвищеної небезпеки для довкілля за заподіяну шкоду, яка може бути завдана громадянам та юридичним особам внаслідок аварійного забруднення НПС. Метою екологічного страхування є: утворення страхових фондів для запобігання екологічним аваріям і катастрофам; відшкодування збитків, заподіяних юридичним і фізичним особам внаслідок забруднення довкілля; зниження навантаження на державний та місцеві бюджети, оскільки збитки від екологічних катастроф є надто великими і держава їх повністю не покриває.

Розвиток системи страхування екологічних ризиків дозволяє:

- зменшити витрати підприємств на задоволення претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища;
- дати гарантію постраждалим в одержанні належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового становища підприємства-забруднювача;
- виконувати функції контролю за здійсненням підприємствами заходів безпеки;

– бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки тощо.

Існує добровільне і обов'язкове види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення НПС та погіршення якості природних ресурсів. Однак досі в Україні ще не сформована спеціальна нормативно-правова база, що регламентує екологічне страхування. Тому при застосуванні страхових заходів забезпечення екологічної безпеки слід керуватися загальними положеннями Закону України «Про страхування» [14, с. 146-147].

Екологічне оподаткування є найважливішим фінансово-економічним інструментом забезпечення екологічної безпеки держави та основним джерелом надходжень до Державного та місцевих ФОНПС, кошти яких можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Однією з основних проблем екологічного оподаткування на сьогодні є недосконалий розподіл надходжень від екологічного податку по бюджетній горизонталі та вертикалі, що не дозволяє йому у повному обсязі виконувати свою природоохоронну роль. Так, з початку 2018 р. до загального фонду державного бюджету надходить 45 % екологічного податку, 55 % – до спеціального фонду місцевих бюджетів. Відповідно держава фактично самоусунулась від розв'язання значних екологічних проблем, які неможливо вирішити на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць, і які потребують суттєвого державного фінансового забезпечення та підтримки.

Якщо порівняти екологічне оподаткування України і європейських країн, то можна помітити, що Податковий кодекс України не приділяє належної уваги такому виду екологічних податків, як плата за продукцію, яка містить шкідливі речовини, що негативно впливають як на навколишнє середовище, так і на здоров'я споживачів (скло, метал, пластик, акумулятори тощо).

Ставки екологічного податку, незважаючи на їх періодичне підвищення, залишаються надзвичайно низькими та не покривають навіть мінімально необхідних природоохоронних потреб та втрат суспільства від нераціонального природокористування [15, с. 242]. Наприклад, ставка податку за розміщення тонни надзвичайно небезпечних та високонебезпечних відходів у спеціально відведених для цього місцях становить відповідно 1405,65 і 51,2 грн. [16]. Такі мізерні ставки не стимулюють переробляти відходи. Тому переробляється та повторно використовується в Україні лише 3 % твердих побутових відходів, а решта складається на полігонах і звалищах.

На сьогодні екологічний податок у розрізі всіх своїх складових не передбачає прогресивного оподаткування понадлімітного забруднення

навколишнього середовища, що разом із невисокими податковими ставками не стимулює підприємства до зменшення забруднення шляхом впровадження нових ресурсозберігаючих технологій та обладнання. Тому практика господарювання на сучасному етапі переконливо доводить, що підприємствам вигідніше платити за забруднення, ніж проводити заходи для його зменшення, вкладати кошти у ресурсозберігаючі та маловідходні технології, встановлювати природоохоронне обладнання. Екологічний податок є свого роду платою за користування навколишнім середовищем і не виконує своєї стимулюючої функції – сприяти зниженню викидів забруднювальних речовин підприємствами [17, с. 809]. У зв'язку з цим, екологічне оподаткування в Україні потребує вдосконалення у напрямі посилення стимулюючого та природоохоронного ефекту.

До недоліків Податкового кодексу України у сфері екологічного оподаткування варто віднести відсутність податкових пільг для підприємств, які займаються впровадженням ресурсозберігаючих і природозахисних технологій. Єдина сфера, яка підлягає під пільгове оподаткування, це виробництво енергії з відновлювальних джерел енергії.

Загалом екологічне оподаткування в Україні, незважаючи на свою економічну сутність з позиції джерела фінансування природоохоронних заходів, має характер податкових надходжень і фактично є способом збільшення коштів у доходній частині державного бюджету [18, с. 450].

Не набули необхідного розвитку в Україні також такі економічні інструменти забезпечення екологічної безпеки держави, як кредитування природоохоронних заходів та торгівля квотами на викиди. Так, використання кредитних ресурсів на природоохоронні цілі пов'язане з високими відсотковими ставками та здебільшого низькою рентабельністю природоохоронних проектів, що зумовлює низький рівень залучення цього джерела до фінансування природоохоронних заходів.

На сьогодні в Україні досі немає дієвого механізму фінансового забезпечення охорони довкілля, що підтверджується такими даними:

- у 2017 р. у структурі витрат на ОНПС частка коштів державного та місцевих бюджетів склала всього 8,2 %, а частка видатків бюджету на ОНПС у загальному обсязі видатків бюджету становила 0,7 %;

- частка сукупних витрат на охорону НПС у загальному обсязі ВВП упродовж останніх років складає 0,5-0,6 %, натомість оптимальне значення цього показника у зарубіжних країнах коливається від 3 до 7 % і характеризує показник екологічної безпеки країни;

- упродовж останніх років за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів фінансувалося лише від 0,5 до 4,1 % капітальних інвестицій в

охорону довкілля, а у структурі капітальних інвестицій суттєво переважають витрати в очищення над витратами в інтегровані технології [19, с. 132].

Все це свідчить про низький рівень бюджетного забезпечення екологічних програм і проектів, що зумовлено дефіцитом фінансових ресурсів та відсутністю державних інтересів у галузі ОНПС.

Недостатня дієвість існуючого механізму фінансування природоохоронних заходів пояснюється такими причинами:

- недосконалість нормативно-правової бази щодо державної підтримки природоохоронної діяльності;
- низький рівень бюджетної дисципліни у сфері ОНПС;
- розбалансованість дохідної та видаткової частин системи фінансування природоохоронних заходів;
- недостатня інформація щодо реальної вартості екологічних збитків для суспільства;
- нестабільність фінансово-податкової системи;
- нестабільність організаційного механізму екологічного регулювання;
- обмеженість фінансових ресурсів і низька ефективність використання коштів на природоохоронні заходи;
- недостатня концентрація коштів на пріоритетних напрямках.

Функціонування ФОНПС у складі державного та місцевих бюджетів повністю позбавляє їх незалежності, що призводить до використання коштів фондів не за цільовим призначенням. Місцевих ФОНПС є досить багато, однак їх надходження у більшості випадків є мізерними і не дозволяють здійснювати суттєві природоохоронні заходи у населених пунктах, особливо сільських. Єдиним вагомим джерелом державного та місцевих ФОНПС є екологічний податок, тому необхідно розширити їх дохідну базу частиною земельного податку та рентної плати за використання природних ресурсів, які на сьогодні мають не цільове, а фіскальне значення, тобто наповнюють бюджет і не завжди використовуються для фінансування природоохоронних цілей.

Окрім запровадження механізму цільового використання коштів від ресурсних платежів, доцільно збільшити розміри економічних санкцій, щоб підприємствам було вигідно переходити на екологобезпечні, ресурсо- й енергозберігаючі технології на противагу забрудненню навколишнього середовища.

Враховуючи неефективну систему створених ФОНПС, потрібно поступово перейти до практики їх відокремлення зі складу державного і місцевих бюджетів та створити самостійні Національний та обласні екологічні фонди, що здійснюватимуть виключно цільове фінансування екологічних програм. Аналогічна практика застосовується у Польщі [20, с. 50].

У порівнянні з іншими країнами, національна система розподілу коштів екологічних фондів є занадто розгалуженою, тобто містить дуже широкий перелік природоохоронних заходів, що в умовах нестачі коштів місцевих ФОНПС призводить до недостатньої концентрації коштів на пріоритетних напрямках та їх розпорошення по інших заходах, які не розв'язують основних екологічних проблем. Для вирішення цієї проблеми необхідно сформувати механізм визначення критеріїв ранжування природоохоронних програм за пріоритетністю.

Нестабільність бюджетного та податкового законодавства стримують планування екологічних програм, насамперед місцевих, навіть на короткостроковий період.

Для збалансування системи фінансування природоохоронних заходів необхідно, щоб доходна частина бюджету, сформована за рахунок екологічних платежів, співпадала з його видатковою частиною без спрямування коштів на інші, не пов'язані із природоохоронними, цілі. Для цього потрібно: зараховувати екологічний податок лише до спеціального фонду державного та місцевих бюджетів, що гарантуватиме їх цільове використання; скасувати норми Бюджетного кодексу, які дозволяють місцевим органам влади витратити доходи від екологічного податку на фінансування заходів, що не мають жодного відношення до природоохоронної діяльності.

До основних напрямів формування ефективного механізму забезпечення екологічної безпеки держави необхідно віднести:

- інноваційний технологічний розвиток, що передбачає активне фінансування фундаментальної та прикладної науки для збільшення частки високотехнологічної продукції у національному виробництві, розробки та запровадження нових ресурсощадних або «екологічно неагресивних» технологій, екологізації підприємництва;

- запровадження принципово нового економічного механізму природокористування та охорони навколишнього середовища й істотне підвищення на цій основі частки екологічних затрат у ВВП (хоча б до 1,2-1,5 %);

- екологічно орієнтовану інвестиційну та інноваційну політику з чітким визначенням загальнодержавних пріоритетів щодо сталого розвитку економіки й підвищення рівня екологічної безпеки розвитку регіонів;

- радикальну структурну перебудову економіки з усебічним урахуванням екологічних чинників, жорстким дотриманням вимог екологічної безпеки;

- комплексне вдосконалення цінової, кредитної, податкової та митної політики з метою сприяння розв'язанню першочергових екологічних проблем і цілеспрямованому переведенню національної економіки на модель сталого й

екологобезпечного розвитку [21, с. 104-108].

Екологічні податки та збори повинні мати не лише компенсаційну, а й регулюючу функцію, тобто стимулювати зниження рівня негативного впливу на НПС. Необхідною є зміна порядку нарахування та стягнення екологічного податку – не з собівартості продукції, а з прибутку. Дуже важливо, в першу чергу, збільшити ставки екологічного податку до обґрунтованого рівня, який би міг стимулювати суб'єктів господарювання до впровадження заходів із гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин. При цьому ставки екологічного податку повинні відповідати величині екологічного збитку, який несе суспільство. Необхідно диференціювати податкові ставки залежно від потенційної шкоди довкіллю та обсягів викидів і накопичених відходів, встановити додаткову плату за перевищення визначених лімітів викидів шкідливих речовин [22, с. 147].

Для підвищення стимулюючого ефекту екологічного оподаткування в Україні потрібно за аналогією із зарубіжними країнами з ефективною системою екологічного оподаткування розробити систему податкових пільг для підприємств, які запроваджують інноваційні технології щодо зниження рівня шкідливого впливу на навколишнє середовище (прискорена амортизація, пільгові кредити на купівлю природоохоронного устаткування).

До складу інструментів забезпечення екологічної безпеки рекомендуємо зарахувати і надання податкових пільг для підприємств, які:

- забезпечують створення інфраструктури роздільного сортування, збору, утилізації і переробки відходів;
- використовують продукцію, отриману із вторинної сировини;
- здійснюють повторне використання тари та упаковки з екологічно безпечних матеріалів;
- дотримуються екологічних принципів на всіх стадіях життєвого циклу продукції;
- переходять на маловідхідні, ресурсо- та енергозберігаючі технології;
- інвестують в розвиток «чистих виробництв» та екологічно безпечної продукції;
- впроваджують новітні технології для повнішого видобування сировини в процесі розроблення родовищ корисних копалин;
- виробляють продукцію екологічного призначення.

Потрібно також розширити коло об'єктів оподаткування екологічним податком, включивши до нього виробництво та імпорт тари, пакувальних матеріалів та інших шкідливих для довкілля товарів (акумулятори та гальванічні елементи, автомобільні шини, побутова техніка тощо) зі створенням системи важелів стимулювання безпечної утилізації та вторинної

переробки шкідливих для довкілля товарів.

Першочергового реформування потребує насамперед механізм розподілу екологічного податку. Отримані при оподаткуванні кошти мають направлятися на стимулювання охорони природи, розробку і впровадження безвідходних технологій, утилізацію відходів, розчищення старих звалищ і т. д., а не для латання дір в бюджеті, адже екологічні податки – це податки, що слугують для охорони навколишнього середовища.

На наш погляд, доцільно було б залишити існуючий відсотковий розподіл екологічного податку між Державним і місцевими бюджетами, але спрямувати екологічний податок не в загальний, а в спеціальний фонд Державного бюджету. Така міжбюджетна трансформація сприятиме, з однієї сторони, відновленню основного джерела наповнення Державного ФОНПС та забезпеченню його повноцінного функціонування, а з другої – активізації економічних інтересів територіальних громад в напрямі забезпечення екологічної безпеки [18, с. 450].

Доцільним є впровадження механізмів екологізації кредитної, інвестиційно-інноваційної та митної політики, зокрема за рахунок підвищення митних тарифів для екологічно несприятливих товарів – пестицидів, відходів; звільнення від ввізного мита продукції екологічного призначення, зокрема екологічного устаткування.

Досягнення високого рівня екологічної безпеки держави дозволить забезпечити стабільне економічне зростання, підвищить добробут населення та конкурентоспроможність національної економіки, і, в першу чергу, збережене навколишнє середовище для майбутніх поколінь.

2.2. Проблеми і перспективи забезпечення кліматичної безпеки на державному рівні

У механізмі забезпечення соціоекологоекономічної безпеки окремої держави з кожним роком зростає необхідність посилення заходів із дотримання вимог кліматичної безпеки, оскільки в світі вже відбуваються незворотні кліматичні наслідки. Не обійшла ця проблема й Україну, яка входить до десятки держав світу з найбільш високими показниками смертності від хвороб, що провокує передусім забруднене повітря. У середині ХХ століття вчені висунули гіпотезу, що людство відкрило нову епоху – антропоцен, коли саме діяльність людини стає ключовим чинником, яка негативно впливає на довкілля і клімат. Надмірне та нераціональне споживання багатьох товарів та послуг населенням насамперед розвинутих країн в умовах обмежених ресурсів ставить під питання виживання людства в перспективі. Зокрема, експерти ООН

вважають, що значне споживання м'яса і молочних продуктів на Заході сприяє глобальному потеплінню, а перехід до більшого споживання рослинної їжі міг би допомогти в боротьбі із змінами клімату. За даними ООН, на сільське господарство припадає більше третини викидів вуглекислого газу, тоді як на промисловість, транспорт та електростанції разом узяті, 60 % цих викидів. Водночас, понад 25 % від загального виробництва продуктів харчування щорічно викидається, а розкладання органічних відходів становить до 10 % викидів парникових газів. Тому світовому товариству негайно треба прийняти відповідні заходи з призупинення потепління клімату, інакше може прилетіти так званий «чорний лебідь» в інтерпретації Н. Талеба [1, с. 9-10] у формі неочікуваної світової кліматичної кризи (за деякими оцінками, не через кілька десятків років, а через кілька років). Для її подолання, на думку М. Спенса, необхідні спільні дії всіх країн, оскільки жодна країна чи невеличка група не зможе розв'язати цю проблему [2, с.257]. Відповідно, у механізмі забезпечення соціоекологічної безпеки кожної держави повинні знайти відображення фіскальні та адміністративні інструменти, направлені на зменшення викидів парникових газів, а також кліматичні стимули, які заохочують виробників і домогосподарства активніше переходити на використання відновних джерел енергії. Це дозволить Україні, як й іншим країнам, виконати ціль 13 з документу ООН під назвою «Цілі сталого розвитку», прийнятого вказаною організацією у 2015 р., та не допустити парникового ефекту до 2030 р. Тому всі провідні компанії в світі вже змінили свої бізнес-моделі в напрямі збереження клімату та стали лідерами у своїх галузях. Особливо заслуговує на увагу досвід в цьому питанні підприємств Китаю, які за допомогою держави домінують на світовому ринку обладнання для відновної енергетики, а зараз переходять до запровадження виробництва автомобілів на водородному паливі. Загалом, у країнах світу використовуються різноманітні заходи щодо забезпечення кліматичної безпеки, які потрібно застосувати в Україні. Важливо також щоб наша країна не попала під штрафні санкції міжнародних організацій, оскільки стратегічними цілями, зокрема, ЄС у напрямі адаптації щодо клімату є зниження викидів парникових газів, зростання енергоефективності, підвищення частки споживання відновлювальної енергії [3].

Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури свідчить, що більшість країн світу для забезпечення кліматичної безпеки насамперед використовують окремі податки і збори та різного роду адміністративні обмеження а також певні форми державної підтримки тих підприємств, які запроваджують заходи з покращення клімату. Зокрема, у Польщі, Угорщині, Чехії, Румунії та Німеччині державні та приватні компанії отримують державну підтримку щодо проектів зі зменшення викидів у повітря парникових газів. У

Німеччині в 2019 р. представниками СДПН та «зелених» у парламенті пропонується підвищити ставку ПДВ на м'ясо з 7 до 19 %, оскільки м'ясна промисловість є одним з найбільших продуцентів вуглекислого газу, а отримані додаткові кошти направити на кліматичну перебудову бізнесу тваринників. Депутати парламенту Великої Британії пропонують зниження ставки ПДВ на послуги з ремонту одягу та вираховувати один пенні з ціни кожного товару на фінансування центрів з утилізації, оскільки виробництво текстилю більш негативно впливає на клімат, ніж авіація та судноплавство разом узяті. Загалом, у провідних країнах державна кліматична підтримка має такі форми: пряме фінансування екологічних проектів, субсидовані кредити, державні та банківські гарантії, податкове стимулювання, повернення екологічного податку. Разом з тим, поки не склався єдиний механізм забезпечення кліматичної безпеки на рівні окремих країн, що вимагає відповідних досліджень його структури. Водночас, вже сьогодні можна виділити, крім вище вказаних, й такі його елементи, як штрафні санкції до порушників кліматичних умов відтворення, податки на викиди парникових газів, підвищені акцизи на споживачів паливно-мастильних матеріалів, різного роду адміністративні обмеження для виробників продукції, при якому порушуються кліматичні умови відтворення, штрафи або заборони використання старих та дизельних автомобілів тощо. У розвинутих країнах все більше поширення набирають також й виховні заходи щодо дотримання громадянами кліматичних норм співжиття. Дещо в цьому плані на державному рівні робиться й в Україні. Зокрема, в Концепції реалізації державної політики України у сфері зміни клімату на період до 2030 р., схваленої Кабінетом Міністрів України в грудні 2016 р., серед іншого передбачено розробку й реалізацію дієвих заходів з адаптації до змін клімату та підвищення опірності до пов'язаних із кліматом ризиків стихійних лих для сфер охорони здоров'я, життєдіяльності людей, секторів економіки та природних екосистем [4], але поки запропоновані заходи носять досить загальний характер.

Для покращення ситуації з кліматичною безпекою в державі багато країн використовують так званий вуглецевий податок та квоти на викиди вуглецю. Причому Євростат рекомендує надходження від вуглецевого податку формувати в окрему підкатегорію, відділивши його від енергетичних податків, що поки відсутнє в Україні. Тому можна прогнозувати, що з часом в Україні буде запроваджений окремий вуглецевий податок. Визначення його ставки виходить з нормативів заданої державою ціни на вуглець, з врахуванням якої суб'єкти ринку розраховують можливі обсяги викидів, які не лімітуються. Вуглецеві податки використовуються багатьма державами Європи та світу, а щорічний світовий обсяг їх сплати на квітень 2015 р. склав 14 млрд дол. США.

Ціни на вуглець коливаються від 1 дол. за тону двоокису вуглецю в еквіваленті в Мексиці до 130 дол. за тону в Швеції. Разом з тим, у більшості випадків ця ціна складає менше 10 дол. за тону [5, с. 9]. Згідно з Податковим кодексом України, ставка вказаного податку донедавна становила 0,33 гривні (0,015 євро) за 1 тону двоокису вуглецю. Тому цей податок в Україні до 2019 р. не створював належних стимулів до зменшення парникових викидів в атмосферу та заохочував як українських, так і зарубіжних інвесторів розвивати в нашій країні «брудні» з кліматичної точки зору виробництва, особливо у металургії, теплоенергетиці, сільському господарстві. За оцінками експертів, на виробництво таких експортованих Україною товарів, як метал, хімічні товари та агропромислова продукція припадає 30 % викидів парникових газів, що генеруються нашою країною. За цим показником українська держава посідає третє місце в світі після Малайзії та Південної Африки [6]. Для виправлення цієї ситуації з 01.01.2019 р. ставка екологічного податку за викиди двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення збільшена з 0,41 грн до 10 грн, а також передбачено поетапне підвищення вказаної ставки до 30 грн у 2023 р. Наша країна поступово змінює й іншу нормативну базу щодо оподаткування викидів в атмосферу, щоб мати можливість отримати іноземні «зелені» інвестиції та випускати «зелені» облігації в перспективі. Прикладом в цьому плані є підписання в січні 2019 р. попередніх контрактів з Норвегією щодо інвестування нею 1 млрд дол. США у відновну енергетику України. Водночас, запровадження високої ставки вуглецевого податку та вуглецевих квот викликає заперечення з боку бізнесу у багатьох країнах, що вимагає відповідного тиску на кліматично шкідливий бізнес не тільки з боку державних екологічних структур, а й з боку громадськості на місцях. Крім того, треба враховувати той факт, що у провідних країнах ЄС звучать заяви про введення вуглецевого податку на продукцію, що імпортується з третіх країн, які не ведуть належної кліматичної політики, спрямованої на скорочення викидів парникових газів. Передусім це стосується продукції таких галузей, як: металургійна, хімічна, цементна. У разі реалізації таких планів ЄС продукція українських підприємств зазначених галузей може втратити свою конкурентоздатність, або це може призвести до суттєвого зниження їх прибутку. Експортно націлені наші підприємства вже сьогодні повинні звітуватися міжнародним партнерам про свої викиди вуглекислого газу. Багато зарубіжних корпорацій та банків вже зараз вимагають від українських підприємств дані щодо моніторингу, звітності та верифікації викидів вуглекислого газу. Водночас українські дані не вважаються надійними, тому з'являється підстава змусити наших експортерів заплатити закордоном «вуглецевий» податок, який в ЄС складає 30 дол США за тону, а в Норвегії він

сягає 150 дол США за тону [7]. А в останні роки в країнах ЄС поширюється ідея використання спеціального маркування імпортованої продукції з третіх країн, в якому повинна бути зазначена частка відновної енергії, яка використана при виробництві даної продукції. У випадку реалізації вказаних вимог насамперед постраждають українські виробники курятини, свинини та олії, а також інші виробники сільськогосподарської експортної продукції з нашої країни, хоча деякі з них вже надають зарубіжним покупцям інформацію про рівень забруднення повітря їхніми підприємствами. Загалом, при стимулюванні розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні, треба враховувати його негативний вплив на клімат, що може призвести у майбутньому до суттєвих міжнародних штрафів по відношенню до нашої країни та окремих українських виробників цієї продукції. За даними експертів ООН, вже зараз світове сільське господарство разом з лісовим господарством продукують значну частину викидів парникових газів, а вирощування худоби сприяє глобальному потеплінню через газ метан, що виробляють тварини. Крім того, вирубування лісів для розширення пасовищ для худоби також негативно впливає на клімат.

Проблемним заходом щодо боротьби з потеплінням клімату у країнах світу є також періодичне підвищення за допомогою акцизів цін на паливно-мастильні матеріали, що шкодить передусім розвитку малого та середнього бізнесу. Зокрема, рух «жовтих жилетів» у Франції був викликаний рішенням влади підвищити ціни на різні види пального, що виробляється з викопних енергоресурсів, під гаслом боротьби з потеплінням клімату, а фактично цей захід був здійснений для зменшення дефіциту бюджету, а також для збільшення попиту на електромобілі, які в основному купляються представниками заможних верств населення через їх високу вартість. В Україні в 2019 р. суттєво підвищили ціни на розмитнення автомобілів, завезених з Європи, під гаслом боротьби з старими автомобілями, які забруднюють навколишнє середовище. Отримані в результаті цього кошти були направлені на підвищення пенсій перед виборами у 2019 р., а не на боротьбу з потеплінням клімату, що говорить про використання кліматичних гасел державою для вирішення її інших фінансових проблем. Подібне в Україні спостерігається й з використанням коштів від екологічного податку, переважна частина якого направляється на зменшення дефіциту бюджету. Все це змушує бізнес, насамперед малий та середній, виступати проти псевдо кліматичних заходів держави, оскільки вони не дають йому розвиватися. А враховуючи існуючу світову тенденцію до скорочення частки середнього класу у населенні в розвинутих країнах, яку якраз й представляє насамперед малий та середній бізнес, можна прогнозувати зростання суперечностей між ним та представниками екологічної громадськості

у боротьбі з потеплінням клімату. Виразником подібних настроїв в США став президент Д. Трамп, який вивів свою країну з Паризької кліматичної угоди, щоб дати можливість розвиватися не тільки малому та середньому бізнесу, а й великому, зокрема у таких галузях виробництва, як традиційна енергетика, вугільна, нафтова та металургійна галузі промисловості. Тому, перед тим, як підвищувати різного роду кліматичні платежі, урядам всіх країн треба проводити роз'яснювальну роботу серед населення про необхідність таких заходів та використовувати отримані доходи передусім на здійснення кліматичних проєктів з широким інформуванням населення про їх результативність, чого поки не вистачає у нашій країні,

Суттєво вплинути на забруднювачів повітря в Україні може й підвищення штрафів на тих, хто спалює сухостій на полях, оскільки це приносить непоправну шкоду не тільки клімату і здоров'ю людей, а й знищує частину фауни та флори та веде до зниження якості землі. Враховуючи недостатність штрафів за спалювання сухостою порівняно з нанесеною шкодою довкіллю пропонуємо суттєво підвищити вказані штрафи у пропорції, як це відбулося зі ставкою вуглецевого податку, яка в 2019 р. зросла за рік майже в 24 рази. Частину приросту зібраних таким чином штрафів пропонуємо направити на преміювання працівників пожежної служби та екологічної інспекції на місцях, які виявили подібні порушення, щоб підвищити їх зацікавленість у боротьбі з подібними явищами. Водночас, замість спалювання сухостою в Україні важливо використати досвід ряду країн щодо переробки його у біогаз. Так, у Польщі та Німеччині стерню спочатку скошують і валкують, а потім переробляють на біогаз безпосередньо у фермерських господарствах. Загалом, сухі відходи сільськогосподарського виробництва ефективніше спалювати для виробництва тепла замість газу, оскільки використання останніх у 2,5-5 разів дешевше, ніж застосування газу. Тому, з кліматичної точки зору та необхідності створення зелених робочих місць, дуже перспективним є стимулювання розвитку в Україні біоенергетики, насамперед біологічних газових станцій, але проблемою є те, що вони підпадають у нашій країні під екологічне оподаткування, сплачуючи так званий вуглецевий податок, хоча у розвинутих країнах це відсутнє.

Багато експертів в Україні також виступають за суттєве підвищення штрафних санкцій за незаконні викиди сміття та відходів виробництва, що призводить до стрімкого поширення сміттєзвалищ (вони вже займають за різними оцінками від 3 до 5 % території країни), які негативно впливають на стан навколишнього середовища та клімат, особливо під час пожеж на них. Однією з причин поширення незаконних сміттєзвалищ є те, що використання громадських земель навколо міст неналежним чином контролюється державою.

Виходом із цієї ситуації могла б стати передача цих земель у користування відповідним територіальним громадам, а також розширення їх прав щодо контролю за офіційними сміттєзвалищами, розташованими на їх територіях. Кардинальним заходом щодо боротьби з сміттям повинно стати максимальне його використання як джерела вторинних ресурсів. Позитивом в цьому плані в Україні є створення сміттесортувальних ліній в об'єднаних територіальних громадах, які починають на цьому заробляти певні доходи. Зокрема, в Тернопільській області планується створення чотирьох округів із утилізації сміття, де мають працювати сміттесортувальні та сміттєпереробні лінії, які увійдуть до складу полігонів, оскільки до 40 % сміття, за оцінками експертів, перероблятися не будуть. У Вінниці планується побудувати сміттєпереробний завод за допомогою польських інвесторів, на якому відсортоване сміття не спалюватимуть, а перероблятимуть на будівельні матеріали, хоча 20 % інертних відходів прийдеться захоронити на відповідних полігонах. Водночас заслуговує на увагу досвід Швеції, у якій все своє та зарубіжне несортоване сміття спалюють при дуже високій температурі з використанням потужних фільтрів, що не призводить до шкідливих викидів у повітря.

Крім податкових та штрафних санкцій щодо продуцентів парникових газів у ряді розвинутих країн (Франція, Швеція, Нідерланди, Великобританія) одержала поширення така модифікована форма екологічних ліцензій, як сертифікати на використання навколишнього середовища (так звані "зелені" сертифікати), які доцільно використати і в Україні. Вони є інструментом екологічної політики, який поєднує методи прямого адміністративного регулювання з перевагами ринку. Сертифікати випускаються державою, а їх зміст полягає в тому, що вони дають право на скидання певної кількості конкретного забруднювача в заздалегідь обумовлений час. Загальна кількість сертифікатів визначається по кожному забруднювачу виходячи з встановлених стандартів. Таким чином, створюється контрольований державою ринок сертифікатів. Держава, використовуючи такий інструмент, гарантує певні верхні межі забруднення, зокрема й повітря. Із зміною стандартів держава скуповує частину сертифікатів, що перебувають в обігу, або навпаки випускає їх додатково. Сертифікати отримують все більше поширення в енергетичному господарстві країн ЄС, замінюючи методи прямого державного втручання в економіку. Проблемою є те, що зростання цін на вказані сертифікати для виробників веде до удорожчання насамперед палива та електроенергії для споживачів. Для цього, у деяких державах (зокрема, в Польщі) влада бере на себе відшкодування частини цих витрат для населення, передусім для малозабезпечених верств, що важливо взяти до уваги в Україні.

Ряд країн сьогодні поступово починає відмовлятися від вкладення коштів у нафтогазові активи, щоб зберегти клімат. Зокрема, Фонд національного добробуту Норвегії (його загальні активи складають більше 1 трлн дол. США) у березні 2019 р. оголосив про розпродаж нафтогазових активів на суму в 7,5 млрд дол. США. Загалом же, цей фонд має таких активів на суму 37 млрд дол. США, які вкладені у капітал майже 340 нафтогазових компаній по всьому світі. Активна боротьба з потеплінням клімату в США призвела до того, що з моменту свого піку в 2008 р. споживання вугілля в країні в 2019 р. досягло найнижчого за останні 40 років рівня. Ці та інші факти говорять про необхідність врахування подібних тенденцій й в Україні, якщо вона стане переходити на прискорене виробництво «зеленої» енергії. Але на цьому шляху важливо передбачити не тільки перспективи, але й можливі проблеми, з якими може стикнутися Україна. Передусім це стосується масового використання «зеленого» тарифу для малих, середніх та великих продуцентів відновної енергії, що веде до зростання її вартості. Крім того, в останні роки виробники енергії з традиційних джерел стали недоотримувати свою частку доходів з енергоринку України у зв'язку з передачею цієї частки виробникам «зеленої» енергії. Для компенсації цих втрат наша держава запровадила такі нові підходи для традиційних виробників енергії, як Роттердам+ та Дюссельдорф+, що призвело до загального удорожчання електроенергії, тепла та комунальних послуг загалом. Проблемою є й те, що масовий розвиток «зеленої» енергетики призводить до розбалансування енергосистеми країни. Виходом з цієї ситуації може стати розвиток енергосховищ – великих енергетичних батарей, які акумулюють електрику з альтернативних джерел, коли та непотрібна, і віддають її у час-пік. Виходячи з досвіду країн ЄС, в Україні важливо подібні потужні енергосховища будувати в парі з вітровими та сонячними станціями, а державі необхідно стимулювати та страхувати подібну діяльність. Фінансовим ресурсом для побудови енергосховищ виробниками відновної енергії повинні стати їх майбутні надприбутки від «зеленого» тарифу, оскільки його рівень повинен бути стабільно високим до 2030 р. Інакше, якщо держава почне його знижувати, то виробники оскаржать таке рішення та змусять державу покрити їх збитки. Подібне вже відбувалося в Іспанії, тому краще використати інший механізм відшкодування збитків держави від використання «зеленого» тарифу та фінансової підтримки балансуючих енергопотужностей на ТЕЦ та ГЕС. Ним, на нашу думку, повинна стати підвищена оплата за підключення до єдиної енергосистеми сонячних, вітрових та інших подібних станцій великої потужності, діяльність яких залежить від погоди. Крім того, важливо ввести обов'язкове державне страхування діяльності вказаних станцій, щоб компенсувати втрати держави від зменшення ними подачі енергії у

загальнодержавну енергосистему, насамперед в осінньо-зимовий період. Також важливо використати досвід окремих країн ЄС, Аргентини та, насамперед, Бразилії щодо державного регулювання створення маневрених потужностей. Бразильський досвід свідчить, що відновна енергетика може ефективно функціонувати тільки разом з гнучкими маневреними потужностями [7]. В енергосистемі цієї країни на кожен мегават встановленої потужності ВЕС чи СЕС є 16 мегават дешевої маневреної потужності ГЕС, але цього вже не вистачає, тому держава планує закупити 2 ГВт маневрених потужностей газової генерації. Для створення необхідної маневреної потужності Бразилія використовує аукціони, які гарантують поверненню інвестору вкладених коштів за допомогою спеціального договору (PPA). Водночас, враховуючи специфіку функціонування вказаних потужностей в енергетиці, для маневрених станцій державний регулятор розробляє для них окремі технічні умови. Якщо подібного не зробити в Україні у найближчий час, наша енергосистема скоро не зможе приймати додаткові обсяги відновної енергії.

Покращення кліматичної ситуації у будь-якій державі залежить від широкого використання кліматичних інвестицій та інновацій, які виступають важливими складовими механізми забезпечення кліматичної безпеки. У Паризькій угоді, зокрема, наголошено на необхідності прискореного розвитку інновацій насамперед в енергетичному секторі для збереження клімату та розвитку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Це пов'язано з новими тенденціями у виробництві енергії на перспективу, які треба обов'язково врахувати і в Україні. Так, у виробництві електроенергії до 2040 р. буде зростати роль газу та ВДЕ. За прогнозами Управління енергетичної інформації США, вона зросте до 30 % для газу та ВДЕ до 2040 р. (в 2012 р. їх частка складала по 22 %). Вкладення кліматичних інвестицій у розвиток відновної енергетики вже приносить певні позитивні результати. Так, згідно доповіді Всесвітнього економічного форуму (грудень 2016 р.), у більш як 30-ти країнах сонячна та вітрова енергія тепер дешевше або коштує стільки ж, скільки й викопне паливо. В 2016 р. виробництво електроенергії в Європі з використанням вітру зросло на 8 %, що вивело цю сферу на друге місце серед виробників енергії (перше місце займає виробництво енергії з використанням газу), випередивши вугільну галузь. Це пов'язано насамперед з розвитком офшорної (поза берегом) вітрової енергетики, інвестиції в яку в 1,5-2 рази перевищують інвестиції в розвиток вітрових станцій на суші [9].

На рівні окремої держави важливими складовими кліматичних інвестицій виступають й бюджетні інвестиції та пільгові кредити в проекти енергозбереження, хоча в умовах військових дій на Сході України наша держава не може їх виділити у достатній кількості. Проблемою є й те, що

Українська держава не завжди дотримується своїх зобов'язань щодо виплат по «зеленому тарифу», що відлякує іноземних інвесторів вкладати кошти у розвиток відновної енергетики в Україні. Так, у 2015-2016 рр. український парламент прийняв закон, який зменшив розмір «зеленого тарифу» для виробників відновної енергії (ВЕ) на 44 %, не компенсувавши їх збитки. Крім того, при запровадженні в Україні з початку серпня 2019 р. повноцінного ринку електроенергії, не була вирішена проблема виплат «зеленого тарифу» виробникам «зеленої» енергії. Новоутворена урядом компанія ДП «Гарантований покупець», на яку згідно з законом покладається обов'язок розрахунків із виробниками по «зеленому тарифу», перестала виконувати свої обов'язки. Це стало результатом рішення Окружного адміністративного суду Києва, який з 27.06.2019 р. призупинив дію постанов НКРЕКП, якими були встановлені тарифи НЕК «Укренерго» на передачу електроенергію. А саме за рахунок цих тарифів Українська держава розраховувала покривати затрати на оплату «зеленого тарифу». Нашій державі також слід удосконалити й розширити механізм надання «теплих» кредитів, оскільки попит на них суттєво перевищує пропозицію, так як на цю програму щорічно необхідно витратити близько 3 млрд грн, а реально виділяється не більше 400 млн грн. Загалом, треба враховувати, що 1 грн з бюджету на «теплі кредити» дозволяє залучити 3 грн з інших джерел. Зокрема, на середину 2019 р. домогосподарства залучили на енергоефективні заходи майже 800 млн грн. Водночас, позитивним моментом став останній закон Верховної Ради України восьмого скликання, який вже підписав новий Президент України В. Зеленський, що повинен покращити ситуацію з використанням електромобілів у нашій країні. Зокрема, згідно цього закону електромобілі отримали доступ до зарядних станцій, а власники бензинових та дизельних авто, якщо неправомірно займуть місце біля офіційно оформленої зарядної станції для електрокарів, будуть оштрафовані. Крім того, для електромобілів тепер будуть видаватися спеціальні номерні знаки із зеленими буквами та цифрами. З'являться також нові державні знаки: «Для електромобілів», «Крім електромобілів», «Станція зарядки електромобілів». Верховна Рада України також повернули можливість будувати СЕС на землі домогосподарств та енергетичних кооперативів, хоча раніше їх дозволялось будувати тільки на дахах.

Хоча у багатьох країнах наголос робиться на запровадження фінансових та інших пільг для виробників «зеленої» енергії як методу стимулювання її виробників, але світовим трендом є поступове скорочення подібних пільг, а у деяких країнах вони взагалі відсутні, а «зелена» енергетика розвивається. Зокрема, у США у квітні 2019 р. «зелені» електростанції вперше перевершили вугільні за потужністю, хоча у ній не використовується механізм «зеленого»

тарифу. Загальна генеруюча потужність електростанцій на основі вугілля становила в США на вказану дату близько 257 ГВт, а потужність відновлюваної енергетики досягла 257,5 ГВт. Це стало результатом відповідної державної кліматичної політики, завдячуючи якій частка «зеленої» енергії в США щорічно зростає в середньому на 1 %. На початку розвитку «зеленої» енергетики ЄС дозволяв надання державної підтримки майже на рівні 100 % від розміру інвестицій, а потім ця допомога суттєво скоротилася. Загалом, розвиток технологій зробив запуск «зелених» електростанцій дешевшим, тому ряд провідних країн світу починають скорочувати відповідні пільги для них. Зокрема, за даними інформаційного агентства Bloomberg [10], у Німеччині у 2020 р. вартість виробленої «зеленими» електростанціями енергії вперше стане нижчою за вартість електроенергії, продукованої з невідновлюваних джерел. Водночас, вартість електроенергії у Німеччині є однією з найвищих в Європі, що викликає спротив частини населення країни проти надання субсидій виробникам «зеленої» енергії. Тому розвиток технологій, які призводять до зменшення таких субсидій для виробників подібної енергії, дозволить Німеччині безболісно в соціальному плані вийти на заплановані на 2030 р. обсяги виробництва електроенергії з альтернативних джерел на рівні 65 %. Крім того, до вказаного року Німеччина має відмовитися від використання атомних станцій та ТЕС, що призведе до збільшення використання газу, зокрема російського. Це дає надію, що українська газотранспортна система буде затребуваною не тільки для Німеччини, а й для інших європейських країн на майбутнє, хоча Росія активно веде будівництво нових газогонів в обхід нашої країни.

Надання фінансових пільг виробникам енергії з альтернативних джерел в Україні виявило й таку проблему, як монополізація цього ринку невеликою кількістю виробників та отримання ними надприбутків. Зокрема, в 2018 р. 65 % коштів, виплачених державою за альтернативну енергію, пішло 10 бізнес-групам, у першу чергу електростанціям, що перейшли від братів Ключєвих китайській корпорації CNBM, холдингу Р. Ахметова, а також ВЕС шведсько-українського бізнесмена К. Стурена, що вимагає суттєвого удосконалення механізму використання «зеленого тарифу». Одним із напрямів подібного удосконалення міг би стати перехід до аукціонної форми продажу «зеленої» енергії, як це практикується у ряді країн світу. Крім того, на наш погляд, «зелений» тариф зараз доцільно надавати передусім для виробників «зеленої» енергії тільки в домашніх господарствах в енергетично не забезпечених регіонах країни. Водночас, вказаний тариф доцільно надавати власникам домашніх сонячних та вітрових електростанцій при умові, що вони не будуть використовувати під їх будівництво землі сільськогосподарського призначення.

Проблемою є й те, що у випадку побудови всіх об'єктів відновної енергетики в Україні, на які видані технічні умови на середину 2019 р., за розрахунками експертів, ціна на електричну енергію в країні зросте мінімум удвічі за рахунок високих виплат виробникам «зеленої» енергії [11]. Виходом із цієї ситуації могло б стати обов'язкове державне страхування об'єктів «зеленої» енергетики, оскільки вони отримують надприбутки за рахунок отримання високого «зеленого» тарифу, та направлення отриманих коштів на компенсацію бідним верствам населення підвищеної ціни на електроенергію та тепло.

Позитивним кліматичним стимулом є надання міжнародними організаціями фінансової допомоги та позичок окремим розвитковим країнам на реалізацію кліматичних проектів, до чого важливо активніше долучити й Україну, оскільки вона зараз стала найбільш бідною країною Європи. Так, Глобальний екологічний фонд забезпечує фінансування проектної діяльності змінам клімату на основі надання грантів через партнерів фонду й агенції ООН. Зокрема, Україні цей фонд зобов'язався надати фінансування в рамках 12 проектів, спрямованих на скорочення викидів парникових газів у загальному обсязі понад 65 млн. дол. США. Загалом, згідно Паризької кліматичної угоди передбачено збір коштів на підтримання клімату до Зеленого кліматичного фонду ООН у розмірі не менше 100 млрд дол. США до 2020 р. (коли ця угода вступить в дію), а після 2025 р. передбачається цю суму збільшити. На інвестиції з цього фонду можуть розраховувати насамперед країни, що розвиваються, які підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. Для нашої країни, щоб отримати інвестиції із Зеленого кліматичного фонду ООН, необхідно врахувати зауваження міжнародних організацій щодо планів зменшення викидів парникових газів. Справа полягає в тому, що в 2015 р. Україна оголосила про їх скорочення тільки на 40 % відносно рівня викидів парникових газів в 1990 р. З огляду на спад виробництва в нашій країні та низку інших факторів, така заявка дозволяє, навпаки, збільшувати викиди парникових газів. А це, в свою чергу, не дозволить Україні очікувати на різні форми міжнародних кліматичних інвестицій. Крім того, треба врахувати той факт, що в 1997 р. (коли ухвалювали Кіотський протокол) нашу країну за рівнем викидів парникових газів віднесли до розвинутих країн і вона не змогла скористатися різними формами міжнародної кліматичної допомоги. Не сприяє надходженню кліматичних інвестицій до України й неефективне витрачання так званих кіотських грошей, зокрема наданих нашій країні Японією, хоча в останні роки ситуація з їх використанням почала покращуватися.

До нової кліматичної пільги в Україні доцільно віднести й використання частини зекономленого ПДВ при зміні системи його відшкодування експортерам, запропонованої нами. Враховуючи високий рівень прибутковості

експортерів сировини з України, пропонуємо поступово, з лагом в 1 % щорічно, зменшувати відшкодування ним вказаного податку аж до повного припинення подібного відшкодування через 20 років. Підставою для цього є той факт, що їх виробництва є найбільшими забруднювачами повітря, особливо продуцентами металургійної та сільськогосподарської продукції. Отриману в результаті цього маневру економію доцільно направити на поповнення державного екологічного фонду та подібних фондів у регіонах та використовувати в якості стимулу для тих виробників, що проводять модернізацію свого виробництва та здійснюють інші заходи із зменшення шкідливих викидів насамперед у повітря. Практика показує, що у більшості українських підприємств – забруднювачів повітря цих коштів не вистачає, і вони мусять закритися, якщо до них застосувати відповідні штрафні санкції. А це призведе до скорочення робочих місць та зростання безробіття в країні. Зокрема, у 2019 р. під тиском громадськості Луцька та області почалися здійснюватися заходи щодо зменшення шкідливих стоків підприємством Біо Пек (виробник біопалива) на фільтраційні поля Гнідавського цукрового заводу, що призводило до поширення смороду майже на всю територію міста та прилеглі села. Загалом же, щоб виправити вказану ситуацію з шкідливою діяльністю підприємства Біо Пек, за деякими оцінками, треба витратити близько 80 млн. євро, що йому не під силу без фінансової допомоги держави та місцевої влади. Загалом, для покращення кліматичної ситуації в Україні в умовах нестачі коштів на це у держави було б доцільним розглянути питання про передачу в концесію ряду державних підприємств, діяльність яких шкодить клімату. Вона є найпоширенішим у світі типом державно-приватного партнерства, в якому об'єкт залишається у державній власності, але право користування, інвестування й отримання прибутків від його експлуатації, а також можливі ризики відходять до приватного інвестора.

Важливою умовою забезпечення кліматичної безпеки є фінансове стимулювання збереження та відновлення лісів, які поглинають значну частину викидів вуглекислого газу, що вимагає значних кліматичних інвестицій в лісову галузь, яких у багатьох бідних країнах не вистачає. Тому ці країни стараються отримати вказані кошти за рахунок, зокрема, експорту лісу-кругляку та необробленої деревини загалом. Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми в Україні, могло б стати створення у ній спеціальних експортних зон для переробки необробленої деревини в окремих регіонах за прикладом Туреччини. В цих зонах турецькі та іноземні інвестори не сплачують податок на додану вартість та мито при ввозі відповідного обладнання. Водночас, в процесі операційної діяльності, вони звільняються від сплати корпоративного податку і від соціальних відрахувань. Передусім подібні зони доцільно створити на Поліссі та в Карпатському регіоні, що допомогло б вирішити, крім

всього іншого, й таку соціальну проблему, як зменшення безробіття у них. У контексті ефективного використання лісових ресурсів заслуговує на увагу й досвід країн Балтії, де використовують біржі з продажу деревини, що робить фінансово вигідною для бізнесу діяльність з вирощування лісу. Наша держава повинна стимулювати подібну діяльність, оскільки в Україні відсоток вкритих лісом земель від загальної площі країни складає лише 15,9 %, що значно менше, ніж у більшості країн Європи. Зокрема, в Німеччині цей показник складає 32,8 %, в Польщі – 30,8 %, Швеції – 68,4 %. Кардинальним варіантом вирішення проблеми збереження лісів в Україні могло б стати розробка ринкового механізму відмови від експлуатації лісових угідь, оскільки споживче утримання лісів, як стверджують експерти, не призводить до того, що вони відновлюються. Зокрема, в Бразилії та у деяких африканських країнах сплачують ринкову вартість за те, що ліс не вирубується. Водночас, у нашій країні вирубка лісів та експорт так званих «паливних» дров досить часто носить незаконний характер, прикриваючись необхідністю здійснення санітарних рубок. За даними британської неурядової організації Earthlight з України до країн ЄС експортується більше незаконної деревини, ніж з будь-якої країни світу [12]. Загалом, владі нашої країни треба тісніше співробітничати з відповідними органами ЄС щодо контролю за вирубкою, переробкою та експортом лісу, як це робить багато країн-експортерів лісоматеріалів до Європейського Союзу. Важливо також підпорядкувати всі ліси Держлісагентству України, оскільки поки 30 % лісів знаходяться в іншому підпорядкуванні, що дозволить проводити більш ефективну державну політику у лісовій галузі та краще дотримуватися європейських кліматичних стандартів. Це дозволить посилити контроль й за видобутком бурштину у Житомирській, Рівненській та Волинській областях, де незаконний його видобуток призвів до пошкодження більше 6,2 тис. гектарів земель лісового фонду та більше 1 тис. гектарів сільськогосподарських земель. Ця територія може стати зоною екологічної катастрофи, якщо держава не прийме відповідних заходів.

В Україні також важливо крім економічних стимулів покращення клімату ефективніше використовувати й адміністративні, зокрема суттєво підвищити ефективність таких дій зі сторони Державної екологічної інспекції, що вимагає суттєвих змін у її функціонуванні. Серед основних проблем діяльності Державної екологічної інспекції можна назвати наступні: корупція та хабарництво у результаті низького рівня заробітної плати співробітників; застаріла матеріально-технічна та лабораторна база; низька кваліфікація інспекторів тощо. До вказаних недоліків функціонування природоохоронних органів потрібно віднести й ліквідацію екологічних підрозділів у прокуратурі, що послабило контроль держави за дотриманням вимог екологічного

законодавства. Вихід вбачаємо у широкому залученні екологічної громадськості до діяльності Державної екологічної інспекції, що може дати синергетичний ефект. Загалом, в цьому питанні треба взяти до уваги висновки провідних вчених світу про те, що при існуванні порядку відкритого доступу усі громадяни можуть створювати різні громадські організації для досягнення будь-яких цілей [13, с. 295]. Порядок відкритого доступу створює індивідам можливість для діяльності, яка відповідає їхнім інтересам, зокрема й в сфері поліпшення клімату. Тому в Україні важливо прискорити становлення громадянського суспільства та посилити відповідальність кожного громадянина за стан довкілля.

Суттєвою проблемою у залученні іноземних інвестицій у природоохоронні об'єкти є й те, що більше половини завдань природоохоронного напрямку Угоди про асоціацію України з ЄС не прийняті, або прийняті з суттєвими порушеннями термінів. Тому новій українській владі треба активніше співробітничати з громадськими природоохоронними організаціями в цих питаннях, щоб прискорити їх прийняття. Тим більше, що 25 таких організацій створили спеціальний документ для нового парламенту – Екоадженду, в якому серед іншого намічені заходи щодо подолання неефективної діяльності Державної екологічної інспекції. Зокрема, в екологічної громадськості викликають заперечення зміни назви та функцій Державної екологічної інспекції, яку хочуть назвати Державною екологічною службою та передати окремі її повноваження щодо дотримання природного законодавства органам місцевого самоврядування. Зміна назви призведе до надання цією службою не стільки контрольних, скільки сервісних функцій, а передача окремих повноважень щодо дотримання природного законодавства органам місцевого самоврядування може негативно вплинути на рівень екологічної та кліматичної безпеки на місцях, оскільки орган, який розпоряджається ресурсами та здійснює управління на місцях, буде сам себе контролювати. Реальна практика здійснення подібного контролю на місцях показує його недостатню ефективність, оскільки місцеві органи самоврядування зацікавлені у функціонуванні будь-яких підприємств на своїй території, які б давали їм доходи та забезпечували робочі місця для населення громади. Досвід провідних країн світу показує, що найкращим контролером щодо дотриманням підприємствами вимог екологічного законодавства є громадськість. Водночас, кліматичний тиск громадськості на державну владу має не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Передусім це стосується зростання безробіття у регіонах виробництва традиційних видів палива, енергії та тепла, оскільки під тиском громадськості подібні підприємства змушені закриватися. Крім того, цей тиск змушує владу європейських країн закривати не тільки шахти й металургійні підприємства, а й

атомні станції, та переходити на збільшення споживання газу. У той же час провідні виробники нафти та газу, передусім члени ОПЕК та Росія, ставлять перед розвинутими країнами не тільки додаткові економічні вимоги, а й політичні. Зокрема, Росія вимагає зняти з неї санкції за захоплення українського Криму та частини Донбасу взамін за збільшення поставок газу в Європу. Водночас Німеччина, не дивлячись на тиск США, продовжує підтримувати будівництво Росією Північного потоку-2, який забезпечить транспортування газу до Німеччини в обхід України, та фактично призведе до значних фінансових втрат для нашої країни у результаті можливої зупинки функціонування української газотранспортної системи. Тобто, Німеччина та ряд інших країн Європи у значній мірі вирішення власних кліматичних проблем фактично перекладають на Україну, посилюючи при цьому її політичну залежність від Росії.

Економічні та адміністративні заходи кліматичного плану, як свідчить досвід провідних країн світу, обов'язково повинні доповнюватися виховними заходами щодо збереження клімату планети. Ці заходи зараз знаходять масову підтримку передусім серед учнів та студентів провідних країн світу. У розвинутих країнах учнівська молодь в 2018-2019 рр. стала масово підтримувати дії 16-річної школярки зі Швеції, яка в серпні 2018 р. розпочала перший шкільний страйк заради збереження клімату перед будівлею шведського парламенту. Дії дівчини підтримали екологічні активісти у багатьох розвинутих країнах, що призвело до проголошення ряду міст ЄС кліматичними поселеннями, в яких максимально використовуються енергоощадні технології, відновні джерела енергії, максимально сортується сміття, стимулюється використання електромобілів тощо. Показником поширення ідей збереження клімату в ЄС стали й результати виборів до Європейського парламенту у 2019 р., на яких так звана «зелена» хвиля охопила Німеччину, Нідерланди, Бельгію, Францію, Велику Британію та Ірландію. Однією з причин цього стала активна підтримка «зелених» партій наймолодшими виборцями, які раніше в масі ігнорували подібні заходи. Водночас поки подібні тенденції характерні не для всіх країн ЄС. Зокрема, у Польщі уряд партії Право і Справедливість (ПіС) при перемозі на парламентських виборах у 2015 р. зобов'язався зберегти всі шахти та побудувати в Сілезькому басейні нову шахту. Крім того, на Сілезькій кліматичній конференції в 2019 р. в Катовіце нинішня влада Польща добилася прийняття міжнародного документу (його підписали майже 25 країн-учасниць), згідно якого кліматично шкідливі підприємства потрібно закривати лише у випадку попереднього створення робочих місць для звільнених працівників.

При закритті кліматично шкідливих підприємств важливо за рік до цього попередити персонал, який попадає під скорочення, надати йому можливість

отримати інші спеціальності за рахунок держави, створити у відповідному регіоні так звані промислові туристичні об'єкти, перевести молодих працівників на підприємства з сучасними технологіями виробництва, створити в регіоні підприємства «зеленої» енергетики тощо. Ці та інші заходи активно застосувалися раніше та використовуються сьогодні у Німеччині, Чехії, ряді інших країн світу. Коли держави – члени ЄС зрозуміли, що вугільні шахти на їх територіях стають неконкурентоздатними, вони обмежили надання державної допомоги на цілі, що пов'язані з покриттям збитків від поточного видобутку вугільних підприємств. При цьому розмір державної допомоги, що надавався і вважався допустимим, поступово зменшувався. Особливий інтерес для України викликають заходи із закриття збиткових шахт у Великій Британії, застосовані урядом М. Тетчер на початку 80-х років ХХ століття. Серед них для України важливим може стати надання державних субсидій для тих шахтарів, які захочуть відкрити свій бізнес, а також дострокове направлення на пенсію шахтарів старших вікових груп, яким до офіційної пенсії не вистачає кілька років при умові, що вони отримають повну пенсію. Згідно прогнозів, до 2030 р. половина нинішніх українських шахтарів вийде на пенсію, ще 20 %, переважно люди середнього віку, будуть зайняті у ліквідації підприємств, а третині шахтарів прийдеться пройти перекваліфікацію. Загалом витрати для держави щодо закриття шахт будуть значно меншими, ніж дотації застарілим шахтам та компенсації населенню цих регіонів втрат від погіршення кліматичних умов проживання. Цікавим для України є досвід Чехії, яка єдина з країн Центральної та Східної Європи має стратегію трансформації вугільних регіонів. У трьох ключових регіонах Чехії представники зацікавлених сторін створили регіональні ради з економічних та соціальних питань і реструктуризації для спільного пошуку рішень. Якраз останнього не вистачає в Україні для вирішення проблем шахтарських регіонів, для чого на їх рівні треба мати відповідні фінансові ресурси, які зараз переважно перерозподіляються на користь об'єднаних територіальних громад, щоб подолати відцентрові тенденції з боку окремих регіонів. На наш погляд, це є суттєвою теоретичною та практичною помилкою при проведенні децентралізації в Україні, оскільки таким чином недооцінюється та знижується роль регіонів у розвитку країни.

Новим джерелом в Україні для фінансування кліматичних проектів в Україні можуть стати кошти від податку на гральний бізнес при його легалізації, на чому наголошує МВФ. Не дивлячись на заборону цього бізнесу в 2009 р., він процвітає у нашій країні під виглядом різного роду лотерей. Водночас, під вивіскою лотерей зараз працюють багато залів ігрових автоматів, інтернет-казино, букмекерських контор тощо, які чомусь не закриваються правоохоронними органами. Власником лотерейного бізнесу може стати будь-

хто, оскільки оператори лотерей продають право на них (своєрідну франшизу) власнику відповідного закладу. Проблемою є й те, що строк дії ліцензій операторів закінчився ще в першому кварталі 2014 р., але українська влада дозволила працювати операторам цього ринку до ухвалення профільного закону, який чомусь поки не ухвалено. Тому можна підтримати пропозицію команди Президента України В. Зеленського про нагальну легалізацію грального бізнесу, а також його ідею про запровадження казино у 5-ти зіркових готелях на узбережжі Чорного моря з метою залучення більшої кількості іноземних туристів та інвесторів до України. На наш погляд, гральні заклади різного рівня слід дозволити у всіх курортних зонах нашої країни, але під жорстким контролем правоохоронних органів. На Волині гральну зону було б доцільним створити в районі озера Світязь, що дозволило б забезпечити надходження додаткових коштів для його збереження та для розвитку Шацького національного парку. Деякі експерти вважають, якщо б гральна зона у свій час була створена в Автономній Республіці Крим (за прикладом подібної зони у китайському Макао), то доходи від неї допомогли б забезпечити високі статки жителям півострову протягом року (а не тільки під час курортного сезону) та утримати Крим під контролем України.

Загалом, поки не склався єдиний механізм забезпечення кліматичної безпеки на рівні окремих країн. Більшість країн світу для її забезпечення використовують окремі податки і збори та різного роду адміністративні обмеження. Сьогодні вже можна виділити такі його елементи, як штрафні санкції до порушників кліматичних умов відтворення, зростаючі податки на викиди парникових газів, підвищені акцизи на споживачів паливно-мастильних матеріалів, різного роду адміністративні обмеження для виробників продукції, при якому порушуються кліматичні умови відтворення. У розвинутих країнах все більшого поширення набирають й виховні заходи щодо дотримання громадянами кліматичних норм співжиття. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що з часом в Україні буде запроваджений повноцінний вуглецевий податок за використання вуглецевого палива, а його ставка буде поступово наближатися до рівня розвинутих країн, що вимагає від бізнесу відповідних дій. Водночас, не можна погоджуватися з рішенням влади щодо підвищення цін на різні види пального, що виробляється з викопних енергоресурсів, під гаслом боротьби з потеплінням клімату, якщо це робиться тільки для зменшення дефіциту бюджету. Доцільно також суттєво підвищити штрафні санкції за незаконні викиди відходів виробництва і сміття, оскільки вони негативно впливають на стан навколишнього середовища та клімат. Поряд з штрафними санкціями для забруднювачів повітря треба передбачити й стимули для них у випадку запровадження ними кліматично сприятливих технологій.

2.3. Сутність та складові механізму забезпечення енергетичної безпеки держави

Незважаючи на значну кількість реформ в сфері стимулювання енергозбереження та енергоефективності, зниження залежності від імпорту енергоресурсів і зростання загального рівня енергетичної безпеки України, ця проблема потребує подальшого вирішення в напрямі посилення дієвості державного регулювання економіки в енергетичній сфері.

Окремих проблемам забезпечення енергетичної безпеки України приділено увагу вітчизняними науковцями, серед яких В. Жовтянський, Ю. Дзядикевич, А. Шевцов, М. Земляний, М. Ковалко, А. Шидловський, Д. Зеркалов, В. Бараннік, О. Суходоля та інші. Їхні напрацювання є важливою базою для подальших наукових досліджень та розробки ефективного механізму забезпечення енергетичної безпеки, адже змістове наповнення цього поняття та його основних складових елементів є мало дослідженими в економічній літературі.

Метою дослідження є розробка механізму забезпечення енергетичної безпеки держави.

У сучасному розумінні забезпечення енергетичної безпеки – це досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно прийняттого забезпечення енергетичними ресурсами економіки і соціальної сфери країни, а також створення умов для формування і реалізації політики захисту національних інтересів у сфері енергетики.

Механізм забезпечення енергетичної безпеки держави – це сукупність інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення внутрішніх і зовнішніх загроз в енергетичній сфері для забезпечення збалансованого та інноваційного розвитку національної енергетичної системи, що передбачає раціональне використання наявних в країні енергоресурсів, забезпечення національної енергетичної безпеки на екологічних засадах і підвищення рівня добробуту суспільства.

Ефективне формування та функціонування механізму забезпечення енергетичної безпеки держави в Україні, на нашу думку, повинно передбачати такі етапи:

- оцінку рівня енергетичної безпеки та її моніторинг;
- визначення цілей та завдань соціально-економічного розвитку держави;
- встановлення мети та цілей механізму забезпечення енергетичної безпеки;
- обґрунтування принципів побудови та функціонування механізму забезпечення енергетичної безпеки;

- визначення необхідних передумов формування механізму;
- аналіз чинників, що впливають на формування механізму забезпечення енергетичної безпеки держави в Україні;
- прогнозування очікуваних результатів від змін в механізмі управління енергетичною безпекою (рис. 2.3.1).

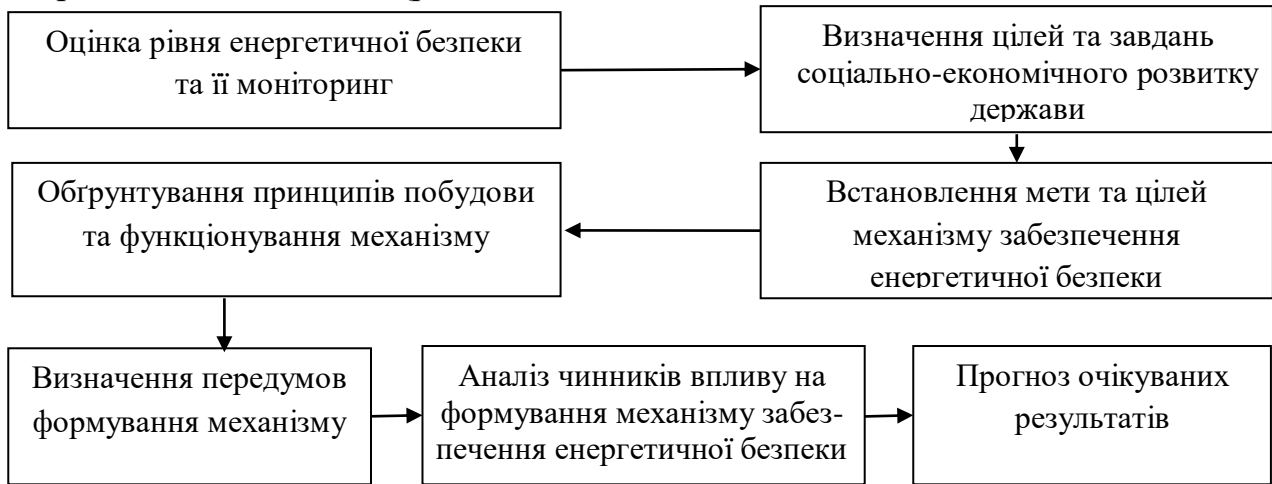

Рис. 2.3.1. Структурно-логічна схема формування механізму забезпечення енергетичної безпеки держави*

*Складено автором

Метою управління енергетичною безпекою держави є послідовне досягнення якісно нового рівня її основних характеристик:

- здатності паливно-енергетичного комплексу задовольняти внутрішній попит на енергоносії відповідної якості за доступними тарифами;
- здатності споживчого сектора економіки ефективно використовувати енергетичні ресурси, запобігаючи їх нераціональним витратам;
- стійкості енергетичного сектора до зовнішніх і внутрішніх економічних, техногенних і природних загроз, а також його здатності мінімізувати збиток, викликаний проявом різних дестабілізуючих факторів.

Основою механізму управління системою енергетичної безпеки держави має бути ефективне цілепокладання, яке має враховувати економічні, соціальні та екологічні аспекти. При цьому Шевчук Я. визначає цілі трьох рівнів:

1) базового – підтримка і підвищення захисних властивостей діючої системи енергопостачання з метою забезпечення задоволення базових потреб економіки та населення в енергетичних ресурсах. На сучасному етапі розвитку цей рівень забезпечується за рахунок традиційних джерел енергії;

2) розробка та впровадження нетрадиційних відновлюваних джерел енергії (НВДЕ);

3) підвищення адаптаційних властивостей економіки шляхом впровадження енергозберігаючих та енергоефективних технологій [1, с. 67].

Вважаємо дискусійним відносити енергоберігаючі та енергоефективні заходи до третього цільового рівня забезпечення енергетичної безпеки, адже такі заходи повинні носити поточний характер для зменшення споживання традиційних джерел енергії, що є ціллю базового рівня.

На наш погляд, основні цілі механізму управління системою енергетичної безпеки держави варто доповнити наступними: досягнення збалансованого розвитку економіки, сталого розвитку і функціонування енергетичної інфраструктури, підвищення енергоефективності та енергозбереження в державі.

Механізм управління енергетичною безпекою держави повинен будуватися на засадах наступних принципів:

- гарантованості та надійності забезпечення економіки і населення енергетичними ресурсами в повному обсязі відповідно до їх потреб (в мінімально необхідному обсязі за умов надзвичайних ситуацій);

- енергоощадності (запобігання марнотратності використання енергетичних ресурсів);

- відновлюваності невідновлюваних ресурсів (темпи споживання вичерпних ресурсів палива повинні узгоджуватися з темпами освоєння джерел енергії, які їх заміщують);

- диверсифікації використання різних джерел енергії (зниження рівня залежності економіки від певного енергоносія);

- врахування вимог екологічної безпеки (розвиток енергетики має бути збалансований з вимогами щодо охорони навколишнього середовища);

- принципу створення економічних умов, перш за все, за рахунок податкових і інших заходів стимулювання розвитку паливно-енергетичному комплексу [2, с. 131].

Для побудови механізму забезпечення регіональної енергетичної безпеки та забезпечення його функціонування важливим буде визначення і досягнення тих умов, за яких цей механізм буде діяти ефективно. Такими передумовами є визначення енергетичної стратегії та тактичних заходів її реалізації в державних та регіональних програмах, обґрунтування системи найважливіших показників енергетичної безпеки, відстеження зовнішніх та внутрішніх загроз в енергетичній сфері [3, с. 233].

За умови реалізації запропонованих вище етапів в Україні буде сформовано ефективний механізм забезпечення енергетичної безпеки. Ми відобразили його на рис. 2.3.2 у вигляді сукупності суб'єктів управління системою енергетичної безпеки, використовуваних ними нормативно регламентованих форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення загроз в енергетичній сфері.

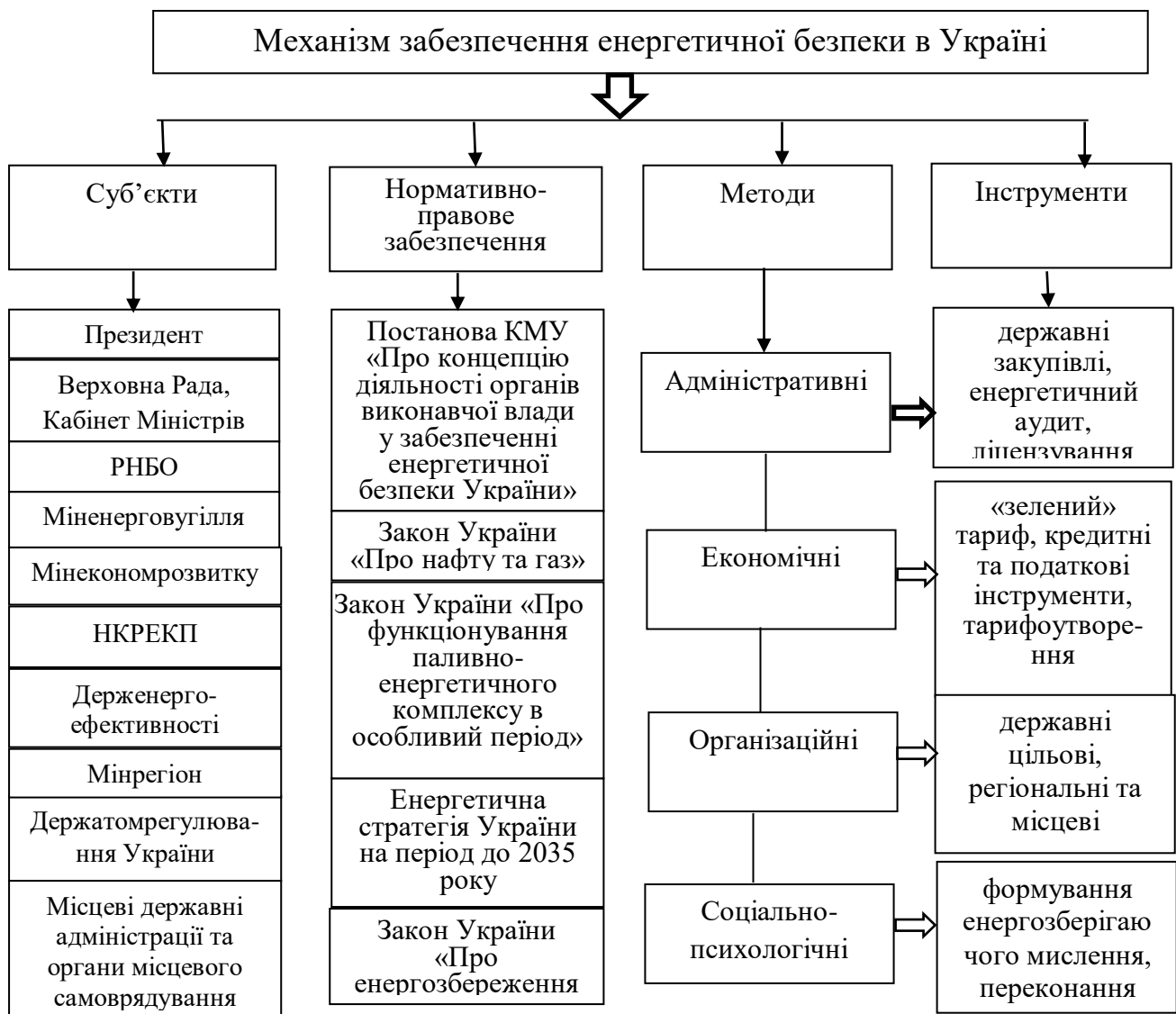

Рис. 2.3.2. Механізм забезпечення енергетичної безпеки держави

* Складено автором

Механізм забезпечення енергетичної безпеки на національному рівні повинен передбачати налагодження скоординованої взаємодії державних органів управління та органів місцевого самоврядування. В країнах з ринковою економікою основним завданням регуляторних органів у сфері забезпечення енергетичної безпеки є «перешкодження, обмеження або припинення монопольної (домінуючої) діяльності та недопущення створення умов для виникнення недобросовісної конкуренції» [4].

Відповідно до Конституції та законів України загальне керівництво у сфері національної безпеки України, в тому числі й енергетичної, здійснюється Президентом України, а визначення основ національної безпеки та формування законодавчої бази у цій сфері покладено на Верховну Раду України. Координацію та поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки має забезпечувати Рада національної безпеки і

оборони України. Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, зокрема, вживає заходів щодо забезпечення національної безпеки України, у тому числі енергетичної безпеки.

Основні функції з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки покладаються на Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Так, відповідно до Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), у складі його головних завдань, які мають безпосереднє відношення до забезпечення діяльності енергетичної галузі, визначено:

- участь у розробленні механізму забезпечення економічної безпеки держави;
- забезпечення формування державної політики у сфері енергозбереження та ефективного використання енергетичних ресурсів, здійснення контролю за її реалізацією;
- забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері енергозбереження та ефективного використання енергетичних ресурсів [5].

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (Міненерговугілля) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному та нафтогазовому комплексах, а до складу його головних завдань віднесено:

- визначення пріоритетних напрямів розвитку ПЕК;
- забезпечення нормативно-правового регулювання у ПЕК;
- здійснення моніторингу ринку газу, нафти, нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини і продуктів їх переробки;
- розробку цільових програм щодо диверсифікації джерел і шляхів постачання вуглеводнів, ядерного палива та ядерних матеріалів;
- формування прогнозних балансів нафти і нафтопродуктів, вугілля й вугільної продукції, електроенергії об'єднаної енергетичної системи України;
- планування, розробку і впровадження державних програм використання ядерної енергії, підвищення ядерної та радіаційної безпеки;
- прийняття рішень щодо введення родовища або окремого покладу нафти і газу в дослідно-промислову розробку;
- затвердження загального графіку переводу підприємств незалежно від форми власності на резервні види палива;
- затвердження переліку нормативних втрат і виробничо-технологічних

витрат нафти, природного газу та газового конденсату під час їх видобутку, підготовки до транспортування і транспортування;

– встановлення нормативів використання і розподілу природного газу теплоенергетичними підприємствами незалежно від форми власності для виробництва електричної та теплової енергії;

– затвердження галузевих програм розвитку ПЕК та здійснення контролю за їх виконанням.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) окрім державного регулювання природних монополій та діяльності на суміжних ринках, виконує такі основні завдання: збалансування інтересів суб'єктів господарювання, споживачів і держави; сприяння розвитку конкуренції у сферах виробництва і постачання електричної та теплової енергії, на ринку природного газу, а також перероблення побутових відходів; забезпечення проведення цінової і тарифної політики, упровадження стимулюючих методів регулювання цін; захист прав споживачів; обмеження впливу суб'єктів природних монополій на державну політику та сприяння конкуренції на суміжних ринках з метою забезпечення ефективного функціонування відповідних галузей тощо [6, с. 4].

До суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки також відносять:

1) Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності), яке забезпечує реалізацію державної політики та здійснення державного контролю у сферах ефективного використання ПЕР, енергозбереження, збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в енергетичному балансі України;

2) Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон), яке розробляє та координує програми підвищення енергоефективності та енергозбереження в житлово-комунальному господарстві (ЖКГ), обладнання житлових будинків засобами обліку і регулювання споживання води та теплової енергії; формує прогнозні баланси споживання теплової енергії;

3) Державну інспекцію ядерного регулювання України (Держатомрегулювання України), яка є головною у системі центральних органів виконавчої влади з формування та реалізації державної політики у сфері безпеки використання ядерної енергії;

4) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які мають у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати вирішення питань у сфері енергетичної безпеки на місцевому та регіональному рівнях;

5) Державну службу геології та надр України;

б) Антимонопольний комітет України.

Крім того, до суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки, враховуючи визначену національним законодавством компетенцію, можна віднести стратегічні підприємства енергетичного сектору: Національну атомну енергогенеруючу компанію НАЕК «Енергоатом» (оператор АЕС), Національну енергетичну компанію НЕК «Укренерго» (оператор магістральних електромереж) та інші.

На регіональному рівні державне регулювання параметрів енергетичної безпеки здійснюють управління паливно-енергетичного комплексу обласної державної адміністрації, основними завданнями якого є: «...забезпечення реалізації державної політики в паливно-енергетичному комплексі області, здійснення організаційних заходів щодо стабілізації роботи і нарощування обсягів виробництва підприємствами комплексу, формування й виконання регіональних замовлень на території області; координація діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу області; участь у розробленні проектів програм соціально-економічного розвитку області, цільових програм, метою яких є підвищення рівня забезпеченості населення, соціальної та виробничої сфери в усіх видах енергоносіїв; реалізація економічної реформи в паливно-енергетичному комплексі; участь у формуванні, регулюванні та вдосконаленні ринку паливно-енергетичних ресурсів» [7].

Таким чином, на сьогодні в Україні у цілому створена організаційна структура суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки із визначеними для кожного з них повноваженнями. Проте характерним недоліком діяльності вказаних установ у сфері енергетичної безпеки є переважна орієнтація їх роботи на вузьковідомчі або галузеві інтереси, боротьбу з наслідками, а не з причинами виникнення негативних явищ, конкуренція за обмежені ресурси державного бюджету, які виділяються на подолання наслідків негативних явищ у сфері енергетичної безпеки.

Основними нормативно-правовими актами, які регламентують забезпечення енергетичної безпеки держави та регіонів є:

– постанова Кабінету Міністрів України «Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України», яка визначає сутність енергетичної безпеки держави;

– Закон України «Про нафту та газ», який встановлює основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України і регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав

усіх суб'єктів відносин в цій сфері;

– Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період», який регулює відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, передачею, постачанням і використанням енергоносіїв в особливий період підприємствами, установами та організаціями ПЕК незалежно від форми власності;

– Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», що окреслює стратегічні орієнтири розвитку ПЕК України на період до 2035 р.

Крім того, правову основу забезпечення енергетичної безпеки України становлять: Закон України «Про електроенергетику», Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про альтернативні види палива»; Закон України «Про енергозбереження», Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України», Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів», Постанова Кабінету Міністрів України «Про Програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики» та багато інших.

На даний час в Україні відсутній законодавчий акт, яким визначаються цілісні підходи до розробки та реалізації державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Чинні правові акти у цій сфері носять переважно галузевий характер та не враховують зміни, що відбуваються в умовах функціонування вітчизняного ПЕК, а також формування нових викликів та загроз. Відсутність комплексного підходу значно знижує ефективність заходів з протидії загрозливим явищам в енергетиці країни [8, с. 217]. Тому до першочергових заходів забезпечення національної енергетичної безпеки передусім потрібно віднести розробку та реалізацію прозорої та дієвої нормативно-правової бази функціонування всіх галузей енергетики (координація та контроль діяльності державних енергетичних систем, атомної енергетики, природних монополій тощо) [2, с. 131].

До складу механізму забезпечення енергетичної безпеки держави входять наступні методи та інструменти регуляторного впливу:

1) адміністративні:

- видача державою гарантії суб'єкту господарської діяльності – виробнику електричної енергії щодо підтвердження її походження;
- встановлення тарифів на електричну та теплову енергію;
- державні закупівлі та державні замовлення;

- дозвіл на введення в експлуатацію об'єкта ПЕК;
  - енергетичний аудит та енергетичний нагляд;
  - квоти (споживання та виробництва відновлюваної енергії);
  - контроль за обсягами використання енергетичних ресурсів, їх обліком і достовірністю звітних даних про обсяги використання цих ресурсів;
  - ліміти стратегічних запасів енергетичних ресурсів;
  - ліцензування здійснення діяльності в сфері виробництва, передачі та постачання електричної енергії, комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, виробництва енергії в установках із використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії;
  - нагляд і контроль за режимами споживання енергії, а також за безпечним виконанням робіт і додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах ПЕК;
  - обмеження, зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств та об'єктів у разі порушення ними чинного законодавства;
  - розпорядження та приписи органів, які здійснюють державний контроль в енергетичній сфері;
  - стандартизація (ефективності енергоспоживання, якості ПЕР);
  - тендери;
  - технологічні вимоги щодо виробництва, акумулювання, передачі, постачання та споживання енергоресурсів;
- 2) економічні:
- бюджетні субсидії та субвенції;
  - відшкодування збитків, заподіяних порушенням чинного законодавства, штрафи;
  - «зелений» і митні тарифи;
  - норми амортизації для стимулювання енергоефективного виробництва;
  - рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів;
  - податки (енергетичний вуглецевий, на відходи, на продукти, що забруднюють навколишнє середовище);
  - кредитні (пільгове кредитування, компенсація кредитних ставок для реалізації заходів з енергозбереження та енергоефективності);
  - податкові (нульова чи мінімальна ставка оподаткування) та інші пільги при впровадженні маловідходних і ресурсозберігаючих технологій та використанні нетрадиційних видів енергії;
  - створення стратегічного резерву вуглеводнів (нафти, нафтопродуктів, газу, вугілля);
- 3) організаційні:
- включення питань енергетичної безпеки в державні цільові, регіональні

та місцеві програми соціального-економічного розвитку;

- здійснення громадського контролю за діяльністю суб'єктів ринку енергоносіїв;

- облік платників плати за добування корисних копалин (енергетичних ресурсів) і контроль за своєчасністю внесення платежів;

- створення системи навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, до компетенції яких належать питання енергетичної безпеки;

4) соціально-психологічні: виховання, зауваження, формування енергозберігаючого мислення і соціальної відповідальності суб'єктів, листи з попередженням, переконання та соціальний діалог (щодо енергозбереження та енергоефективності, освоєння нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії) [9, с. 35-37].

Заходи державного регулювання щодо забезпечення енергетичної безпеки можна розділити на превентивні і ліквідаційні. Реалізація превентивних заходів має сприяти формуванню менш уразливої до енергетичних потрясінь економіки. Це насамперед: енергозбереження, диверсифікація джерел надходження енергоносіїв, стимулювання видобутку основних видів палива і виробництва електроенергії, використання нетрадиційних та відновлювальних видів енергії.

Ліквідаційні заходи повинні, зокрема, передбачати створення стратегічних газових і нафтових резервів, підконтрольних державним органам, та системи розподілу нафти і газу в разі серйозних порушень в інфраструктурі забезпечення споживачів.

Діючий механізм забезпечення енергетичної безпеки на національному рівні є неефективною, бюрократизованою структурою, яка нездатна при наявності нинішніх викликів та загроз забезпечити достатній рівень енергетичної безпеки держави. Причинами цього є неефективність грошово-кредитної, податкової, цінової, структурно-інвестиційної політики та неадекватний розподіл відповідальності між різними органами.

Реалізація певної сукупності інструментів є недостатньо ефективною внаслідок нестачі коштів. У зв'язку із цим, з метою підвищення рівня енергетичної безпеки держави необхідно збалансувати відносини адміністративних органів управління різного рівня шляхом реструктуризації грошово-кредитної, податкової та цінової політики.

При цьому необхідно відзначити історичні особливості розвитку енергосистеми України, що засновані на єдиній централізованій системі управління. Розвиток об'єктів енергетичної інфраструктури малої потужності, що відповідає потребам суб'єктів, не ведеться внаслідок відсутності досвіду будівництва об'єктів регіональної енергетики середньої і малої потужності. Для

нормального розвитку електроенергетики регіонального рівня, що базується на дії ринкових механізмів, умов недостатньо. Відсутня відповідна нормативно-правова база, обмежені технічні можливості об'єктів середньої та малої енергетики, не опрацьовані механізми їх інтеграції в існуючу єдину енергосистему, інвестиційні схеми фінансування, взаємодії з мережевими і збутовими компаніями [1, с. 70].

Для зміцнення енергетичної безпеки в Україні необхідно перш за все підвищити ефективність існуючих механізмів інституціонального забезпечення державної політики у сфері енергетичної безпеки держави. Для цього потрібно здійснити перегляд нормативно-правових актів, які регулюють питання забезпечення енергетичної безпеки України, щодо їх взаємоузгодження та приведення у відповідність до вимог сьогодення. Зокрема потрібно забезпечити:

- перехід від існуючого на даний час «галузевого» підходу законодавчого забезпечення енергетичної сфери (електроенергетика, вугільна промисловість, нафтогазовий комплекс, ядерна енергетика, трубопровідний транспорт тощо) до правового визначення енергетичного сектору держави як цілісного комплексу взаємопов'язаних між собою галузей. При цьому основою нової системи законодавчого гарантування енергетичної безпеки держави має стати Закон України «Про основні засади державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України» [10];

- визначення державного органу (органів), відповідальних за реалізацію державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки, в тому числі за періодичне затвердження перспективних параметрів розвитку енергетичного сектору, проведення аналізу ризиків та загроз енергетичній безпеці, контроль за діяльністю природних монополій.

На наш погляд, пріоритетними заходами щодо забезпечення енергетичної безпеки України у сучасних умовах є:

- 1) збільшення видобутку паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), диверсифікація видів та джерел енергії. Досягти більшого обсягу видобутку вуглеводнів можливо шляхом нарощення обсягів пошуково-розвідувального буріння, інтенсивного освоєння перспективних родовищ на основі комплексного моделювання та застосування сучасних методів інтенсифікації видобутку для збільшення терміну експлуатації свердловин тощо [11; 12, с. 11-12].

З метою збільшення видобутку ПЕР, насамперед нафти і природного газу, доцільно також внести зміни до Податкового кодексу України у частині введення стимулюючого режиму оподаткування для нафтогазовидобувних підприємств, в першу чергу для тих, що експлуатують нові свердловини.

Враховуючи низьку частку відновлюваних джерел енергії у структурі паливно-енергетичного балансу України, доцільно стимулювати використання таких джерел, а також використовувати результати переробки вторинних ресурсів. Основними напрямками відновлюваної енергетики в Україні є: вітроенергетика, сонячна енергетика, біоенергетика, гідроенергетика. Досить перспективним є виробництво біогазу з каналізаційних стоків, відходів тваринництва і птахівництва, спалювання відходів та утилізація метану зі звалищ твердих побутових відходів тощо.

За даними Біоенергетичної асоціації України, у 2016 р. Україна заощадила 4 млрд. м³ природного газу за рахунок виробництва тепла та електроенергії з біомаси. А відповідно до Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р. передбачено за рахунок виробництва біопалива знизити споживання природного газу на 7 млрд. м³ за рік [13].

Крім того, для забезпечення енергетичної безпеки держави важливим є забезпечення ПЕК власним ядерним паливом, технологічним обладнанням, приладами та матеріалами.

2) послаблення зовнішньої енергозалежності шляхом зниження обсягів імпорту ПЕР, подолання залежності від Російської Федерації у постачанні енергетичних ресурсів і технологій (кам'яного вугілля та ядерного палива), збільшення кількості країн, з яких імпортуються ПЕР, розвиток взаємозв'язків з ними;

3) зниження енергоємності національного ВВП шляхом підвищення ефективності використання ПЕР у народному господарстві, особливо шляхом зменшення обсягів використання дефіцитних видів палива (природного газу і нафтопродуктів) та здійснення активної політики енергозбереження [11; 12, с. 20]. Україна має величезний потенціал енергозаощадження через реалізацію програм енергоефективності, зокрема, термомодернізації житлового фонду [14, с. 36];

4) створення сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі, залучення власних та іноземних інвестицій для забезпечення розвитку галузей ПЕК. Держава повинна мінімально інвестувати, але максимально створювати сприятливий інвестиційний клімат для того, щоб зробити енергозбереження вигідним бізнесом як для організацій, що професійно цим займаються, так і для інвесторів.

Головні передумови і джерела інвестицій: деофшоризація економіки, впровадження стимулюючого податкового (пільгове оподаткування, сприятлива митна політика щодо ввезення енергозберігаючого устаткування та обладнання, застосування прискореної амортизації) й регуляторного законодавства, економічно обґрунтовані тарифи та міжнародні інвестиції.

В цьому напрямі необхідним є реформування енергетичних ринків, забезпечення прозорості господарської діяльності, конкуренції на цих ринках, що гарантуватиме українським споживачам енергії вигоду від ефективного функціонування ринку. Приватизація енергетичних активів, за винятком стратегічних, є першочерговим завданням, без виконання якого не вдасться створити сприятливий інвестиційний клімат [15, с. 400].

5) структурна перебудова економіки, надання пріоритетності стимулюванню розвитку високотехнологічного виробництва та сфери послуг на противагу розвитку енергоємних галузей. Доцільним також є стимулювання нових прогресивних енергозберігаючих технологій та забезпечення захисту вітчизняного виробника таких технологій через застосування фінансових та регуляторних інструментів [16, с. 99];

6) забезпечення надійного функціонування єдиної енергетичної системи України (постійна збалансованість виробництва і споживання енергії), створення умов для захищеності енергетичної інфраструктури від терористичної загрози та формування системи енергозабезпечення національної економіки і суспільства в особливий період [17];

7) забезпечення своєчасної оплати використаних споживачами палива та енергії;

8) підвищення екологічної безпеки при виробництві, транспортуванні та споживанні палива і енергії через заохочення мало- та безвідходного, екологічно чистого виробництва і дестимулювання підприємств до забруднення навколишнього середовища. Сучасна система екологічного оподаткування такої ролі на сьогодні не виконує. Позитивну роль в даному аспекті відіграє «зелений тариф».

Крім того, згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України» пріоритетами України в галузі енергетичної безпеки є створення належних правових, економічних, фінансових, технологічних, соціальних умов, спрямованих на:

- удосконалення цінової та тарифної політики в галузі ПЕР;
- поглиблення ринкових взаємовідносин між виробниками та споживачами ПЕР;
- формування нового світогляду населення, системи освіти та навчання у сфері енергозбереження та ефективного енергоспоживання;
- розроблення та здійснення заходів щодо безпечного функціонування ПЕК, зокрема підприємств атомної енергетики [11].

В перспективі система гарантування енергетичної безпеки України має базуватися на таких тезах:

– кожен споживач повинен мати можливість в різний час використовувати різні джерела палива та енергії, при цьому структура енергоспоживання на місцях повинна визначатися, виходячи з економічної та екологічної доцільності;

– виробництво палива та енергії має бути децентралізованим, а енергетичні потоки – розукрупненими;

– у кожному регіоні мають бути створені запаси палива та енергії зі збереженням функцій держави з управління ними в особливий період.

При цьому необхідними є:

– побудова системи децентралізованого енергопостачання з можливістю її підключення до єдиних мереж, впровадження автоматизованих систем керування енергоспоживанням, вдосконалення систем теплопостачання, модернізація й технологічне переозброєння існуючих об'єктів, використання сучасних технологій спалювання низькоякісного твердого палива.

– впровадження національної системи енергоаудиту, що передбачатиме: 1) аудит енергетичної складової тарифів енергетичних компаній і підприємств ЖКГ, що дозволить обґрунтувати необхідність їх індексації у разі зміни вартості ПЕР і рівня інвестиційної складової тарифів та перевірити, чи раціонально використовуються енергоресурси і чи не завищено тарифи; 2) енергоаудит територій (міст, регіонів і країни в цілому) і галузей, що може стати основою програм енергозбереження [18, с. 65-66].

З урахуванням нинішньої структури енергобалансу України для підвищення рівня енергетичної безпеки і поліпшення загальної ситуації в енергетичному комплексі доцільно підвищити ефективність та конкурентоспроможність вугільної промисловості. Досягти цього можливо шляхом: здійснення поступової ліквідації збиткових шахт, створення сприятливих інвестиційних умов для приватизації шахт, запровадження електронної біржової форми торгівлі вугільною продукцією, підвищення прозорості та стабільності зовнішніх джерел енергопостачання, диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання, переобладнання вітчизняних ТЕС з антрацитового на газове вугілля [12, с. 71].

Отже, для України стратегія забезпечення енергетичної безпеки повинна включати такі елементи: енергоефективність та енергозбереження, власні енергоресурси (природний газ, нетрадиційний газ, відновлювані джерела енергії), інтеграцію в енергетичний простір ЄС, диверсифікацію джерел та шляхів постачання тощо. Разом із тим забезпечення високого рівня енергетичної безпеки повинно включати розробку і реалізацію широкого спектру заходів, спрямованих на структурну перебудову економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі.

2.4. Фінансовий механізм стимулювання розвитку відновлювальної енергетики в Україні

Світовий енергетичний ринок знаходиться у процесі значних структурних змін, а розвиток відновлювальної енергетики набуває значних показників. Більшість розвинутих країн приділяють значну увагу розвитку відновлювальної енергетики та використовують значний перелік інструментів її регулювання. Для ефективного регулювання Україна може скористатися вже набутим досвідом стимулювання розвитку відновлювальної енергетики.

Проблеми державного регулювання відновлювальної енергетики зробили такі зарубіжні й вітчизняні науковці, як О. Амосов, І. Василенко, Д. Вільсон, Н. Гавкалова, Д. Грінвуд, Р. Грегорі, В. Дзюндзюк, П. Круш, Г. Сініок та ін.

Світова економіка зростає в середньому 3,4% на рік, що викличе зростання глобальної потреби в енергії на 30% до 2040 року.

Китай почав орієнтуватися на більш екологічно чисту енергію, а США почали видобувати та реалізовувати сланцевий газ в значних об'ємах. Все це відбувається на тлі того, що чіткі відмінності між виробниками та споживачами енергії розмиваються, споживач може споживати і виробляти енергію одночасно.

Відбувається зростання обсягу відновлювальних джерел енергії та енергоефективності, зменшення використання вугілля та зростання попиту на природній газ.

Виробництво електроенергії з джерел вугілля у світі в 1971 р. становило 33,257 % від загального обсягу, а у 2014 р. – 40,665%. На території ЄС частка електроенергії, виробленої на основі вугілля скоротилася з 51,2% у 1960 р. до 24,5 % у 2016 році. В Україні присутні дані лише за 1990 рік, і тут частка електроенергії, виробленої на основі вугілля складає – 38,2%, а у 2014 р. – 38,7% [1].

Виробництво електроенергії з джерел нафти (% від загального обсягу) у світі становило у 1971 році –18,045, а у 2014 – 4,095%. В Україні у 1991 році цей показник становив – 16,077%, а у 2014 році – 0,119% [2].

Споживання нафти з 1990 до 2040 року скоротиться майже у два рази. Споживання газу з 1990 до 2040 року залишиться на тому самому рівні. Використання природного газу зростає на 45% до 2040 р. здебільшого для використання в промисловості. Китай забезпечує чверть прогнозованого зростання світового попиту на газ.

На зріджений газ припадає майже на 90% прогнозованого зростання торгівлі на великих відстанях до 2040 року (за окремими винятками, зокрема маршрут з Росії до Китаю).

Виробництво електроенергії з ядерних джерел у світі у 1971 р. становило 2,004% від загального обсягу виробництва енергії, а у 2014 році – 10,624%. Обсяги зростання ядерної енергетики зменшились, проте Китай поступове нарощує її обсяги виробництва. В Україні частка виробництва електроенергії з ядерних джерел становить Україні – 48,5% (у 1990 – 25%). В ЄС ця частка складала у 2016 році – 25,9% [3].

Виробництво електроенергії з гідроелектростанцій (% від загального обсягу) у світі у 2014 році склало – 16,218%, а у 1971 – 20,12%. В Україні у 1990 році – 3,5%, а в 2014 році – 4,6%.

Останніми роками обсяги виробництва відновлюваної енергетики значно зросли, що супроводжувалося різким скороченням витрат на сонячну фотоелектрику та енергію вітру зокрема.

Виробництво електроенергії з відновлюваних джерел у світі у 1960 році складало 3,04 більйони (kWh), а в 2015 – 1,095 трильйони квт (6% від загального обсягу виробництва електроенергії).

За очікуваннями МЕА виробництво відновлюваної електроенергії збільшиться більш ніж на третину до 2022 року з 23% у 2015 році та до 30% у 2022 році, а до 2040 р. частка всіх відновлюваних джерел енергії у загальному обсязі виробництва електроенергії досягне 40%.

Дві третини світових інвестицій будуть вкладені саме у відновлювані джерела енергії до 2040 року, оскільки вони стають для багатьох країн найменшими витратами для нового покоління. Швидке зростання сонячної фотоелектрики, очолюваної Китаєм та Індією, допомагає сонячній енергії стати найбільшим джерелом низьковуглецевих потужностей до 2040 року.

У ЄС відновлювані джерела енергії становлять 80% нових потужностей, а вітроенергетика стає провідним джерелом електроенергії після 2030 р. завдяки здатності отримання її як на суші, так і на морі.

Проте держави в всьому світі продовжують підтримувати відновлювану електроенергетику. Постійно зростає кількість країн, які впроваджують політику підтримки розвитку відновлювальної енергетики задля досягнення цільових енергетичних орієнтирів. Цільові показники, напрями та діапазон сфер підтримки постійно зростають. Відбувається трансформація енергетичного сектора, яка підсилюється мільйонами домашніх господарств, громад та підприємств, що інвестують безпосередньо в розподілену сонячну та інші види відновлювальної енергії.

Виробництво електроенергії з вугілля в Україні у 2015 році склало 38,7% від загального обсягу виробництва, газу – 7 %, нафти – 0,1%, гідроенергетика – 4,7%, відновлювальних джерел – 0,9%, атомна енергія – 48,6% [4].

У контексті світових тенденцій розвитку України в Україні слід коригувати майбутню енергетичну програму.

Виробництво електроенергії з відновлювальних джерел в Україні розпочалося у 1998 році, коли було вироблено перших 3 млн. кват енергії. У 2014 році цей показник склав вже 1,689 млрд кіловат. Для порівняння в Данії у 2015 р. виробництво електроенергії з відновлювальних джерел – 18,944 млрд кват, в Німеччині – 168,389 млрд кват, Китаї – 283,851 млрд кват, Франції – 34,917 кват, в Швеції – 27,130 млрд кват.

В Австрії у 2015 році виробництво електроенергії з відновлюваних джерел склало – 16,5% від загального обсягу, Бельгії – 20,4%, Данії – 60,7%, Фінляндії – 19,1%, Німеччині – 27,4%, Греції – 17,6%, Ісландії – 26,7%, Ірландії – 24,8%, Італії – 23,4%, Люксембург – 23,5%, Нідерланди – 12,3%, Нова Зеландія – 24,6%, Польща – 12,7%, Португалія – 30,3%, Іспанії – 24,9%, Швеції – 16,3%, Англії – 23%. В Україні виробництво електроенергії з відновлюваних джерел склало – 0,9%.

Споживання відновлюваної енергії (% від загального кінцевого споживання енергії) в Україні у 1990 році склало 0,65%, а у 2015 році – 4,14% [5].

Втрати на передачу та розподіл електроенергії у світі (% від випуску) 1960 році – 9,404% та у 2016 році – 8,264 %. В Україні – 11 % у 2014 році, що в ЄС У 2014 – 6%, в Сингапурі – 2% [6].

Понад 170 країн в своїх енергетичних стратегіях запланували використання поновлюваних джерел енергії, 150 з них впровадили політику стимулювання інвестицій в чисту енергію. Для розвитку ВДЕ застосовуються різні фінансові механізми, які постійно змінюються.

У Законі України «Про альтернативні джерела енергії» чітко зазначені методи регулювання відновлювальної альтернативної енергетики. Державне регулювання в Україні у сфері альтернативних джерел енергії здійснює Кабінет Міністрів України чи за його дорученням спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у відповідній сфері в порядку, визначеному законодавством.

Державне регулювання у сфері альтернативних джерел енергії здійснюється шляхом: надання дозволів на провадження діяльності у сфері альтернативних джерел енергії; розроблення, затвердження та запровадження норм, правил і стандартів виробництва, передачі, транспортування, постачання, зберігання і споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел; нагляду та контролю за безпечним виконанням робіт на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, безпечною експлуатацією енергогенеруючого обладнання та за режимами передачі і

споживання енергії; нагляду та контролю за додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, технічної експлуатації енергетичного обладнання об'єктів, підключених до об'єднаної енергетичної системи України; встановлення тарифів на електричну енергію, вироблену на об'єктах альтернативної енергетики, а також на теплову енергію, видобуту з альтернативних джерел; всебічного заохочення і підтримки науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських робіт, діяльності винахідників і раціоналізаторів, спрямованих на розвиток виробництва та використання альтернативних джерел енергії [7].

Україна також розробила власну енергетичну стратегію, в якій приділила значну роль розвитку відновлювальної енергетики.

В Україні 18 серпня 2017 р. КМУ прийнято «Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність».

Планується зниження частки імпортованих компонентів у загальному первинному постачанні енергії до <50% вже до 2020 року та до 33 % у 2035 році, завдяки розвитку ВДЕ, збільшенню власного видобутку природного газу, енергозбереженню та підвищенню енергоефективності з дотриманням високих екологічних стандартів.

До 2025 р. ЕСУ планує збільшення частки відновлюваної енергетики до рівня 12 % від загального первинного постачання енергії та не менше 25 % – до 2035 року (включаючи всі гідрогенеруючі потужності та термальну енергію).

Впровадження ЕСУ передбачено здійснити у три основні етапи:

ЕТАП 1-й. Реформування енергетичного сектору (до 2020 року). У зазначений термін передбачається створення повноцінних ринків природного газу та електроенергії відповідно до енергетичного законодавства ЄС та здійснити інституційну інтеграцію України до ЕКТЗО-О та інтегруватися до енергосистеми ЕКТЗО-Е. Планується досягнути збільшення ВДЕ у кінцевому споживанні до 11%. До 2025 року повинна відбутися інтеграція української енергосистеми із зоною континентальної Європи ЕОТЗО-Е в режимі експлуатації та повна інтеграція у європейську систему транспортування газу ЕКТЗО-О, формування місцевих систем теплопостачання на основі економічно обґрунтованого врахування потенціалу місцевих видів палива, логістики постачання, регіональної та загальнодержавної енергетичної інфраструктури, підвищення ефективності діючих систем централізованого теплопостачання. Третій етап ЕСУ (до 2035 року) спрямований на інноваційний розвиток енергетичного сектору й будівництво нової генерації [8].

В ЄС впровадження енергетичної стратегії розвитку розпочалася раніше. Директива з відновлюваних джерел енергії 2009/28/ЄС встановила Європейську основу для заохочення використання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Вона встановила ціль для всіх держав-членів досягти частки у розмірі 20% з ВДЕ до 2020 року і 10% частку відновлюваних джерел енергії, зокрема, в транспортному секторі [9]. В період з 2005-2011рр. на території ЄС в основному застосовуються пільгові системи («зелені» тарифи – FITs, і «зелені» надбавки – FIPs), які базуються на інструментах ціноутворення, та регулювання квотами із застосуванням системи зелених сертифікатів, що продаються (TGC).

Основні інструменти стимулювання розвитку ВДЕ включають: системи «зеленого» тарифу (FITs and FIPs); зобов'язання по квотам з застосуванням зелених сертифікатів (TGC); пільгові позики; кредитні гарантії; інвестиційні гранти (підтримка інвестицій); звільнення від податку/його зменшення; тендерні схеми. Нами складено таблиці порівняння використання фінансових інструментів стимулювання ВДЕ, які застосовують країни, що мають високу частку ВДЕ та України (табл. 2.4.1-2.4.2).

Таблиця 2.4.1

Стимулюючі інструменти розвитку відновлювальної енергетики у світі

Країни	Зобов'язання по квотам з застосуванням зелених сертифікатів (TGC)	«зелений» тариф (FIT)	«зелена» надбавка (FIP)	Інвестиційні гранти	Пільгові кредити	Тендерні схеми	Податкові пільги
Україна		+	+				+
КНР	+	+		+	+	+	+
Індія	+		+	+	+	+	+
Швеція	+						+
Польща	+			+	+		+
Румунія	+						+
Латвія		+					+
Литва		+			+		+
Австрія	+	+		+		+	+
Болгарія		+			+		+
Франція		+					+
Греція		+					+
Ірландія		+					+
Португалія		+					+
Угорщина		+					+
Німеччина	+	+	+	+	+	+	
Іспанія		+					+
Мальта		+			+		+
Словенія		+	+				+
Чехія		+	+	+	+		+
Фінляндія			+	+			
Естонія			+		+		+
Словакія			+				+
Данія		+	+	+	+		+
Нідерланди			+	+	+		+
Німеччина			+	+			+
Іспанія			+				+
Мальта			+	+			+
Хорватія					+		+

Особливості застосування інструментів стимулювання ВДЕ у світі

Країни	Законодавча регламентація	«зелений» тариф (FIT)	«зелена» надбавка (FIP)	Тендери	Пільгові кредити	Податкові пільги	Гранти і субсидіювання	Квоти на купівлю електроенергії	Науково-технічні розробки
Данія	Енергетична стратегія до 2050 р.	Гарантований пільговий тариф, який встановлюється після тендеру.	Плаваюча надбавка. Коли на ринку ціна зменшується то надбавка збільшується, щоб ціна дорівнювала встановленому для виробника тарифу.	Для офшорної віторгенерації запроваджений аукціон. Перемагає той девелопер, який запропонував найнижчу ціну. Існує система штрафів за невиконання умов.	Гарантії за позиками. Локальні ініціативи у вітровій енергетиці. Макс. гарантія – 500 000 датських крон (приблизно 67000 євро) на проект.	Біомаса звільнена від оподаткування. Звільнення від оподаткування електромобілів до 2015 року.	Гранти надаються.		
Австрія	1 липня 2012 р. набув чинності новий Закон про зелену енергетику.	гарантовано право викупу виробленої електроенергії за пільговим тарифом		проведення тендерів		ПДВ на біомасу складає 10% (звичайна ставка ПДВ - 20%)	Субсидії для нових об'єктів ВЕ, на опалення деревиною (та сонячні установки) приватних садиб (2012), ТЕЦ які виробляють тепло з біомаси для центрального опалення.	виділення квот	

Німеччина	Енергетична стратегія Німеччини до 2050 року	Для електростанцій до 100 кВт оператор мережі виплачує пільговий тариф операторам електростанцій. Цим електростанціям не дозволено брати участь у торгах на ринку електроенергії. Сума тарифу законодавчо визначена та звичайно виплачується на період до 20 років. Оператори електростанцій також можуть обирати ринкову премію. Пільгові платежі (вищі виплати за сонячну енергетику від місцевої влади – від 20 євроцентів (23 US-центів) до 1 євро (US \$ 1,34) за 1 кВт на період від 10 до максимум 20 років.	Оператори електростанцій з ВДЕ, які перевищують встановлену спроможність в 100 кВт, які не зобов'язані брати участь у процедурах тендерів, підтримуються ринковими преміями за електроенергію, яку вони напряму продають (на основі договору постачання або на ринку електроенергії). Сума ринкової премії повинна розраховуватися щомісяця як різниця між фіксованим пільговим тарифом та місячною ринковою ціною проданої електроенергії.	Для нових станцій проводиться аукціон. Берегові та офшорні вітрові та сонячні проекти від 750 кВт та існуючі електростанції біомаси повинні брати участь у тендерних процедурах. Проекти з ВДЕ повинні брати участь у тендерах для визначення суми премії, яка змінюється, на 20 років з дати введення в експлуатацію. Існує система штрафів за невиконання умов.	Програма з відновлюваної енергетики KfW. ВДЕ-Е та спільне виробництво теплової та електроенергії (ТЕЦ) 100% (без ПДВ). до 25 млн. євро на проєкт. 5 - 20 років. Фінансова ініціатива щодо позик KfW Energiewende. Великі ВДЕ у житлових будинках та енергоефективність – 25-100 млн. євро на кожен проєкт та 50% потреб у капіталі. Безвідсоткові кредити на інвестування в інсталяції на 100%-вому рівні.		«Тисяча дахів» Загальна сума субсидій складала до 70 % від інвестованих коштів, граничний ліміт для такого роду інвестицій був на рівні DM5 27 000 за кВт (US \$ 18 061 за кВт). з 1995 по 1999 рік субсидіювання сонячної енергетики. Інвестиційні субсидії (фіксована сума або відсоток з граничною межею в 49 % від вартості інсталяції.		
Чехія	Закон № 180/2005 «Про стимулювання виробництва електроенергії з	Пільговий тариф може бути впроваджено для операторів електростанцій з ВДЕ з виробничою потужністю до 100 кВт (30 кВт для фотоелектричних інсталяцій на дахах	Річні зелені бонуси для кожного з операторів ВДЕ окремо на наступний календарний рік. Сума річних бонусів повинна покрити різницю			СЕЦ з потужністю до 30 кВт були звільнені від сплати збору на електроенергію. Ставка: за пільговим тарифом 10% та за преміальним	Субсидії для малих, середніх та великих компаній на суму від 1 млн до 100 млн CZK для проєктів ВДЕ, включаючи енергію біомаси, біогазу. Суми субсидій для		субсидії на проведення екологічних досліджень

	ВДЕ»	або на фасадах або 10 МВт для гідроенергії). Фотоелектростанції та електростанції біогазу мають право на отримання пільгового тарифу, тільки якщо вони були введені в експлуатацію до 31 грудня 2013 року.	між ціною купівлі та прогнозованою річною ринковою ціною за годину. Зелений бонус для всіх типів енергії гарантується впродовж 20 років, гідроенергія є винятком – для неї зелений бонус буде сплачуватися 30 років. Оператори електростанцій з ВДЕ отримують бонус на рівні найвищої ринкової ціни на електроенергію. Всі технології з ВДЕ мають право на преміальний тариф.			тарифом – 11%. Інсталяції фотоелектрики на дахах або фасадах із потужністю до 30 кВт звільнені від сплати сонячного податку. ТЕЦ, майно, яке використовується виключно для генерації тепла з біогазу, біомаси, гідротермальної, геотермальної енергії, або теплові насоси з ВДЕ звільнені від сплати податку на нерухоме майно.	малих ГЕЦ, СНР з біомаси та ТЕЦ з біомаси диференціюються залежно від розміру (основою для розрахунку є поточні витрати компанії, 60-80%). Тільки індивідуальні проекти (до 50 млн євро загальної вартості проекту) мають право на підтримку (до 15% від вартості проекту).		
Україна		З 2009 до 2030 року. Вітер - 6,46 – 11,3 євроцентів за кіловат, малі гідроелектростанції – 7,75 євроцентів за кіловат, сонце – 42,65 – 46,53 євроцентів за кіловат, біомаса – 12,4 євроцентів за кіловат. Звичайний тариф складає 5,38 євроцентів за кіловат.	Надбавка до зеленого тарифу, якщо інвестор використовує українське обладнання.			звільняється від сплати ПДВ імпорту обладнання для альтернативної енергетики			
КНР	Закон	0,065-		інвестиційні	Кредитування від	Ставка ПДВ для	Проектна	для	Національ

	<p>КНР «Про відновлювану енергетику» від 28 лютого 2005 року</p>	<p>0,091 євро/кВт·год. З 2017 р. відбулося зменшення ставок на 15–20%. Практикується продаж електроенергії напряму від виробника споживачу.</p>		<p>програми в об'єкти вітрової енергетики на основі тендерних договорів на гарантовану купівлю енергії на тривалий час (до 25 років) для зменшення рівня ризику. Так, для проектів потужністю понад 50 МВт шляхом проведення аукціону обираються інвестори. Безкоштовне підключення до енергорозподільних мереж.</p>	<p>2% річних. Бюджетне кредитування.</p>	<p>проектів з виробництва енергії з метану, біомаси та для малих гідроенергетичних і вітроенергетичних проектів становить 13, 6 та 8,5% відповідно, тоді як стандартна ставка ПДВ – 17%. 50% відшкодування ПДВ діє для виробників вітрової енергії і діяло для виробників сонячної енергії з 01.10.2013 до 31.12.2015 рр. Відшкодування для ГЕС. Усі проекти з генерації ВДЕ (для гідроенергетики лише потужністю понад 250 МВт) на перші три роки звільняються від сплати податку на прибуток. Наступні три роки податок на прибуток для таких проектів становить 50% від загальної ставки. При цьому підрахунок часу починається з того року, коли проект почав приносити</p>	<p>субсидіарна програма Західного регіону. Субсидіювання науково-технічних досліджень. Повне субсидіювання фотоелектричних систем (до 100% інвестованих коштів), які повністю інтегровані в структуру будівель (BIPV29) та 50% субсидіювання на купівлю основних компонентів для цих систем. Субсидіарна програма «Золоте сонце», яка діяла з 2009 по 2012 рр., передбачала пряме субсидіювання як для підключених до мереж (в еквіваленті до 50% вартості), так і для автономних, тобто таких що не під'єднані до єдиної державної енергомережі (в еквіваленті до 70% вартості) фотоелектричних систем.</p>	<p>кожного з регіонів (провінцій) КНР встановлюється обов'язкова квота з виробництва ВДЕ, окрім енергії ГЕС. У разі невиконання або перевиконання плану щодо квотування є можливість перепродажу зобов'язань енергії між регіонами. При цьому можлива торгівля лише зобов'язаннями з виробництва.</p>	<p>на програма з досліджень та розвитку у сфері високих технологій 863 та Національна базова дослідницька програма 973</p>
--	--	---	--	--	--	---	--	---	--

						<p>прибуток. Для підприємств, діяльність яких пов'язана з відновлюваною енергетикою, встановлюється знижена ставка податку на прибуток 15% замість стандартної 25%.</p> <p>З 1 січня 2008 року національні виробники вітрових турбін великої потужності мають право на повне відшкодування митних платежів та ПДВ з імпорту, що стягуються з вузлів та матеріалів для виробництва турбін, які імпортуються та визнані високотехнологічною продукцією. Звільняється від сплати мита продукція для генерації ВДЕ, наприклад генератори, що працюють на біопаливі.</p>	<p>Програма стимулювання національного виробництва вітрових генераторів з потужністю понад 1,5 МВт.</p> <p>Програма субсидіювання купівлі сонячних водонагрівальних колекторів населенням, що проживає в сільській місцевості, яка має покривати до 13% їх вартості.</p> <p>Субсидіарні програми, спрямовані на підтримку будівництва автономних енергогенеруючих об'єктів у місцях, невід'єднаних до загальної енергомережі.</p> <p>Надання капітальних субсидій та грантів на виробництво біогазу та енергії з промислових відходів.</p>		
Індія	Закон Індії «Про	Єдиного пільгового тарифу на закупівлю		«Національна сонячна місія»	Індійська агенція з розвитку	Звільнення від митних й акцизних	Проекти з вітрової енергетики (які не	Встановлен	Національ
								ня	ний фонд

<p>електроенергію» від 2 червня 2003 року «Національна сонячна місія»</p>	<p>енергії з ВДЕ для всієї країни не існує. Для виробників альтернативної енергії закупівельна ціна визначається шляхом проведення аукціону (для великих проєктів) або через договір з оператором енергетичної мережі. При цьому тарифи, які пропонують оператори, відрізняються залежно від штату, але вони встановлюються лише за погодженням з владою штату і перевищують тарифи на традиційну енергію, тому мають стимулюючий характер. Тарифи залежать ще й від географічного розташування. Наприклад, у 2017 році тариф на закупівлю вітрової енергії в штаті Андхра Парадеш становив 4,84 рупій (0,06 євро) за 1 кВт·год, тоді як у штаті Гуджарат – 4,19 рупій (0,05 євро) за 1 кВт·год.</p>	<p>проводить аукціони інвестиційних проєктів, у межах яких перемагає проєкт, що має найнижчу ціну за одиницю згенерованої енергії. При цьому не менше 30% обладнання для проєкту має бути вироблено в Індії.</p>	<p>відновлюваної енергетики з 2013 року надає кредити на проєкти з відновлюваної енергетики терміном на 5 років. Банки, які долучилися до програми, беруть в Агенції кредит під 2% річних за умови, що кошти буде надано для кредитування проєктів з відновлюваної енергетики за ставкою, що не перевищує 5% річних. Агенція пропонує програму кредитування для встановлення вітрових генераторів потужністю менш ніж 1 МВт за річною кредитною ставкою, зменшеною на 0,25%. Так, лише 15 із 56 найбільших банків залучені в проєкти «зеленої»</p>	<p>зборів на товари, необхідні для впровадження ВДЕ. Уряди деяких штатів надають пільги у вигляді ПДВ за ставкою 5% (звичайна ставка ПДВ – 15%). Підприємствам, залученим до генерування або одночасно генерування і дистрибуції енергії, пропонуються 10-річні податкові канікули на сплату податку на прибуток для електростанцій, які виробляють відновлювану енергію, якщо виробництво енергії розпочалося до 31 березня 2017 року (ставка податку на прибуток – 30%, для іноземних компаній та їх представництв – 40%) Але в такому разі з виробників енергії з ВДЕ стягується мінімальний альтернативний податок</p>	<p>користуються пільгою прискореної амортизації) мають право на субсидію розміром близько 0,5 рупій (0,007 євро) за 1 кВт·год (від 4 до 10 років). Місцеві субсидіарні програми.</p>	<p>зобов'язань з придбання визначеного відсотка відновлюваної енергії для дистрибуторських компаній. Квоти розраховуються для кожного штату індивідуально. Створений ринок Сертифікатів в відновлюваної енергії, на якому почалася торгівля сертифікатами з лютого 2011 року. При цьому 1 сертифікат видавався виробнику за кожен вироблений 1 МВт·год енергії з</p>	<p>чистої енергетики надає підтримку науково-технічним проєктам як кредитор або через субсидіарне фінансування розміром до 40% вартості проєкту. Національна сонячна місія проводить аукціони інвестиційних проєктів, у межах яких перемагає проєкт, що має найнижчу ціну за одиницю згенерованої енергії. При цьому не менше 30%</p>
---	--	--	--	--	--	--	---

					<p>енергетики. Середня ставка довгострокового кредитування для проектів з відновлюваної енергетики становить 11–12% річних. Проблеми з кредитуванням «зелених» проектів від комерційних установ нової та відновлюваної енергетики пояснюються високим рівнем їх ризикованості у зв'язку з нестабільністю закупівельних цін на ВДЕ</p>	<p>(спеціальний податок, який встановлюється для компаній, які не платять податок на прибуток) за ставкою близько 20% на рік (залежно від рівня доходу), який може бути компенсований протягом наступних 10 років. Прискорена амортизація основних засобів на рівні 80% на перший рік. Проте згодом ставка прискореної амортизації була знижена вдвічі, і з 1 квітня 2017 року вона нараховується на рівні 40%. Компанії, які створюють нові виробництва (у т. ч. з ВДЕ), у визначених урядом штатах можуть отримати додаткову ставку амортизації розміром до 20%.</p>	<p>метою подальшого продажу енергії дистрибуїють орьським компаніям. Завдяки цьому механізму штати, які не вклалися в визначені для них зобов'язання з виробництва енергії з ВДЕ, можуть купити надлишок у штатів, які свої зобов'язання перевидали. При цьому відбувається торгівля лише зобов'язаннями.</p>	<p>обладнання для проекту має бути вироблено в Індії. передбачає надання капітальних субсидій та грантів на науково-технічні розробки, оцінку ресурсів та ефективності, вдосконалення технологій.</p>
--	--	--	--	--	---	--	---	---

Джерело: [11].

“Зелений” тариф (FIT) – гарантує фіксовану ціну за 1кВт*год електроенергії, а “зелена ” надбавка (FIP) – виплачується від максимальної ринкової ціни на електроенергію.

Багато країн ЄС використовують схему зеленого міксу – FIT та FIP.

Інвестиційні грант дозволяють збільшити частку енергії з ВДЕ у секторі опалення та охолодження.

Пільгові позики або кредити надають під відсотки нижчі за ринкові. Іншими пільгами можуть бути довші періоди на повернення або відстрочка по сплаті відсотків. Ризик здебільшого передається державним установам.

Податкові пільги часто доповнюють інші інструменти, є дуже гнучким і можуть орієнтуватися на сприяння розвитку конкретних технологій відновлюваної енергетики та вплив на окремих учасників ринку

В Україні існує достатній енергетичний потенціал практично всіх видів відновлювальних джерел енергії.

Показники енергетичного потенціалу біомаси залежать від рівня господарської діяльності в країні. Основними складовими потенціалу є відходи сільського господарства та деревинна біомаса. За оцінками фахівців Інституту відновлюваної енергетики НАНУ електроенергія з біомаси може забезпечити 14 % потреб України в первинній енергії.

За даними [Української Вітроенергетичної Асоціації](#) максимальні оцінки вітроенергетичного потенціалу України знаходяться на рівні 330 млрд. кВт, що перевищує встановлену потужність всіх українських електростанцій в 6000 разів. В найближчі роки вітроенергетика в Україні буде розвиватися швидше, порівняно з іншими галузями відновлюваної енергетики, оскільки вітроустановки займають меншу площу і коштують дешевше.

Потенціал сонячної енергії в Україні є достатньо високим для широкого впровадження як теплоенергетичного, так і фотоенергетичного обладнання практично на всій території.

Найпоширенішим механізмом стимулювання розвитку галузі в багатьох країнах став «зелений» тариф, який в Україні був запроваджений наприкінці 2008 року.

Тоді він встановлювався єдиним для різних видів відновлюваних джерел на 10 років на рівні подвоєного середньозваженого тарифу на електричну енергію, яка закупається в енергогенеруючих компаній, що працюють на оптовому ринку електричної енергії України за цінними заявками.

У 2009 році були введенні різні коефіцієнти для розрахунку рівнів «зеленого» тарифу для кожного виду відновлюваного джерела енергії, які з роками зменшувалися.

В 2013 році запровадили вимоги щодо розміру місцевої складової при

створенні об'єкта електроенергетики (30-50% залежно від виду джерела енергії та дати введення електростанції в експлуатацію).

У 2015 році дана вимога була скасована, а натомість запроваджена можливість отримання надбавки до «зеленого» тарифу за використання певної частки елементів українського походження при будівництві проектів ВДЕ.

Закон про зелений тариф в Україні обмежує потужність сонячних і вітрових електростанцій для приватних домоволодінь значенням 30 кВт.

Зелений тариф для населення поширюється тільки на різницю між згенерованою і спожитою (отриманою в загальній енергосистемі) для власних потреб енергією.

На виконання вимог чинного законодавства (16 липня поточного року набув чинності [Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» № 514](#)) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, встановила «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену з енергії сонячного випромінювання та/або вітру генеруючими установками приватних домогосподарств, величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт [11].

У разі виробництва електричної енергії з енергії сонячного випромінювання для приватних домогосподарств, договір про купівлю-продаж електричної енергії яких укладено

– з 01 липня 2015 року, "зелений" тариф встановлений на рівні 20 євроцентів/кВт·год,

– з 01 січня 2016 року - 19 євроцентів/кВт·год,

– з 01 січня 2017 року - 18 євроцентів/кВт·год,

– з 01 січня 2020 року - 16,3 євроцента/кВт·год,

з 01 січня 2025 року - 14,5 євроцента/кВт·год.

На електричну енергію, вироблену установками приватних домогосподарств з енергії вітру, «зелений» тариф встановлюється на рівні:

11,6 євроцентів/кВт·год з 01 липня 2015 року,

10,5 євроцента/кВт·год з 01 січня 2020 року,

9,3 євроцента/кВт·год з 01 січня 2025 року.

Законом № 514 також введена прив'язка «зеленого» тарифу для приватних домогосподарств до офіційного курсу євро. Це означає, що «зелені» тарифи для приватних домогосподарств переглядатимуться НКРЕКП щоквартально шляхом перерахування фіксованих мінімальних розмірів відповідних тарифів за середнім офіційним курсом НБУ за останніх 30 календарних днів, що передують останньому в кварталі засіданню Комісії.

Згідно з чинним законодавством, зелений тариф для підприємств діє до 1 січня 2030 року. При цьому ціна на зелений тариф визначена в євро і залишається постійною та незмінною, починаючи з моменту здачі об'єкта в експлуатацію і до 2030 року. Також цим законом гарантовано обов'язкове підключення промислової сонячної (вітрової) електростанції до промислової мережі, гарантований викуп всієї електроенергії, яка була згенерована поновлюваними джерелами енергії та передбачає можливість поетапної здачі об'єкта, що особливо важливо для потужних промислових електростанцій.

Вартість електрики виробленої за зеленим тарифом в 2019 році буде діяти для всіх сонячних і вітрових електростанцій, які почнуть функціонувати до 31 грудня 2019 року.

Для сонячних електростанцій (відкритих у 2019 році) для юридичних осіб (промислові сонячні електростанції): для дахових сонячних електростанцій – 0,16 євро за кВт; для наземних сонячних електростанцій – 0,15 євро за кВт. Для приватних осіб (потужність приватної сонячної електростанції не повинна перевищувати 30 кВт) – 561,65 копійки за кВт. Для приватних осіб, які виробляють електроенергію, використовуючи енергію вітру (потужність установки не повинна перевищувати 30 кВт) – 361,06 копійки за кВт.

Розмір зеленого тарифу збільшується на 5%, якщо рівень використання обладнання українського виробництва становить не менше 30% і розмір надбавки до зеленого тарифу складе 10%, якщо рівень використання обладнання українського виробництва становить не менше 50% [12].

У зв'язку зі стрімким розвитком технологій та здешевленням їхньої вартості, рівні «зелених» тарифів в 2015 році були переглянуті та зменшені до економічно обґрунтованих. Ціни на обладнання, зокрема, сонячної та вітроенергетики, продовжують падати і надалі [13].

Звіт Міжнародного агентства поновлюваних джерел енергії (IRENA) прогнозує, що до 2020 року всі види альтернативної енергетики стануть дешевші за традиційні. Сьогодні вартість енергії з викопного палива складає від \$ 0,05 до \$ 0,17 за кВт • год. Згідно з оцінкою агентства, в середньому вартість кВт • год з відновлюваних джерел енергії склала в 2017 році від \$ 0,05 для гідроенергетики до \$ 0,10 для сонячних панелей. Вартість енергії вітру на суші дорівнювала \$ 0,06 за кВт • год, геотермальної енергії – \$ 0,07. Офшорна вітрова та сонячна енергія поки ще коштують дорожче викопного палива. Але за прогнозом агентства, до 2020 року їх вартість опуститься до \$ 0,10 і \$ 0,06, відповідно [14].

Дедалі більше країн переходить на тендерну систему, коли виробники, що запропонували найнижчу ціну на аукціоні, отримують право продажу "зелених" кіловат-годин за заявленою ними ціною, яка повинна бути меншою від

існуючої за діючою системою стимулювання ВДЕ.

Саме здатність аукціонної системи до виявлення реальної вартості технологій стало основною мотивацією для її запровадження у всьому світі. За останні роки кількість таких країн [зросла від 8 в 2004 році до більш, ніж 70-ти станом на початок 2017-го \[14\]](#). Очікується, що [до 2022 року близько половини «зелених» потужностей в світі буде стимулюватися гарантійним викупом електричної енергії згідно із довгостроковими договорами купівлі-продажу електроенергії \(power purchase agreements\) та цінами, визначеними на аукціонах \[15\]](#).

Україна має можливість скористатися цим світовим досвідом і адаптувати механізми стимулювання розвитку ВДЕ відповідно до сучасних умов.

Згідно нових положень Податкового кодексу України, до кінця 2021 року звільняється від сплати ПДВ імпорт обладнання для альтернативної енергетики: вітрогенераторів, фотоелектричних модулів, трансформаторів та інверторів. Таке стимулювання галузі є одним з найдієвіших, адже не потребує ухвалення жодних додаткових підзаконних актів і діятиме з 1 січня 2019 року. Це означає, що обладнання для альтернативної енергетики, імпортоване з-за кордону, буде на 20% дешевшим [16].

Для ефективного розвитку ВДЕ в Україні потрібно: виконувати довгострокові правові зобов'язання щодо термінів та припинення підтримки; розробити гнучку схему підтримки, яка буде автоматично враховувати зміни вартості технологій із зазначенням планових періодів переглядів; виконувати зобов'язання щоб запобігти виникненням обставин, які викличуть неповернення вкладених інвестицій; здійснювати публічні консультації з громадськістю за встановленим планом; забезпечувати транспарентність витрат та постійний їх моніторинг [17]; забезпечити відкритий доступ до процесу надання податкових та митних пільг, державних субсидій, ліцензування, встановлення «зеленого» тарифу, дозвільних процедур тощо.

РОЗДІЛ 3.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ
3.1.	МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	
3.2.	МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
3.3.	МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
3.4.	МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СТРАХОВОГО РИНКУ: СУТНІСТЬ І СКЛАДОВІ	
3.5.	ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ КОМПЛАСНС-БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ПІДПРИЄМСТВА	

3.1. Механізм забезпечення фінансової-економічної безпеки сталого розвитку держави

Забезпечення сталого розвитку держави в умовах активного проведення реформ в економіці повинно ґрунтуватися на ефективному механізмі фінансово-економічної безпеки держави, що дозволить захистити фінансові інтереси зацікавлених сторін від впливу екзогенних та ендегенних загроз та ризиків. Фінансова безпека держави визначає рівень її інвестиційної привабливості, конкурентну позицію на світових ринках, а також формує умови для підвищення рівня життя населення в довгостроковій перспективі. Вивчення механізму формування та підтримання високого рівня фінансової безпеки України потребує врахування ризиків та можливостей реформи децентралізації на основі парадигми сталого розвитку.

Проблематика економічної та фінансової безпеки держави стала предметом наукових досліджень вітчизняних економістів лише у кінці ХХ століття. Результатом таких досліджень стали сформований понятійно-категоріальний апарат фінансової та економічної безпеки держави, методичні аспекти аналізу та оцінювання стану фінансово-економічної безпеки держави. Варто відзначити, що вагомий внесок у розвиток науки про фінансову безпеку здійснили такі вчені, як: О. І. Барановський, А. О. Єпіфанов, О. Б. Жихор, В. І. Мунтіян, В. Т. Шлемко, В. М. Щербина та інші.

Незважаючи наявну значну кількість досліджень, котрі стосуються механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки як держави загалом, так і регіонів й окремих економічних агентів, можна стверджувати про подальшу потребу у наукових розробках та відповідній навчально-методичній літературі з цієї проблематики. Наявні інформаційні джерела висвітлюють здебільшого проблематику управління фінансовою або економічною безпекою держави з акцентуванням своєї уваги на екзогенних та ендегенних чинниках фінансової безпеки держави. Водночас, значна маса досліджень присвячена структурним елементам фінансової безпеки держави та оцінюванні основних їх індикаторів.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки держави – це діяльність держави і всього суспільства, яка спрямована на захист національних фінансових інтересів, на попередження і ліквідацію загроз розвитку та зміцненню добробуту громадян і домашніх господарств, фінансового стану підприємств, організацій, установ, галузей, секторів господарського комплексу, регіонів, держави [10, с. 305].

Незважаючи на різноманітність та поліететність проведених досліджень щодо визначення сутності фінансово-економічної безпеки держави,

формування механізму управління фінансово-економічною безпекою держави, а також методики оцінювання її рівня, відсутній узгоджений підхід до ідентифікації механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Варто відзначити, що категорія механізму забезпечення притаманна для опису процесів, що відбуваються в економічній, фінансовій, соціальній, інвестиційній, політичній та інших сферах життєдіяльності [3, с. 84 - 85].

Водночас, категорія «механізм забезпечення» у зарубіжній та вітчизняній літературі застосовується як до макроекономічного, так і до мікроекономічного та мезоекономічного рівнів. Б. С. Дуб стверджує, що механізм забезпечення економічної безпеки – це сукупність економіко-організаційних та правових методів і форм, засобів впливу та забезпечуючої частини, які сприяють реалізації функції управління в системі фінансово-економічної безпеки задля гарантування стану захищеності [4]. А. С. Марина та Н. О. Єланська під механізмом забезпечення економічної безпеки розуміють єдину систему форм, методів та важелів впливу на господарську, фінансову та інші види діяльності підприємства, що спрямовані на формування достатнього для досягнення стратегічних, тактичних та оперативних цілей підприємства рівня економічної безпеки, а раціональне використання їх різних комбінацій сприяє стабільному та невразливому до дії зовнішніх та внутрішніх загроз функціонуванню [5, с. 496].

Механізм забезпечення фінансової безпеки держави – це система організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави [6]. В основі механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства – системне поєднання певних функцій, інструментів, методів та організаційного, нормативно-правового й інформаційно-аналітичного забезпечення, створюваних на базі принципів забезпечення фінансової безпеки, що об'єктивно існують як економічні закономірності, а також формуються суб'єктами управління фінансовою безпекою підприємства для досягнення та захисту його фінансових інтересів [7].

Так, О. В. Іващенко та В. М. Гельман стверджують, що забезпечення фінансово-економічної безпеки держави потребує вирішення широкого кола проблем, що стосуються формування критеріїв та принципів забезпечення фінансово-економічної безпеки, визначення пріоритетних національних інтересів у фінансовій сфері, здійснення постійного відстеження факторів, які викликають загрози фінансово-економічній безпеці країни, а також вживання заходів щодо їх попередження та подолання [2].

Процес забезпечення фінансово-економічної безпеки держави повинен

відображати усю сукупність заходів, що дозволяють мінімізувати або нівелювати втрати внаслідок негативного впливу екзогенних та ендегенних загроз у розрізі основних секторів національної економіки. Г. Голухов, Д. Рейхарт та Ю. Шиленко стверджують, що процес забезпечення фінансово-економічної безпеки держави повинен складатися з таких етапів [8]:

1 Етап. Передбачає ідентифікацію видів та причин виникнення загроз, котрі негативно впливають на стан та рівень фінансово-економічної безпеки держави.

2 Етап. Встановлення тенденцій та оцінювання поточного рівня фінансово-економічної безпеки держави.

3. Етап. Встановлення рівня конкурентоспроможності національної економіки, її інвестиційної привабливості та фінансової стійкості. Аналіз конкурентних переваг.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки держави Т. І. Шалхаков розглядає як формування умов стабільного й ефективного функціонування фінансової системи країни, необхідного для задоволення соціально-економічних потреб суспільства і стійкого позитивного розвитку національної економіки [8, с. 14].

Разом з тим, існують різноманітні підходи до структуризації механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Зокрема, А. С. Марина та М. А. Петренко виокремлюють такі основні складові механізму забезпечення економічної безпеки, як: основні складові, суб'єкти, фактори, методи, засоби та інструменти [5, с. 498]. Колектив авторів під редакцією С. Ф. Фролова, О. В. Козьменко та А. О. Бойко у структурі механізму забезпечення економічної безпеки держави виокремлюють такі складові:

1) елементи: фінансово-економічні інтереси; зовнішні та внутрішні загрози і небезпеки;

2) організаційна складова управління; система управління фінансово-економічною безпекою (принципи, функції, методи, інструменти); нормативно-правове забезпечення; інформаційно-аналітичне забезпечення; діагностика і контроль рівня та стану фінансово-економічної безпеки держави [7].

Враховуючи вище зазначене, вважаємо, що механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки доцільно розглядати у двох аспектах, а саме:

1) нормативно-правовий елемент, який включає в себе конституційні норми та правове підґрунтя фінансово-економічної безпеки держави;

2) інституційний елемент, котрий відображає сукупність взаємоузгоджених дій із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Схематично механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки держави представлено на рисунку 3.1.1.

Рис. 3.1.1. Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.*

*Джерело: складено автором на основі [1; 4; 5; 6].

Отже, до складової нормативно-правового механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки віднесено:

- цілі (економічні, фінансові, іміджеві, політичні);
- нормативне забезпечення (Конституція України, Бюджетний кодекс, Податковий кодекс, Господарський кодекс, Закон України «Про банки і банківську систему», Закон України «Про державний бюджет», Закон України «Про акціонерні товариства», «Закон України «Про інвестиційну діяльність», Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Закон України «Про національну безпеку України», Укази Президента України, Розпорядження міністерств та відомств тощо);
- інформаційне забезпечення (результати соціологічних та маркетингових досліджень; прогнози МВФ, державний бюджет, місцеві бюджети, статистична інформація тощо);

- функції механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки (інформаційна, контрольна, забезпечувальна, аналітична, захисна, стимулююча, ефективності, прогнозна, представницька);

- принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки держави (законності, комплексності, безперервності, системності, інтегрованості, стратегічного характеру, своєчасності, адекватності, оперативності, динамічності, об'єктивності, комплексного підходу, адекватності, адаптивності);

- фінансово-економічні інтереси (підтримання бюджетних витрат відповідно до наявних фінансових ресурсів; стимулювання прямих іноземних інвестицій; зростання рівня кредитного рейтингу; фінансова незалежність та стабільність держави; ефективна фінансова політика тощо);

- загрози фінансово-економічної безпеки (ендогенні: кадрова політика, фінансова нестабільність, політична нестабільність, низький рівень життя населення, нерозвиненість фондового ринку, високий рівень готівкового обігу; високий рівень тіньової економіки, недосконала структура фінансової системи, неефективна фінансово-кредитна політика, низький рівень інвестиційної привабливості бізнесу, недосконала система оподаткування корпоративних структур тощо; екзогенні: військова агресія, рівень інтеграції в міжнародну систему фінансової безпеки, доступ до міжнародного капіталу, імідж держави на світовій арені тощо).

Водночас, інституційне забезпечення фінансово-економічної безпеки держави включає такі структурні елементи:

- фінансово-економічні методи (планування, регулювання, оподаткування, лімітування, кредитування, прогнозування, стимулювання, інвестування тощо);

- фінансово-економічні важелі (прибуток, ефект синергізму, дивіденди, інвестиції, доходи державного бюджету, видатки державного бюджету, амортизація, ціна тощо);

- фінансові інструменти (субсидії, гранти, фінансові інновації, плани, проекти, цінні папери, аудит тощо).

Варто погодитися із О. В.Іващенко та В. М. Гельман у тому, що основними напрямками забезпечення фінансово-економічної безпеки України можуть бути:

- аналіз і прогнозування загроз фінансово-економічної безпеки держави;

- визначення основних критеріїв фінансової безпеки та їх мінімальних значень;

- розробка системи заходів та механізмів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави;

- активізація діяльності законодавчих та виконавчих органів державної

влади України щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на попередження та послаблення загроз національним фінансовим інтересам;

- підтримка на необхідному рівні стратегічних та мобілізаційних ресурсів держави. Забезпечення прийняттого рівня фінансово-економічної безпеки не можливе без здійснення структурної перебудови та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В свою чергу, забезпечення фінансово-економічної безпеки є вирішальним фактором у забезпеченні всіх складових безпеки держави [2].

Разом з тим, варті уваги й заходи із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, запропоновані О. І. Барановським. Автор усю сукупність заходів поділяє на три основні групи: 1) концептуально-методологічні; 2) фінансово-економічні; 3) організаційно-технологічні. До концептуально-методологічних методів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави віднесено: використання зарубіжного досвіду щодо забезпечення фінансової безпеки; системний підхід до зниження рівня впливу загроз; використання системи індикаторів фінансово-економічної безпеки. Фінансово-економічними заходами забезпечення фінансово-економічної безпеки держави науковцем визначено наступні: страхування фінансових ризиків, ефективний перерозподіл фінансових потоків, зниження валютних ризиків, встановлення оптимальних меж бюджетного дефіциту, внутрішнього та зовнішнього боргу, контроль за виконанням фінансових зобов'язань економічних суб'єктів тощо. Організаційно-технологічними заходами забезпечення фінансово-економічної безпеки держави можуть бути такі, як: прозорість фінансового ринку, реструктуризація кредитно-банківської системи, урядові гарантії для основних фінансових процесів тощо [10, с. 308].

Підсумовуючи вище зазначене вважаємо, що механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки держави відображає взаємопов'язану сукупність методів, важелів, засобів впливу, інформаційного та нормативно-правового забезпечення функціонування економічної та фінансової сфери держави, що спрямоване на реалізацію стратегічних, тактичних та оперативних цілей фінансово-економічної безпеки держави, раціональному та ефективному використанню фінансових ресурсів держави, а також створення імунітету до впливу екзогенних та ендогенних загроз фінансовій безпеці держави. Встановлена архітектура механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави сприятиме підвищенню ефективності національної економіки та стабільності фінансового сектору держави. Розгляд теоретичних основ механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави визначає особливий підхід до її формування, підтримання та управління.

3.2. Механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави

Одним з ключових чинників економічного зростання України є підвищення рівня інвестиційної безпеки, що проявляється у зростанні відношення валового нагромадження основного капіталу до ВВП, обсягів прямого іноземного інвестування, рівня конкурентності на ринках товарів і ресурсів та рівня інноваційності реалізованої продукції. Водночас для поточного етапу розвитку вітчизняної економіки причинами низького рівня інвестиційної безпеки є невідповідність фактичних умов необхідним для ефективного перетворення вітчизняного та іноземного інвестиційного потенціалу у реальний інвестиційний фактор економічного розвитку, низький рівень взаємодії інститутів забезпечення інвестиційної безпеки та недостатньо дієві заходи державного управління в сфері інвестиційної безпеки [1]. Тому все більше актуалізується розуміння необхідності реалізації державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки держави як механізму її забезпечення.

Інституціоналізація може бути досконалою та повноцінною, якщо всі завдання, які були поставлені до чи під час її впровадження, були зреалізовані. Натомість, є підстави для висновку про наявність істотних системних вад інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Відповідними аргументами слугують наступні [2]:

- інституціоналізація інвестиційної безпеки не передбачена в жодному нормативно-правовому акті України, а також національних, регіональних чи місцевих соціально-економічних стратегіях і програмах регулювання розвитку інвестиційної діяльності;

- в рамках системи стратегічного та операційного державного планування розвитку економіки України відсутнє єдине «бачення» відповідної системи інвестиційної безпеки (або, принаймні, інвестиційної діяльності), її елементів, напрямів та завдань реалізації, унаслідок чого не виконуються більшість функцій управління в аналізованій сфері;

- в державі відсутні практики інституціоналізації державної політики, відповідно, немає бачення системи інституціоналізації та її елементів;

- нормативно-правове забезпечення регулювання інвестиційної діяльності не включає формування відповідних рамок і умов, конфігурації та принципів інституціоналізації інвестиційної безпеки;

- для України характерною стала тенденція до посилення ризиків і загроз інвестиційній безпеці, відтак, система її забезпечення і, відповідно, міра інституціоналізації недостатні, недостатньо якісні та ефективні, характеризуються негативними аспектами і недоліками.

Виявлення причин такого стану справ потребує детального вивчення міри реалізації функцій державної політики у сфері інституціоналізації інвестиційної

безпеки. Узагальнені нами в процесі системного аналізу та теоретико-практичного узагальнення ключові недоліки та прогалини інституціоналізації інвестиційної безпеки подані в таблиці 3.2.1. Зокрема, в тій, чи іншій мірі, проте недоліки державного регулювання в аналізованій сфері присутні та характерні для всіх ключових функцій державної політики – від моніторингу до контролю її реалізації, оцінювання дієвості та ефективності.

Таблиця 3.2.1

Проблеми та недоліки державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки України на сучасному етапі соціально-економічного розвитку

Функції державної політики	Ключові недоліки та прогалини інституціоналізації інвестиційної безпеки
1	2
Моніторинг	- нерозробленість нормативно-методичного забезпечення інвестиційної безпеки; - неінституціоналізованість постійного періодичного моніторингу інвестиційної діяльності та інвестиційної безпеки;
Аналіз та діагностика	- недостатність методичних рекомендацій з аналізу та діагностики стану інвестиційної безпеки; - неврахування якісних аспектів інвестиційного середовища та інвестиційного клімату, безпеки інвестиційного процесу; - неврахування просторово-структурних та функціональних аспектів інвестиційної безпеки в Україні;
Прогнозування	- неінституціоналізованість системи прогнозування ключових індикаторів та функціонально-структурних характеристик інвестиційної безпеки; - інститут прогнозування не використовується як основа обґрунтування і прийняття управлінських рішень у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки;
Планування	- відсутність стратегування, зокрема в частині формування системи інвестиційної безпеки України, становлення її базисних елементів та інституціоналізації;
Організація	- нерозвиненість інституційної інфраструктури локалізації, кооперації, міжгалузевої та міжфункціональної співпраці в рамках інвестиційної діяльності; - наявність проявів девіантної поведінки та культури інвестування, застосування форм і джерел залучення інвестицій, їх корпоративного управління, контролю та розподілу дивідендів;
Мотивація	- недієвість більшості базисних положень нормативно-правових актів регулювання та стимулювання інвестиційної (та інноваційної) діяльності в Україні; - існування значного тіншового сектора в інвестиційній сфері, корупції та монополізації ринків, видів економічної діяльності та секторів економіки, формальних та неформальних чинників демотивації інвестування;
Інформування	- низький рівень інституційного забезпечення розвитку процесів інформатизації у сегменті інвестування та державної інвестиційної політики, цифровізації бізнес-процесів суб'єктів інвестиційної діяльності та е-урядування;

1	2
Регулювання	- слабкість інституційно-організаційних та інституційно-ресурсних можливостей владних структур відносно регулювання інвестиційної діяльності, зокрема в частині бюджетно-ресурсної підтримки; - несформованість інституційної інфраструктури безпеки інвестиційного процесу;
Контроль	- неповноцінність інституційно-правових засад мінімізації й нейтралізації ризиків і загроз інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні.

Джерело: розробка авторів

На нашу думку, передусім в якості аспекту, що потребує виправлення, потрібно вести мову про впровадження практики постійного моніторингу обсягів та тенденцій, чинників позитивного впливу і перешкод інвестиційної діяльності, важливих якісних аспектів інвестиційної безпеки в державі та її регіонах. Відсутність такої роботи призводить до несвоєчасності в (1) ідентифікації проблем, (2) виявленні зміни важливих тенденцій та (3) у виникненні і активізації впливу окремих чинників – стимуляторів або ж дестимуляторів інвестиційної активності. Саме під час моніторингу як інструменту короткострокового прогнозування можна в режимі он-лайн ідентифікувати ті, чи інші адміністративні перешкоди інвестування, рейдерські атаки на об'єкти інвестиційної діяльності, неправомірні дії представників дозвільних структур, що стримують інвестиційний процес, об'єктивні проблеми з фінансуванням інвестиційних процесів або ж в системі відносин «інвестор-«донор» (суб'єкт фінансової системи) – «інвестор-реципієнт» (суб'єкт провадження інвестиційної діяльності)».

Не зважаючи на те, що відповідні практики в історії України мали місце (розрахунки індексу інвестиційної привабливості України проводилися консалтинговою фірмою InMind на замовлення Європейської бізнес-асоціації; на замовлення Державного агентства України з інвестицій та інновацій була розроблена методика оцінювання та моніторингу інвестиційного клімату IRRU, інвестиційні рейтинги областей України складав Інститут реформ), втім на сьогодні вони не актуальні та існує доволі гостра потреба і практична актуальність у їх відновленні та постановці на постійних засадах.

Такий висновок підтверджується результатами чисельних досліджень, у т. ч. [3, с. 64-65], а також досвідом держав з високим рівнем інвестиційної привабливості економіки та безпеки інвестицій, де у відповідних цілях здійснюється систематичний моніторинг інвестиційної сфери із застосуванням індексів інвестиційної привабливості Гарвардської школи бізнесу, журналів Fortune та The Economist, Банку Австрії, Світового економічного форуму, Інституту менеджменту Лозанни [4, с. 80].

Дещо інші завдання покладаються на функцію аналізу та діагностики. Це вже інструменти, пов'язані з опрацюванням даних, сформованих за довший період часу (1-5 років). У підсумку аналізу та діагностики формуються узагальнення відносно стану та зміни як ключових функціонально-структурних складових, так і системи інвестиційної безпеки держави в цілому; робиться системний висновок – діагноз, на основі якого приймаються важливі зміни в підходах і в практиці державного регулювання ситуації, що склалася. Позитивно, що в Україні в цілях аналізу інвестиційної безпеки використовуються чинні на сьогодні методичні рекомендації Міністерства економічного розвитку та торгівлі щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 року [5], згідно яких в системі економічної безпеки України передбачена інвестиційно-інноваційна складова.

Проте, по-перше, поєднання цих двох компонент потрібно вважати не в повній мірі доречним, у т. ч. через певне відволікання уваги в бік інноваційної діяльності.

По-друге, індикатори, призначені для оцінювання стану інвестиційної складової безпеки (валове нагромадження основного капіталу, частка введених основних засобів у загальній сумі інвестицій, інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, частка чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, частка кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, частка вітчизняної економіки у світовому ВВП), видаються такими, що не надають в повній мірі системної і комплексної характеристики інвестиційної безпеки, а останній узагалі мають до неї лише часткове відношення.

По-третє, важливо аби в процесі аналізу інвестиційної безпеки досліджувалися такі характеристики, як «якість» джерел походження інвестицій, ефективність розміщення та структура капіталовкладень, продуктивність та віддача інвестицій, частота випадків банкрутства та недосягнення прийнятної ефективності інвестиційних проектів, міра реалізації ризиків і загроз безпеки інвестиційного процесу. Відсутність таких характеристик, наразі, потрібно вважати суттєвим недоліком аналізу інвестиційної безпеки в Україні.

Не застосовується вітчизняними профільними органами влади й такий інструмент, як прогнозування тенденцій зміни загального стану і ключових індикаторів системи інвестиційної безпеки. Потрібно визнати, що основні параметри і характеристики інвестиційної безпеки в нашій державі в останні роки періоду військової агресії та політико-економічної кризи мають тенденцію до погіршення, що, з однієї сторони, негативно, а, з іншої, – об'єктивно

унеможливають їх прогнозування, оскільки такі прогнозні оцінки мають виключно спадну динаміку, що свідчатиме лише про погіршення інвестиційної безпеки в найближчій перспективі.

Разом із тим, такі аргументи не можуть вважатися доконаними причинами відмови від застосування інструменту прогнозування. Потрібно вказати на те, що кожна узагальнююча тенденція є наслідком змін у більш вузьких сферах, що її обумовлюють та визначають. Виходячи з цього, мова йде про прогнозування тенденцій зміни низки чинників і параметрів, передумов, які обумовлюють масштаби інвестиційної активності, включно з прогнозуванням змін в інвестиційному середовищі на рівні видів економічної діяльності, секторів та галузей економіки, окремо взятих стратегічно важливих підприємств. Слід зауважити, що саме таким є підхід до прогнозування тенденцій інвестиційної безпеки, що застосовується у США.

Потрібно визнати, що в Україні не виконується належним чином й функція планування інвестиційної безпеки. Станом на 2018 р. на центральному рівні управління не реалізується жодна актуальна стратегія чи державна програма у сфері державного стимулювання та системної активізації інвестиційної діяльності, а, тим паче, – забезпечення інвестиційної безпеки економіки України, що негативно і не відповідає практиці держав, де завдяки стратегічному плануванню в цій сфері було досягнуто значимих успіхів.

Важливо додати, що тільки за умови запровадження стратегування державної політики у сфері інвестиційної безпеки стане можливим визначення і усвідомлення всіма учасниками інвестиційної політики єдиної генеральної мети, стратегічних цілей (орієнтирів), а також засобів їх досягнення, причому сформованих у такій сукупності та такій послідовності, які дозволяють мінімізувати слабкі сторони та підсилити переваги і потенціал національної економіки в інвестиційній сфері із урахуванням просторово-галузевих особливостей економіки України.

На жаль, для України характерні й недоліки реалізації функції організації інституціоналізації інвестиційної безпеки. Слід зауважити, що вони проявляються практично паритетно на двох ключових рівнях управління – центральному (макроекономічному) та локальному (мікрорівневому та на рівні організації і управління фінансово-господарськими відносинами між контрагентами інвестування).

На центральному рівні управління головним недоліком організаційного аспекту інституціоналізації інвестиційної безпеки на сьогодні вважається відсутність базового органу державного управління відповідального за діяльність в цьому напрямі (табл. 3.2.2).

Центральні органи державного управління в сфері інвестиційної діяльності

Інституція	Завдання
1	2
Національний центр реалізації міжнародної технічної допомоги Україні (13.04.1992 – 02.09.1993)	забезпечення спрямованості технічної допомоги на здійснення економічної реформи в Україні.
Агентство міжнародного співробітництва та інвестицій (02.09.1993 – 25.08.2004)	
ВАТ «Агентство з питань іноземних інвестицій» (29.04.2004 – 02.08.2005)	<ol style="list-style-type: none"> 1) сприяння залученню іноземних інвестицій, формуванню привабливого інвестиційного іміджу України та її регіонів; 2) надання консультацій економічного та правового характеру щодо можливостей внесення іноземних інвестицій в економіку України; 3) пошук потенційних інвесторів для вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності; 4) сприяння іноземним інвесторам у питаннях взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; 5) супроводження інвестиційних проектів, сприяння захисту прав інвесторів; 6) підготовка пропозицій щодо стимулювання інвестиційної діяльності, зокрема з урахуванням досвіду інших держав у сфері залучення іноземних інвестицій, та щодо усунення перешкод, які негативно впливають на інвестиційний клімат в Україні; 7) організація підготовки спеціалістів у сфері інвестиційної діяльності; 8) видання інформаційно-аналітичних матеріалів з питань соціально-економічного розвитку та інвестиційних можливостей України та її регіонів;
Український центр сприяння іноземному інвестуванню (02.08.2005 – 30.06.2010)	<ol style="list-style-type: none"> 1) розроблення та виконання комплексу заходів щодо формування позитивного інвестиційного іміджу України та її регіонів; 2) надання потенційним іноземним інвесторам інформації щодо умов підприємницької та інвестиційної діяльності, інвестиційних можливостей України та її регіонів; 3) визначення додаткових інструментів сприяння залученню іноземних інвестицій, адаптованих до умов конкретних регіонів, зокрема промислових та технологічних парків, надання допомоги регіонам у практичному їх застосуванні; 4) інформаційна та організаційна підготовка інвестиційних проектів іноземних інвесторів за принципом "єдиного вікна"; 5) підготовка пропозицій щодо стимулювання інвестиційної діяльності іноземних інвесторів, усунення перешкод в її здійсненні; 6) сприяння досудовому врегулюванню спорів між іноземними інвесторами та державними органами.

Продовження табл. 3.2.2

1	2
Державне агентство України з інвестицій та інновацій (30.12.2005 – 12.05.2011)	1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестицій та інноваційної діяльності; 2) створення національної інноваційної системи для забезпечення проведення ефективної державної інноваційної політики; 3) координація роботи центральних органів виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності.
Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку (28.01.2009 – 17.05.2010)	1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері сприяння іноземному інвестуванню; 2) сприяння реалізації проектів з іноземними інвестиціями; 3) розроблення проектів та цільових планів інвестиційного розвитку територій; 4) удосконалення нормативно-правової бази з питань іноземного інвестування.
Державне агентство України з інвестицій та розвитку (17.05.2010 – 12.05.2011)	1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності; 2) сприяння залученню інвестицій, забезпечення підвищення вітчизняного потенціалу з експорту продукції, що виробляється на підприємствах галузей національної економіки, а також стимулювання вітчизняного виробництва продукції, імпорт якої становить значну частку на ринку України.
Державне агентство України з управління національними проектами (30.06.2010 – 12.05.2011)	забезпечення реалізації стратегічно важливих проектів, що продовження табл. X.1, забезпечують технологічне оновлення та розвиток базових галузей реального сектору економіки України;
Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України (12.05.2011 – 31.03.2015)	1) реалізація державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами; 2) здійснення управління національними проектами; 3) здійснення заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного іміджу України, та підтримка інвестиційного розвитку регіонів України.
Міністерство економічного розвитку та торгівлі. Департамент залучення інвестицій	Серед основних завдань Мінекономрозвитку є забезпечення формування та реалізація: - державної політики у сфері розвитку підприємництва; - державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, в тому числі корпоративними правами держави; - державної політики у сфері державно-приватного партнерства; - державної інвестиційної політики, у тому числі з управління державними інвестиціями; - державної політики щодо створення і функціонування індустріальних парків; Основним завданнями Департаменту є підготовка пропозицій щодо: - забезпечення формування та реалізації державної інвестиційної політики, політики у сфері державно-приватного партнерства; - забезпечення формування та реалізації державної політики стосовно створення та функціонування індустріальних парків; - забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності, як складової інвестиційної діяльності.

Джерело: розробка авторів

Фактично, таким було спочатку Державне агентство України з інвестицій та інновацій, яке було створене у 2005 р. та припинило свою діяльність у 2011 р. Зазначена інституція була покликана реалізувати такі функції, як безпосереднє планування та управління реалізацією державної політики у сфері інвестицій та інноваційного розвитку, розбудова інноваційної системи України, подальше здійснення ефективної державної інвестиційно-інноваційної політики.

Надалі відповідні функції були делеговані новоствореному Державному агентству з інвестицій та управління національними проектами України, яке також на сьогодні ліквідоване і, відповідно, починаючи з 2016 р., організаційне забезпечення державної безпекової політики в інвестиційній сфері належним чином не забезпечене. На сьогодні в структурі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України функціонує два департаменти – залучення інвестицій і державних інвестиційних проектів та підтримки розвитку. Але, очевидно, що можливості цих структур істотно обмежені і далеко не поширюються на питання інвестиційної безпеки.

На мікрорівні базовими недоліками організації діяльності в цьому напрямі потрібно вважати неналагодженість якісних і ефективних організаційних структур управління інвестиційними процесами на вітчизняних суб'єктах реального сектору економіки. Попри це, саме для таких економік, як Україна, з огляду на все ще неінституціоналізованість системи інвестиційної безпеки держави характерним є наявність проявів девіантної поведінки з управління реалізацією інвестиційних процесів. Тут слід говорити про цілий комплекс дій та заходів, які для поведінки економічних агентів у класичних (розвинених, прозорих, ефективних) економіках не характерні:

- залучення інвестицій з офшорних юрисдикцій;
- тінізація інвестиційної діяльності;
- підміна різних аспектів інвестування співробітництвом з так зв. афільованими структурами;
- виведення прибутків від інвестиційної діяльності в офшорні зони;
- використання примітивних організаційних структур управління на противагу сучасним, якісним практикам корпоративного підходу до інвестиційного менеджменту.

Зазначені організаційні недоліки управління інвестиційною діяльністю потребують усунення в процесі інституціоналізації інвестиційної безпеки на різних рівнях економічних відносин в Україні.

Чи не найбільшою проблемою інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні залишається аспект дієвості інституту «мотивації» до активної, прозорої та ефективної інвестиційної діяльності та деінституціоналізації

інституту «опортуністична поведінка». В економіках з привабливим інвестиційним середовищем та якісним інституціонально-правовим базисом інвестування такими мотивами є базисні положення законодавства у цій сфері, які, власне, й формують відповідні правила гри і захисту економічних інтересів суб'єктів інвестування.

На жаль, в нашій державі попри наявність відповідних законів та інституційних норм в їх межах, більшість необхідних базисних положень не працюють. Ситуація ускладнюється ще й системними вадами інвестиційної сфери, такими, як тінізація інвестиційного сектора, корупція і монополізація ринків та видів економічної діяльності, секторів економіки, дія формальних і неформальних чинників демотивації інвестування.

Так, в Україні чинними є положення Закону України «Про інвестиційну діяльність» [6]. В значній мірі і пов'язаним з цим нормативно-правовим актом, і доповнюючим його слід вважати чинний Закон України «Про інноваційну діяльність» [7]. Але, потрібно визнати, що ці законодавчі акти так і не стали достатньою мотиваційною основою для активізації і системного провадження в Україні інвестиційної діяльності. Їх найбільшими вадами, на наше переконання, потрібно вважати відсутність чітких законодавчо закріплених, визначених та ресурсно забезпечених інструментів підтримки інвестиційної діяльності, неузгодженість між собою умов та засад реалізації інвестиційного та інноваційного потенціалу вітчизняної економіки, відсутність належного контролю, покарання та унеможливлення системно-інституційних вад та деформацій прозорого конкурентного середовища у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності, обмеженість бюджетних та фінансово-ресурсних можливостей в плані розвитку інвестиційної інфраструктури на регіональному та місцевому рівнях.

Недосконалою є й реалізація функції інформування в рамках державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Тут достатньо вести мову про несформованість єдиних інформаційно-комунікаційних ресурсів та мереж поширення даних і про інвесторів, і про інвестиційні проекти вітчизняних суб'єктів господарювання, місцевих громад і національні інвестиційні проекти. Але ці проблеми та прогалини доповнюються й недостатністю діяльності владних структур в частині розвитку цифровізації та інформатизації інвестиційного середовища, державної інвестиційної політики, автоматизації бізнес-процесів суб'єктів інвестиційної діяльності та е-урядування у цій сфері. Ліквідація цих прогалин здатна істотно активізувати та підвищити ефективність інвестиційних процесів в Україні, а також посилити рівень їх економічної безпеки.

Необхідно також вести мову і про недореалізацію функції регулювання

інституціоналізації інвестиційної безпеки. Фактично, вітчизняні органи влади та місцевого самоврядування не мають достатнього і бюджетного, і організаційного ресурсу для підтримки інвестицій у суспільно значимих сферах, у проектах зі соціальної відповідальності бізнесу, різного роду важливих громадських ініціативах і т. ін. Все це призводить до в більшій мірі стихійного і комерційно орієнтованого розвитку інвестиційної діяльності.

В значному це стало також і наслідком слабкості функції контролю інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні. Слід вести мову, що адекватний контроль (йдеться не про дотримання норм законодавства, а про планомірний і структурно збалансований розвиток сфери інвестування, посилення її ролі в економіці та безпеці національного господарства) не забезпечений ні державою (адже такі завдання не покрадені на жодну з державних структур), ні відповідними елементами інфраструктури, здатними заміщати окремі базові завдання держави, зокрема і в частині недопущення ризиків і загроз економічної безпеки. Відтак, перед вітчизняними органами влади постають дві альтернативи.

Перша пов'язана зі збереженням ситуації з яскраво вираженими недоліками і прорахунками інституціоналізації інвестиційної безпеки; друга – з їх усуненням і в підсумку формуванням основ системи інвестиційної безпеки України як функціонально-структурного елемента системи вищого рівня – економічної безпеки держави, забезпеченням комплексної інституціоналізації інвестиційної безпеки України зі «запобіжниками» ключових ризиків і загроз (рис. 3.2.1).

Друга альтернатива являє собою два взаємопов'язаних напрями, за якими має плануватися і здійснюватися державна політика. Це, по-перше, повноцінна реалізація функцій інституціоналізації та, по-друге, вибудування її системи з усіма необхідними елементами та взаємозв'язками між ними. Йдеться про блок інститутів і блок інституцій. Тільки повноцінна збалансована система, за якої всі її елементи наділені достатніми властивостями і можливостями для виконання своїх завдань і ролей, здатна забезпечити якісну і ефективну інституціоналізацію інвестиційної безпеки держави. Йдеться про блок інститутів (нормативних і статусних (формальних та неформальних)) і блок інституцій. Тільки повноцінна збалансована система, за якої всі її елементи наділені достатніми властивостями і можливостями для виконання своїх завдань і ролей, здатна забезпечити якісну і ефективну інституціоналізацію інвестиційної безпеки держави.

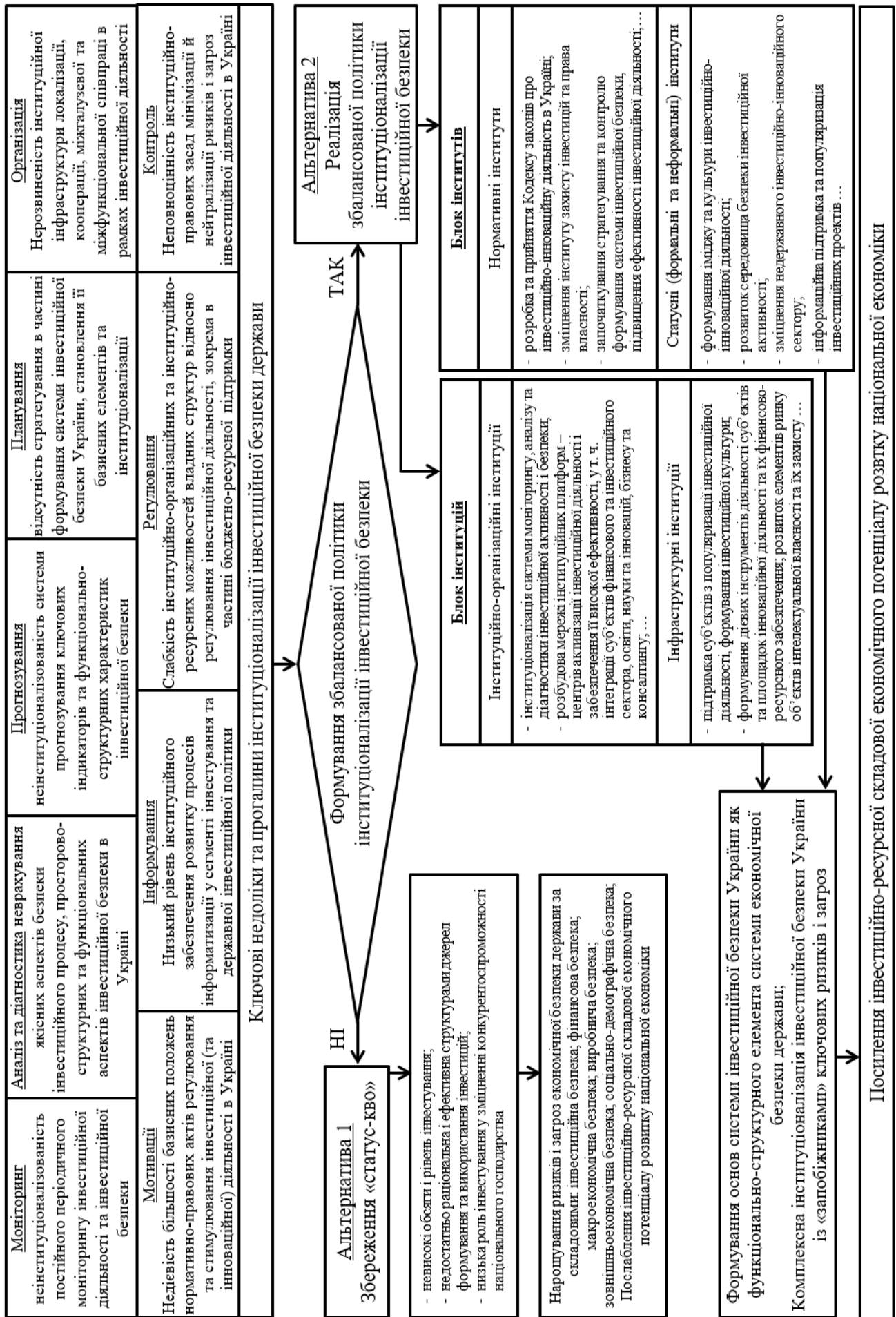

Рис. 3.2.1. Концептуальна система інституціоналізації інвестиційної безпеки держави

В рамках першого блоку завдань державної політики окремого надважливого статусу набуває удосконалення нормативних інститутів з такими складовими, як інвестиційне законодавство та нормативно-правові акти, вимоги, нормативи, державні стандарти і т. ін. Відомо, що якісна законодавча база є основою всієї подальшої державної політики. Крім того, поняття інвестиційної безпеки охоплює цілу гамму питань та чинників на різних рівнях управління і в різних сферах економіки та суспільно-політичного життя.

Відтак, система законодавства, що регулює всі її безпосередні і супутні відносини, складається з великої чисельності законів, підзаконних актів, державних стандартів, інструкцій, норм та нормативів. Сюди важливо додати й те, що висока ефективність інвестицій пов'язана зі зростанням їх ролі в зміцненні конкурентних позицій вітчизняної економіки, тобто в значній мірі зі спрямуванням інвестиційного ресурсу на цілі активізації інноваційної та науково-дослідної діяльності, створення і комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності тощо. Усе зазначене дає підстави стверджувати, що в Україні визріла актуальність об'єднання і узгодження положень нормативно-правових актів, які визначають і регулюють вказані вище аспекти.

Інтегруючою інституційно-правовою площадкою для цього має стати внутрішньо цілісний нормативно-правовий акт, результат кодифікації, що забезпечує правове регулювання аналізованої сфери суспільних, господарських та фінансово-економічних відносин. Мова йде про Кодекс законів про інвестиційно-інноваційну діяльність в Україні.

На основі такого документу можна було б не лише забезпечити єдиний підхід до регулювання правовідносин у процесах інвестиційно-інноваційної діяльності, але й сформувати єдину систему пріоритетів, цілей, заходів та засобів, фінансово-ресурсного забезпечення державної політики розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності і забезпечення її ролі у зміцненні конкурентоспроможності національної економіки. Окремим структурним розділом кодексу стали б положення, пов'язані з правовим статусом і процедурними аспектами інституціоналізації інвестиційної безпеки України.

В процесі розробки і прийняття кодексу посилилися б підстави для удосконалення чинних на сьогодні положень нормативно-правових актів у сфері державної інвестиційної політики. На думку автора, ключовими аспектами, які мають перебувати в центрі уваги та зазнати ключових змін, є наступні:

- чітке регламентування умов створення і функціонування, джерел формування фінансово-ресурсного забезпечення інфраструктурних елементів підтримки інвестиційної діяльності та пов'язаних з ними суб'єктів інноваційної активності, а також інституцій інфраструктури безпеки інвестиційного процесу;

- формування організаційно-управлінської системи керування процесами інституціоналізації інвестиційної безпеки та розвитку інвестиційної діяльності в країні, її регіонах, за видами економічної діяльності та секторами економіки;

- закріплення відповідальності за розробку нормативно-методичного забезпечення, впровадження та в подальшому – систематичне здійснення моніторингу, аналізу і діагностики стану інвестиційного середовища та інвестиційної безпеки в Україні;

- посилення відповідальності за дії (бездіяльність), які призводять до порушення права приватної та інтелектуальної власності, іншого майна та активів, пов'язаних зі здійсненням інвестиційно-інноваційної діяльності;

- регламентування умов створення, залучення фінансово-ресурсного забезпечення і функціонування фондів фінансово-кредитного сприяння реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів суб'єктами підприємництва (у т. ч. зі спеціалізацією на підтримці проєктів суб'єктів МСП, стратегічно важливих для суспільного розвитку та/чи становлення інфраструктури територій, зокрема віддалених і менш економічно розвинених);

- регламентування такого напрямку державної політики у сфері інституціоналізації інвестиційної безпеки, як розвиток іміджу та культури інвестиційно-інноваційної діяльності.

Як вже зазначалося, упровадження стратегічного планування і програмування державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки дозволяє спроектувати, скласти загальний деталізований план цілого комплексу заходів, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної мети і надалі слідувати реалізації стратегічних завдань державного регулювання, причому з чітким розумінням термінів і умов їх досягнення. Відтак, розробка Стратегії інституціоналізації інвестиційної безпеки та забезпечення розвитку інвестиційної діяльності в Україні має стати невід'ємним компонентом в системі нормативних інститутів державної політики в аналізованій сфері.

Важливе місце серед нормативних інститутів доцільно відвести й розвитку т. зв. поведінкового середовища інвестиційної діяльності (мотиваційний блок завдань). Йдеться про окремий напрям державної політики зі власним комплексом заходів та спільною метою зміни:

- ментальності населення (передусім щодо ставлення до інвестиційної діяльності і покращення структурних співвідношень в площині «заощадження – фінансові та реальні інвестиції»);

- ділової етики та культури представників бізнесу (в частині системної, прозорої і ефективної інвестиційної діяльності на засадах її стратегічності та інноваційного характеру);

- правил поведінки державних службовців (у контексті несприйняття

девіантної поведінки отримання корупційної ренти від можливості мати вплив на інвесторів та суб'єктів, які здійснюють реалізацію інвестиційних проектів);

- цінностей інвесторів (передусім щодо їх готовності здійснювати інвестиції у суспільно-значимі проекти, проекти з низькою віддачою, але зі створенням продукції (технологій) з високим рівнем доданої вартості та інноваційності)

та формування, таким чином, якісного і сприятливого середовища неформальних правил економіко-інвестиційної поведінки.

Реалізація політики у цьому напрямі слугує важливим і необхідним доповненням «крила» формальних правил регулювання інвестиційної діяльності та інституціоналізації інвестиційної безпеки в державі.

Друга частина державної політики інституціоналізації інвестиційної безпеки України передбачає вибудування повноцінної системи інституцій, здатних, з однієї сторони, втілити в життя місію та ідеї становлення блоку інститутів, в значній мірі доповнити їх потенціал, а, з іншої, – забезпечити повноцінну реалізацію всіх інших функцій та завдань державного управління інституціоналізацією інвестиційної безпеки України.

Мова в першу чергу йде про вибудування державної організаційно-управлінської інституційної системи у аналізованій сфері. По-перше, існує гостра необхідність у делегуванні функцій з державного управління системою інвестиційної безпеки держави окремому або спеціально створеному, або уповноваженому в цій сфері органу, який підпорядкований Кабінету Міністрів України. Такою інституцією могла б бути Агенція інвестиційного сприяння, яка об'єднала б у собі функції Національної інвестиційної ради при Президентові України, Офісу із залучення та підтримки інвестицій при Кабінеті Міністрів України та Департаменту із залучення інвестицій МЕРТ України. Зазначена структура мала б сформувати відповідну вертикаль управління з представництвами в регіонах держави, з їх тісною співпрацею з відповідними бізнес-асоціаціями, об'єднаннями та спілками інвесторів, суб'єктів фінансово-кредитного сектора, науково-дослідної та інноваційної діяльності. На разі, така системна діяльність в Україні не ведеться, у т. ч. з причин відсутності її координації, а також відсутності відповідального регулятора.

По-друге, такий спеціально уповноважений орган державної політики мав би організувати (власними силами або через аутсорсинг) діяльність, пов'язану зі здійсненням моніторингу, проведенням аналізу та діагностики стану інвестиційної безпеки в Україні, її регіонах, видах економічної діяльності та галузях економіки.

По-третє, безпосередньо відповідальна за інституціоналізацію інвестиційної безпеки структура забезпечила б реалізацію інших функцій

державного управління в аналізованій сфері, а також слугувала б зв'язуючим елементом з-поміж напрямів державної інвестиційної та державної безпекової політик. В іншому разі, системним недоліком державного регулювання в Україні й надалі залишатиметься не зорієнтованість інвестицій на інновації, а інвестиційної діяльності – на посилення ролі в ключі зміцнення конкурентоспроможності і забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Окремим потужним напрямом інституціоналізації інвестиційної безпеки, характерним саме для України, слід вважати становлення і надання достатніх компетентностей і можливостей (йдеться про інвестиційне та фінансово-ресурсне забезпечення, інтелектуально-кадровий потенціал, здатність брати участь в рішеннях профільних органів влади, лобювати законні інтереси суб'єктів інвестиційної діяльності в органах влади різного профілю) суб'єктів інфраструктури в аналізованій сфері. Причому, потрібно чітко ідентифікувати два вектори її розвитку:

(1) інфраструктурний – базисний, пов'язаний здебільшого з утворенням дієздатних площадок локалізації та активізації інвестиційної, інвестиційно-інноваційної діяльності;

(2) безпековий – функціональний, здатний створити мережу суб'єктів, у сукупності мінімізуючих негативний вплив ризиків і загроз інвестиційного процесу.

Слід визнати, що на сьогодні мережа інституцій, на базі яких велася б активна і достатня діяльність зі залучення та впровадження інвестицій, в Україні практично відсутня. Такими зрештою виступають лише малочисельні бізнес- та технопарки, кластери, зони вільного економічного розвитку. Натомість, як свідчить світова практика, значно більшим потенціалом тут наділені такі інституції, як інвестиційно-інноваційні «платформи» (що реальні суб'єкти, що і віртуальні площадки), техніко-впроваджувальні економічні зони та парки, проектні компанії та співпрацюючі з ними венчурні інвестори, публічно-приватні фонди техніко-технологічного розвитку, малі форми підприємництва в науково-технічній сфері, фонди фінансово-кредитної та організаційно-ресурсної підтримки інвестиційно-інноваційних проектів, єдині інформаційні портали.

На місцевому рівні актуалізувалася необхідність у створенні та підтримці функціонування розвитку такого роду структур, адже на їх базі, власне, й здійснюється акумулювання потенціалу та узгодження господарських і фінансово-економічних інтересів учасників інвестиційного процесу. Такі суб'єкти виступають невід'ємним базисним інституційним елементом інвестиційної діяльності та її безпеки.

Водночас, в якості останнього, важливо також вести мову про більш спеціалізовані на питаннях економічної безпеки інвестиційного процесу структури. Це передусім такі суб'єкти, як агентства безпеки інвестування, організації підготовки фахівців з фінансово-економічної безпеки, суб'єкти інформаційно-технологічної безпеки, інфраструктури інвестиційно-інноваційної безпеки. Для їх створення і розвитку в зарубіжній практиці, як правило, використовуються інструменти державно-приватного партнерства, коли місцеві органи влади виділяють приміщення та надають організаційно-технічну підтримку, а підприємства різних галузей економіки, що інвестиційно активні, інвестори, суб'єкти фінансово-кредитного сектору, а також системи страхування ризиків, надають кадрову, інформаційно-аналітичну та фінансову підтримку створення і здійснення діяльності відповідних агенцій чи інших форм та організацій з безпеки інвестицій.

В контексті підсилення такої функції, як поінформування, а також в руслі розвитку діяльності з популяризації інвестиційних проєктів вітчизняних суб'єктів господарювання, актуалізувалося й завдання збільшення масштабів діяльності інституцій, які спеціалізуються на таких заходах. До відповідної роботи можуть бути залученими економічні (інвестиційні) управління та департаменти при місцевих органах влади і місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, бізнес-асоціації, науково-дослідні структури, неурядові органи та громадські організації, які, в тому числі, спеціалізуються на реалізації державних, місцевих, а також міжнародних грантових програм з розвитку територій, покращення їх інвестиційної привабливості. Як правило, для активізації діяльності в цьому напрямі потрібні не стільки бюджетні кошти, як організаційно-технічна підтримка та координаційна робота з боку представників місцевої влади.

Власний блок питань і проблем має вітчизняна сфера інтелектуальної власності. Відомо, що інвестиції, пов'язані зі створенням і комерціалізацією таких об'єктів, переважно мають синергічний ефект, оскільки, окрім безпосереднього соціально-економічного ефекту внаслідок інвестиційного процесу, інвестор отримує ще й якісно захищений продукт зі строком від 10 до 20 років правової охорони. Але, в Україні зазначений важливий інституційний елемент інституціоналізації інвестиційної безпеки характеризується низкою системних вад. Це і тінізація ринку інтелектуальної власності, і слабкість інституту охорони та захисту її об'єктів, і ментальний чинник нерозуміння підприємцями переваг управління інтелектуальною власністю, і неповнота вітчизняного законодавства з питань охорони таких об'єктів тощо. Відтак, частина заходів влади має бути спрямованою на розвиток елементів ринку інтелектуальної власності, покращення системи охорони та захисту її об'єктів.

Варто доповнити склад інституцій – суб'єктів процесу інституціоналізації інвестиційної безпеки в Україні ще й представниками сфери ІТ-сектору, його базових і допоміжних галузей. Підставою для такого висновку є активні процеси глобалізації та діджиталізації як світової, так і національних економік. Відповідно, нехтування цими тенденціями, відставання від них може обернутися тим, що наша держава та її інвестиційне середовище будуть повністю ізольовані від зовнішніх ринків та іноземних інвестицій. Допустити цього не можна. Саме через це в Стратегії інституціоналізації інвестиційної безпеки та забезпечення розвитку інвестиційної діяльності в Україні слід обов'язково передбачити заходи, орієнтовані на розвиток інформаційних систем і комунікацій, активне впровадження інформаційних технологій як в бізнесі, так і в посередництві між інвесторами та суб'єктами, які готують і реалізують інвестиційні проекти.

Таким чином, інституціоналізація, а отже механізм забезпечення інвестиційної безпеки України слугує стратегічним вектором якісної, системної і комплексної державної політики в царині формування середовища формальних і неформальних норм, правил, статусів, інститутів, інституцій та їх ролей, характеристики та взаємозв'язки яких орієнтовані на повноцінну, комплексну і збалансовану, узгоджену між собою реалізацію функцій державного управління інвестиційною безпекою національної економіки.

Підсумком політики в цьому напрямі стануть: формування привабливого інвестиційного середовища та зростання ділової активності у сфері інвестування, підвищення ефективності інвестицій, раціоналізація їх структури, що позитивно позначиться на параметрах розвитку, конкурентоспроможності та економічної безпеки національного господарства, у тому числі в просторово-структурному та галузевому аспектах.

3.3. Механізм забезпечення інноваційної безпеки держави

Пріоритет модернізації національної економіки реалізується через забезпечення інноваційної безпеки держави, яка є основою для випереджального розвитку держави і підвищення рівня життя населення. Потреба в забезпеченні інноваційної безпеки держави визначається новими умовами конкуренції, цифровізацією економіки, 5 та 6 технологічним укладом суспільства. При цьому обмежений потенціал економічного зростання не дає можливості зберегти інноваційну безпеку України на попередньому рівні. Обмеженість потенціалу економічного зростання викликана недостатнім рівнем децентралізації, низьким рівнем фінансування інноваційних проєктів, свідомості населення, моральними та етичними якостями рівня життя, занепадом інфраструктури, браком кваліфікованих кадрів, низьким рівнем залучення в економіку країни значних обсягів іноземних інвестицій, що зазвичай прийнято вважати позитивним, адже здійснюється компенсація відносно невисокої активності вітчизняних інвесторів.

Слід зазначити, що ефективність забезпечення інноваційної безпеки держави залежить від його спроможності самостійно з використанням власних ресурсів у правовому полі та в інтересах громадян вирішувати питання державного значення. Звичайно, додаткові інвестиції позитивно впливають на функціонування національної економіки, однак, з погляду економічної безпеки цей вплив повинен узгоджуватися з існуючими безпековими нормативами, бо перевищення встановлених значень генерує загрозу безпеки держави загалом. У сферу впливу іноземного капіталу можуть потрапити стратегічні об'єкти, функціонування яких важливе для держави.

Сьогодні питання національної безпеки набуло особливої актуальності, оскільки від його вирішення залежатимуть доля України, соціально-економічний добробут громадян, становлення їхньої національної самосвідомості та поваги до своєї держави, тому необхідно врахувати помилки, допущені під час здійснення економічних реформ, які призвели до руйнівних процесів в економіці та у свідомості людей [9, с. 39].

Відомо, що інновації є довгостроковим та витрато-містким процесом, реалізація якого передбачає залучення ризикового інвестиційного капіталу з тривалим терміном окупності інвестицій. Відтак, далеко не всі суб'єкти господарювання спроможні віднайти, виділити та залучити необхідні для реалізації інноваційних проєктів кошти. У цьому аспекті різко зростає роль та значення інноваційної безпеки держави [6, с. 58; 7].

Інноваційна безпека держави складається із трьох механізмів: інституційний, організаційний та економічний. Організаційний механізм передбачає:

- активізацію управлінських функцій державної влади з підготовки та пошуку джерел інвестування соціально-економічного розвитку;
- започаткування практики формування фондів пільгового кредитування та фінансування пріоритетних для економіки інвестиційних проектів;
- планування та розвиток інфраструктури інноваційної, освітньої та науково-дослідної діяльності з метою інтелектуалізації економіки держави;
- покращення якості регіональної політики гарантування соціальної безпеки.

Інституційний механізм включає:

- оптимізацію системи державних органів влади;
- посилення повноважень органів влади з регулювання, адміністрування і контролю господарської діяльності;
- унормування порядку і послідовності запровадження системи електронного урядування;
- удосконалення системи інституційного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства;
- інституалізацію соціальної відповідальності та підтримки критичних сфер життєзабезпечення на державному рівні.

Економічний механізм містить:

- розширення та модернізація інфраструктури;
- інвестування коштів у розвиток базових і пріоритетних для економіки держави видів діяльності;
- формування та розвиток міжсекторальних і міжгалузевих локальних інтегрованих виробничих систем;
- активізація підприємницької діяльності у сфері малого та середнього бізнесу;
- підвищення ефективності використання науково-технологічного та інтелектуально-кадрового потенціалу шляхом розвитку венчурного бізнесу.

Механізм забезпечення інноваційної безпеки держави повинен відповідати таким вимогам [4, с. 21]:

- функціонувати в межах існуючого нормативно-правового поля;
- забезпечувати надійний захист національних економічних інтересів;
- надавати можливість до прогнозування і своєчасного відвернення загроз та несприятливих процесів в економічній безпеці регіону;
- ефективно функціонувати як у звичайних, так і в надзвичайних ситуаціях;
- мати чітку структуру і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Вважаємо, що під інноваційною безпекою держави слід розуміти рівень захищеності інноваційного потенціалу держави від загроз та ризиків, які виникають при функціонуванні, зокрема: зовнішньоекономічні, екологічні, зовнішньополітичні, продовольчі та енергетичні загрози, загрози в соціальній, інвестиційній та економічній сферах.

Механізм забезпечення інноваційної безпеки держави передбачає збирання інформації, способи її узагальнення, обробки та використання, а також технології надання безпосереднім користувачам з метою оцінки рівня та стану інноваційної безпеки держави (рис. 3.3.1).

На сьогодні, стан інноваційної безпеки є балансом результативності що планується досягнути при запровадженні інноваційного проекту, та загроз та небезпеки пов'язаних з науково технічними розробками, станом технологій та технологічним рівнем на якому знаходиться підприємство та його готовністю до втілення таких розробок та технологій [5]. Так, сучасними загрозами інноваційної безпеки України є [10]:

- недостатній рівень фінансування наукового-технічних робіт (НТР);
- слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій;
- зниження експорту та зростання імпорту наукоємних товарів;
- слабкий рівень інформатизації інноваційної сфери;
- недосконала стимулююча та податкова політика держави.
- повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності.

Модель інноваційного процесу містить: фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; розробку та проектування; освоєння; промислове виробництво; маркетинг; збут [5].

Інноваційна безпека за своєю структурою має три основні групи ризиків (загроз та небезпек), які можна класифікувати так [5]:

- технологічні ризики – ризики пов'язані з вірогідністю отримання кінцевих наукових результатів, своєчасністю, безпекою та перспективністю проведених робіт та отриманих результатів, відповідністю сучасному технологічному обладнанню до прийняття та запуску у промислове виробництво отриманих розробок та зразків;

- ринкові ризики – ризики пов'язані з готовністю ринкового середовища на який вийде підприємство з інноваційною розробкою до прийняття цієї інновації, наявність прихованого попиту чи очікування ринку, розробок конкурентів тощо.

- проектні ризики – ризики пов'язані безпосередньо з плануванням, розробкою та запровадженням інноваційного проекту, його вартістю, терміном, якістю виконання та цінністю отриманого результату.

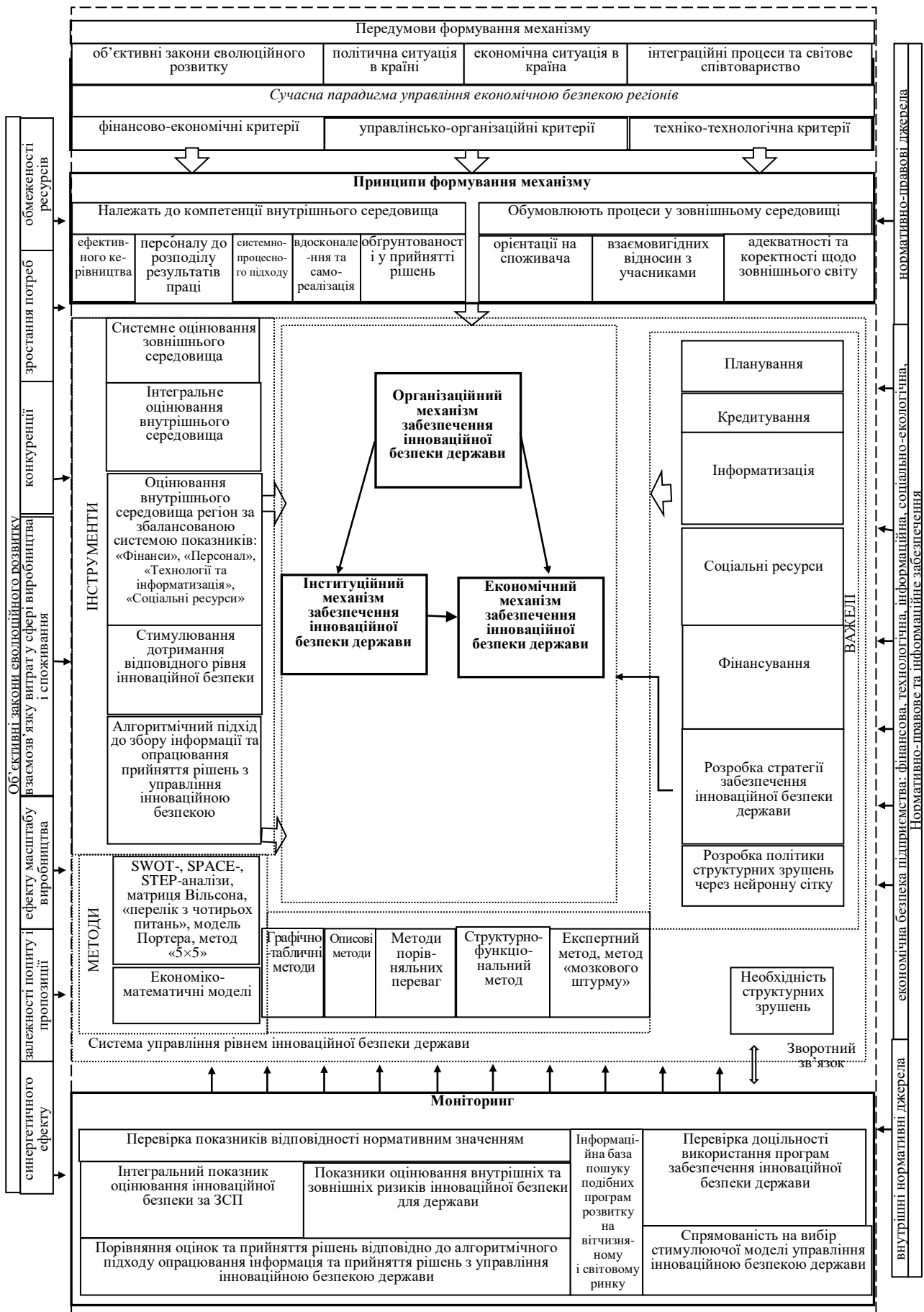

Рис. 3.3.1. Механізм забезпечення інноваційної безпеки держави (розроблено автором)

Загальне функціонування запропонованого механізму забезпечує розпізнавання загроз, прогнозування їх наслідків, визначення методів локалізації та подання інформації у загальну систему управління, де або приймаються оперативні рішення щодо усунення загроз, або коректуються стратегічні цілі держави.

Таким чином, забезпечується неперервність управління інноваційною безпекою держави координуючим центром, до якого входять Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [8].

В основі створення систем моніторингу у механізмі забезпечення інноваційної безпеки держави є такі положення:

1. Системи моніторингу не тільки є фіксаторами певних параметрів держави, наперед заданих користувачем, але і можуть самі поповнювати свою параметричну базу залежно від специфіки діяльності держави.

2. Системи моніторингу є основою для створення комплексних систем управління поточною і стратегічною діяльністю держави.

3. Системи моніторингу держави є фактично інтелектуальним інструментарієм, що допомагає владі різних рівнів ухвалювати рішення, що впливають на інноваційний розвиток.

За своєю структурою система моніторингу інноваційної безпеки держави, може мати складові: інформаційний база; аналітичні засоби та банк цільових програм безпечного розвитку.

Тобто, функціональне призначення системи моніторингу забезпечення інноваційної безпеки держави полягає у тому, що вона надає суб'єкту управління інформацію не тільки для вибору тієї або іншої альтернативи із вже наявного набору, а дозволяє розробляти нові управлінські альтернативи, тобто формувати набір, а потім за виникнення певної ситуації обирати одну із розроблених управлінських альтернатив для забезпечення безпечного розвитку держави.

Сучасний стан інноваційної безпеки в Україні характеризується багатьма показниками першочерговими серед яких є: стан наукової, науково-технічної бази, науково-дослідних інститутів, лабораторій та організацій; стан вищої

наукової освіти; показники кількості наукових та науково-технічних розробок та цінність цих розробок та їх відповідність потребам часу, науково-технічному прогресу та розвитку світової наукової думки; показники впровадження інновацій на промислових підприємствах в тому числі впровадження нових технологічних процесів, безвідходних та ресурсозберігаючих технологій, патентування, продаж та купівля винаходів та розробок вітчизняних вчених на міжнародному ринку інтелектуальної власності [5]. Оцінимо інноваційну безпеку держави за вибраними показниками, використовуючи дані Державної служби статистики України.

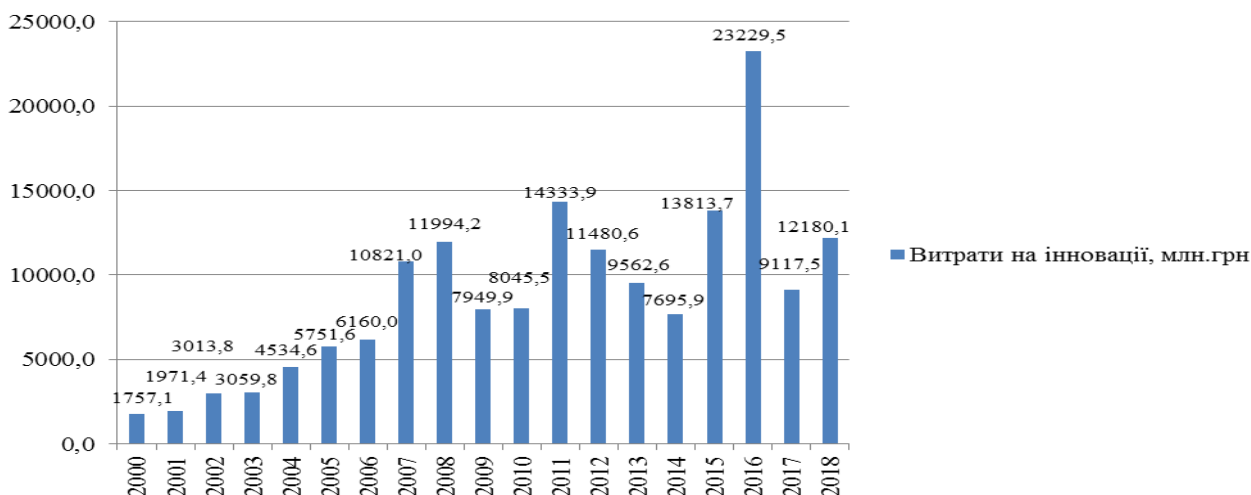

Рис. 3.3.2. Витрати на інновації в Україні у 2000–2018 роках, млн грн (опрацьовано за [3])

З рис. 3.3.2 простежується тенденція до зменшення витрат на інновації з 11994,2 млн грн в 2008 році до 12180,1 млн грн у 2018 році. Порівняно із 2016 роком витрати на інновації зменшилися у 2018 році на 47,6 %. У 2018 році порівняно з 2000 роком рівень витрат на інновації зріс на 6,9 рази. Позитивною є тенденція до зростання рівня витрат на інновації у довгостроковій перспективі, проте тенденція за роками є стрибкоподібно. Причому рівень коливань є значним, починаючи після 2008 року. Період 2011–2014 рр. характеризується спадом. Відповідно зниження витрат на інновації не сприяє підвищенню інноваційної безпеки держави, оскільки інноваційна безпека полягає у забезпеченні високого рівня безпеки сталого інноваційного та науково технічного розвитку підприємств.

Визначимо структуру витрат на фінансування інноваційної діяльності в Україні (рис. 3.3.3, 3.3.4). Для цього оберемо два періоди 2000 рік та 2018 рік.

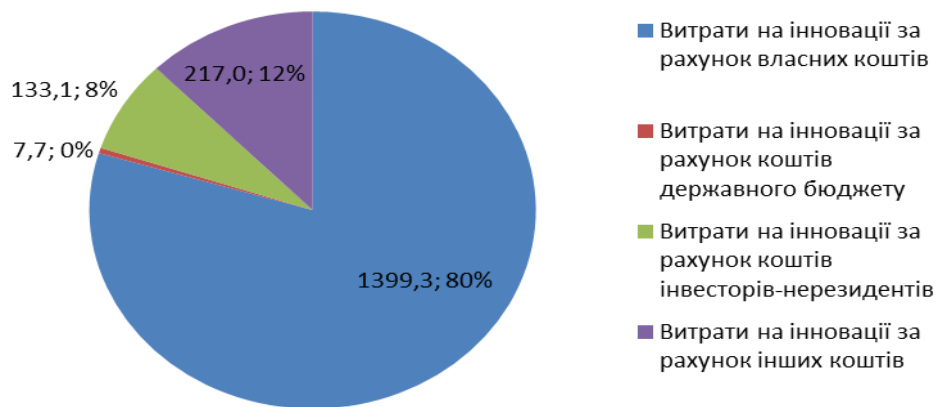

Рис. 3.3.3. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні у 2000 році, млн, грн (опрацьовано за [3])

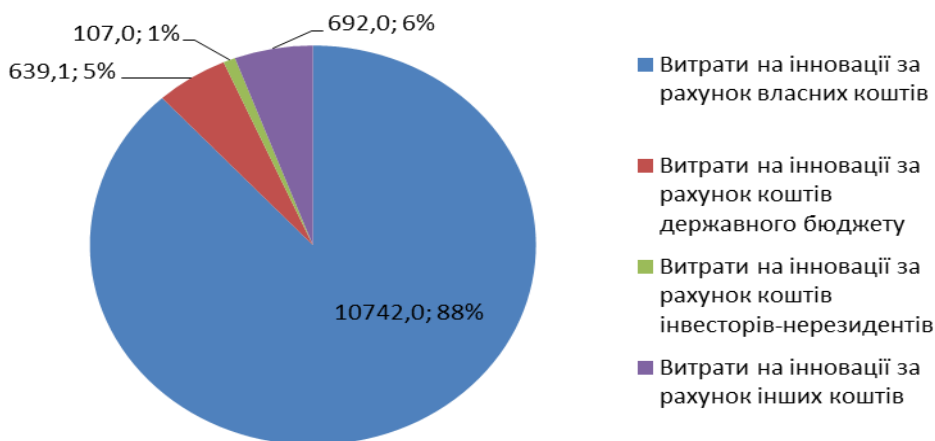

Рис. 3.3.4. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні у 2018 році, млн, грн (опрацьовано за [3])

З рисунків 3.3.3 та 3.3.4 простежується зростання витрат на інновації через власні джерела на 8 %, державний бюджет на 5 %, зменшення через інвесторів-нерезидентів на 7 %, інших витрат на 6 %. Негативною є тенденція до зменшення рівня витрат на інновації через інвесторів-нерезидентів та інших витрат. Залишається стійкою тенденція до фінансування інновацій через власні кошти, що в умовах дефіциту залишку тимчасово вільних грошових коштів є доступними для більшості підприємств, установ та організацій.

Простежимо тенденцію зміни частки обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств у 2018 році та 2000 році (рис. 3.3.5, 3.3.6).

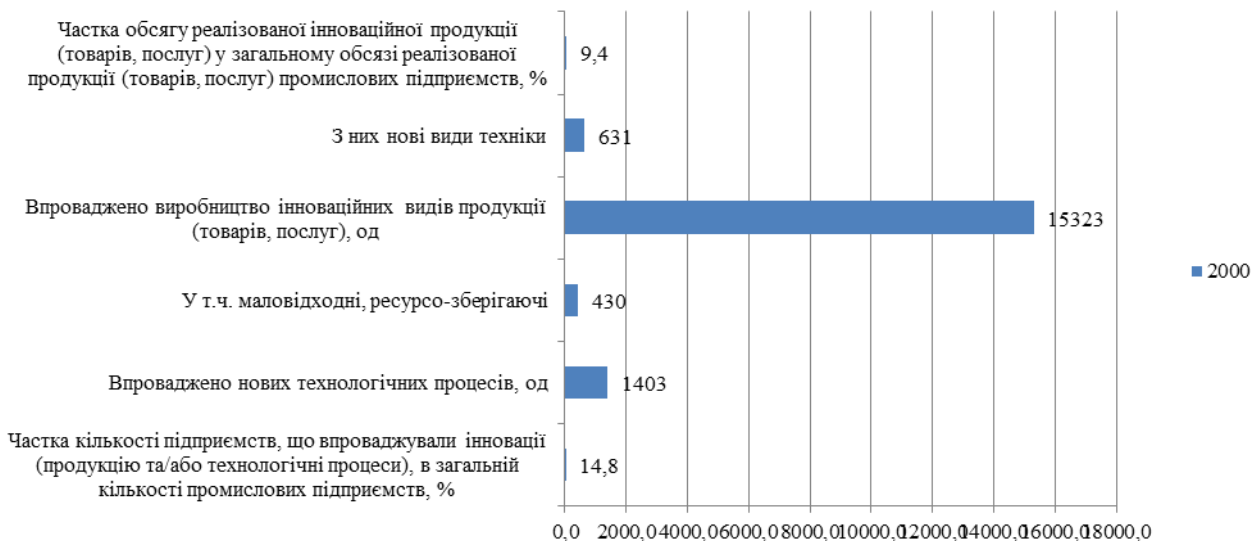

Рис. 3.3.5. Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств у 2000 році (опрацьовано за [3])

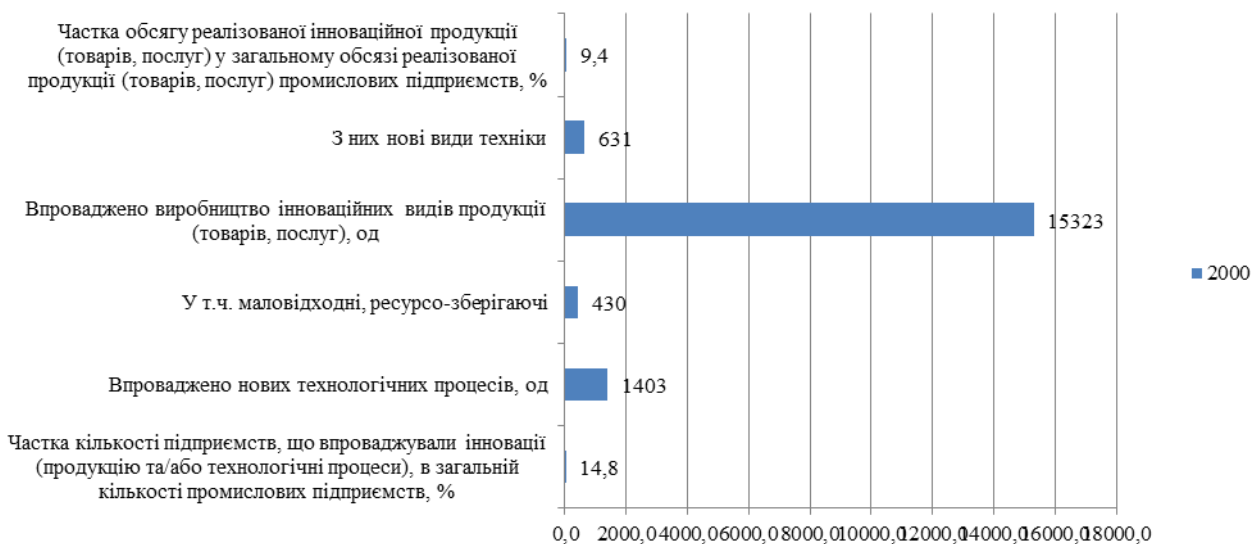

Рис. 3.3.6. Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств у 2018 році (опрацьовано за [3])

Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств у 2018 році проти 2000 року зменшилася з 9,4 % до 0,8 %, що є негативною тенденцією та послаблює інноваційну безпеку держави. Причиною цього є зниження у 4 рази рівня впровадження виробництва інноваційних видів продукції (товарів, послуг) у кількісному виразі.

Оцінимо частку кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств у динаміці за 2000–2018 роках (рис. 3.3.7).

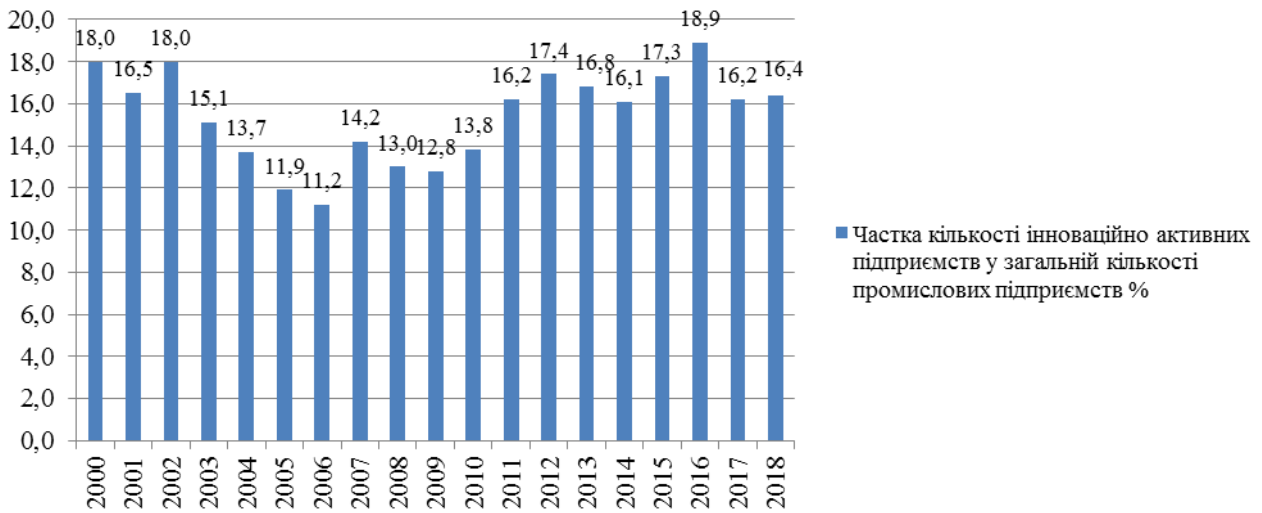

Рис. 3.3.7. Частка кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств у динаміці за 2000–2018 роках, % (опрацьовано за [3])

З рисунка 3.3.7 видно, що частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств у 2018 році зменшилася на 1,6 відсоткових пункти. Причому спостерігається стрибкоподібна тенденція та поетапне зменшення і збільшення часток.

Визначимо витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні у 2010–2018 роках у млн грн (рис. 3.3.8).

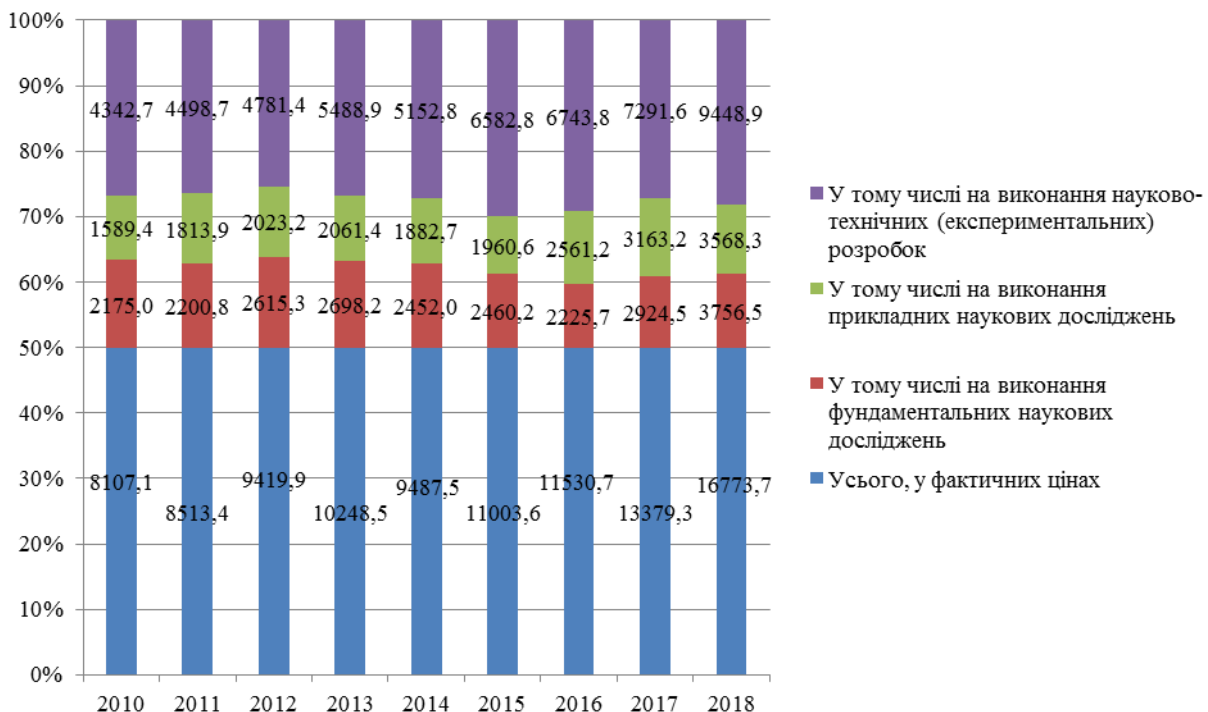

Рис. 3.3.8. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні у 2010–2018 роках у млн грн (опрацьовано за [3])

Дані рисунку 3.3.8 засвідчують про зростання витрат на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в 2 рази у 2018 році порівняно з 2010 роком.

Проведене дослідження дало змогу сформулювати особливості, які не сприяють забезпеченню інноваційної безпеки держави, серед яких:

1) відсутня стійка тенденція до зростання витрат на інновації при зниженні частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств;

2) стійке зростання витрат на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні порівняно із зниженням частки обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції підприємств;

3) неефективна структура джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні із переважанням власних коштів та незначним рівнем коштів інвесторів-нерезидентів.

На державному рівні потрібно здійснити такі заходи, щоб забезпечити інноваційну безпеку держави:

1) формування оптимального співвідношення між витратами на наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні та витратами на інновації;

2) формування позитивного інвестиційного клімату в Україні з метою залучення інвестицій та зміни структури джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні;

3) розробка державних та регіональних програм із підтримки впровадження інновацій на підприємствах та організаціях;

4) формування концепції на державному рівні зростання частки кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств.

3.4. Механізм забезпечення безпеки страхового ринку: сутність та складові

Страховий ринок відіграє подвійну роль у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави. Перш за все, через страхування створюється економічний механізм управління ризиками та перерозподіл фінансових ресурсів в економіці, тому від ефективності функціонування страхового ринку безпосередньо залежить можливість економічних суб'єктів мінімізувати власні ризики та підвищити стійкість до різного роду загроз. Поряд із тим, виступаючи однією з важливих ланок фінансової системи, страховий ринок впливає на загальний рівень фінансово-економічної безпеки держави.

Поняття безпеки страхового ринку може розглядатися з декількох точок зору. У широкому розумінні безпека страхового ринку – це здатність суб'єктів даного ринку протидіяти наявним і потенційним загрозам, їх можливість ліквідувати негативні фактори впливу на функціонування страхового ринку.

Водночас безпеку страхового ринку можна охарактеризувати як комплекс взаємопов'язаних факторів, які визначають стан його функціонування, результативність діяльності страхових компаній і перспективи розвитку ринку в цілому.

Більшість дослідників відзначає, що сутність фінансової безпеки страхового ринку проявляється в забезпеченні фінансово-стійкої діяльності страхових компаній та недопущення настання загроз, які впливають на функціонування страхового ринку в даний період часу і з урахуванням динаміки його розвитку.

Підтримуючи останній підхід стосовно сутності фінансової безпеки страхового ринку розглянемо сутність безпеки страхових компаній.

Так, Базилевич В. Д. через фінансову безпеку страховика визначає здатність виконувати взяті зобов'язання за договорами страхування за умови дії несприятливих чинників, а також зміни в економічній кон'юнктурі [12, с.17].

Барановський О. І. характеризує фінансову безпеку страховика як рівень забезпеченості страхової компанії фінансовими ресурсами, що дозволив би їй у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки її клієнтів і забезпечити ефективне функціонування [13, с.10].

На думку Єрмошенко А. М. при визначенні сутності фінансової безпеки страхової організації особливе місце займає фінансовий стан страховика, обов'язковою умовою якого є збалансованість системи фінансових показників, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. Це дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті страховиком зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової організації в поточному та наступних періодах [12, с.18].

На думку Кравченка О. В. при визначенні сутності фінансової безпеки для страховика важливо виконувати прийняті на себе страхові та інші зобов'язання за умови забезпечення належного рівня фінансової стійкості страхових операцій. Іншого підходу дотримуються Нікіфоров П. О. та Кучерівська С. С., які розглядають фінансову безпеку страхової компанії як здатність компанії виважено і оптимально підходити до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати їх чіткий контроль, оперативно реагувати на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності [13, с.12].

На думку Рубана О. О. фінансова безпека це інтегральна характеристика успішного функціонування страхової компанії. Вона ґрунтується на ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості та характеризує фінансовий стан страхової компанії у довгостроковому періоді [10, с.236].

Ткаченко Н. В. визначає це поняття як залежність від забезпеченості фінансовими ресурсами і рівня організації фінансового менеджменту страхової організації, що є основою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії [8, с.613].

Таким чином забезпечення безпеки страхового ринку характеризується таким рівнем забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їхніх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

На думку О. М. Гладчука, при розгляді фінансової безпеки страхового ринку, також необхідно враховувати й фінансову безпеку інших його учасників, окрім страхових компаній, а це і страхові посередники, і страхувальники і навіть органи державного нагляду та саморегулювні організації [5, с.25].

На думку Рубана О. О. ліквідність та платоспроможність страхової компанії у короткостроковому періоді є необхідними умовами досягнення її фінансової надійності та фінансової стійкості у середньостроковому періоді, та фінансової безпеки – у довгостроковому [12, с. 66].

Отже, встановлено, що існують відмінності у визначеннях поняття фінансової безпеки страхової компанії. Відповідно теоретичні погляди стосовно цього поняття представлені в таблиці 3.4.1.

Водночас механізм управління фінансовою безпекою страхового ринку покликаний забезпечити його фінансову стійкість і незалежність, формування максимально можливого фінансового потенціалу та ефективно його використання через оптимізацію бізнес-процесів, побудову системи індикаторів для ідентифікації загроз фінансовій стійкості та розробку програми заходів з їх уникнення, мінімізації та усунення негативних наслідків. При цьому механізм

має бути гнучким і легко адаптованим до змін зовнішнього та внутрішнього середовища страховика.

Таблиця 3.4.1

Сутність поняття фінансова безпека страхової компанії*

Варіант істотної ознаки (підхід до визначення)	Істотна ознака (автор визначення, джерело)								
	Базилевич В. Д.	Барановський С.	Єрмошенко А.М.	Кравченко О.В.	Нікіфоров П.Ю. Рубан О.О.	Ткаченко Н.В.	Папка О.С.	Панков Ю.В.	
Виконувати взяті зобов'язання за договорами страхування за умови дії несприятливих чинників, а також зміни в економічній кон'юнктурі	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Дозволяє їй у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки своїх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Виконувати прийняті на себе страхові та інші зобов'язання за умови забезпечення належного рівня фінансової стійкості страхових операцій	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Виважено і оптимально підходити до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати їх чіткий контроль, оперативно реагувати на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Включає ліквідність, платоспроможність, фінансову стійкість та характеризує фінансовий стан страхової компанії у довгостроковому періоді	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Залежність від забезпеченості фінансовими ресурсами і рівня організації фінансового менеджменту страхової організації та є основою забезпечення фінансової стійкості страхової компанії	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Доступ до фінансових ресурсів і ринків, забезпечує себе та страхувальника певним рівнем захисту від внутрішніх і зовнішніх фінансових загроз і належною ефективністю фінансових показників, володіє здатністю до капіталізації й розвитку в майбутньому, завдяки чому має змогу в повному обсязі виконати свої зобов'язання перед страхувальниками, державою й іншими фізичними особами щодо виплати страхових відшкодувань, внесення необхідних платежів до бюджету, розміщення коштів страхових резервів і здійснення інших фінансових операцій	-	-	-	-	-	-	-	+	+

*Джерело [13, с.77]

У таблиці 3.4.2 узагальнено складові елементи механізму забезпечення фінансової безпеки страхового ринку у розрізі суб'єктів управління – держави, в особі Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і безпосередньо страхових компаній [6, с. 197].

Таблиця 3.4.2

Складові механізму управління фінансовою безпекою страхового ринку *

Суб'єкти	Об'єкти	Інструменти	Індикатори
Державні Наглядо-ві органи	Страховий ринок у цілому Статутний капітал Страхові резерви Правила страхування Керівництво страховика	Обов'язкові нормативи достатності капіталу Тести раннього попередження Фінансові санкції Тимчасове / постійне анулювання ліцензії Відсторонення керівництва від управління компанією та призначення тимчасової адміністрації План відновлення фінансової стабільності страхової компанії Рейтинг Ліквідація	Частка страхування у ВВП Частка іноземного капіталу Частка довгострокового страхування Рівень страхових виплат Частка вихідного перестраховування по ринку Розмір сплаченого статутного капіталу Кількість засновників Освіта керівників Сформовані і розміщені резерви згідно із законодавством
Страхові компанії	Страхові тарифи Процедури андерайтингу Страховий портфель Страхові резерви Персонал	Актуарні розрахунки Андерайтинг Форми та методи перестраховування Франшиза Методи розрахунку резервів незароблених премій Інвестиційна політика	Частка вихідного перестраховування Частка вхідного перестраховування Величина власного утримання Рівень виплат Збитковість страхової суми

* Джерело [6, с. 196]

Водночас до складових механізму забезпечення безпеки страхового ринку відносять загрози, які впливають на фінансові інтереси страхової компанії, ігнорування котрих може в майбутньому негативно відобразитися на її фінансовій стійкості, платоспроможності та загальному фінансовому стані. Саме за таких умов виникає потреба в забезпеченні безпечного функціонування страхової організації, а в нашому разі – в забезпеченні її фінансової безпеки.

Загроза фінансовим інтересам страхового ринку – це реальна або потенційна можливість нанесення збитків, яка характеризується конкретним джерелом походження та об'єктом впливу. Таким чином, можна розглядати фінансову небезпеку та загрози фінансовим інтересам страхового ринку як комплексне поняття, тобто «загроза фінансовій безпеці страхової організації».

Перелік загроз фінансовій безпеці страхового ринку внутрішнього та зовнішнього характеру наведено на рис.3.4.1.

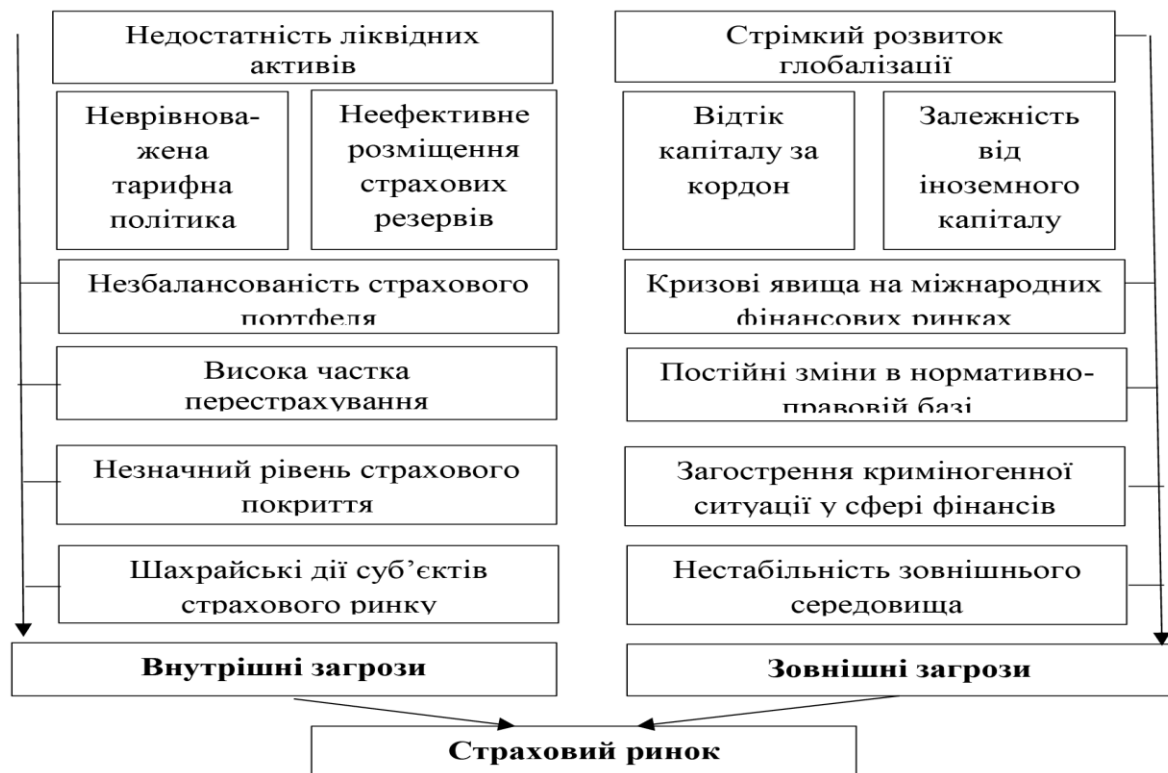

Рис.3.4.1. Основні загрози фінансовій безпеці страхового ринку України
*Джерело [6, с. 196]

Загрози фінансовій безпеці страхового ринку, залежно від джерел їх виникнення, можна умовно поділити на внутрішні та зовнішні (з боку партнерів, конкурентів, криміналу, іноземних суб'єктів господарювання, засобів масової інформації, держави та інших іноземних держав).

У більшості випадків внутрішні загрози на страховому ринку виникають унаслідок неефективного фінансового менеджменту в межах страхових компаній, зокрема неврівноваженої тарифної політики та незбалансованого розміщення страхових резервів за напрямками та строками. Допущення помилок при розрахунку тарифної ставки може призвести до втрати конкурентних переваг компанії на ринку внаслідок необгрунтованого завищення (заниження) розміру страхової премії.

Водночас до дестабілізуючих факторів, які загрожують фінансовій безпеці страхового ринку, можна віднести: розширення каналів відтоку фінансових ресурсів за кордон, нестабільна макроекономічна ситуація в країні та в світі, часті зміни в нормативно-правовому регулюванні страхового сектору, недостатність надійних фінансових інструментів для інвестування тощо. Слід також відмітити, що страховий ринок доволі часто використовується для зменшення розміру сплати податків в інших галузях економіки шляхом страхування та перестрахування фінансових ризиків, шляхом придбання короткострокових полісів для зменшення бази оподаткування [4, с.188].

Існування негативних факторів впливу вимагає детального розгляду їх джерел формування та розробок заходів щодо їх нейтралізації.

Загальна сукупність дестабілізуючих факторів впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку представлена на рис. 3.4.2.

Рис. 3.4.2. Дестабілізуючі фактори впливу на механізм забезпечення безпеки страхового ринку*

*Джерело [4, с. 189]

Таким чином, можна відзначити, що на механізм забезпечення безпеки страхового ринку впливає значна кількість різноманітних факторів, що обумовлює необхідність постійного їх моніторингу та швидкого реагування у випадку прояву кризових явищ та процесів.

Наступним елементом забезпечення механізму безпеки страхового ринку виступають суб'єкти.

Так, роль держави у забезпеченні безпеки страхового ринку реалізується через такі завдання [5, с. 66]: забезпечення формування і розвитку ефективно функціонуючого страхового ринку; створення належних умов для діяльності страхових організацій; захист інтересів страхувальників.

Виконання цих завдань передбачає підготовку й ухвалення законодавчих актів у галузі страхування; проведення спеціальної податкової політики в галузі

страхування; розроблення відповідних пілґ для страхових компаній і створення спеціального (уповноваженого) органу, на якого покладений обов'язок здійснення регулювання страхової діяльності.

Водночас діяльність держави щодо забезпечення фінансової безпеки страхового ринку і страхових компаній, як основних його учасників, здійснюється шляхом: ведення державних реєстрів страховиків і страхових посередників та ліцензування діяльності з надання страхових послуг; нормативно-правового регулювання діяльності страхових компаній, їхніх об'єднань і страхових посередників; нагляду за діяльністю страхових компаній і страхових посередників; застосування уповноваженими державними органами заходів впливу; проведення інших заходів з державного регулювання ринку страхових послуг. Таким чином, державне забезпечення фінансової безпеки страхового ринку здійснюється через дозвільну діяльність (реєстрація, ліцензування) і нагляд, тобто уповноважений державою наглядовий орган провадить діяльність, спрямовану на виявлення загроз фінансовому стану страховика й обмеження ризиків за операціями з фінансовими активами, і застосовує заходи впливу до тих страховиків, які порушують закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність із надання фінансових послуг.

Разом із тим, функціонування страхового ринку забезпечують виробники і продавці страхового продукту, тобто страхові компанії та страхові посередники відповідно, ліги, асоціації, бюро, пули як добровільні об'єднання страховиків, фізичні та юридичні особи в ролі споживачів страхового продукту, органи державного нагляду та контролю за страховою діяльністю, а також інформаційно-освітні структури (спеціалізовані періодичні видання, вищі й середні навчальні заклади, курси підвищення кваліфікації, центри підготовки). Це означає, що на механізм забезпечення безпеки страхового ринку України впливає його інфраструктура (рис. 3.4.3)

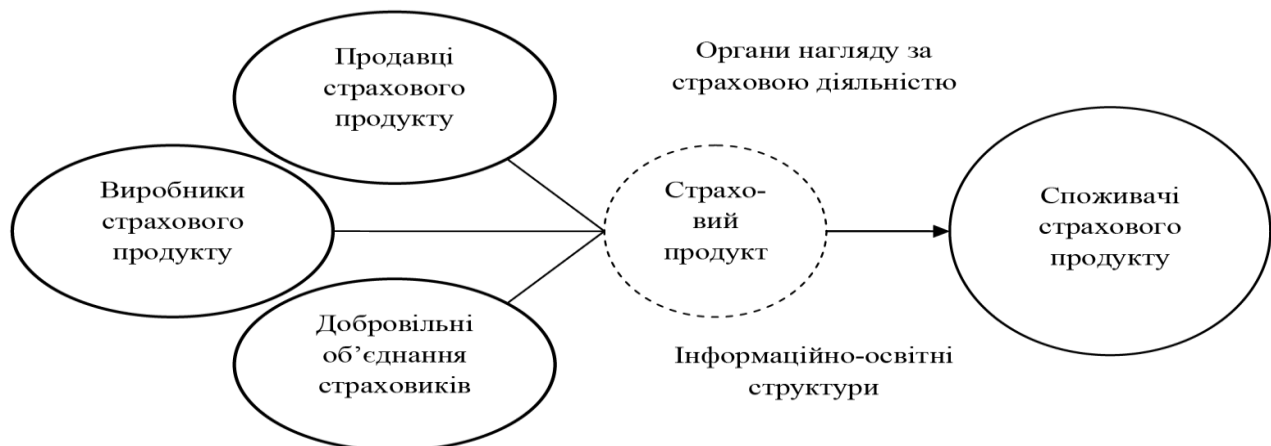

Рис. 3.4.3. Інфраструктура страхового ринку*

*Джерело [9, с.113]

Разом із тим, розглянемо суб'єкти, що здійснюють фінансове регулювання безпеки страхового ринку України, інструментам такого регулювання (табл. 3.4.3).

Таблиця 3.4.3

Суб'єкти та інструменти впливу на механізм забезпечення безпеки страхового ринку України*

Суб'єкт регулювання	Інструменти регулювання страхового ринку
Кабінет Міністрів України	нормативи платоспроможності; нормативи інвестування коштів страхових резервів; нормативи формування страхових резервів; норматив витрат на ведення справи за обов'язковими видами страхування; квоти і нормативи щодо перестраховування; умови і принципи формування доходів та нагромаджень на страховому ринку; тарифи страхування за обов'язковими видами страхування; умови і правила страхування, умови і правила обов'язкового і загальнообов'язкового страхування; розмір плати за видачу ліцензій; норми капіталізації та статутного капіталу; державні інвестиції, субсидії, дотації і цільова допомога
Нацкомфінпослуг	штрафи і санкції, заборони, приписи; умови і принципи фінансування та кредитування (за погодженням з Національним банком України); норми платежів у резерви попереджувальних заходів; регламентація процедури банкрутства страховиків
Державна фіскальна служба України (ДФСУ)	податки; штрафи і санкції, заборони, приписи; податкові й інші стимули
Антимонопольний комітет України	нормативні показники концентрації і конкуренції страховиків на ринку; штрафи і санкції, заборони та приписи
Національний банк України (НБУ)	кредити, валютний курс
Самоврядні об'єднання страховиків	платежі у фонди і резерви цільового призначення; норми платежів у резерви попереджувальних заходів (на рівні об'єднання)
Страховик	норматив витрат на ведення справи за добровільними видами страхування; тарифи страхування за добровільними видами страхування; платежі у фонди і резерви цільового призначення

*Джерело [14, с. 30]

Розглянемо основні індикатори страхового ринку України, як одні з найголовніших компонентів механізму забезпечення безпеки страхового ринку України, які дають загальне уявлення про його розвиток на сучасному етапі та про можливість використання страхування як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави.

Так, за даними Нацкомфінпослуг загальна кількість страхових компаній станом на 31.03.2019 р. становила 265, у тому числі страхових компаній "life" -

27 компаній, страхових компаній "non-life" - 238 компаній, (станом на 31.03.2018 р. - 292 компанії, у тому числі страхових компаній "life" - 32 компанії, страхових компаній "non-life" - 260 компаній). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення: так, станом на 31.03.2019 р. порівняно з аналогічною датою 2018 року кількість компаній зменшилася на 27 страхових компаній (табл. 3.4.4).

Таблиця 3.4.4

Кількість страхових компаній*

Кількість страхових компаній	Станом на 31.12.2017	Станом на 31.12.2018	На кінець кварталу	
			I кв.2018	I кв.2019
Загальна кількість	294	281	292	265
в т.ч. СК "non-Life"	261	251	260	238
в т.ч. СК "Life"	33	30	32	27

*Складено за офіційними даними Нацкомфінпослуг

Отже, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій - 99,6% акумулюють 150 страхових компаній "non-Life" (57,3% страхових компаній "non-Life") та 99,8% - 20 СК "Life" (58,8% всіх страхових компаній "Life").

При цьому страховий ринок України характеризується невисокою капіталізацією. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, обсяг сплачених статутних фондів страхових компаній за I кв. 2019 р. складав 11 702,7 млн. грн., що на - 661,0 млн грн. менше порівняно з I кв. 2018 р. (12 363,7 млн. грн.).

Статутні фонди окремих українських страхових компаній залишаються невеликими. Це свідчить про низьку конкурентоспроможність страховиків, оскільки, за експертними оцінками, для успішної конкуренції на світовому страховому ринку статутний фонд має становити близько 50 млн. дол. США. Такого статутного фонду не має жодна українська страхова компанія, що обмежує їх здатність приймати на страхування великі ризики (чого потребує сьогодні Україна). Отже, низька місткість страхового ринку щодо прийняття ризиків не сприяє використанню страхування як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави. Крім того, останніми роками спостерігався деякий спад по основним показникам у сфері страхування (таблиця 3.4.5) [8, с. 237].

Водночас валові страхові премії, отримані страховиками при страхуванні та перестраховуванні ризиків від страхувальників та перестраховувальників за I квартал 2019 року, становили 13 331,1 млн. грн., з них [6]: 4 817,4 млн. грн.

(36,1%) - що надійшли від фізичних осіб; 8 513,7 млн. грн. (63,9%) - що надійшли від юридичних осіб.

Таблиця 3.4.5

**Основні показники страхового ринку України
за I кв. 2018 та I кв. 2019 року***

Показники	I кв. 2018	I кв. 2019	Темпи приросту I кв. 2019/ I кв. 2018	
			млн. грн.	%
Валові страхові премії всього	11 618,5	13 331,1	1 712,6	14,7
Валові страхові виплати	3 167,1	3 311,2	144,1	4,5
Сплачені страхові премії перестраховикам-нерезидентам	849,5	785,3	-64,2	-7,6
Обсяг сформованих страхових резервів	22 221,7	28 170,8	5 949,1	26,8

*Складено за джерелами [7; 11]

За I квартал 2018 року загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками, становила 11 618,5 млн. грн., з них:

- 4 026,8 млн. грн. (34,7%) - що надійшли від фізичних осіб;
- 7 591,7 млн. грн. (65,3%) - що надійшли від юридичних осіб.

За I квартал 2019 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя, становила 12 309,7 млн. грн. (або 92,3% від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя - 1 021,4 млн. грн. (або 7,7% від загальної суми страхових премій).

Чисті страхові премії за I квартал 2019 року становили 9 672,9 млн. грн., що становить 72,6% від валових страхових премій. Чисті страхові премії за I квартал 2018 року становили 8 119,0 млн. грн., або 69,9% від валових страхових премій.

Обсяги валових страхових премій за I квартал 2019 року збільшились порівняно з I кварталом 2018 року на 14,7%, чисті страхові премії збільшились на 19,1%.

Щодо рівня страхових виплат, яке являє собою відношення страхових виплат до страхових премій і показує, як часто страхові компанії здійснюють страхові виплати за страховими договорами, то, як зазначалося вище, даний показник в Україні становить понад 30% (таблиця 3.4.6).

Таблиця 3.4.6

Рівень страхових виплат України за I кв. 2018 та I кв. 2019 року*

Період	Рівень страхових виплат, %	Нормативне значення, %
I кв. 2018	38,2%	Не менше 20 %
I кв. 2019	33,6%	

*Складено за джерелами [7; 11]

Обсяг валових страхових виплат/відшкодувань у порівнянні з I кварталом 2018 року збільшився на 144,1 млн. грн. (4,5%), обсяг чистих страхових виплат збільшився на 149,1 млн. грн. (4,8%). Зростання обсягів валових страхових виплат у I кварталі 2019 року мало місце у більшості видів страхування: так, збільшилися валові страхові виплати з таких видів страхування, як: автострахування (збільшення валових страхових виплат на 169,9 млн. грн. (11,7%)), медичне страхування (безперервне страхування здоров'я (збільшення валових страхових виплат на 156,9 млн. грн. (31,9%)), страхування від нещасних випадків (збільшення валових страхових виплат на 24,8 млн. грн. (52,1%)), страхування медичних витрат (збільшення валових страхових виплат на 14,5 млн. грн. (19,2%)). Водночас, зменшилися валові страхові виплати зі страхування фінансових ризиків на 81,8 млн. грн. (16,6%), страхування кредитів на 46,3 млн. грн. (93,3%), страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ на 42,3 млн. грн. (49,9%) [6].

Рівень валових виплат у порівнянні з аналогічним періодом 2018 року зменшився на 2,5 в.п. та становив 24,8%. Рівень чистих страхових виплат станом на 31.03.2019 становив 33,6%, що менше на 4,6 в.п. у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

Протягом досліджуваного періоду високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігається з медичного страхування - 48,2% та 50,4%, за видами добровільного особистого страхування - 34,8% та 38,6%, за видами недержавного обов'язкового страхування - 39,7% та 41,0% (з обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів - 43,7% та 44,8%) відповідно.

Загалом про рівень розвитку страхування і відповідно використання його як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави свідчить показник проникнення страхування, тобто відсоток зібраних страхових премій у ВВП країни (таблиця 3.4.7).

Таблиця 3.4.7

Проникнення страхування в Україні за I кв. 2018 та I кв. 2019 року

Період	Показник проникнення страхування, %	Нормативне значення, %
I кв. 2018	1,6	8-12
I кв. 2019	1,4	

*Складено за джерелами [7; 11]

В Україні в I кв. 2018 році частка страхових премій по відношенню до ВВП становила 1,6 % , що на 0,2 % менше порівняно з I кв. 2019 р. Загалом, рівень проникнення страхування в Україні є досить низьким. Для порівняння, в Німеччині, наприклад, цей показник є вищим у 4,5 рази і у 2018 році він

складав 6,8% , а у Японії - у 8,7 разів (у 2018 році він складав 13,03%). У відповідності до методики розрахунку рівня економічної безпеки України показник проникнення страхування повинен складати 8-12%, що на даний момент для України є недосяжним.

Іншим важливим індикатором, що свідчить про безпеку страхового ринку України є показник щільності страхування. Даний показник відображає ступінь поширеності страхових послуг і розраховується як кількість страхових премій на 1 особу. Дані щодо щільності страхування в Україні за I кв. 2018 та I кв. 2019 року наведені в таблиці 3.4.8.

Таблиця 3.4.8

Щільність страхування в Україні за I кв. 2018 та I кв. 2019 року

Період	Показник щільності страхування, дол. США	Нормативне значення, дол. США
I кв. 2018	60,4	Не менше 140
I кв. 2019	75,4	

*Складено за джерелами [7; 11]

Прийнято вважати, що ситуація в страховій сфері є нормальною, якщо показник щільності страхування становить 140 дол. США і більше. Якщо ж показник щільності страхування становить менше ніж 140 дол. США, це свідчить про те, що страхування належним чином не використовується як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави. Отже, сума страхових премій на одну особу в країні повинна бути не менше 140 дол. США. Оскільки даний показник відображає ступінь поширеності страхових послуг, то можна сказати, що він є надзвичайно негативним в Україні (його значення є меншим у 2 рази від нормативного, а за роки досліджуваного періоду ще й постійно зменшувалося). В Японії, наприклад, показник кількості страхових премій на душу населення в період з 2015 по 2017 рр. перебував у межах 5-6 тис. дол. США, що у 43 рази більше від нормативного значення. Це говорить про високий ступінь використання страхування як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави. В Німеччині аналогічний показник становив близько 2,65 тис дол. США [7, с. 613].

Важливим індикатором для дослідження безпеки страхового ринку та виконання ним соціальних та інвестиційних функцій є частка довгострокового страхування в загальній сумі страхових премій в Україні (таблиця 3.4.9).

Можна побачити, що довгострокове страхування, таке як наприклад страхування життя чи пенсій стає дедалі популярнішим в Україні та з кожним роком зростає. Так, валові страхові платежі (премії, внески) при страхуванні

життя за I квартал 2019 року становили 1 021,4 млн. грн., що на 23,6% більше, ніж за аналогічний період 2018 року (I квартал 2018 року – 826,4 млн. грн.).

Таблиця 3.4.9

Частка довгострокового страхування в Україні за I кв. 2018 та I кв. 2019 року

Період	Частка довгострокового страхування, %	Нормативне значення, %
I кв. 2018	7,98	30
I кв. 2019	6,43	

*Складено за джерелами [7; 11]

Структура валових надходжень страхових платежів (премій, внесків) за I квартал 2019 року:

- 974,6 млн. грн. (або 95,4%) – що надійшли від фізичних осіб;
- 46,8 млн. грн. (або 4,6%) – що надійшли від юридичних осіб.

Аналізуючи індикатори безпеки вітчизняного страхового ринку варто відмітити, що він на сьогоднішній день має низьку фінансову безпеку. Свідченням цього є низька частка страхових премій щодо ВВП, низький рівень поширення страхових послуг, незначна частка страхування життя в загальному обсязі зібраних страхових премій, низький рівень страхових виплат, зменшення обсягів внутрішнього перестраховування у загальному підсумку. До негативних факторів впливу на страховий ринок відносять також економічний спад; бойові дії на сході України; істотне зростання витрат на забезпечення виконання страхових зобов'язань у зв'язку зі значною девальвацією національної валюти [8, с. 613].

Варто відмітити, що в сучасних умовах для підвищення механізму забезпечення безпеки страхового ринку України необхідно застосувати такі заходи: відновлення довіри населення до страховиків, що вимагає серйозних, зрозумілих для потенційних клієнтів, посилення контролю за діяльністю страховиків з боку органів страхового нагляду, застосування ними своєчасних заходів, які попереджують неплатоспроможність страховиків; створення нормативної бази, яка регулює права, обов'язки та відповідальність сторін за договорами перестраховування; удосконалення організаційної структури та створення інфраструктури страхового ринку на рівні світових вимог; розвиток системи перестраховування і та ін. Виходячи із вищевикладеного можна запропонувати схема механізму забезпечення безпеки страхового ринку України (рис. 3.4.4).

Загалом зміцнення механізму управління безпекою страхового ринку залежить від:

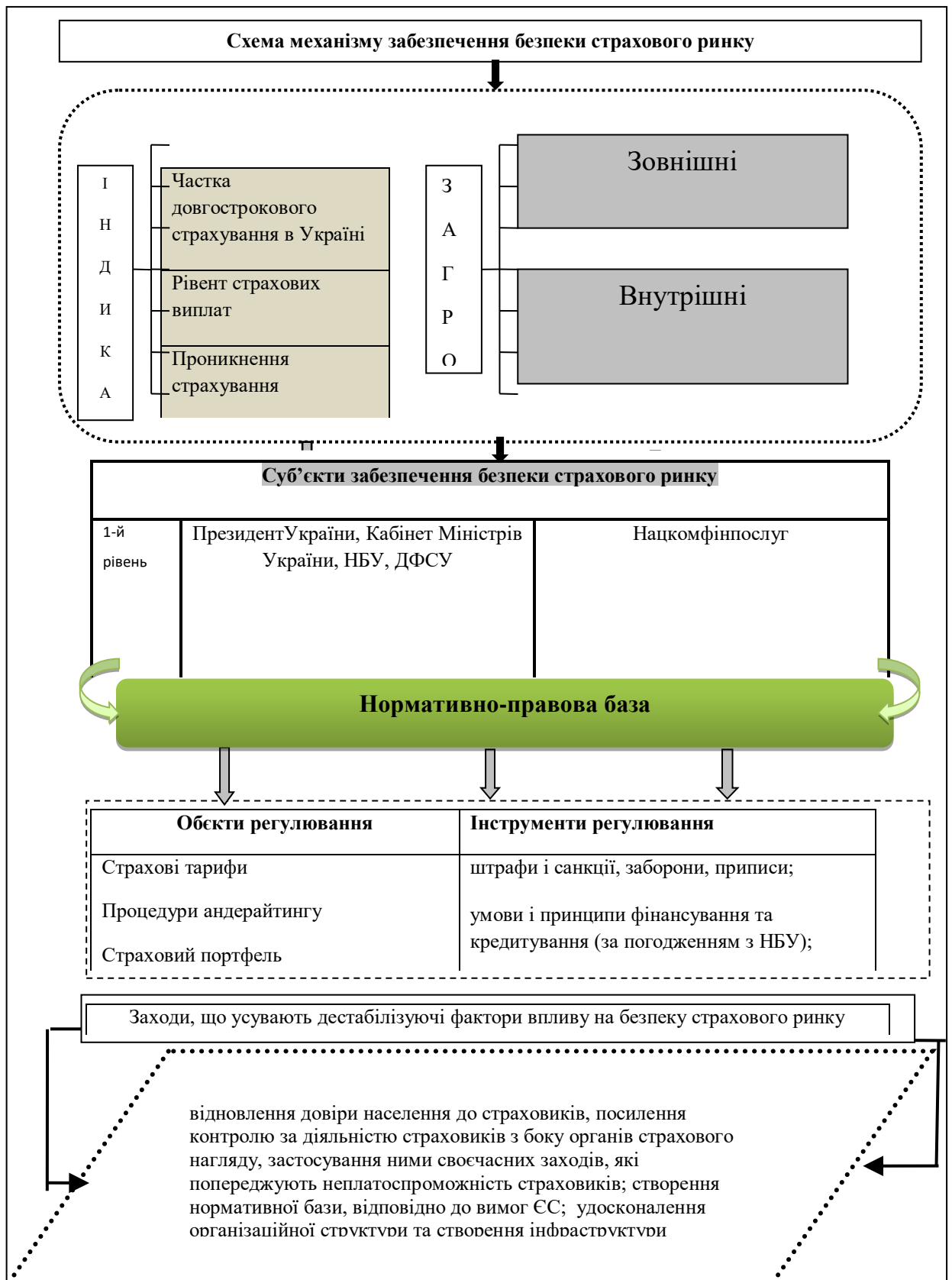

Рис. 3.4.4. Схема механізму забезпечення безпеки страхового ринку України*

*складено на основі систематизації джерел [1; 2; 12; 14]

- раціональної інституційної структури страхового ринку;
- ефективної діяльності відповідних інститутів, безпосередніх виконавців конкретних завдань;
- обліку зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на конкретну ситуацію і тісної взаємодії окремих учасників страхового процесу.

Враховуючи вищевикладене варто додати, що для того, щоб був досягнутий результат виконуваних фінансових перетворень, потрібні надійні страхові компанії, так як руйнування однієї страхової компанії призводить до дисбалансу страхового ринку і негативно впливає на механізм забезпечення безпеки страхового ринку України в цілому.

Водночас для підвищення механізму забезпечення безпеки страхового ринку мають бути визначені такі пріоритети [6, с. 196]:

1. Підвищення капіталізації страховиків. Для підвищення рівня відповідальності страховиків за страховими зобов'язаннями необхідним є прийняття на законодавчому рівні заходів щодо підвищення капіталізації страховиків. Перш за все, це стосується збільшення розміру статутного фонду. Існуючі сьогодні встановлені норми вже не відповідають рівню ризиків, які приймаються на страхування. Статутний фонд страховика повинен бути встановлений на рівні 10 млн. євро для ризикового страхування і 15 млн. євро для страховиків зі страхування життя та пенсій.

2. Створення страховиками централізованого фонду страхових гарантій, основним призначенням якого є покриття збитків страховика при різкому зростанні страхових виплат за будь-якої причини (різке збільшення страхових випадків, істотні інфляційні процеси, форс-мажорні обставини).

3. Розвиток системи перестраховування - необхідно підвищити вимоги до фінансової надійності перестраховиків, для яких перестраховування є виключним видом діяльності. Необхідним є стимулювання розвитку внутрішнього перестраховування і створення спеціалізованих перестраховиків, які позитивно вплинуть на розвиток фондового ринку та ринку довгострокового страхування.

4. Більшість вітчизняних страховиків не мають значних фінансових ресурсів і тому не в змозі прийняти на страхування великі ризики. У зв'язку з цим необхідним є стимулювання створення об'єднань страховиків для прийняття на загальне страхування великих ризиків.

Також основними завданнями з підвищення рівня фінансової безпеки вітчизняного розвитку ринку страхових послуг повинні бути [8, с.612]:

- забезпечення повноцінного захисту прав споживачів страхових послуг;
- вдосконалення та впровадження сучасних інноваційних страхових технологій;
- вдосконалення системи внутрішнього контролю страховиків;

- підготовка висококваліфікованих кадрів для ринку страхових послуг;
- підвищення рівня страхової грамотності населення;
- підвищення рівня страхового та перестрахового захисту;
- посилення ролі вітчизняного страхового ринку на міжнародному рівні.

Водночас підвищення безпеки страхового ринку України можливе при наявності нормативно-правової бази, розробленої на основі міжнародних стандартів, забезпеченні умов для розвитку конкуренції, а також при вдосконаленні державного страхового нагляду.

3.5. Формування показників комплаєнс-безпеки держави та підприємства

Соціально-економічний розвиток України сьогодні відбувається в умовах ринкової трансформації та модернізації економіки. Разом з тим, притаманна нашій країні олігархічна модель економічних відносин породжує такі небажані явища, як тінізація економіки, її монополізація, корупція, шахрайство, відмивання грошей, порушення етичних правил ведення бізнесу, постійне збільшення економічної нерівності, ростом безробіття, бідністю більшості населення. Різні джерела інформації визначають рівень тіньової економіки в нашій країні від 28 до 40 відсотків величини ВВП. Все це реально впливає на рівень зубожіння громадян України, яке щорічно збільшується на 10-15 %. Згідно статистичних звітів ООН, за межами бідності в нашій країні перебуває близько 80 % громадян.

Суттєвий вплив на економічні процеси здійснюють процеси зниження обсягів фінансування усіх сфер економіки, значного росту рівня тіньової економіки до 43 % у 2014 р. [21] та її впливу на показники соціально-економічного розвитку й соціальної компоненти економічної безпеки держави. Наша країна практично на протязі всього періоду незалежності традиційно мала високий рівень тіньової економіки (табл.3.5.1).

Не кращі справи в сфері тінізації економіки і у наших найближчих сусідів. Наприклад, в Росії показники тіньової економіки становили 38,4% в середньому і 33,7% ВВП в 2018 році, в Азербайджані – 52,19% і 43,66%, Вірменії – 42,59% і 35,96%, Грузії – 64,87% і 53,07% У Казахстані в середньому 38,88% і 32,82% у 2015 році, Молдові – 43,43% і 39,68%, Таджикистані – 42,99 і 37,73%, Киргизстані – 37,92% і 30,78 %, Естонії – 23,8% і 18,49%, Латвії – 22,23% і 16,62%, Литві – 25,15% і 18,65%, Польщі – 25,1% і 16,67% ВВП [26].

Все це реально впливає на рівень криміногенного стану в Україні та зростання рівня злочинності в цілому і в сфері економіки зокрема. При цьому економічна злочинність має суттєво більші розміри як за кількістю, так і за

наслідками. Наприклад, за даними О.Ю.Ніпіаліді [3] економічні злочини складають 75,3% всіх злочинів в нашій державі, в тому числі: злочини проти власності – 68,4%, злочини у сфері службової діяльності – 4,4%, злочини у сфері господарської діяльності – 2,5%.

Таблиця 3.5.1

Динаміка рівня тіньової економіки до офіційного ВВП України

Рік	Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП України	Зміна обсягу реального ВВП України, % до відповідного періоду попереднього року
2010	38	4,1
2011	34	5,5
2012	34	0,2
2013	35	0,0
2014	43	-6,6
2015	40	-9,8
2016	35	2,4
2017	31	2,5
2018	32	3,5

Джерело: * Розрахунки МЕРТ України: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

У 2017 році було обліковано 335 910 кримінальних правопорушень проти власності, що дещо менше ніж минулого року (у 2016 році – 405 549), ця цифра є більшою майже на 15% ніж за попередні роки (у 2013 році – 334 821, у 2010 році – 318 216, а у 2009 році – 242 766). Це враховуючи те, що до даних цифр не включені статистичні дані про злочини, вчинені на окупованих територіях нашої країни. Найбільш вразливими в 2017 році до вчинення злочинів даної категорії виявились м. Київ (45 767), Дніпропетровська (29 362), Харківська (24 239), Запорізька (23 981), Одеська (21 104), та Львівська (18 494) області [3].

Особливе значення в контексті нашого дослідження мають злочини в сфері господарської діяльності, які в найбільшій мірі відносяться до сфери комплаєнс-порушень. Як свідчать офіційні статистичні дані, кількість викритих злочинів у сфері господарської діяльності продовжує бути незначною у порівнянні з усіма облікованими правопорушеннями: якщо за останніх роки, їх частка складала лише 1,6%, то у 2016-2018 рр. взагалі впала до позначки 1,2% [3]. Так, правоохоронними органами у 2017 році (рис.3.5.1) було зафіксовано 6297 правопорушень, у 2016 році було 6 940 вказаних правопорушень, в той час як у 2015 році їх кількість складала – 7 628, у 2014 році – 8 418, а у 2013 році – 11 104 [23, с.146].

Аналізуючи цю категорію злочинів, О.Ю.Ніпіаліді зазначає, що загальна кількість виявлених правопорушень в господарській сфері протягом останніх 4-

х років продовжує стрімко зменшуватись, що однозначно свідчить про послаблення боротьби з економічною злочинністю [3].

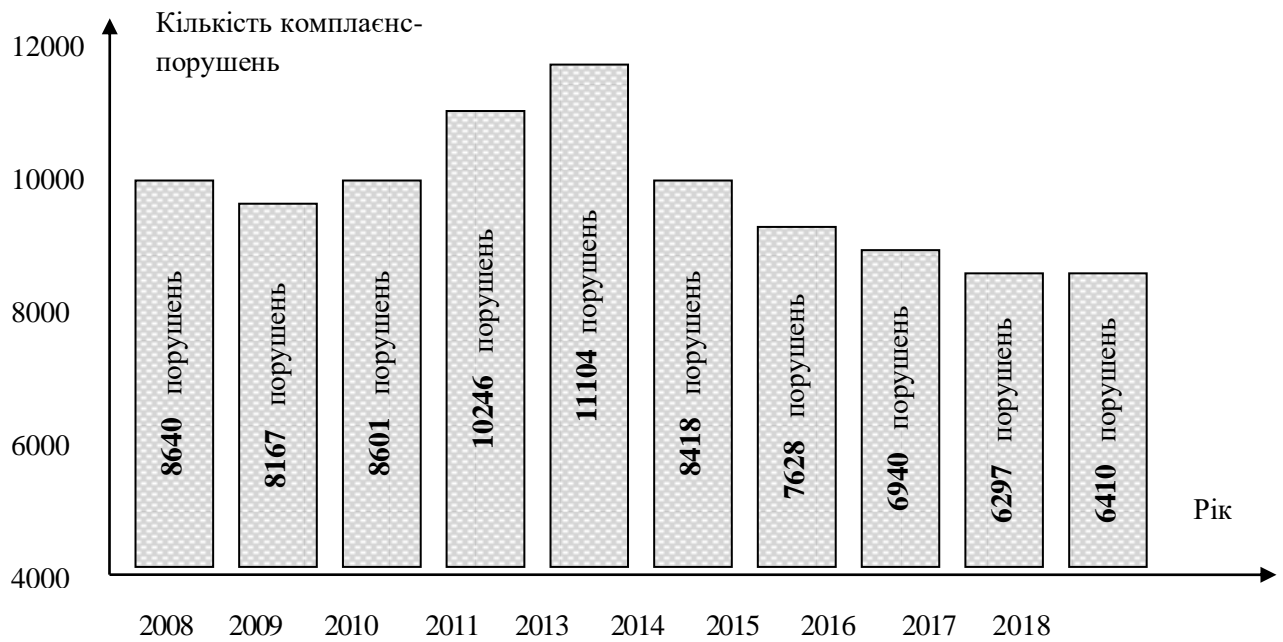

Рис. 3.5.1. Динаміка офіційно зареєстрованих комплаєнс-порушень в Україні
Джерело: складено за даними [28]

Про фактичне згортання роботи усіх правоохоронних органів в сфері економіки, свідчать і такі цифри: якщо у 2016 році виявленими злочинами даної категорії було завдано збитків на суму 86,5 млн. грн., то у 2015 році – 289 млн. грн., а у 2014 році ще більше – 624,9 млн. грн. В процесі відшкодування цих збитків у ході досудового розслідування у 2016 році становило – 27,8 млн. грн., в той час як у 2015 році – 63 млн. грн. та 49,9 млн. грн. у 2014 році [14].

Проведені нами дослідження свідчать про те, що тіньова економіка є як джерелом, так і результатом комплаєнс-порушень. З 2013 року з'явилась доступна для наукових досліджень статистична інформація Генеральної прокуратури України про правопорушення в сфері комплаєнс, які були здійснені на промислових підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності по ст. 199–235 кримінального кодексу України та підлягають кримінальному переслідуванню (табл. 3.5.2).

Не дивлячись на те, що з 2015 року масштаби тіньової економіки поступово зменшуються (табл.3.5.1), все ж таки її рівень залишається достатньо високим з усіма відповідними політичними та економічними наслідками та корупційним змістом. Також слід відмітити, що високий рівень тіньової економіки пояснюється ще тим, що сама по собі тіньова економіка є однією із стратегій бізнесу, яка дозволяє йому пом'якшувати вплив економічної кризи (а тому, природно, що її рівень зростає саме під час кризи).

Таблиця 3.5.2

Структура комплаєнс-порушень на підприємствах України

Вид комплаєнс-порушень на підприємствах	Рік спостереження					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виготовлення, зберігання, придбання, пересилання в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей	1233	709	1860	1316	1022	1078
Фіктивне підприємництво	891	858	885	681	784	723
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	291	296	221	159	243	208
Нецільове використання бюджетних коштів	48	34	24	15	21	19
Ухилення від сплати податків та зборів	3069	1899	1748	1203	1099	1154
Шахрайство з фінансовими ресурсами	327	345	129	62	58	73
Незаконна приватизації державного комунального майна	26	45	28	8	17	22
Зайняття гральним бізнесом	1248	1084	735	964	469	533
Усього кримінальних комплаєнс-порушень	11104	8418	7628	6940	6297	5789

Джерело: складено за даними [28]

Усе це спричинило найбільшу економічну кризу за роки незалежності України, призвело до втрати значної частини промислового та експортного потенціалу. У 2018 р. ВВП країни склав лише 77,9 % від рівня 2008 р., а ВВП на одну особу скоротився до 2,1 тис. дол. США (рівень Конго) [21]. Надвисокий рівень інфляції та зниження на реальних наявних доходів населення у поєднанні з девальвацією національної грошової одиниці призвели до збільшення обсягів тіньової економіки, підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільства та до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення. За результатами глобального дослідження, розробленого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт», Україна опинилася на 64 сходинці рейтингу «Індекс соціального розвитку» серед 146 країн світу. За таких умов основні зусилля державних непослідовних антикризових заходів торкнулись бюджетної консолідації, фіскальної дисципліни та тарифної політики. Сукупність таких чинників вимагає пошуку нових підходів та вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення соціальної складової економічної безпеки України, що й актуалізує проблему дослідження взаємозв'язку рівня тінізації економіки із показниками соціальної компоненти економічної безпеки як всієї України, так і окремих промислових підприємств.

В умовах суттєвої тінізації української економіки розвиток економічних відносин, перебудова економіки, трансформаційні процеси в ній передбачають також і наявність проявів злочинності в сфері економіки. Побудова системи

ефективної протидії такого роду злочинам є нагальною задачею, так як неправомірні дії в економічній сфері можуть суттєво зашкодити розвитку, підірвати економічні основи держави, сприяти формуванню та розвитку тіньового ринку, появи корупційних зав'язків та інших неприйнятних явищ, наявність яких можуть привести до підриву економічної стійкості країни.

Отже, процес детінізації економіки набуде належної інтенсивності лише за умови створення державою сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання господарської та інвестиційної активності в легальній економіці на тлі поліпшення підприємницького клімату в країні, покращення якості державного управління, стійкості фінансової системи та макросередовища.

Процес тінізації економіки є благодатним підґрунтям для розвитку корупції і хабарництва в Україні. Світова спільнота сприймає нашу країну як країну з надзвичайно високим рівнем корупції. У міжнародній практиці для оцінки рівня корупції в країні розраховують Індекс сприйняття корупції (ІСК) [1], який відображає сприйняття рівня корупції бізнесменами та аналітиками різних країн світу, в тому числі і експертів, які проживають в країні, рівень корупції якої досліджується. Цей показник фокусує увагу на корупції в державному секторі і визначає її як зловживання службовим положенням в цілях особистої вигоди. Рівень ІСК по кожній країні оцінює міжнародна некомерційна громадська організація «Transparency International» [1]. Для його оцінювання обробляються показники за останні три роки про хабарництво посадових осіб, плату за контракти на постачання для державних потреб, розтрату державних коштів, а також про частоту прояву факту корупції, загальну вартість сплачених хабарів. Динаміку рейтингу корумпованості України за останні роки серед країн світу наведено на рис. 3.5.2.

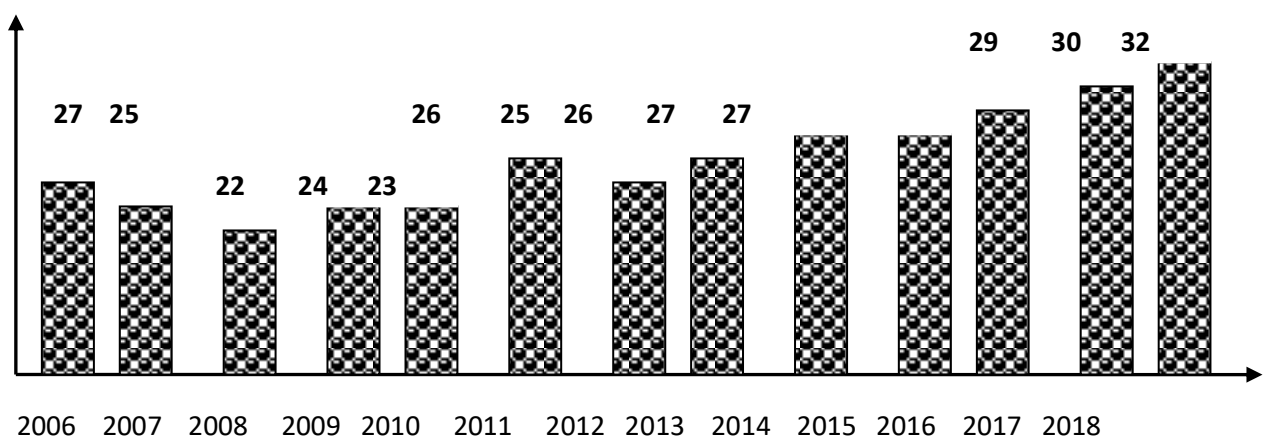

Рис. 3.5.2. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні

Джерело: складено за даними [1]

Чим менше значення ІСК, тим вище рівень корупції. В основі рейтингу – результати опитування експертів та представників бізнесу щодо того, як вони сприймають рівень корупції в тій чи іншій країні. Показник ІСК кожної країни оцінюється за 10-тибальною шкалою, де 10 балів – повна відсутність корупції, 0 – максимальний ступінь корупції [1]. Корупція вбиває економіку, суттєво зменшує показники її ефективності, про що свідчать результати світового дослідження корупції. У звітах міжнародної організації Transparency International [1], присвяченої дослідженням та боротьбі з корупцією, показано стабільність проблеми корупції в Україні. В останні роки Transparency International не здійснює самостійних опитувань, а приводить «до спільного знаменника» ті, які здійснюють в Україні та у світі профільні міжнародні організації. ІСК в нашій країні в середньому дорівнює 25,9, досягнувши максимального значення в 32 бали у 2018 році та рекордно низькі 22 бали в 2008 році. Надзвичайні зусилля влади по протидії корупції дозволили в 2018 році на два пункти покращити рівень цього показника. Менш корумпованими за сприйняттям, ніж Україна, є всі країни ЄС, включно з Болгарією, яка має найгірші показники в Євросоюзі – 42 бали. Із пострадянських держав Україну випередили всі країни Балтії, а також Грузія, Вірменія, Молдова і Білорусь. Позитивним моментом є той факт, що рівень корупції в Україні став меншим, ніж у Казахстані та Киргизстані (які набрали в 2018 відповідно 31 та 29 балів), а також другий рік поспіль Україна випереджає Росію, яка раніше вважалася за сприйняттям менш корумпованою за Україну. Росія набрала в «Індексі сприйняття корупції-2018» 28 балів.

Нинішні 32 бали вселяють надію. Адже тих, хто набирає від 31 до 60 балів, називають країнами, які «намагаються боротися з корупцією». Україна потрапила до цієї групи лише за підсумками 2018 року.

Всі ці негаразди національної економіки знаходяться в зоні уваги комплаєнс-функції [1-33].

Комплаєнс (англ. «compliance») - згода, відповідність, походить від дієслова «to comply» - виконувати) - в перекладі з англійської означає дію згідно із запитом або вказівкою; покірність (англ. compliance is an action in accordance with a request or command, obedience). COMPLIANCE відтворює відповідність конкретних дій підприємства в цілому, окремого колективу чи працівника будь-якого рангу будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам (законам, стандартам, нормам, положенням і т. п.).

Термін «комплаєнс» в цей час став відтворенням ефективного, дієвого та етичного управління. Все більша кількість промислових підприємств та фінансових установ при виробництві і збуті продуктів використовують програму комплаєнс. Досвід показує, що там, де комплаєнс-функція є

складовою корпоративного управління, виникають реальні передумови до зростання конкурентоспроможності підприємства та його продукції, поліпшення його техніко-економічних показників роботи, створення сприятливого соціально-психологічного клімату, забезпечення необхідного рівня економічної безпеки.

Історично концепція комплаєнс формувалась в сфері боротьби з корупцією, протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму. Відповідність законам, правилам і стандартам у сфері комплаєнса зазвичай стосується таких питань, як дотримання належних стандартів поведінки на ринку, управління конфліктами інтересів, справедливе ставлення до клієнтів і т.п. Тому, на нашу думку, в цей час сфера використання функції комплаєнс суттєво ширше, що передбачає наявність нагальної необхідності врахування комплаєнс-функції при визначенні комплаєнс-безпеки країни в цілому, окремого регіону, галузі або підприємства [2, 4, 6, 12,15].

В системі забезпечення національної безпеки будь-якої країни економічна безпека є основою її сталого, безкризового соціально-економічного розвитку. Визначаючи сутність терміну «економічна безпека» можна виходити з різних підходів. По-перше, рівень економічної безпеки можливо визначити як здатність української економіки в цілому та її галузей (регіонів) окремо забезпечувати сталий розвиток і відповідний захист економічних інтересів індивідів, господарюючих суб'єктів, регіонів і країни. По-друге, економічна безпека країни може розглядатися з позиції забезпечення захисту найбільш важливих сфер діяльності усіх жителів країни, суспільства і держави в економічній сфері від наявних *комплаєнс-загроз* різного рівня, рівень яких в нашій країні в цей час має досить значний рівень (рис. 3.5.3).

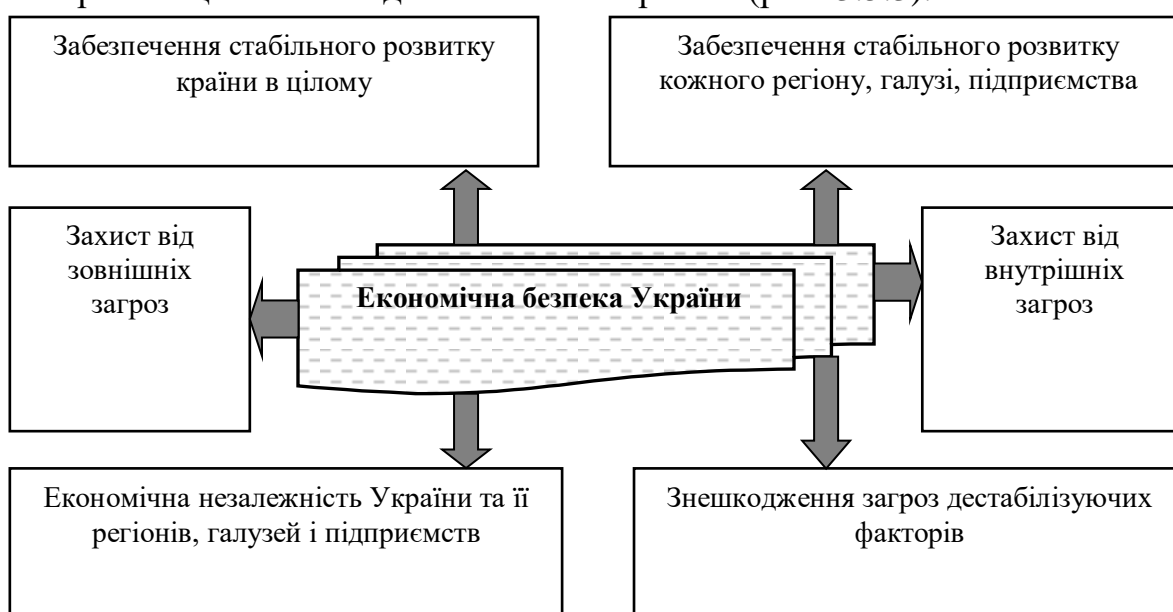

Рис. 3.5.3. Основні складові економічної безпеки України

Джерело: авторська розробка

Для визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави використовується інтегральний індекс економічної безпеки. Є досить велика кількість методик та методичних підходів до визначення аналітичного розміру цього показника. Всі вони в більшій або меншій мірі мають свої переваги та недоліки. Динаміка цього показника з 2005 року, розрахованого відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [5], представлена нами на рис. 3.5.4.

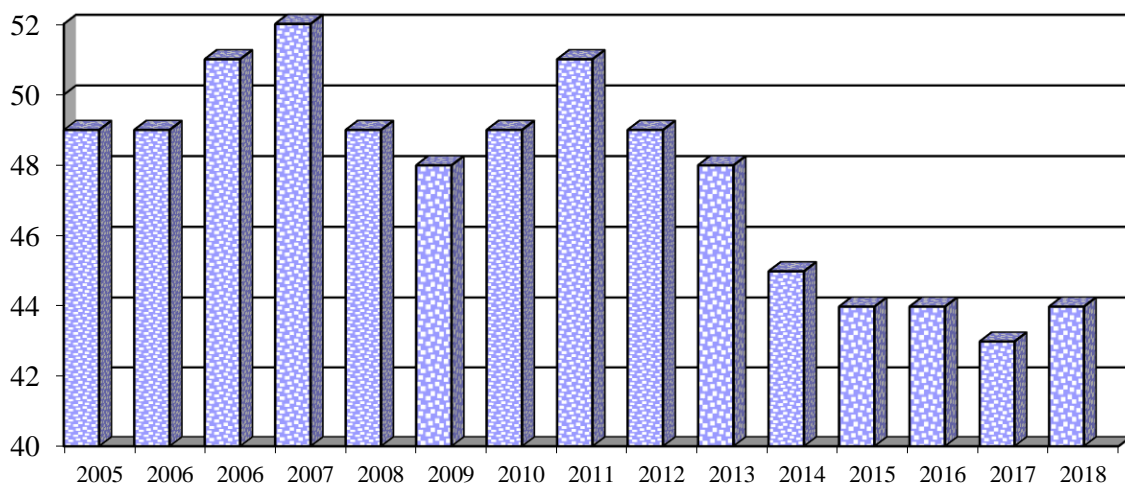

Рис. 3.5.4. Динаміка інтегрального показника економічної безпеки України
Джерело: побудовано автором за даними [8]

На протязі останніх років українська економіка знаходиться практично у кризовому стані, переважна більшість найбільш важливих економічних показників мають стійку тенденцію до зменшення, що сигналізує про збільшення макро- та мікроекономічних загроз та незадовільний рівень індексу економічної безпеки. В значній мірі цьому сприяють великі значення факторів, які знаходяться у сфері уваги комплаєнс-функції. Тому можна зробити висновок про те, що в сфері забезпечення економічної безпеки нашої країни спостерігається наявність багатьох важливих проблем, підтвердженням чого виступає надзвичайно низький рівень інтегрального показника економічної безпеки (рис. 3.5.4).

Дані, представлені на рис.4, свідчать про те, що до 2007 рр. відбувалося стійке зростання рівня економічної безпеки до 52% (максимальне значення). У 2008-2009 рр. мали місце тенденції зменшення індексу економічної безпеки нашої країни до 48% та деяке збільшення (всього на 3%) на протязі 2010-2011 рр. У 2012 р., у порівнянні з 2011 р., рівень індексу зменшився на 3%. Така ситуація виникла, на наш погляд, внаслідок зменшення темпів економічного

зростання, дефіциту інвестиційних ресурсів, недостатньої кредитної активності, незадовільної зовнішньоекономічної ситуації, а також прискореного розвитку процесів тінізації економіки та корупційних відносин. Науково обґрунтований оптимальний рівень індексу економічної безпеки дорівнює 100%, а поточні значення українського індексу в два рази менше оптимального.

Незадовільні тенденції також можна спостерігати і при аналізі динаміки рівня економічної безпеки нашої країни за складовими безпеки за останні десять років (табл. 3.5.3).

Таблиця 3.5.3

Динаміка показника економічної безпеки України та її підприємств за субіндексами складових

Складові економічної безпеки	Рік спостереження							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Енергетична	32%	34%	39%	45%	47%	49%	51%	52%
Фінансова	48%	46%	50%	36%	44%	43%	41%	48%
Виробнича	57%	53%	53%	52%	54%	53%	57%	56%
Макроекономічна	47%	38%	40%	33%	37%	34%	42%	44%
Інвестиційно-інноваційна	36%	37%	35%	30%	32%	35%	33%	35%
Соціальна	59%	62%	64%	57%	56%	63%	59%	61%
Продовольча	92%	93%	86%	94%	92%	89%	91%	93%
Демографічна	52%	45%	46%	46%	45%	44%	43%	43%
Зовнішньоекономічна	35%	30%	32%	35%	34%	33%	36%	34%
Економічна безпека України в цілому	50%	48%	49%	45%	44%	44%	43%	44%

Джерело: за даними Мінекономрозвитку [7]

Аналіз даних табл. 3.5.3 передбачає встановлення оціночного розподілу рівнів економічної безпеки підприємства та її складових. Дослідження науково-методичних пропозицій з цього приводу, викладених в наукових працях різних авторів та в рекомендаціях міністерства економіки нашої країни [2, 3, 14, 16, 23, 26], дозволяє використовувати наступний розподіл рівнів економічної безпеки промислового підприємства, %:

- 0–19% – інтервал критичного рівня економічної безпеки;
- 20–39% – інтервал небезпечного рівня економічної безпеки;
- 40–59% – інтервал незадовільного рівня економічної безпеки;
- 60–79% – інтервал задовільного рівня економічної безпеки;
- 80–100% – інтервал оптимального рівня економічної безпеки.

Вказані інтервальні значення в даному випадку не є в достатній мірі економічно обґрунтовані, але їх практичне використання дозволяє проводити в певній мірі обґрунтований аналіз як поточного, так і ретроспективного стану економічної безпеки на різних рівнях її оцінювання.

Виходячи з цих рекомендацій, можемо констатувати, що практично ні одна зі складових економічної безпеки не входить в інтервал критичного стану (найгірша ситуація). Але загалом ситуація є в достатній мірі небезпечною, так як інноваційно-інвестиційна та зовнішньоекономічна складові відповідають інтервалу небезпечного стану безпеки. На наш погляд, ці складові мають між собою тісний взаємозв'язок, так як і рівень оновлення виробництва, і його фінансування мають високий рівень залежності від позитивного сприйняття української економіки міжнародною спільнотою.

Не викликає позитивних емоцій і той факт, що більшість складових економічної безпеки українських підприємств (енергетична, фінансова, виробнича, макроекономічна, демографічна) характеризуються незадовільним рівнем економічної безпеки. Причому це характерно для більшості сфер та галузей української економіки. З наведеної в табл.3 динаміки оцінних значень складових економічної безпеки видно, що їх максимальне погіршення приходить на 2014 рік, коли в нашій країні спостерігалася дестабілізація валютного та грошово-кредитного ринку, що суттєво вплинула на нарощування фінансової нестабільності.

Разом з тим, слід відмітити наявність хоча і не суттєвої, але чітко наявної тенденції певного покращення оцінних показників практично по переважній більшості складових економічної безпеки промислових підприємств в останні роки, що визиває певний оптимізм з цього приводу.

Динаміка комплексного показника економічної безпеки України та її підприємств за субіндексами складових на протязі останніх 8 років (див. табл. 3.5.3) відтворює інтегральне значення економічної безпеки. Як ми вже відмічали, методика розрахунку цього показника передбачає врахування 9 складових (субіндексів), які для інтегрального показника економічної безпеки країни в цілому є надзвичайно важливими. Разом з тим, на наш погляд, для характеристики комплаєнс-безпеки є доцільним враховувати тільки деякі з них, які в найбільшій мірі відтворюють стан комплаєнс-безпеки нашої країни, так як, на нашу думку, на рівень комплаєнс-безпеки країни кожний із субіндексів інтегрального показника впливає по різному.

Для більш детальної проробки цього питання нами було проведено експертне опитування провідних фахівців щодо виявлення сили впливу кожного з субіндексів інтегрального показника економічної безпеки України на стан її економічної безпеки. В якості експертів було використано експертні думки як провідних фахівців в сфері економічної безпеки країни, так і окремих колективів – відділів профільних міністерств, обласних, міських та районних державних адміністрацій, науково-дослідних організацій, промислових підприємств та ін. В табл. 3.5.4 приведено результати такої експертної оцінки впливу кожної з складових економічної безпеки країни на комплаєнс-безпеку. У подальшому ми віддавали

перевагу колективним експертам, чия думка, на наш погляд, є більш достовірною та більш об'єктивною. Експерти, які вказані в табл. 3.5.4, це колективні експерти, що відтворюють думку не окремої особи, а певної організації, установи чи підприємства. Такий підхід, на наш погляд, дозволяє суттєво підвищити ступінь точності та обґрунтованості проведеної нами експертизи.

Таблиця 3.5.4

Експертне оцінювання коефіцієнтів впливу складових економічної безпеки країни на інтегральний показник її комплаєнс-безпеки

Складові економічної безпеки України	Експерти												Середнє
	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8	№9	№10	№11	№12	
Енергетична	0,27	0,19	0,23	0,22	0,31	0,29	0,25	0,28	0,32	0,24	0,23	0,29	0,26
Фінансова	0,21	0,25	0,20	0,17	0,15	0,16	0,14	0,15	0,12	0,21	0,24	0,23	0,186
Виробнича	0,02	0,01	0,04	0,02	0,02	0,01	0,04	0,02	0,03	0,05	0,03	0,01	0,025
Макро-економічна	0,05	0,06	0,03	0,05	0,08	0,04	0,07	0,04	0,02	0,06	0,07	0,04	0,051
Інвестиційно-інноваційна	0,14	0,15	0,10	0,16	0,15	0,15	0,17	0,11	0,13	0,20	0,14	0,16	0,147
Соціальна (кадрова)	0,16	0,17	0,15	0,14	0,12	0,19	0,16	0,19	0,15	0,22	0,13	0,18	0,164
Продовольча	0,03	0,05	0,01	0,03	0,01	0,02	0,04	0,03	0,01	0,02	0,03	0,04	0,027
Демографічна	0,05	0,04	0,05	0,07	0,06	0,03	0,08	0,05	0,04	0,06	0,04	0,07	0,054
Зовнішньо-економічна	0,07	0,09	0,04	0,05	0,07	0,11	0,08	0,06	0,05	0,06	0,08	0,09	0,071
Разом	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

Джерело: авторська розробка

За результатами проведеної експертизи найбільший вплив на рівень комплаєнс-безпеки в країні в цілому здійснюють чотири складових економічної безпеки країни: енергетична - E_{δ} , фінансова - Φ_{δ} , соціальна - C_{δ} та інноваційно-інвестиційна - I_{δ} . В сумі вони пояснюють 78 % показника інтегральної комплаєнс-безпеки країни, що по законам накопиченої дисперсії є достатнім для формування загальної оцінки (більше 75%). При цьому впливом інших складових економічної безпеки країни можна знехтувати.

Дійсно, найбільші очікування виникнення комплаєнс-загроз слід очікувати в енергетичній сфері нашої країни (наприклад, по результатам багатьох досліджень тут найбільший рівень корупції, шахрайства та інших комплаєнс-порушень). Фінансова сфера накопичила досвід різного роду махінацій, фінансових обуродок, зловживань практично у всіх сегментах фінансово-кредитної сфери. Значно менший, але все ж таки суттєвий вплив на рівень комплаєнс-загроз в нашій країні мають інвестиційно-інноваційна (де в основному і здійснюється відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом) та соціальна (кадрова) сфери діяльності. Значна соціальна нерівність,

катастрофічний розрив в рівні навіть офіційно зареєстрованих доходів, є благодатним підґрунтям для прояву різного роду зловживань, які можуть бути класифіковані як комплаєнс-загрози.

Очевидно, що рівень впливу кожної з визначених складових - $E_{\bar{b}}$, $\Phi_{\bar{b}}$, $C_{\bar{b}}$ та $II_{\bar{b}}$ не є однаковим. Нескладні розрахунки, проведені з використанням даних табл. 3.5.4, дозволяють отримати вагові коефіцієнти впливу кожної з виявлених складових на рівень комплаєнс-безпеки країни, відповідно: $K_{ен-б}$, $K_{ф-б}$, $K_{с-б}$, $K_{ii-б}$. При цьому виконується наступна залежність:

$$K_{ен-б} + K_{ф-б} + K_{с-б} + K_{ii-б} = 1. \quad (3.5.1)$$

З використанням вищевикладених посилань, можемо сформувати модель комплаєнс-безпеки всієї країни $S_{макро}$, заснованої на окремих найбільш важливих з точки зору комплаєнс субіндексах економічної безпеки країни:

$$S_{макро} = K_{ен-б} \times E_{\bar{b}} + K_{ф-б} \times \Phi_{\bar{b}} + K_{с-б} \times C_{\bar{b}} + K_{ii-б} \times II_{\bar{b}}. \quad (3.5.2)$$

Слід зазначити, що, на нашу думку, конкретні значення вагових коефіцієнтів $K_{ен-б}$, $K_{ф-б}$, $K_{с-б}$, $K_{ii-б}$ не є постійними, їх розмір багато в чому залежить від макроекономічної ситуації в країні, від того, які є пріоритети в боротьбі владних структур з різного роду комплаєнс-загрозами в окремих напрямках забезпечення національної комплаєнс-безпеки.

Методологічна сутність економічної та комплаєнс-безпеки промислового підприємства органічно витікає з визначень та характеристик сучасного стану економічної і комплаєнс-безпеки країни в цілому та промислових підприємств зокрема (рис. 3.5.5).

Аналіз поточних досліджень економічної безпеки у працях різних авторів [2, 3, 14, 16, 23, 26] дозволяє зробити висновок про те, що ця тема дослідження є досить важливою та актуальною як на глобальному, міжнародному (мегарівень), національному (макрорівень), регіональному, галузевому рівнях (мезорівень), так і на рівнях окремого підприємства (макрорівень). З цього випливає важливість і необхідність формування ієрархічної декомпозиційної структури економічної та комплаєнс-безпеки промислового підприємства, починаючи з глобальної економічної безпеки (мегарівень) і закінчуючи показниками комплаєнс-безпеки, які характеризують найближче бізнес оточення даного підприємства (рис. 3.5.5).

Проведені дослідження дозволяють зробити ще один важливий висновок. Практично жодна зі складових економічної безпеки як на рівні країни, так і на рівні промислового підприємства в цей час не враховує надзвичайно небезпечних для кожного з суб'єктів господарювання явищ, таких як корупція, шахрайство, відмивання грошей, рейдерство, маніпуляції в сфері податків,

порушення антимонопольного законодавства, зловживаннями чиновників та вищих посадових осіб промислових підприємств, злочинними діями кримінальних угруповань при започаткуванні та провадженні виробничо-підприємницької діяльності і т.п. В цей час є нагальна потреба врахування, оцінювання та усунення всіх цих негативних проявів.

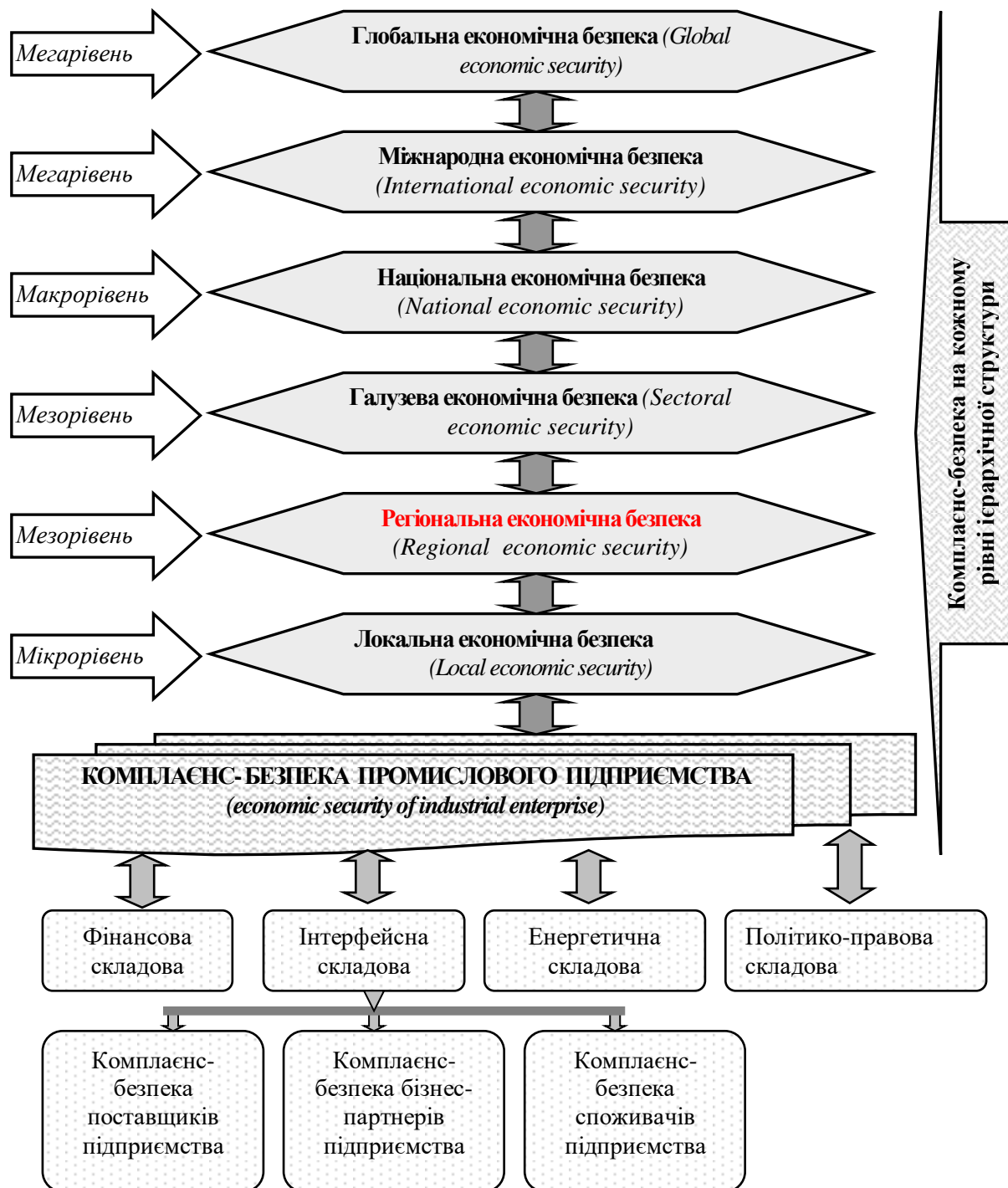

Рис. 3.5.5. Ієрархічна декомпозиційна структура економічної безпеки промислового підприємства

Джерело: авторська розробка

Як вірно вказують Сосоновська О.О. та Житар М.О., вища ланка ієрархії зобов'язана формувати сприятливі умови для забезпечення захисту об'єктів

економічної безпеки нижчого рівня [10, с.125]. Неможливо в повній мірі забезпечити економічну безпеку промислового підприємства, якщо на рівні держави або регіону (галузі) цьому питанню не приділяється належної уваги, якщо відсутнє законодавче забезпечення цих процесів, якщо не встановлена відповідальність за порушення засадничих положень економічної безпеки підприємства. Звертаємо увагу на те, що на кожному рівні ієрархічної декомпозиційної структури економічної безпеки існує необхідність чесної поведінки, тобто безумовного виконання вимог існуючих міжнародних, національних та інших законів, нормативів, положень та інструкцій (виконання вимог комплаєнс-функції).

На нашу думку, детальний розгляд теоретико-методичних засад економічної безпеки на кожному рівні ієрархічної декомпозиційної структури є важливим і актуальним для методологічного визначення цієї економічної категорії на рівні промислового підприємства, який, на наш погляд, є базовим, найбільш важливим елементом в цій структурі.

Підсумовуючи все викладене, можемо зробити висновок про те, що на сучасному етапі розвитку економіки нашої країни суттєво зростає актуальність та необхідність в проведенні досліджень рівня економічної безпеки підприємства, що пояснюється значною кількістю загроз на різних рівнях, які повинні бути враховані вищим менеджментом промислового підприємства при прийнятті важливих управлінських рішень. Сучасні дослідники категорії економічної безпеки дійшли до висновку про наявність відповідних характеристик (ознак) економічної безпеки, при наявності яких є можливість оцінювання ретроспективного, поточного та перспективного рівнів економічної безпеки підприємства. Наприклад, Сосновська О.О. та Житар М.О. [10, с.129-130] пропонують до практичного використання наступні характерні ознаки економічної безпеки підприємства:

- економічна рівновага підприємства – передбачає забезпечення його збалансованого функціонування в умовах циклічного розвитку економіки та різних етапів життєвих циклів самого підприємства, що проявляється у збереженні оптимальної структури капіталу, забезпеченні виконання власних зобов'язань перед іншими економічними суб'єктами, забезпеченні фінансових інтересів та поставлених цілей в певному періоді часу;

- конкурентоздатність підприємства – проявляється у збереженні його конкурентних позицій в умовах посилення конкуренції та невизначеності економічного середовища, що забезпечує досягнення кількісних та якісних цільових орієнтирів підприємства;

- економічна свобода підприємства, що передбачає синтез економічної самостійності та відповідальності – стосовно економічної безпеки проявляється

у можливості самостійного формування якісного ресурсного потенціалу підприємства та контролю за його раціональним використанням для досягнення поставленої мети в умовах нестабільного бізнес-середовища;

– економічний розвиток підприємства – відповідає можливостям розширеного відтворення основних бізнес-процесів, а саме інноваційна модернізація виробництва, здійснення інвестиційної діяльності, накопичення інтелектуального потенціалу, впровадження нових виробничих, та інформаційних технологій тощо;

– гармонійна взаємодія підприємства із зовнішнім середовищем – передбачає своєчасну адаптацію підприємства до факторів зовнішнього середовища, що є важко керованими та мають значний вплив на формування його внутрішньої рівноваги.

На нашу думку, наявний перелік ознак економічної безпеки підприємства слід доповнити надзвичайно важливою ознакою, яка відтворює та забезпечує комплаєнс-безпеку промислового підприємства: *відповідність всіх дій підприємства у виробничій, фінансовій, ринковій, управлінській та соціальній сферах встановленим законам, правилам, нормам, вимогам та внутрішнім стандартам*. З урахуванням останньої пропозиції комплекс ознак економічної безпеки підприємства набуває певної завершеності та логічної передбачуваності (рис. 3.5.6).

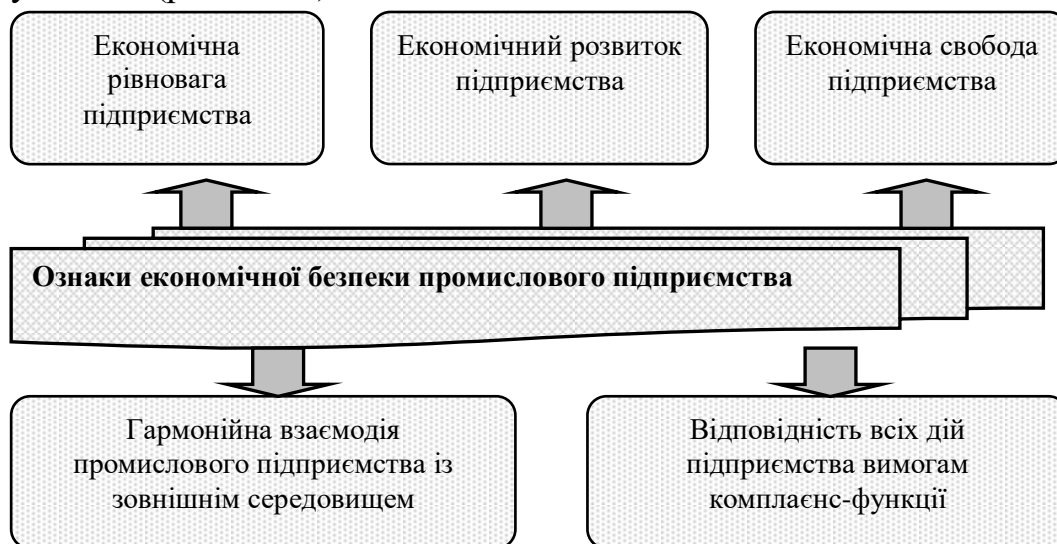

Рис. 3.5.6. Комплекс ознак економічної безпеки промислового підприємства

Джерело: авторська розробка з урахуванням [10]

Досягнення необхідного рівня економічної безпеки на кожному окремому рівні ієрархічної структури є надзвичайно важливим для промислового підприємства і нагально потребує в достатній мірі обґрунтованого та адекватного науково-методичного забезпечення. На нашу думку, необхідною умовою економічної безпеки на мего-, макро-, мезо та мікрорівнях є

забезпечення економічної безпеки саме на рівні підприємства, теоретико-методичне значення якої визначається забезпеченням умов для його ефективного функціонування та стратегічного розвитку в умовах впливу загроз різноманітного характеру. Тому досягнення запланованих показників виробничо-комерційної діяльності кожного підприємства та забезпечення необхідного рівня його економічної безпеки багато в чому буде залежати від роботи по виявленню, оцінюванню і усуненню (мінімізації) ризиків та загроз, які виходять як із зовнішнього, так і із внутрішнього середовища промислового підприємства.

Введення в науковий обіг економічної категорії «комплаєнс-безпека» дозволяє зовсім по іншому розглядати проблему забезпечення економічної безпеки країни в цілому та промислового підприємства зокрема. Економічна безпека любого суб'єкта повинна забезпечуватися не тільки ефективністю самої виробничо-комерційної діяльності, а і відношенням виробничої системи, топ-менеджменту і всього персоналу до показників корупції, шахрайства, відмивання грошей, порушення корпоративної етики, антимонопольного, податкового законодавства і т.п. Поряд із захисними заходами, здійснюваними державою, підприємство повинне захищати само себе на основі активної протидії порушенням законів та нормативних документів на всіх рівнях. Все це суттєво методологічно розширює як сам термін «економічна безпека», так і значно збагачує теоретико-методичний інструментарій, який використовується при проведенні різного роду заходів, направлених на забезпечення економічної безпеки країни, регіону та промислового підприємства. Забезпечення економічної безпеки є прерогативою якогось одного державного або корпоративного відомства чи служби. Вона повинна підтримуватися всією системою державних органів, всіма ланками і структурами менеджменту країни, регіону та промислового підприємства. З цими задачами пов'язані перспективи подальших досліджень в сфері комплаєнс-безпеки. Виникає нагальна потреба в розробці теоретико-методичних положень по визначенню та оцінюванню комплаєнс-ризиків, визначення рівня корупції та шахрайства в країні та на підприємстві, рівня порушень антимонопольного та податкового законодавства, розробки системи постійно діючого моніторингу як самих порушень, так і системи покарань за такого роду дії.

РОЗДІЛ 4.	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЮ ДЕРЖАВИ	ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ
4.1.	СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	
4.2.	ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	

4.1. Сутність та складові механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави

У сучасних умовах нестабільності та швидких змін, коли виникає чимало загроз, що перешкоджають нормальному розвитку та існуванню людини, виникає необхідність формування механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави. Проте, формуванню цього механізму перешкоджають проблеми в соціально-економічній та екологічній сферах, зокрема:

- відсутність стратегічного бачення розвитку окремих сфер, орієнтація державної влади на досягнення поточних цілей;

- недостатнє урахування практичної адаптованості заходів, що впроваджуються, до реальних умов, які склалися в Україні, що лише загострює соціально-економічну ситуацію, а також відсутнє прогнозування сукупних ефектів та ефективності їх практичного застосування;

- відсутність узгодженості між суб'єктами державного управління різного рівня і компетенції, органами місцевого самоврядування, недержавними організаціями щодо розподілу функцій, повноважень і відповідальності за процеси, пов'язані із забезпеченням належного рівня соціоекологоекономічної безпеки населення та недостатня скоординованість управлінських структур різних рівнів, дублювання функцій органів влади;

- неврахування регіональних особливостей соціально-економічного розвитку та їх екологічного стану;

- нераціональне використання ресурсної бази, що покликана забезпечувати належний рівень соціоекологоекономічної безпеки;

- відсутність методики визначення загроз у системі забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, а також належної системи моніторингу, що призводить до неконтрольованості соціально-економічної ситуації в країні загалом, неможливості об'єктивного визначення пріоритетів розвитку екологічної та соціально-економічної сфери.

Прагнення до реалізації ефективного управління соціальними процесами в Україні та забезпечення соціальної безпеки обумовлюють необхідність здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, розробки та практичного впровадження механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, який надав би логічне та цілісне уявлення про кожний елемент системи управління, комплекс форм, методів та засобів впливу на соціально-економічні процеси з метою їхнього регулювання та забезпечення соціоекологоекономічної безпеки.

Актуальність та гострота вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем обумовили активізацію досліджень цієї спрямованості.

Над проблемами забезпечення соціальної, екологічної та економічної безпеки працювали вітчизняні фахівці О. Амоша, Г. Башнянин, О. Білорус, Д. Богиня, Л. Богуш, О. Бугуцький, Т. Васильців, О. Власюк, О. Волощук, В. Геєц, З. Герасимчук, В. Гошовська, І. Гнибіденко, О. Давидюк, Б. Данилишин, М. Долішній, Л. Ільчук, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Новікова, Г. Онікієнко, В. Паламарчук, Г. Пастернак-Таранущенко, О. Позняк, С.Полякова, Ю. Порохнявий, У. Садова, Л. Семів, В. Скуратівський, Л. Шевчук та ін. Серед фахівців зарубіжжя найбільш відомими є праці З. Біктімової, А. Прохожева, В. Серебрянникова, Г. Сілласте, А. Хлопєва. Проте теоретико-методичні підходи до розробки та функціонування самого механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки залишаються не розробленими, вимоги національної безпеки при формуванні й реалізації державної та регіональної соціальної політики враховуються обмежено. Такий стан, спричинений відсутністю єдиного механізму вирішення цих проблем, обумовив необхідність та актуальність проведення відповідних наукових пошуків.

У загальному розумінні поняття «механізм» означає «систему, що визначає порядок певного виду діяльності» та характеризує «послідовність станів і процесів, які складають будь-яку дію» [1, с. 354]. Тобто під механізмом можна розуміти сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух всієї системи і здійснюється досягнення певної мети.

Нині в науковій літературі більшість авторів стверджують, що механізм державного регулювання необхідно розглядати як сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення функціонування економіки.

О. Снігова розглядає механізм державного та регіонального управління соціальною безпекою як цілісну систему послідовних етапів, взаємопов'язаних і взаємодіючих структурних елементів, що визначають порядок, особливості, методи та інструменти цілеспрямованого впливу органів державної влади та місцевого самоврядування (суб'єктів управління) на соціально-економічні процеси на державному та регіональному рівні (об'єкти управління) з метою перешкоджання виникненню, послаблення або подолання загроз соціальній безпеці [2].

На нашу думку, механізм забезпечення СЕЕБ – це цілісна система принципів, критеріїв, методів, заходів, інструментів і важелів впливу органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та самих громадян на економічні, соціальні та екологічні процеси в суспільстві, направлених на перешкоджання виникненню, послаблення або подолання загроз соціоекологоекономічній безпеці та підвищення її рівня (рис. 4.1.1).

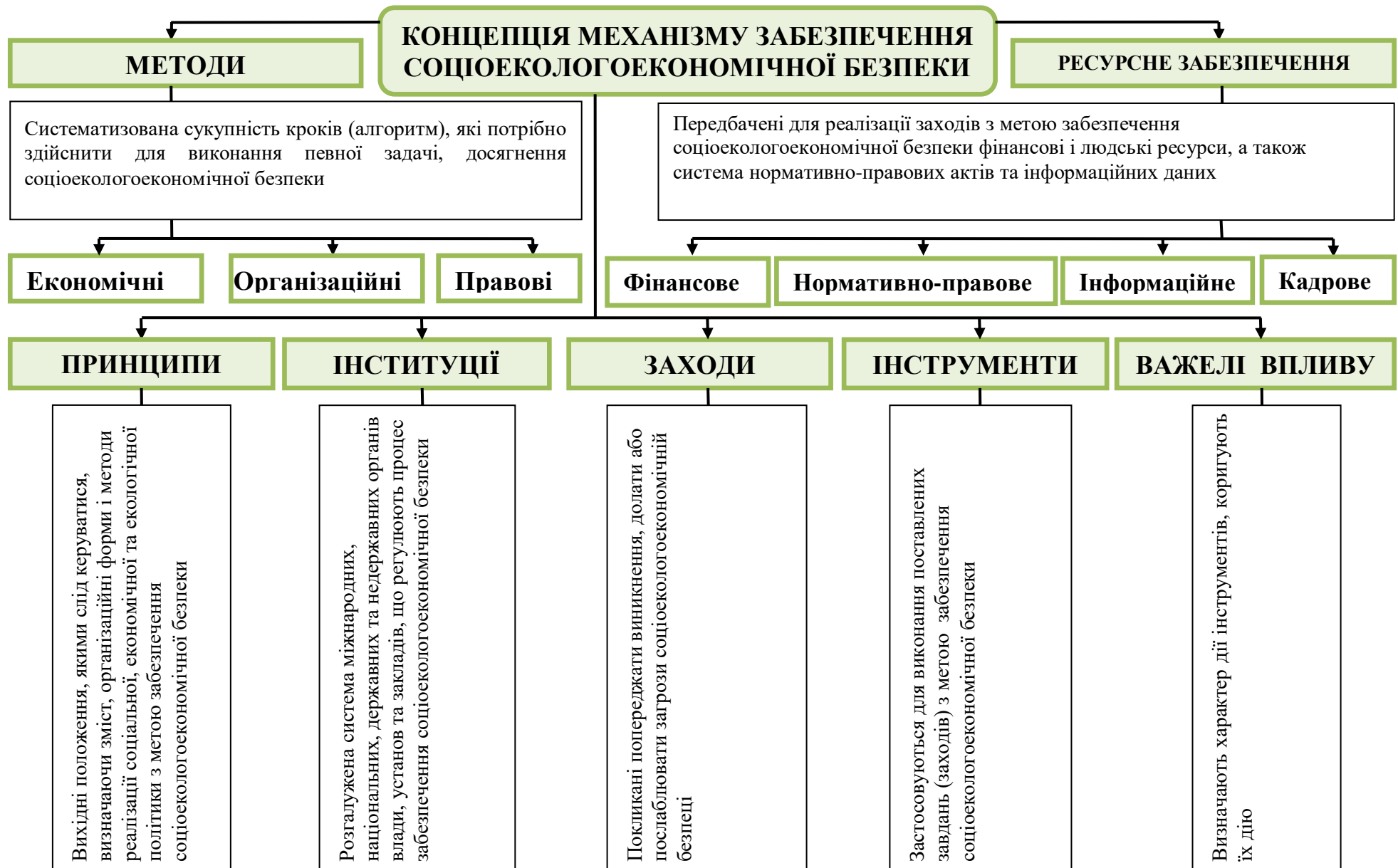

Рис. 4.1.1. Концепція механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки¹

Примітка. ¹Розробка авторська

Суб'єктами управління, які безпосередньо здійснюють управлінський вплив на забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, є:

- центральні та місцеві органи державної влади;
- установи економічної, соціальної та екологічної сфери;
- позабюджетні соціальні та екологічні фонди;
- підприємства;
- громадські організації;
- населення.

Соціоекологоекономічна безпека є наслідком діяльності органів державної влади, між якими відбувається розмежування повноважень, що бачимо з рисунка 4.1.2.

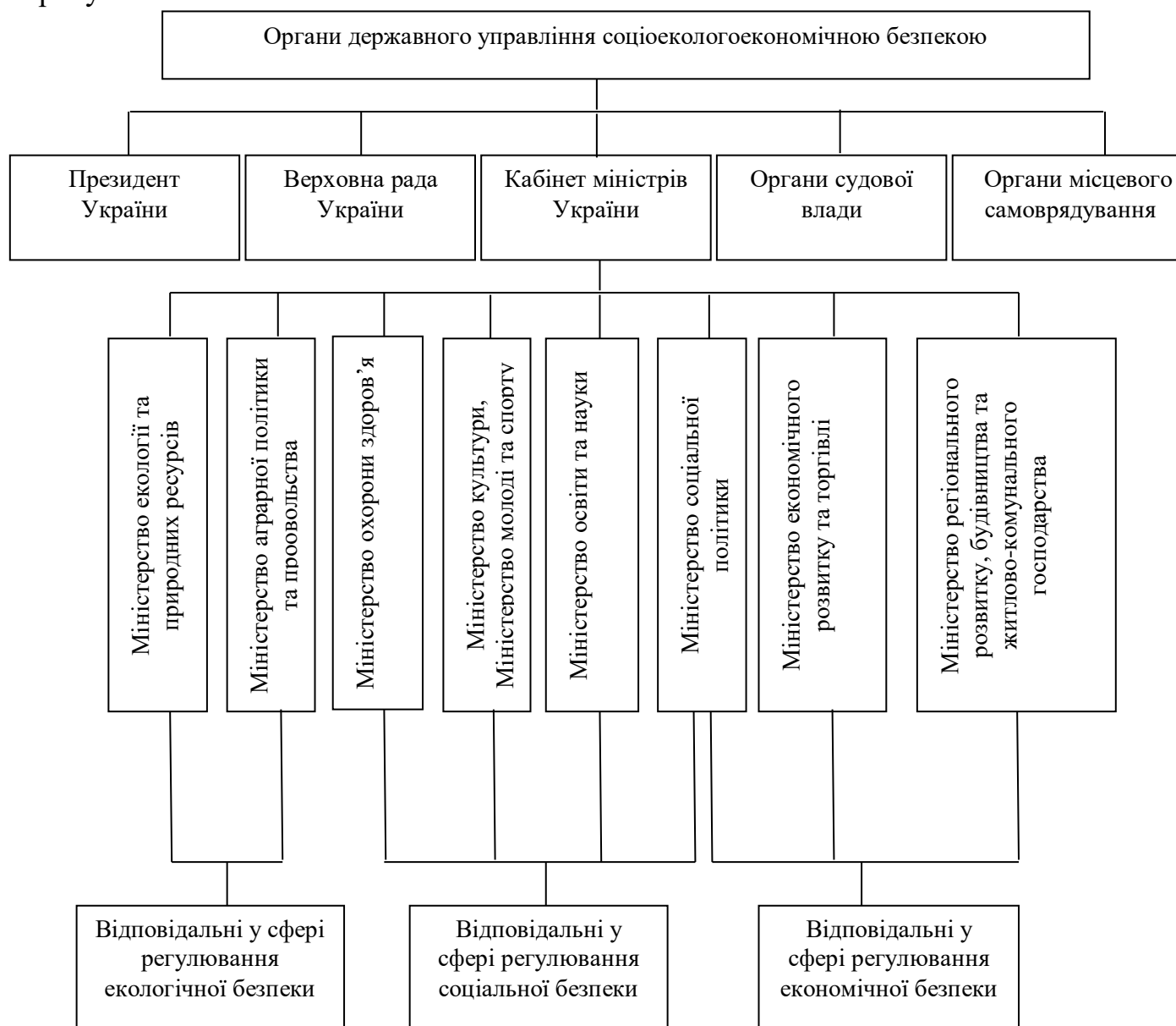

Рис. 4.1.2. Органи державного управління у сфері забезпечення соціоекологоекономічної безпеки населення¹

Примітка. ¹Розроблено автором

Кожен із зазначених органів влади виконує певні функції у сфері забезпечення соціоекологоекономічної безпеки населення (Додаток А).

Об'єктами управління є суспільні відносини та процеси, які стосуються реалізації соціальних, економічних та екологічних потреб та інтересів особи, соціуму, держави, а також загрози й небезпеки та чинники, що обумовлюють їх виникнення та розвиток. Зокрема, серед об'єктів управління визначимо такі:

- безпека працевлаштування (політика у сфері зайнятості та соціально-трудова відносин);
- фінансова безпека (політика у сфері доходів та оплати праці);
- безпека проживання (житлова політика);
- безпека харчування (політика у сфері захисту прав споживачів, у сфері забезпечення продовольчої безпеки);
- безпека здоров'я (політика у сфері охорони здоров'я);
- безпека освіти (політика у сфері освіти);
- безпека культури та відпочинку (політика у сфері культури, спорту, туризму, розвитку соціальної інфраструктури);
- соціальна захищеність населення (політика у сфері соціального захисту населення);
- безпека умов існування та відсутність екологічного ризику (екологічна політика).

Механізм забезпечення соціоекологоекономічної безпеки повинен ґрунтуватися на таких базових принципах:

- принцип рівноправності, який полягає у забезпеченні рівних можливостей усім громадянам в реалізації права на соціоекологоекономічну безпеку;
- принцип системності, що передбачає єдність, взаємозалежність та взаємодію усіх складових механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- принцип взаємозв'язку, оскільки процес забезпечення соціоекологоекономічної безпеки має бути пов'язаний з іншими напрямками політики держави;
- принцип оптимального поєднання централізації і децентралізації, який передбачає раціональне делегування повноважень при регулюванні процесів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- принцип програмності, що передбачає розробку загальнодержавної цільової програми забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- принцип міжнародної координації, який полягає у співпраці державної системи органів з міжнародними інституціями з метою забезпечення соціоекологоекономічної безпеки та глобальному рівні;

- принцип комплексності – передбачає застосування комплексного підходу під час реалізації державної політики щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- принцип простоти і ясності, згідно з яким завдання, що передбачаються у програмах забезпечення соціоекологоекономічної безпеки повинні бути коректно сформульовані і зрозумілими користувачам програми;

- принцип поєднання науки та практики, який полягає в тому, що організації, які реалізують політику забезпечення соціоекологоекономічної безпеки повинні враховувати здобутки наукових установ щодо регулювання процесів у соціальній, економічній та екологічній сфері;

Крім того, до принципів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави варто віднести:

- дотримання законності на всіх етапах забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів особи, сім'ї, суспільства та держави;

- взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства та держави щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- необхідність постійного відстеження загроз щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- визначення та чітке розмежування функцій суб'єктів управління у сфері забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;

- своєчасність, оперативність та адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз та захистом інтересів особи та суспільства;

- демократичність у виборі шляхів та пріоритетів щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки.

Наступним елементом у запропонованому механізмі є критерії – ознаки, що відбивають сутність соціальної безпеки з огляду на ефективність державного та регіонального управління. Критеріями досягнення соціоекологоекономічної безпеки є:

- реалізація конституційних гарантій;

- захищеність прав і свобод громадян на всій території країни;

- відповідність стандартів життя міжнародним нормам;

- збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів країни;

- відсутність надмірних міжрегіональних диспропорцій;

- низький рівень соціальної напруженості в суспільстві;
- відсутність соціально-політичного протистояння окремих регіонів України;
- довіра населення до загальнодержавних і регіональних органів влади та місцевого самоврядування.

Основними напрямками дії механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки є гарантування:

- безпеки працевлаштування;
- фінансової безпеки;
- безпеки проживання;
- безпеки харчування;
- безпеки здоров'я;
- безпеки освіти;
- безпеки культури та відпочинку;
- безпеки життя;
- екологічної безпеки.

Основні завданнями забезпечення соціоекологоекономічної безпеки:

- підвищення рівня матеріального добробуту населення, подолання бідності;
- забезпечення збалансованої структури зайнятості населення та уникнення безробіття, створення умов для поєднання батьківства з активною професійною діяльністю;
- забезпечення безпечних умов праці;
- підвищення рівня забезпеченості населення комфортним житлом;
- забезпечення високого рівня доступності та якості освітніх послуг;
- підвищення рівня медичного обслуговування та охорони здоров'я;
- забезпечення населення можливістю купувати та споживати високоякісні та безпечні товари і послуги;
- посилення соціальної захищеності та удосконалення системи соціального захисту;
- забезпечення постійного підвищення якості соціальних, медичних, освітніх та інших послуг;
- широка підтримка молоді, сімей, материнства та дитинства;
- розвиток соціальної інфраструктури з метою задоволення потреб населення в соціальних послугах;
- розвиток сфери культури, туризму, спорту та фізичного виховання;
- забезпечення соціальної злагоди та справедливості в суспільстві;
- проведення активної екологічної політики, яка включатиме

забезпечення захисту від забруднення довкілля та охорону навколишнього середовища.

Практична реалізація принципів та функцій управління процесами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки передбачає застосування певних методів, засобів та інструментів управління, за допомогою яких суб'єкти управління спроможні здійснити ефективний управлінський вплив, спрямований на досягнення мети.

Методи – способи впливу суб'єктів управління на об'єкти управління (соціально-економічні процеси, суспільні відносини тощо), основними серед них є: правові (додатки Б, В), організаційні, економічні та адміністративні, які органічно пов'язані між собою та з організацією реалізації конкретних заходів. Їх поділ є певною мірою умовним. Він служить, в основному, для орієнтації кожного з виконавців (трьох гілок влади) щодо розробки конкретних заходів, їх виконання і контролю.

Ще однією складовою механізму є заходи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки, зокрема:

- формування та реалізація державної політики забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- адаптація законодавства України до міжнародних норм у сфері забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- запровадження експертизи законодавства та проектів нормативно-правових актів, які стосуються регулювання процесів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- створення державно-правових засад застосування законодавства з питань забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- підтримка громадських ініціатив, спрямованих на забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- запровадження концепції забезпечення соціоекологоекономічної безпеки у системі державного управління;
- здійснення контролю за процесом забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- організація наукових та експертних досліджень з питань забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- залучення об'єднань громадян та міжнародних громадських організацій до всіх процесів забезпечення соціоекологоекономічної безпеки;
- забезпечення соціального підходу до формування державного бюджету;

- створення умов для підвищення рівня соціоекологоекономічної безпеки;

- запровадження системи ефективного реагування на факти посягання чи зниження рівня соціоекологоекономічної безпеки тощо;

- забезпечення здатності територіальних громад та органів місцевого самоврядування в межах, визначених законодавством, самостійно та відповідально вирішувати питання соціально-економічного розвитку, створення ефективних механізмів забезпечення їх активної участі у формуванні та проведенні державної регіональної політики;

- підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них повноважень та завдань.

Інструменти – підходи, які використовуються суб'єктами управління для забезпечення соціоекологоекономічної безпеки. Згідно з визначеними методами та заходами при управлінні процесами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки потребують застосування такі інструменти:

- законодавче та нормативно-правове забезпечення у сфері національної безпеки, державного та регіонального управління;

- державне замовлення, договірне стимулювання регіонального розвитку;

- національні програми та стратегії;

- регламенти, норми, інструкції тощо;

- фіскальні (податки і збори; надання дотацій, компенсацій, податкових та інших пільг);

- процедури приватизації, державної реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності;

- ліцензії, квоти, санкції;

- встановлення граничних і фіксованих цін;

- переконання, етичне виховання, моральне стимулювання соціальні норми та нормативи, критичні порогові значення соціальних показників;

- обов'язкове соціальне страхування (пенсійне, медичне, тимчасової втрати працездатності, народження, на випадок безробіття, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання);

- добровільне соціальне страхування (пенсійне, медичне, по безробіттю, життя та здоров'я, майна);

- державна соціальна допомога (грошові виплати, допомоги та компенсації вразливим верствам населення);

- державні соціальні гарантії (безплатної медичної допомоги, безплатної освіти, доступного житла, доступних культурних і оздоровчих закладів);

- послуги громадських організацій (спілки споживачів, спілки інвалідів, спілки чорнобильців, спілки благодійних організацій);
- державні дотації, субсидії, податкові пільги.

Вирішення проблеми забезпечення соціоекологоекономічної безпеки здійснюється через використання інструментів регулювання економічної, соціальної та екологічної сфер. Зокрема, забезпечення економічної безпеки населення здійснюється за допомогою проведення політики та державного механізму регулювання доходів різних соціальних груп населення. Політика доходів з точки зору забезпечення економічної безпеки не зводиться тільки до розробки та реалізації державних заходів, спрямованих безпосередньо на регулювання доходів тих чи інших груп населення (перегляд рівнів соціальних гарантій, регулювання питань оплати праці у виробничій і бюджетній сферах, соціальна підтримка соціально вразливих верств населення).

Політика доходів – це всебічне врахування наслідків і впливу на формування доходів населення та відповідних соціальних пропорцій здійснення соціально-економічної політики держави взагалі та окремих її напрямків. Окрім того, вона передбачає необхідний перерозподіл доходів між більш забезпеченими і менш забезпеченими верствами населення, нагромадження в бюджетах різних рівнів та інших фондах коштів для надання населенню соціальних послуг і соціальних гарантій. Нерівність у доходах членів суспільства та їхніх сімей мусить коригувати держава через податкову політику. Інструментами перерозподілу доходів населення є особисті податки; державні трансферні платежі; встановлення мінімальної заробітної плати, норм і гарантій її виплати; умов та розмірів оплати праці керівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету; регулювання фондів оплати праці підприємств-монополістів; регулювання цін на товари і послуги тощо. Особливого значення у сучасних умовах набуває використання фінансових інструментів регулювання доходів населення, зокрема особистих податків та соціальних трансферів [3].

Державні органи також беруть участь у регулюванні оплати праці за чотирма основними напрямками:

- встановлення гарантованого мінімуму заробітної плати;
- податкова політика (щодо доходів і заробітної плати);
- індексація доходів чи компенсація їхнього падіння при зростанні цін;
- пряме регулювання заробітної плати у державному секторі економіки.

Зайнятість населення, що проживає на території України, забезпечується шляхом проведення державної політики зайнятості. Продуктивна зайнятість

реалізується у процесі здійснення трудових відносин між працівником і роботодавцем. Громадянам належить виключне право вільно обирати види діяльності, не заборонені законодавством, у тому числі не пов'язані з виконанням оплачуваної роботи, а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей. Примушування до праці у будь-якій формі забороняється, якщо інше не передбачено законом.

Основними напрямками державної політики зайнятості є:

- сприяння зайнятості населення шляхом збереження ефективно функціонуючих та створення нових робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності;
- сприяння підготовці фахівців, професійний склад і кваліфікаційний рівень яких відповідає потребам ринку праці;
- підтримка самостійної зайнятості населення, розвитку підприємництва;
- сприяння підвищенню якості робочої сили, розвитку системи професійного навчання упродовж усього життя з урахуванням потреб ринку праці;
- посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості;
- підтримка громадян, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
- соціальна підтримка безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, з метою повернення їх до продуктивної зайнятості;
- забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном;
- сприяння розвитку системи колективно-договірного забезпечення повної, продуктивної і вільно обраної зайнятості [4].

Важливим питанням на сьогодні є зниження рівня бідності. Бідність визначається двома факторами: часткою населення з доходами меншими від вартості мінімального споживчого кошика та відхиленням величини прожиткового мінімуму відносно середнього рівня достатку.

Державне регулювання зводиться до захисту виявлених груп населення і гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму шляхом надання адресної матеріальної допомоги, підвищення пенсійного забезпечення, надання натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам (безплатні обіди, безплатний проїзд на транспорті, одяг, паливо, оплата житла тощо) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для інвалідів і людей похилого віку, допомоги з безробіття, житлових субсидій, пільг тощо.

Основним інструментом регулювання розвитку соціальної сфери, зокрема у напрямку забезпечення соціальної безпеки, є соціальна політика.

Методом реалізації соціальної політики є система соціального захисту і соціальних гарантій. Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення достойного матеріального і соціального становища громадян. Соціальні гарантії – це система обов'язків держави перед своїми громадянами щодо задоволення їхніх соціальних потреб. Разом із проголошенням пріоритету прав людини і громадянина, наша держава фактично взяла на себе обов'язок гарантування та захисту і такої групи прав як соціальні та культурні права. Нагадаємо, що відповідно до міжнародних документів (зокрема, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Європейської Соціальної Хартії, Європейської культурної конвенції, Декларації принципів міжнародної культурної співпраці тощо) та Конституції України до цієї групи прав належать право на освіту, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини, право на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, право на участь у культурному житті, право на користування результатами наукового прогресу та їх практичне використання, право на житло, право на соціальний захист тощо.

Однією із складових соціальної безпеки є гарантування права на здобуття освіти. Регулювання розвитку освітньої сфери здійснюється, в першу чергу, Законом України «Про освіту». Зокрема, в ньому зазначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення економіки кваліфікованими працівниками. Основними принципами освіти в Україні є: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок зі світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті [5].

Важливий напрям у забезпеченні соціоєкологічної безпеки населення є гарантування отримання послуг, які надаються у сфері охорони здоров'я, що полягає у створенні рівних можливостей доступу громадян до

ресурсів медицини незалежно від соціального, матеріального статусу та місця проживання. Виходячи з Конституції України, держава гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у галузі охорони здоров'я шляхом:

- створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;
- організації і проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я;
- надання всім громадянам гарантованого рівня медико-санітарної допомоги в обсязі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- здійснення державного і можливості громадського контролю та нагляду в галузі охорони здоров'я;
- організації державної системи збирання, обробки й аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації;
- встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у галузі охорони здоров'я.

Основними принципами, на яких базується діяльність державних та недержавних організацій і установ щодо охорони здоров'я в Україні є:

- визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України;
- дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій;
- гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення;
- рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг в галузі охорони здоров'я;
- відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість;
- орієнтація на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом в галузі охорони здоров'я;
- попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний та медичний підхід до охорони здоров'я;
- багатокладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції;

- децентралізація державного управління, розвиток самоврядування закладів та самостійності працівників охорони здоров'я на правовій і договірній основі [6].

З метою забезпечення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку, високого рівня працездатності, профілактики травматизму і професійних захворювань, отруень та відвернення іншої можливої шкоди для здоров'я встановлюються єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації виробничих та інших процесів, пов'язаних з діяльністю людей, а також до якості машин, обладнання, будівель, споживчих товарів та інших об'єктів, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я. Всі державні стандарти, технічні умови і промислові зразки обов'язково погоджуються з органами охорони здоров'я в порядку, встановленому законодавством.

Житлова політика як один із напрямів соціальної політики в Україні здійснюється державою та органами місцевого самоврядування відповідно до напрямів соціально-економічного розвитку країни з метою реалізації права громадян на житло.

Основними напрямами державної житлової політики є:

- створення умов, за яких кожний громадянин вільно, на вибір, відповідно до своїх потреб і можливостей зміг би спорудити житло, придбати його у власність, взяти в оренду;

- забезпечення житлом за рахунок держави у межах встановленої норми соціально незахищених громадян, які потребують поліпшення житлових умов, зокрема малозабезпечених, інвалідів, ветеранів війни, військовослужбовців, осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, та деяких інших категорій громадян, які визначаються Житловим кодексом України та іншими актами законодавства;

- надання житла з державного житлового фонду або субсидій, пільгових кредитів для придбання чи спорудження житла сім'ям, які тривалий час перебувають на квартирному обліку, з урахуванням строку перебування їх на черзі та матеріального стану, сприяння молодим сім'ям у спорудженні або придбанні житла;

- стимулювання державою будівництва, реконструкції та утримання житла через систему економічних і фінансових важелів;

- зміна стратегії містобудування в напрямі розширення обсягів спорудження більш комфортного житла, малоповерхових будинків садибного типу, розвитку малих і середніх населених пунктів, створення сприятливого життєвого середовища з необхідною інфраструктурою соціально-побутового та культурного обслуговування населення;

- ліквідація аварійного державного житлового фонду, розширення реконструкції і модернізації житлового фонду старої забудови, розселення квартир, в яких мешкають двоє або більше наймачів;

- сприяння збільшенню обсягів будівництва, поліпшенню якості та підвищенню рівня благоустрою житла в сільських населених пунктах, невідкладне створення житлово-комунальної служби села;

- подальший перехід на самоокупну систему плати за користування житлом і за комунальні послуги та до адресних субсидій цих витрат малозабезпеченим та соціально незахищеним сім'ям;

- поступовий перерозподіл функцій між органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями у сфері будівництва, реконструкції та утримання житла з метою їх децентралізації [7].

Згідно зі статтею 47 Конституції України кожен громадянин має право на житло. Для тих, хто потребує поліпшення житлових умов відповідно до законодавства, але рівень доходів не відповідає вимогам Закону щодо забезпечення соціальним або доступним житлом, передбачена можливість отримати державні цільові довгострокові кредити на будівництво чи придбання житла.

Гарантування соціальної безпеки нерозривно пов'язане із ефективністю та успішністю реалізації соціокультурної функції держави. Тому особливої ролі набуває соціокультурна функція як така, що здатна забезпечити сталий розвиток людини, сприяти її інтеграції у соціальний простір, гарантувати достатній рівень добробуту і соціальної безпеки як для кожної конкретної людини, так і для суспільства загалом.

Основи законодавства України про культуру визначають правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей і спрямовані на:

- реалізацію суверенних прав України у сфері культури;

- відродження і розвиток культури української нації та культур національних меншин, які проживають на території України;

- забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості;

- реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей;

- соціальний захист працівників культури;

- створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури [6].

Пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими

загальнодержавними програмами, які затверджуються Верховною Радою України (ст. 85 Конституції України). Держава створює умови для:

- розвитку культури української нації та культур національних меншин;
- збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища;
- естетичного виховання дітей та юнацтва;
- проведення фундаментальних досліджень в галузі теорії та історії культури України;
- розширення культурної інфраструктури села;
- матеріального та фінансового забезпечення закладів, підприємств, установ, організацій культури.

Важливе значення у забезпеченні соціоекологоекономічної безпеки населення відіграє відпочинок. Законодавство України не містить визначення поняття «відпочинок», оскільки воно є загальнозживаним, однак діяльність щодо організації відпочинку регламентована в «Основах законодавства України про культуру». Варто зазначити, що організація відпочинку населення пов'язана з наявністю відповідних об'єктів відпочинку, до яких відносять рекреаційні зони.

Практично кожний із зазначених вище напрямів забезпечення соціальної безпеки передбачає використання державою фіскальних важелів регулювання. Наприклад, створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини, передбачає формування системи державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій та їх фінансове забезпечення за рахунок бюджетних коштів, коштів державних цільових позабюджетних коштів, через систему податкових пільг. Зменшенню диференціації доходів населення може сприяти регулювання оплати праці працівників бюджетної сфери, а також застосування прогресивних ставок оподаткування.

Основними вадами фіскального механізму, які в нашій країні перешкоджають виконанню державою її соціальної функції, є недосконалість бюджетної системи та бюджетного процесу, що знаходить свій прояв у низькому рівні ефективності мобілізації та використання державних фінансів, надмірному навантаженні на бюджет як результату великої кількості необґрунтованих і фінансово незабезпечених соціальних зобов'язань [8].

Забезпечення екологічної безпеки населення стає в даний час чи не найважливішим завданням для держави, адже від екологічного стану природного середовища залежить здоров'я людини, яке є найбільшою цінністю. У статті 16 Конституції України зазначено, що забезпечення

екологічної безпеки є обов'язком держави. Виконання прийнятого на себе державою зобов'язання підтримувати екологічну рівновагу на території країни, довести до логічного завершення подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду українського народу обумовлює наявність науково обґрунтованої, зваженої державної екологічної концепції, що повинна послідовно реалізуватися у вигляді екологічної політики. Відповідно система екологічної безпеки створюється і розвивається відповідно до Конституції України, указів Президента України, постанов Уряду, державних програм у цій сфері. Основу цієї системи складають органи всіх гілок влади, що вживають заходи політичного, правового, економічного, силового чи іншого характеру, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки в інтересах людей, суспільства та держави. Повноваження органів забезпечення екологічної безпеки України, їхній склад, принципи та порядок дій визначається відповідними законодавчими актами України.

Конституція України покладає відповідні функції щодо забезпечення екологічної безпеки та раціонального природокористування на Верховну Раду, Президента, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади різного рівня.

Президент України є гарантом Конституції України, зокрема положення щодо забезпечення екологічної безпеки, прав громадян на забезпечення безпечного для життя і здоров'я довкілля. Президент має право ухвалювати укази про оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації та про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану в разі виникнення аварій, катастроф, стихійного лиха, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей.

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення державної екологічної політики, розробляє державні та міждержавні екологічні програми, забезпечує їх виконання, координує діяльність міністерств та інших органів виконавчої влади у питаннях охорони оточуючого середовища, ухвалює відповідно до закону, рішення про обмеження, призупинення або припинення діяльності підприємств, установ та організацій у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього середовища. Кабінет Міністрів України забезпечує вжиття заходів, передбачених програмою ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, ухвалює рішення з питань ліквідації інших аварій, катастроф, стихійних лих, здійснює у межах його повноважень державне управління у сфері охорони та раціонального використання земель, надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, інших природних ресурсів.

У Кабінеті Міністрів України створено Управління експертизи та аналізу

розвитку техногенної, екологічної, ядерної безпеки та природокористування. Важливу роль у запобіганні виникненню надзвичайних ситуацій природно-техногенного походження, мінімізації шкоди, заподіяної внаслідок їх виникнення, відіграє Постійна урядова комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, створена у 1997 р.

Міністерство екології та природних ресурсів України відповідно до покладених на нього завдань виконує такі основні функції:

- забезпечує нормативно-правове регулювання;
- розробляє і вводить у дію нормативи допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на стан навколишнього природного середовища;
- погоджує згідно із законодавством проекти лімітів на утворення та розміщення небезпечних відходів;
- погоджує місця розміщення об'єктів поводження з небезпечними відходами;
- погоджує місця розміщення підприємств, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної, небезпечної продукції;
- визначає пріоритетні напрями розвитку відповідної сфери;
- організовує моніторинг навколишнього природного середовища, забезпечує функціонування загальнодержавної інформаційно-аналітичної системи моніторингу навколишнього середовища;
- забезпечує впровадження механізмів сталого розвитку у відповідній сфері;
- здійснює технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- розробляє стратегічні, програмно-планові документи у відповідній сфері та забезпечує їх реалізацію;
- забезпечує міжнародне співробітництво у межах своїх повноважень, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду, організацію виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань, що належать до його компетенції;
- бере участь у формуванні, збереженні та використанні екологічної мережі, у формуванні національної системи науково-технічної інформації.

До повноважень органів місцевого самоврядування належить контроль за дотриманням земельного і природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів, відтворенням лісів.

Гарантування екологічної безпеки населення є найбільш відповідальним

завданням екологічного законодавства, яке, по-перше, закріплює екологічні права громадян України, по-друге, гарантує їх реалізацію, по-третє, визначає правові, економічні та соціальні основи охорони навколишнього природного середовища (Додаток В). Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» кожний громадянин України має право на: безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій з цих питань; участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення; участь у проведенні громадської екологічної експертизи; одержання екологічної освіти; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище [9].

Сучасні уявлення про зміст екологічної політики в Україні мають певне підґрунтя, що було закладено ще у червні 1991 року Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», де відзначалося: «Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечної для існування живої та неживої природи, навколишнього середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів». Тобто під метою екологічної політики розумілося забезпечення охорони навколишнього природного середовища (довкілля), зокрема: охорона природи, раціональне природокористування, забезпечення екологічної безпеки.

Саме таке розуміння, в свою чергу, знайшло розвиток у Постанові Верховної Ради України «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР). Цим документом уточнюється перелік об'єктів державного управління (регулювання) до яких віднесено:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-

соціальних умов та процесів;

- природні ресурси як такі, що залучені в господарський обіг, так і ті, що не використовуються у господарській діяльності у даний час (земля, надра, вода, атмосферне повітря, ліси та інша рослинність, тваринний світ);

- ландшафти та інші природні комплекси;

- території та об'єкти природно-заповідного фонду України;

- здоров'я та життя людей.

Основні напрями державної політики дають уявлення про зміст процесів забезпечення екологічної безпеки як сукупності заходів, що пов'язані з:

- охороною атмосферного повітря;

- забезпеченням матеріального виробництва, яке не створює небезпеки за його наслідками;

- забезпеченням екологічної безпеки у науковій та науково-технологічній сферах;

- цивільним захистом населення.

Але екологічна безпека – явище багатоаспектне, тому без урахування тісного зв'язку з іншими складовими охорони довкілля складно розраховувати на досягнення максимальної повноти впливу державного управління на процеси забезпечення екологічної безпеки. Постанова №188/98-ВР змістовно розкриває переважні уявлення про головні напрями діяльності держави, і мету забезпечення екологічної безпеки. Так, до основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів віднесено:

- гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

- поліпшення екологічного стану басейнів річок України та якості питної води;

- стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

- будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;

- запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;

- проведення класифікації регіонів України за рівнями техногенно-екологічних навантажень, створення карт таких навантажень;

- розробка методології визначення ступеня екологічного ризику для довкілля, обумовленого техногенними об'єктами;

- проведення досліджень з метою створення моделей моніторингового контролю за об'єктами спостережень у промисловості, енергетиці, будівництві, транспорті і сільському господарстві.

Окрім того, наголошено на необхідності створення державної системи екологічного моніторингу, який є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформатизації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки.

У системі правових заходів, спрямованих на охорону екологічних прав громадян, важливе місце також посідають: екологічні програми, екологічна експертиза, контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища; освіта і виховання у зазначеній сфері.

Екологічні програми розробляються з метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності з організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів.

Охороні екологічних прав громадян значною мірою сприяють контроль і нагляд за охороною навколишнього природного середовища. Існує державний і громадський контроль. Державний контроль здійснюється місцевими радами та їх виконавчими органами, Міністерством екології та природних ресурсів України, його органами та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Громадський контроль здійснюється громадськими інспекціями відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 27.02.02, згідно з яким громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють громадські інспектори з охорони довкілля. Діяльність громадських інспекторів організовують і координують органи, що належать до сфери управління Мінекоресурсів, а саме: Державна екологічна інспекція, державні управління екології та природних ресурсів в областях, державні інспекції охорони Чорного і Азовського морів.

Вирішення проблем охорони екологічних прав громадян значною мірою залежить від їхньої освіти і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища. Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього

природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Засіб – дія або система дій, що використовується для виконання певної роботи. Головними засобами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки є стратегія та програма соціоекологоекономічної безпеки.

У структурі механізму забезпечення соціоекологоекономічної безпеки населення особливе місце посідають важелі управління. Правові важелі забезпечують чітке розмежування компетенції між різними рівнями державного та регіонального управління. Економічні важелі – це сукупність економічних регуляторів (податки, кредити, пільги, ціни та тарифи). Організаційні важелі – це комплекс організаційних заходів щодо створення умов, які сприяють задоволенню потреб населення та розвитку людського потенціалу.

Узагальнивши елементи забезпечення соціоекологоекономічної безпеки населення можна сформувати відповідний алгоритм, який відобразимо у вигляді схеми (рис 4.1.3). Отже, на першому етапі необхідним є здійснення оцінки соціоекологоекономічної безпеки, яку слід розглядати, ґрунтуючись на моніторингу поточного рівня показників економічної, соціальної та екологічної безпеки, виявлених нинішніх та потенційних загрозах. Варто зазначити, що система оцінки соціоекологоекономічної безпеки має враховувати національний та регіональний аспекти, що сприятиме мінімізації впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Таким чином, спочатку необхідно визначити пріоритетні напрямки забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави, врахувавши існуючі тенденції та проранжувавши існуючі загрози. Це дозволить за допомогою нормативно-правового, інформаційного, фінансового та методологічного забезпечення скорегувати напрями забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави і відповідно розробити та впровадити інструментарій управління забезпеченням безпеки населення, що, у свою чергу, ляже в основу концепції соціальної, економічної та екологічної політики держави.

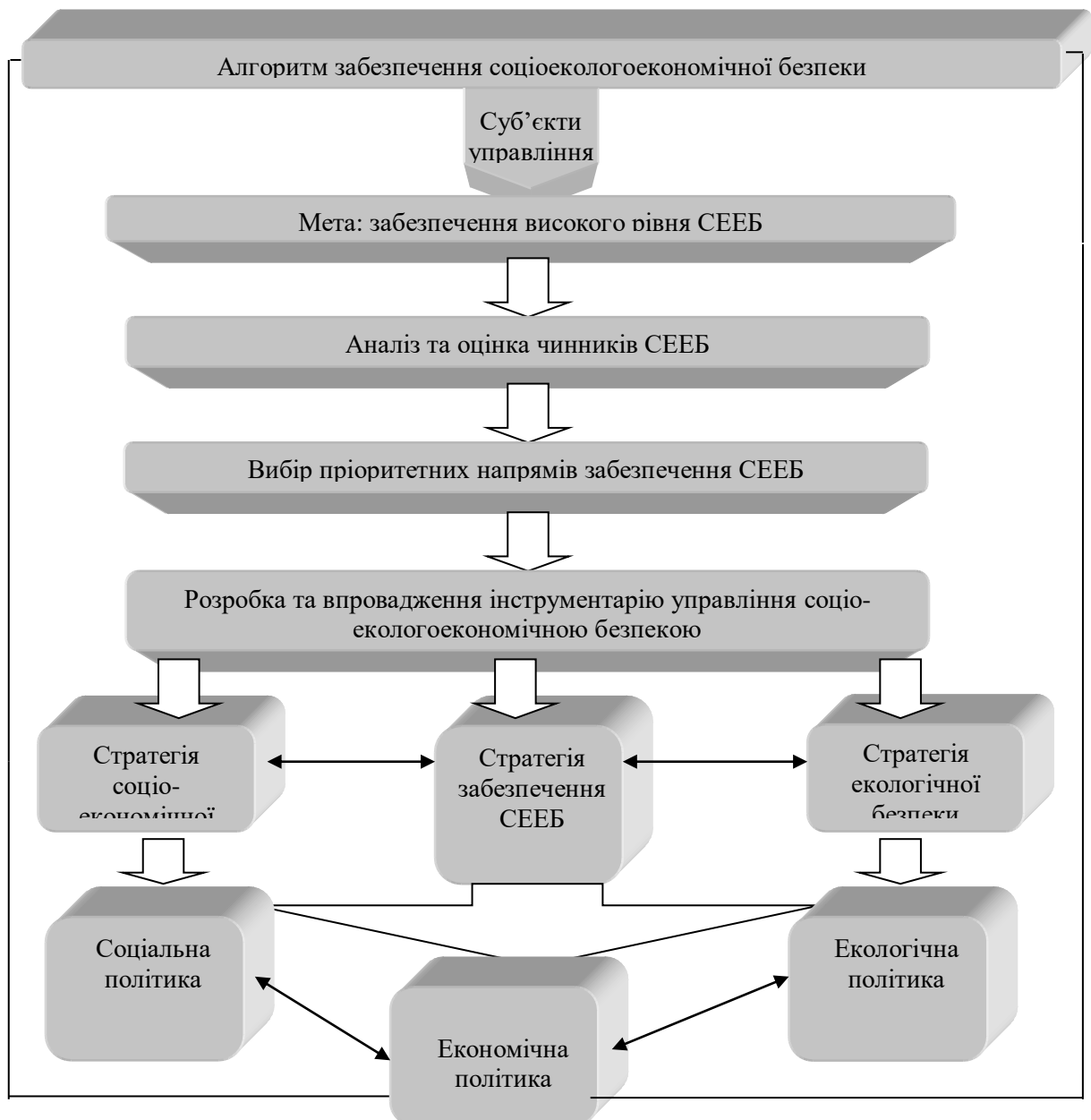

Рис. 4.1.3. Алгоритм забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки держави¹

Примітка. ¹Авторська розробка

На основі сформованої концепції можна розробляти відповідну стратегію забезпечення СЕЕБ, яка відповідно координуватиметься між стратегією економічної, соціальної та екологічної безпеки. Вона повинна бути спроектована таким чином, щоб її реалізація була спрямована на досягнення цілей і скоординована відповідно з цими цілями. Тоді має бути забезпечений процес реалізації функціональних складових соціоекологіоекономічної безпеки з метою запобігання загроз і можливих негараздів.

4.2. Інноваційно-інвестиційна складова забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави

Інвестиційно-інноваційна безпека виступає однією з найважливіших складових елементів соціоекологоекономічної безпеки (СЕЕБ) країни. В оновлених Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України під інвестиційно-інноваційною безпекою розглядається «стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості» [5].

Таким чином, необхідність забезпечення даної складової є пріоритетним з огляду на стратегічні завдання досягнення економічного зростання і розвитку економіки України, що неможливе без активної інвестиційно-інноваційної діяльності. В цьому випадку концепція і механізм інвестиційно-інноваційної безпеки є найважливішим елементом концепції СЕЕБ на національному, регіональному та бізнес-рівні, що обумовлюється суттю, значенням і роллю інвестиційної та інноваційної системи в загальній економічній системі країни.

Інвестиційна діяльність, інновації та СЕЕБ тісно взаємопов'язані. При встановленні інвестиційно-інноваційної безпеки економічна система має можливість стабільно розвиватися і успішно протистояти ризикам та негативним чинникам. Інвестиційна стійкість та інноваційна активність стають основою ефективності виробництва, зайнятості, капіталовкладень.

Завдяки інвестиціям вирішуються питання модернізації і підвищення конкурентоспроможності економіки та забезпечення економічного зростання. Одночасно, соціоекологоекономічна безпека впливає на інвестиційний процес, забезпечуючи наповнення інвестиційних потоків, їх вкладення в наукомісткі галузі, в розвиток техніки і технологій, в соціальну сферу та екологічні проекти.

На основі аналізу праць з питань аналітичного дослідження інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні, виокремлені наступні негативних тенденції в сфері забезпечення СЕЕБ [1; 6; 7; 9].

Ризики й загрози в інвестиційній складовій:

- випереджаючий спад виробництва в переробній промисловості;
- тривале зростання енергоємності виробництва;
- скорочення обсягів капіталовкладень, високий рівень зносу основних засобів;
- недостатнє використання виробничих потужностей, а в окремих видах діяльності – наближення до гранично можливого рівня;

- несприятлива структура експорту та імпорту (імпорт продукції з великою доданою вартістю, експорт сировини та енергії);
- посилення залежності від кон'юнктури світових ринків сировини;
- невідповідність обсягів заощаджень інвестиціям в реальні активи в межах країни (вивіз капіталу, фінансування зарубіжних економік за рахунок ресурсів експортного сектору);
- дефіцит інвестиційних ресурсів в переробній промисловості, сільському господарстві;
- нерозвиненість інвестиційної інфраструктури.

Ризики й загрози в інноваційній складовій:

- недосконалість політичного, регуляторного та бізнес-середовища;
- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- зменшення кількості інноваційно-активних підприємств, частки реалізованої інноваційної продукції та обсягів фінансування інноваційної діяльності;
- обмеженість джерел фінансування інновацій (84,5 % загального обсягу фінансування інновацій – це власні кошти підприємств) [2];
- стрімке скорочення кількості дослідників в Україні, працевлаштування їх за кордоном;

В результаті дії негативних чинників формується сировинна орієнтація української економіки і втрачається значна частина науково-технічного потенціалу.

Разом з тим, спостерігаються позитивні тенденції в зростанні позиції України в міжнародних рейтингах. Так, у 2018 році у Глобальному індексі інновацій (Global Innovation Index) Україна посіла 43 місце, піднявшись на 7 позицій вище в порівнянні з 2017 роком (табл. 4.2.1).

Детальний аналіз складників Глобального інноваційного індексу дає можливість виокремити групи показників, які сприяли підвищенню позиції України. Це: «Людський капітал і дослідження» (43 місце); «Результати застосування знань та технологій» (27 місце), «Індекс ефективності інновацій» (5 місце) [10].

Отже, Україна має високий освітній та науковий потенціал, здатний продукувати інноваційні ідеї, здійснювати наукові розробки. Непривабливим є інвестиційний клімат країни, що негативно позначається на інвестиційно-інноваційній безпеці країни.

Місце України за глобальним індексом інновацій у 2017-2018 рр.

2017 рік		2018 рік	
Рейтинг	Країна	Рейтинг	Країна
1	Швейцарія	1	Швейцарія
2	Швеція	2	Нідерланди
3	Нідерланди	3	Швеція
4	США	4	Великобританія
5	Великобританія	5	Сінгапур
6	Данія	6	США
7	Сінгапур	7	Фінляндія
8	Фінляндія	8	Данія
9	Німеччина	9	Німеччина
10	Ірландія	10	Ірландія
...		...	
49	Катар	42	Греція
50	Україна	43	Україна
51	Таїланд	44	Таїланд

Джерело: складено за даними Global Innovation Index WIPO [10]

Важливість інвестиційно-інноваційної складової забезпечення СЕЕБ підкреслюється в працях багатьох вчених.

Дурицька Г.В. розглядає умови забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки в Україні в контексті транснаціоналізаційних процесів і, як наслідок, наголошує на необхідності знаходження балансу між протекціоністськими заходами, що обмежують доступ капіталу, і ліберальним режимом стосовно транснаціональних компаній. До пріоритетів забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки автор відносить: створення умов для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, стимулювання залучення приватних інвестицій; формування стійкої та ефективної інституційної структури, що забезпечує стабільні умови виконання організаційно-управлінських функцій; удосконалення методології розроблення, оцінювання та відбору інвестиційних та інноваційних проектів, а

також визначення принципів та механізмів державного інвестування для реалізації проектів, які потребують державної фінансової підтримки; визначення пріоритетних для надання державної фінансової підтримки інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток експортоорієнтованого та імпортозамінного виробництва, високотехнологічної конкурентоспроможної продукції, розвиток інфраструктурних і базових секторів економіки, об'єктів електроенергетики, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії; трансформування структури економіки країни та регіонів, зокрема, для переходу на випуск наукоємної продукції, створення надійних фінансових умов для забезпечення інвестування інноваційних проектів; перехід від декларативної форми захисту інвесторів до дієвої системи нормативно-правового регулювання інвестиційно-інноваційної сфери, розвиток державно-приватного партнерства; оптимізація податкових відрахувань: перехід від суто фіскальної функції податкової системи до дієвої регулюючої [3, с. 309].

На необхідності запровадження інноваційно-інвестиційної моделі сталого розвитку економіки держави, яка ґрунтується на впровадженні принципово нових технологій і застосуванні нових знань, наголошує Ульянов О.В. Використовуючи досвід країн, які перейшли до моделі інноваційного розвитку, науковець обґрунтовує напрями державної інноваційно-інвестиційної політики: вдосконалення законодавства України, спрямованого на активізацію інвестиційної діяльності; створення та забезпечення ефективного функціонування інститутів розвитку (державна інвестиційна компанія, фонд стратегічних інвестицій, фонд кредитних гарантій тощо); становлення та розвиток індустрії прямого інвестування та венчурного капіталу; створення умов для залучення інвестицій на ринках капіталу через первинне публічне розміщення акцій в Україні; реалізація принципів державно-приватного партнерства при реалізації інфраструктурних проектів; врегулювання відносин в процесі укладання, виконання та припинення дії угод про розподіл продукції, використання земельних ділянок для здійснення концесійної діяльності, посилення державних гарантій прав концесіонерів; державна підтримка реалізації інвестиційних програм і проектів за пріоритетними напрямками економічного розвитку України; державна підтримка інвестиційних програм і проектів, направлених на розвиток експортоорієнтованих та імпортозамінюваних виробництв; державна підтримка реалізації середньо- та довгострокових інвестиційних проектів, спрямованих на створення високотехнологічної конкурентоспроможної продукції [8, с. 74].

Забезпечення економічної безпеки держави через активізацію процесів інноваційного та інвестиційного розвитку досліджує також Білик В. В., акцентуючи на необхідності досягнення стійкого балансу між фінансовою, виробничою і ресурсними сферами [1, с. 38].

Отже, система забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки включає цілий комплекс заходів, критеріїв, інструментів і процедур, спрямованих на активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності на загальнодержавному, регіональному та бізнес-рівні, а також на виявлення, попередження, нейтралізацію, пов'язаних з даною діяльністю загроз та ризиків.

Для встановлення оптимального (задовільного) рівня інвестиційно-інноваційної складової СЕЕБ стратегічними цілями на державному рівні мають стати:

- якісне поліпшення ділового і інвестиційного клімату, розвиток інституційного середовища;
- встановлення гарантованого захисту прав власності;
- інфраструктурне забезпечення;
- забезпечення розвитку фінансового та фондового ринку;
- зниження інформаційних, технологічних і організаційних бар'єрів на шляху фінансових і матеріальних потоків;
- оздоровлення процесів взаємодії держави і бізнесу в інвестиційно-інноваційних процесах;
- активізація інвестиційних чинників розширеного відтворення капіталу на різних рівнях господарювання;
- усебічне використання інструментів інвестиційної політики для посилення інноваційної складової в структурі розширеного відтворення, тощо.

Напрями та заходи забезпечення інвестиційно-інноваційної складової СЕЕБ об'єднаємо за складовими, виділивши правове, організаційне, інформаційне та фінансове забезпечення (рис. 4.2.1).

Правове забезпечення

Однією з важливих умов забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки є посилення правового регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, зміцнення її законодавчої бази. Основним принципом правового регулювання є верховенство закону. Саме дія цього принципу стає важливою умовою закріплення інвестиційно-інноваційної безпеки й ефективності в умовах економічної та військово-політичної ситуації в країні. Передумовою ефективного розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні повинні стати: надійна правова база; спрощеність (прозорість) дозвільних процедур, що сприятиме покращенню інвестиційного клімату.

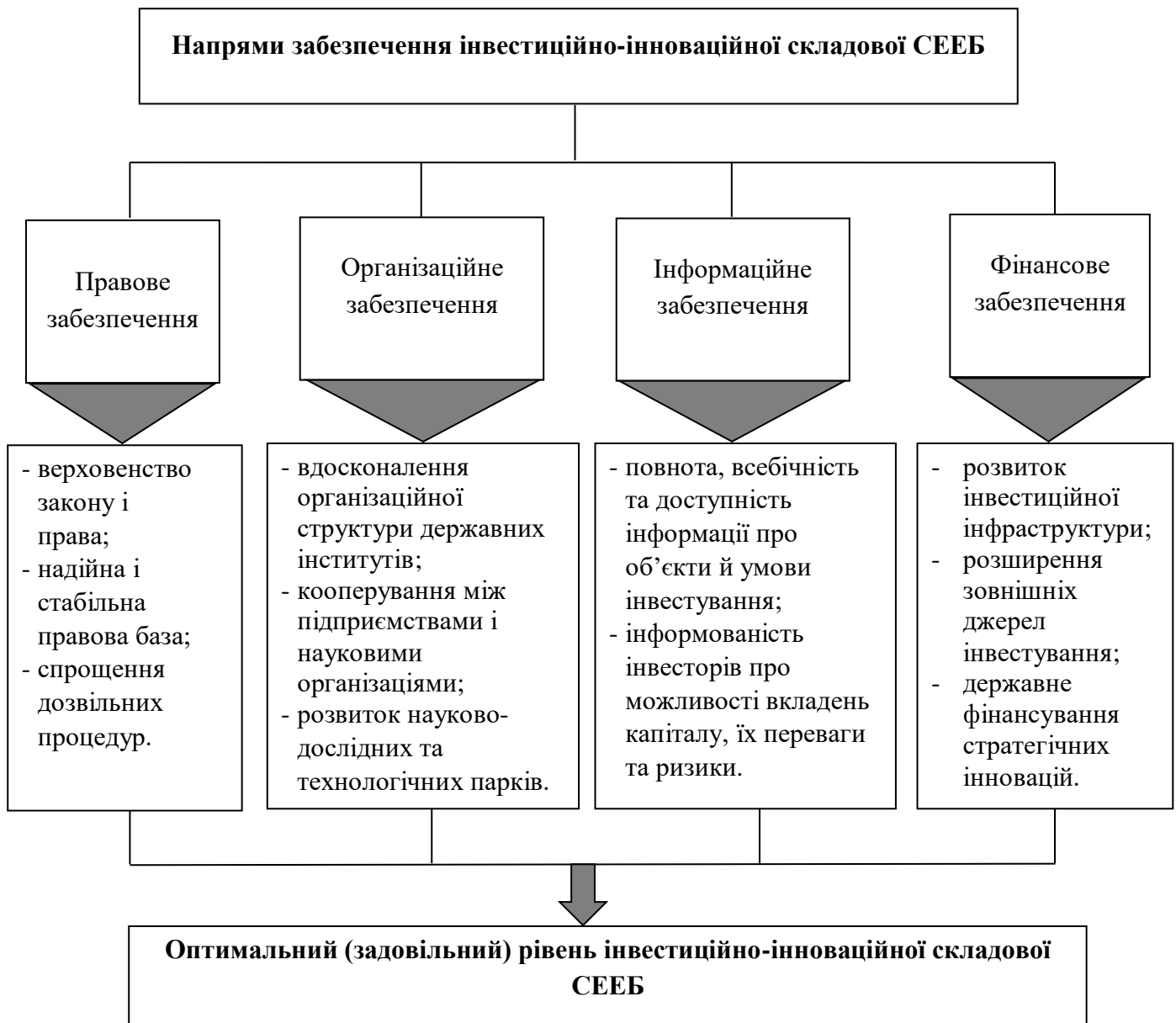

Рис. 4.2.1. Напрями забезпечення інвестиційно-інноваційної складової СЕЕБ
Джерело: складено автором

Організаційне забезпечення

Організаційне забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки потребує перегляду та вдосконалення організаційної структури державних інститутів та їх повноважень щодо регулювання та контролю, зміни економічної структури національного господарства, здійснення моніторингу діяльності суб'єктів господарювання, покращення інформаційно-аналітичного та кадрового забезпечення процесу залучення інвестиційних ресурсів. Для забезпечення захисту прав інвесторів важливо сприяти розвитку ринку цінних паперів та підвищувати роль фондового ринку в залученні інвестиційних ресурсів.

Умовою забезпечення ефективності та швидкої комерціалізації інновацій є розвиток кооперування між підприємствами і науковими організаціями. Сприяють становленню та просуванню інновацій науково-дослідні та технологічні парки, діяльність яких спрямована на підтримку інвестиційно-інноваційного розвитку територій, що вимагає їх підтримки на державному рівні.

Інформаційне забезпечення

Інформаційне забезпечення є необхідною умовою залучення та підтримки інвестицій. Інформація для потенційних внутрішніх та зовнішніх інвесторів про можливості територій та об'єкти інвестування повинна включати найважливіші параметри сфери виробництва та життєдіяльності, а саме: структуру економіки, стан і динаміку провідних галузей промисловості, наявність і вартість робочої сили за професіями, структуру зайнятості, характеристику ринку нерухомості (наявність вільних приміщень, орендна плата за офісні, складські й виробничі приміщення), професійні послуги для бізнесу, динаміку інвестицій за окремими галузями та в регіоні в цілому; загальноекономічні, політичні, соціальні, правові, екологічні та інші умови інвестування тощо [4].

Наявність відповідної інформаційної бази сприяє зменшенню невизначеності і зумовленого нею ризику, підвищенню ефективності та обґрунтованості прийнятих рішень. Разом з тим, доступність інформації про переваги інвестування у вітчизняні бізнес-структури сприятиме залученню нових інвесторів, популяризуватиме інноваційні ідеї українських дослідників з їх комерціалізацією всередині країни.

Фінансове забезпечення

Фінансове забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки передбачає залучення та ефективне використання фінансових ресурсів для реалізації заходів, пов'язаних з інвестиційно-інноваційним розвитком країни. До джерел фінансового забезпечення відносять фінансові ресурси: бюджетні кошти, власні кошти підприємств та організацій, кредитні ресурси, залучені кошти, кошти міжнародних організацій, іноземні інвестиції, гранти тощо. Попри всі переваги використання власних джерел підприємств та організацій, їх обсяги є обмеженими для активної інвестиційно-інноваційної діяльності. До пріоритетних зовнішніх джерел фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності варто віднести:

- довгострокові кредитів банків з використанням іпотечного кредитування та проектного фінансування;

- випуск цінних паперів та діяльність на внутрішньому й міжнародному фондовому ринку;

- використання лізингових операцій для оновлення основних засобів;
- розвиток венчурного фінансування.

Важливим джерелом для інвестування перспективних інноваційних проектів мають стати кошти державного і місцевих бюджетів – державне фінансування. Саме за допомогою прямого фінансування держава зможе регулювати інвестиційно-інноваційну діяльність, стимулювати розвиток інновацій.

Розглянуті напрями і заходи забезпечення за умови застосування їх на державному, регіональному та бізнес-рівні, можуть суттєво підвищити рівень інвестиційно-інноваційної складової СЕЕБ, а отже, оновити матеріально-технічну базу вітчизняних підприємств, підвищити їх ефективність та конкурентоспроможність на внутрішньому та світовому ринках; підвищити рівень інноваційності та інвестиційної привабливості національної економіки.

ВИСНОВКИ

Загальним результатом дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень щодо формування механізмів управління соціоекологоекономічною безпекою держави.

Узагальнено існуючі наукові підходи щодо формування механізмів управління соціальною, екологічною та економічною безпекою держави. Розроблено понятійний апарат дослідження, зокрема, обґрунтовано сутність механізму управління соціоеколого-економічною безпекою держави; механізмів забезпечення інвестиційної, інноваційної, енергетичної безпеки держави, безпеки страхового ринку України, комплаєнс-безпеки держави, механізму стимулювання розвитку відновлювальної енергетики в Україні.

Визначено об'єкти, суб'єкти, предмет, принципи, критерії та інструменти механізмів управління соціоекологоекономічною безпекою держави загалом та окремих її складових – економічної, екологічної, соціальної безпеки.

На основі процесного та функціонального підходів визначено етапи реалізації зазначених механізмів та сутність кожного з них.

Розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення окремих інструментів механізму управління соціоекологоекономічною безпекою держави та її складових. Обґрунтовано стратегії забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави та її складових.

Найвагомішими теоретичними і практичними результатами, які характеризують наукову новизну дослідження та особистий внесок авторів, є:

вперше:

- обґрунтовано структурно-логічну схему формування механізму забезпечення енергетичної безпеки держави та визначено сутність механізму забезпечення енергетичної безпеки держави, як сукупності інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів розв'язання суперечностей і послаблення чи усунення внутрішніх і зовнішніх загроз в енергетичній сфері. Ефективне функціонування складових механізму дозволить забезпечити збалансований та інноваційний розвиток національної енергетичної системи, раціональне використання наявних енергоресурсів, забезпечення національної енергетичної безпеки на екологічних засадах і підвищення рівня добробуту населення;

- визначено сутність механізму забезпечення екологічної безпеки держави як сукупності інституційних, організаційних структур і використовуваних ними процедур, форм, методів та інструментів, спрямованих на досягнення

екологічної безпеки шляхом регулювання і контролю діяльності суб'єктів екологічних правовідносин за допомогою еколого-правових норм. Ефективне функціонування складових механізму дозволить усунути або ж зменшити вплив факторів забруднення на навколишнє середовище і досягнути стану екологічно безпечного НПС для життя та здоров'я людей;

- запропоновано концептуальний підхід до побудови схеми механізму забезпечення безпеки страхового ринку України з позиції самоорганізації від хаотичного до безпечного стану з виокремленням основних складових (загрози, індикатори, суб'єкти, нормативно-правова база, заходи, що усувають дестабілізуючі фактори впливу на безпеку страхового ринку), що сприятиме обґрунтуванню змін параметрів страхового ринку в контексті забезпечення його безпеки в умовах нестабільного фінансового середовища;

удосконалено:

- науковий підхід до розуміння механізму безпеки страхового ринку як комплексного поняття, що, на відміну від існуючих, враховує ступінь державного регулювання, яке створює умови для забезпечення фінансової захищеності усіх учасників страхових відносин, шляхом формування у страховиків та страхових саморегульованих організацій достатніх за обсягом фондів грошових коштів для ефективного виконання ринком притаманних йому функцій та покликаний забезпечити його фінансову стійкість і незалежність, формування максимально можливого фінансового потенціалу та ефективного його використання через оптимізацію бізнес-процесів, побудову системи індикаторів для ідентифікації загроз та розробку програми заходів з їх уникнення, мінімізації та усунення негативних наслідків;

- методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки як окремої страхової компанії, так і страхового ринку загалом, що синтезує в собі комплексні алгоритми побудови інтегральних показників рівня економічної безпеки, комбінування яких підвищує достовірність результатів оцінювання та забезпечує вищу ефективність ухвалення управлінських рішень на державному та регіональному рівнях;

- механізм забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави як системи взаємовідносин та зв'язків між об'єктами та суб'єктами управління, які реалізуються на основі відповідних принципів, методів, засобів та форм управління і спрямовані на забезпечення відповідного рівня соціоекологоекономічної безпеки;

набули подальшого розвитку:

- концепція забезпечення механізму безпеки страхового ринку у частині ідентифікації її системно-синергетичної природи, що є необхідною

передумовою формування дієвої державної політики і враховує ліквідацію дестабілізуючих факторів, які загрожують фінансовій безпеці страхового ринку, до яких зокрема можна віднести: розширення каналів відтоку фінансових ресурсів за кордон, нестабільна макроекономічна ситуація в країні та в світі, часті зміни в нормативно-правовому регулюванні страхового сектору, недостатність надійних фінансових інструментів для інвестування.

- алгоритм формування та процедур впровадження механізму забезпечення безпеки страхового ринку, що узагальнює складові елементи такого механізму у розрізі суб'єктів управління – держави, в особі Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і безпосередньо страхових компаній, що забезпечує вдосконалення методичного підходу до оцінювання рівня безпеки страхового ринку в частині ідентифікації факторів впливу на його безпечний розвиток та на порівняння відповідних індикаторів для визначення перспектив подальшого розвитку страхового ринку України.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

Розділ 1

1.1.

1. Mulligan C.B., Sala-i-Martin X. Social Security in Theory and Practice (I): Facts and Political Theories. *NBER Working Papers*. 1999. Vol. 7119.
2. Mulligan C.B., Sala-i-Martin X. Social Security in Theory and Practice (II): Efficiency Theories, Narrative Theories, and Implications for Reform. *NBER Working Papers*. 1999. Vol. 7119.
3. Tabellini G. A Positive Theory of Social Security. *IGIER*. 1992.
4. Browning E.K. Why the Social Insurance Budget is too Large in a Democracy. *Economic Inquiry*. 1975. Vol. 13(3). P.373-388.
5. Becker G.S., Mulligan C.B. Deadweight Costs and the Size of Government. *NBER Working Paper*. 1998. Vol. 6789.
6. Mirrlees J.A. An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *Review of Economic Studies*. 1971. Vol. 38(114).
7. Myles J., Quadagno J. Political Theories of the Welfare State. *Social Service Review*. 2002. № 76(1). P.34-57.
8. Sala-i-Martin X. A Positive Theory of Social Security. *Journal of Economic Growth*. 1996. Vol. 1(2). P.277-304.
9. Smith H. Bad, Mad, Sad or Rational Actor? Why the Securitization Paradigm Makes for Poor Policy Analysis in North Korea. *International Affairs*. 2000. Vol.76(3). P.593-617.
10. Diamond P. National Debt in a Neoclassical Growth Model. *American Economic Review*. 1965. Vol. 55.
11. Forget E.L. The Town with no Poverty. Using Health Administration Data to Revisit Outcomes of a Canadian Guaranteed Annual Income Field Experiment, 2008 URL: <http://www.livableincome.org/rMM-EForget08.pdf>.
12. Gough I. European Welfare State: Explanations and Lessons for Developing Countries. *World Bank Publications*. 2008. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/36613>.
13. King G., Murray Ch. Rethinking Human Security. *Political Science Quarterly*. 2001-2002. Vol. 116(2).
14. Ferrera M. The Southern Model of Welfare State in Social Europe. *Journal of European Social Policy*. 1996. Vol. 6(1). P.17-37.
15. Козюк В.В. Кейнсіанство – ідеологія, риторика та маніпуляція. *Економічна правда*. 2017. URL: <http://www.epravda.com.ua>.
16. Kotlikoff L., Spivak A. The Family as an Incomplete Annuities Market. *Journal of Political Economy*. 1981. Vol. 89(2). P.372-391.

17. Hamermesh D.S. Social Security as Longevity Insurance. *Conference of Economic Development and Social Welfare in Taiwan*. 1987. January.
18. Diamond P. Privatization of Social Security: Lessons from Chile. *NBER Working Paper*. 1993. Vol. 4510.
19. Lipschutz R.D. On Security. New York: Columbia UP, 1995. P.1-13.
20. Taylor J. Neo-Marxism and Underdevelopment – a Sociological Phantasy. *Journal of Contemporary Asia*. 1974. Vol.4(1). P.5-23.
21. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. К.: Ваклер, 2006. 256 с.
22. Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір: наукова доповідь. Київ: НІСД, 2016.
23. Social Security for social justice and a fair globalization. Recurrent discussion on social protection (social security) under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. International Labour Conference, 100th Session, 2011 (Geneva).
24. Чепурний О.В. Аналіз та оцінка індикаторів стану соціальної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2012. №9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1365>.
25. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: монографія. Дніпро: Нац. гірничий ун-т, 2011. 357 с.
26. Серебрянников В., Хлопьев А. Социальная безопасность России. Москва, 1996.
27. Paris R. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*. 2001. Vol. 26(2).
28. Takasu Y. Statement at the International Conference on Human Security in a Globalized World. Ulan Bator, 2000.
29. Bedeski R. Human Security, Knowledge, and the Evolution of the Northeast Asian State. Centre for Global Studies, University of Victoria, 2000.
30. Thomas C. Global Governance, Development and Human Security: Exploring the Links. *Third World Quarterly*. 1999. Vol. 22(2).
31. Axworthy L. Canada and Human Security: The Need for Leadership. *International Journal*. 1997. Vol. 52(2).
32. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. Київ: Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
33. Universal Declaration of Human Rights. *International Human Rights Law Selected Documents*. Europa-Institut of Saarland University. Verlag Alma Mater, Saarbrucken, 2015. P.17-22.

34. Європейська соціальна хартія (переглянута). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>.
35. Європейський кодекс соціального забезпечення. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>.
36. Підписано Європейський кодекс соціального забезпечення. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op>.
37. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
38. Декларація соціального прогресу і розвитку URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
39. Social Protection Floors Recommendation. *Recommendation concerning National Floors of Social Protection*. 2012. № 202.
40. Ціна держави: пенсійний фонд. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/pension>.
41. Feldstein M. The Optimal Level of Social Security Benefits. *Quarterly Journal of Economics*. 1985. Vol. 10(2). P.303-320.
42. Gough I. Global Capital, Human Needs and Social Policies: Selected Essays 1994-1999. Houndmills: Palgrave MacMillan, 2000.
43. Beveridge W. Social Insurance and Allied Services, presented to Parliament by command of His Majesty, November 1942. London: H.M. Stationery Office, 1942.
44. Prahalad C.K., Hammond A. Serving the World's poor profitably. *Harvard Business Review*. 2002. September.
45. Ferera M., Hemerijk A., Rhodes M. The future of social Europe: recasting work and welfare in the new economy. In: Giddens A. (Ed.) *The global third way debate*. Cambridge: Polity press, 2001. P.114-133.
46. Hutton W. The State We're In. London: Random House, 2011.
47. Kennedy J.V. Ending Poverty: Changing Behaviour, Guaranteeing Income and Transforming Government. U.S.: Estover Road, 2008. 261 p.
48. McDonald D. Defend, Militate and Alternate: Public Options in a Privatised World. In: Pradella, L., Marois, T. *Polarising Development, Alternatives to Neo-liberalism and the Crisis*. London: Pluto Press, 2014. P.119-130.

1.2.

1. Дворецька Г.В. Соціологія. Навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2001. 244 с.
2. Привалов Ю., Рогожин О., Саєнко Ю. Соціальна експертиза: підходи й методи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 1-2. С. 69-80.
3. Маслова И.С. Социальный потенциал развития экономики. *Вестник Ин-*

та економіки РАН. 2008. № 2. С. 37-53.

4. Штырбул С.А. Социальный капитал и социальный потенциал: субъекты и функции: автореф. дис. канд. экон. наук. Москва: МГУ, 2010. 27 с.

5. Тютюнник Н.С. Сутність та склад соціального потенціалу економіки як об'єкта прогнозування. *Вісник Донецького університету економіки та права* № 1, 2012. С.207-211.

6. Белорусова М.А. Оценка использования социального потенциала региона. *Економіка і організація управління*. 2010. № 1 (7). С. 163-168.

7. Бобух І. Соціальний потенціал як новітня складова національного багатства. *Економіст*. 2011. №4.

8. Сталінська В.С. Сутність соціального потенціалу у забезпеченні керованості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т. 2. С.199-207.

9. Панкова Л.І. Ефективність управління соціальним потенціалом підприємства. Особливості регулювання в державному секторі економіки: зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту управління. Донецьк: ДонДУУ, 2006. Т. VII, вип. 73. (Серія «Економіка»). С. 119-123.

10. Полякова Е.І. Управління посиленням економічної безпеки підприємства за функціональною складовою – соціальний потенціал. *Наукові праці ДОННТУ. Серія економічна*. 2008. Випуск 33. С. 192–197.

11. Уткин Э.А. Основы мотивационного менеджмента. Москва: ЭКМОС, 2000. 352 с.

12. Саксельцев И.Г. Концептуальные основы понятия «человеческий потенциал». *Человек. История. Культура: Исторический и философский альманах*. Саратов: Поволжская академия государственной службы им. П.А.Столипина, 2005 №4. С. 153-160.

13. Юдин Б.Г. Человеческий потенциал. Глобалистика. Энциклопедия. Гл. ред. И.И.Мазуп, А.Н.Чумаков. Москва: ОАО Издательство «Радуга», 2003. 1328 с.

1.3.

1. Беляєв О.О. Соціальна економіка: навч. посіб. 2-ге вид., без змін. Київ: КНЕУ, 2016. 481 с.

2. Нікітенко Д.В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституційне забезпечення: монографія. Рівне: НУВГП, 2018. 376 с.

3. Павлов К.В. Оцінка конкурентоспроможності регіональних ринків житлової нерухомості України: монографія. Луцьк: ПрАТ Волинська обласна друкарня, 2018. 482 с.

4. Павлов К.В. Регулювання інвестиційно-житлових відносин в Україні. Монографія. Рівне: НУВГП, 2013. 250 с.

5. Павлов К.В., Павлова О.М. Формування та регулювання конкурентних відносин на регіональних ринках житла України: монографія. Луцьк: Видавництво «Терен», 2019. 542 с.

6. Стрішенець О.М., Єлісеєва Л.В., Ліщук В.І. Економічна теорія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2014. 240 с.

7. Стрішенець О.М., Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Збірник наукових праць*. Випуск 1 (47). Том 2. Ужгород, 2016. С. 35-38.

8. Pavlov K., Shevchuk I. Regional markets for residential real estate: budget mechanisms for the implementation of antimonopolio measures. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал*. Луцьк, 2017. №3(11). С. 82-88.

1.4.

1. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2011.

2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ від 1.04.2014р. №333-р [Electronic Resource]. Open access: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.

3. Кічурчак М.В. Відтворення суспільних благ в економічній системі України: концептуальні засади теорії та практики: монографія. Львів, 2016.

4. Бюджет України 2016: Статистичний збірник. Київ, 2017. 316 с.

5. Державні соціальні стандарти [Electronic Resource]. Open access: <https://www.msp.gov.ua/content>.

6. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт [Electronic Resource]. Open access: <https://www.msp.gov.ua/content>.

7. Міністерство соціальної політики України [Electronic Resource]. Open access: <https://www.msp.gov.ua>.

8. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015-2018 роках [Electronic Resource]. Open access: <https://www.msp.gov.ua>.

9. Іващенко Т.О. Напрями удосконалення інституційного забезпечення функціонування механізму соціально-економічного захисту. *Економіка та держава*. 2010. №2. С.75-79.

10. Народонаселение: отчет ООН [Electronic Resource]. Open access: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/population>.
11. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5.11.1991 р. №1788-XII зі змінами і доповненнями [Electronic Resource]. Open access: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.
12. World Population Prospects 2017 [Electronic Resource]. Open access: <https://esa.un.org/unpd/wpp>.
13. Schwarzer H. Social Security Systems in the Global South and the Case of Brazil // MPI Workshop «Soziale Sicherung und die Post-2015 Agenda» (Munich, 2014, June 30) [Electronic Resource]. Open access: www.social-protection.org.
14. Мартинюк В.П., Длугопольська Т.І. Видатки на соціальні пенсії в контексті забезпечення соціальної безпеки держави: міжнародні порівняння. *Стратегічні пріоритети*. 2017. №4(45). С.118-131.
15. Social Expenditure Database (SOCX) [Electronic Resource]. Open access: <http://www.oecd.org/social/expenditure.htm>;
16. Global AgeWatch Index 2015 [Electronic Resource]. Open access: <http://www.helpage.org/global-agewatch>.
17. The Social Justice Index [Electronic Resource]. Open access: <https://www.social-inclusion-monitor.eu/about-sim-europe/social-justice-index>.
18. The World Justice Project (WJP). Rule of Law Index [Electronic Resource]. Open access: <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>.
19. GINI index [Electronic Resource]. Open access: <https://data.worldbank.org/indicator>.
20. Human Development Index [Electronic Resource]. Open access: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
21. The Legatum Prosperity Index 2016 [Electronic Resource]. Open access: <http://www.prosperity.com/rankings>.
22. Social Progress Index 2017 [Electronic Resource]. Open access: <https://www.socialprogressindex.com>.
23. The Good Country Index [Electronic Resource]. Open access: <https://goodcountry.org>.

1.5.

1. Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку: Указ Президента від 6.06.2000 р. № 767/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767/2000>.

2. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку: Указ Президента від 8.08.2002 р. № 694/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694/2002>.

3. Про заходи щодо розвитку аграрного ринку: Указ Президента від 30.08.2004 р. № 1021/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021/2004>.

4. Про затвердження Комплексної програми розвитку аграрного ринку на 2003-2004 рр.: Постанова Кабінету Міністрів України від 1.03.2003 р. № 271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271-2003-%D0%BF>.

5. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>

6. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248907971>.

7. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р Київ: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

8. Атамас О.П. Сутність та класифікація виробничої інфраструктури АПК. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=826>

9. Пістун М.Д. Географія агропромислових комплексів: [навч. посіб.] / М. Д. Пістун, В. О. Гуцал, Н. І. Проводар та інші. Київ: Либідь, 1997. 200 с .

10. Белявська К.С. Соціальна відповідальність бізнесу : еволюція поглядів на проблему. *Вісн. Хмельницьк. нац. ун.* 2011. № 1. С. 228 – 233.

11. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії: підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2006. 456 с.

Розділ 2

2.1.

1. Марич Х. Мета та завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Екологічне право.* 2018. № 10. С. 118-121.

2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 4 черв. 2017 р. № 1264-12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 30.08.2019).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 6 трав. 2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015?find=1&text=%E5%EA%EE%EB%EE%E3> (дата звернення: 30.08.2019).
4. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лют 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 30.08.2019).
5. Баб'як О. С., Біленчук П. Д., Чирва Ю. О. Екологічне право України : навч. посіб. Київ: Атака, 2001. 216 с.
6. Дмитренко І. А. Екологічне право України. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 360 с.
7. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку. Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2003. 255 с.
8. Омаров А. Е. Управлінські механізми державної політики забезпечення екологічної безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 203-209.
9. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 берез. 1998 р. № 391. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1059.321.10> (дата звернення: 30.08.2019).
10. Заржицький О. Правові аспекти регіональної екологічної безпеки. *Право України*. 2000. № 5. С. 54-58.
11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 30.08.2019).
12. Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280 с.
13. Загорський В., Ліпенцев А., Борщук Є. Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2011. Вип. 1. С. 78-87.
14. Бобох Н.М. Проблеми та перспективи становлення екологічного страхування в Україні. Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн: матеріали міжнар. наук. конф., 20 листоп. 2013 р. Дніпропетровськ, 2013. С. 146-147.
15. Салатюк Н. М. Проблеми удосконалення екологічного оподаткування. *Наукові праці НУХТ*. 2005. № 17. С. 242-244.

16. Податковий кодекс України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 30.08.2019).

17. Варламова І. С. Екологічне оподаткування як основа сталого розвитку національної економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 807-809.

18. Матвійчук Н. М. Екологічне оподаткування як інструмент фінансування природоохоронних заходів держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. № 15. С. 445-450.

19. Матвійчук Н. М. Проблеми фінансування природоохоронної діяльності в Україні. *Теорія та практика менеджменту безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14 трав. 2019 р. Луцьк, 2019. С. 131-132.

20. Матвійчук Н. М. Фінанси природокористування: навч. посіб. Луцьк: Терен, 2019. 284 с.

21. Добрянська Л. О., Жарова Л. В., Хлобистов Є. В. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання: монографія. Львів: Український бестселер, 2012. 284 с.

22. Мулик Т. О. Податкові важелі екологічної безпеки держави. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 1 (48). С. 142-147.

2.2.

1. Галєб Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті; пер. з англ. М. Климчук. Київ: Наш формат, 2017. 392 с.

2. Спенс М. Нова конвергенція; пер. з англ. А. Бояра. Київ: Темпора, 2017. 352 с.

3. Citizens summary. EU climate and energy package. [Electronic resource]. Mode of access: http://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020/docs/climate_package_en.pdf.

4. Адаптація до змін клімату в Україні: проблеми і перспективи. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2223/>

5. Порфирьев Б.Н. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 9. С. 5-16.

6. Нові мита ЄС можуть знизити конкурентоспроможність українських товарів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/1352339-novi-mita-es-mozhut-zniziti-konkurentospromozhnist-urainskih-tovariv>

7. Ермоленко А. Продать дым. Энергетики и металлурги сами смогут торговать парниковыми квотами. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://ubr.ua/market/industrial/prodat-dym-enerhetiki-i-metalurhi-sami-smogut-torgovat-parnikovimi-kvotami>

8. Маневрувати професійно: досвід Бразилії для української енергетики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/6/650122>

9. В Европе ветер быстро вытесняет уголь из энергетической отрасли. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [economistua.com / v-evrope-veter-bystro-vytesnjaet-ugol-jz-energetechnskoj-otrasli /](http://economistua.com/v-evrope-veter-bystro-vytesnjaet-ugol-jz-energetechnskoj-otrasli/)

10. «Зелену» енергетику в Німеччині позбавлять субсидій [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/06/18/648838>

11. Єрмоєнко А. «Зелено-вугільний парадокс» української енергетики. *Дзеркало тижня*. 2019. 25 травня. С. 8.

12. Україна експортує до ЄС незаконну деревину для постачальників Ікеа і Hand M – дослідники. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/07/15/638714>

13. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії; пер з англ. Т. Цимбал. Наш формат. 2017. 352 с.

2.3.

1. Шевчук Я. В. Механізм управління системою енергетичної безпеки регіонів. *Агросвіт*. 2016. № 23. С. 65-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_23_13 (дата звернення: 15.08.2019).

2. Миколюк О. Теоретичні підходи до трактування поняття «енергетична безпека». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 129-133.

3. Струк Н. П. Основні складові механізму забезпечення енергетичної безпеки держави. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 10. С. 231-234.

4. Слупський Б. В. Основні моделі ринків електроенергетики та особливості їх державного регулювання: порівняльний аналіз. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3.

5. Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 459. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> (дата звернення: 15.08.2019).

6. Мельниченко О. А. Теоретичні основи державного регулювання параметрів енергетичної безпеки. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 8-14.
7. Положення про Управління паливно-енергетичного комплексу Харківської обласної державної адміністрації: розпорядження голови Харківської обласної державної адміністрації від 17 лист. 2016 р. № 43. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/147/304> (дата звернення: 15.08.2019).
8. Сердюченко О. В. Законодавчі аспекти забезпечення енергетичної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 214-218.
9. Мельниченко О. Енергетична безпека: сутність і засоби державного регулювання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1. С. 32-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_7 (дата звернення: 15.08.2019).
10. Пріоритетні напрями удосконалення державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1753/> (дата звернення: 30.08.2019).
11. Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січ. 1998 р. № 48. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/48-98-%D0%BF> (дата звернення: 30.08.2019).
12. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. Центр Разумкова, Вид-во «Заповіт». 2017. 164 с.
13. Development and Prospects of Bioenergy in Ukraine. URL: http://uabio.org/img/files/news/pdf/geletukha_cebc2017_development_and_prospects_of_bioenergy_in_ukraine.pdf (дата звернення: 30.08.2019).
14. Matviichuk N. M., Shulyk Y. V., Shmatkovska T. O. Financial incentives to energy saving in the housing sector of Ukraine. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). ч. 2. С. 32-39.
15. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні: монографія. Київ: Основа, 2012. 582 с. URL: <http://zerkalov.org/files/evu-zm.pdf> (дата звернення: 15.08.2019).
16. Матвійчук Н. М. Фінансове стимулювання енергозбереження в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія «Економіка природокористування»*. 2015. Вип. 25.7. С. 94-100.
17. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкуренція» від 18 серп. 2017 р. № 605–р URL:

<http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> (дата звернення: 15.08.2019).

18. Рябцев Г. Л. Нові підходи до визначення та гарантування енергетичної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 11. С. 62-66.

2.4.

1. Electricity production from coal sources (% of total) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.COAL.ZS>

2. Electricity production from oil, gas and coal sources (% of total) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.FOSL.ZS>

3. Electricity production from nuclear sources (% of total) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.ELC.NUCL.ZS>

4. World Development Indicators: Electricity production, sources, and access. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/3.7>

5. Renewable energy consumption (% of total final energy consumption) URL: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.FEC.RNEW.ZS>

6. Transition of Ukraine to the Renewable Energy by 2050” / O. Diachuk, M. Chepeliev, R. Podolets, G. Trypolska and oth. ; edited by Y. Oharenko and O. Aliieva // Heinrich Boell Foundation Regional Office in Ukraine. Kyiv: Publishing house “Art Book” Ltd., 2017. 88 p. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/transition_of_ukraine_to_the_renewable_energy_by_2050_1.pdf

7. Про альтернативні джерела енергії: Закон України N 514-VIII (514-19) від 04.06.2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15/ed20150716>

8. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність” Розпорядження КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р Київ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>

9. Кращі європейські практики реалізації вимог Директиви 2009/28/ЄС щодо заохочення використання відновлюваних джерел енергії URL: <http://www.reee.org.ua/assets/2014/09/best-european-practices.pdf>

10. Зарубіжний досвід стимулювання відновлювальної енергетики (досвід КНР та Індії). Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2017. URL: <https://feao.org.ua>

11. ["Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії" № 514](#)) Закон України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-19>

12. Вартість електрики виробленої за зеленим тарифом в 2019 році URL: <https://eenergy.com.ua/zelenij-tarif/tsina-na-zelenij-tarif-2019/>

13. Remarks on the implementation of the Work Programme and Budget for 2018-2019 at IRENA's 15th Council. URL:<http://www.irena.org/>

14. Renewable Energy Policies in a Time of Transition. URL: https://www.irena.org/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2018/Apr/IRENA_IEA_REN21_Policies_2018.pdf

15. Solar leads the charge in another record year for renewables URL: <https://www.iea.org/publications/renewables2017/>

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 49, ст.399)

17. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2019-02-108-114>

Розділ 3

3.1.

1. Фінансова безпека суб'єктів господарювання : підручник / авт.. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор. Київ: УБС НБУ. 2014. 605 с.

2. Іващенко О. В., Гельман В. М. Фінансово-економічна безпека держави. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znptdau_2013_2%281%29_16.pdf (дата звернення 08.10.2019)

3. Стащук О. В. Сучасна парадигма фінансової безпеки акціонерних товариств: монографія. Тернопіль, 2018. 398 с.

4. Дуб Б. С. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства: сутність, структура, значення. URL: https://www.researchgate.net/publication/322958901_Mehanizm_zabezpecenna_ekonomichnoi_bezpeki_pidpriemstva_sutnist_structura_znacenna (дата звернення 08.08.2019)

5. Марина А. С., Єланська Н. О., Петренко М. А. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економіка та управління підприємствами*, 2018. № 19. С. 495 – 500.

6. Механізм та системи забезпечення фінансової безпеки держави. URL: https://studopedia.su/8_65407_mehanizm-ta-sistemi-zabezpechennya-finansovoi-bezpeki-derzhavi.html (дата звернення 24.08.2019)

7. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання. Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України” ; за заг.

ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова; [С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.]. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. 332 с.

8. Голухов Г., Рейхарт Д., Шиленко Ю. Финансово-экономическая безопасность медико-производственного комплекса. *Экономика здравоохранения*, 1999. № 4. С. 45 – 53.

9. Шалхаков Т. И. Управление финансовой безопасностью субъекта Российской Федерации (на примере Республики Калмыкия): Автореф. дис ... канд.экон.наук: спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность). Москва, 2011. 28 с.

10. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. Київ: УБС НБУ, 2014. Т.1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с.

3.2.

1. Варналій З.С., Нікитенко Д.В. Зростання рівня інвестиційної безпеки України як чинник реалізації євроінтеграційної макроекономічної політики. *Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя* : монографія / за ред. член кор. НАН України, д.е.н., проф. В.Д. Базилевича, д.е.н., проф. Осецького В.Л. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; НДС «Центр економічних досліджень»; ЗАТ «Нічлава», 2018. С. 274–297.

2. Нікитенко Д.В. Інвестиційна безпека України: сутність та інституціональне забезпечення: монографія. Рівне: НУВГП, 2018. 376 с.

3. Орлова Н.С. Механізм організації системи моніторингу інвестиційної політики сталого розвитку в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 64-69.

4. Вакулич М.М. Моніторинг інвестиційного клімату економіки України. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1 (7). С. 76-86.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. *Методичні рекомендації Міністерства економічного розвитку і торгівлі*. URL: <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> (дата звернення: 16.07.2019).

6. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1560-12> (дата звернення: 16.07.2019).

7. Про інноваційну діяльність: Закон України. від 5.12.2012 р. № 5460-VI, зі змінами та доповненнями. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 16.07.2019).

3.3.

1. Акімова Л.М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1 (19). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/3.pdf) (дата звернення 08.08.2019).

2. Гбур З.В. Структура забезпечення економічної безпеки України в контексті європейської інтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №23. С. 98–102.

3. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 15.08.2019).

4. Дикань В.В., Александрова О.Ю. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58. С. 18–25.

5. Кириченко О.С. Інноваційна безпека як невід’ємна складова економічної безпеки та ефективного проектно орієнтованого розвитку сучасних підприємств. URL: <http://fkd.org.ua/article/viewFile/28783/25811>. (дата звернення 01.07.2019).

6. Кізін Г.В. Необхідність управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням економічної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С. 57–61.

7. Полінкевич О.М. Принципи побудови механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств // Управління інноваційною складовою економічної безпеки : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О.В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Щербаченко В.О. Суми : ТОВ «Триторія», 2017. Т. I. Теорія та методологія управління інноваційною складовою економічної безпеки. С. 303–316.

8. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 01.08.2019).

9. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.

10. Сухоруков А.І. Олейніков О.О. Науково-технологічний потенціал та інноваційна безпека України. URL: <http://inventure.com.ua/main/analytics/security/invsecurity> (дата звернення 15.07.2019).

3.4.

1. Борисюк О. В. Андеррайтинг як фактор забезпечення фінансової стійкості страховиків та важливий елемент страхового менеджменту. *Економіка та суспільство: електронне фахове видання*. Випуск №20. 2019. С. 604-609.

2. Борисюк О.В. Оцінка фінансових ресурсів страховика як ключовий елемент страхового менеджменту. *Економіка та суспільство: електронне фахове видання*. Випуск №2. 2016. С.507-512.

3. Borysiuk Olena, Stashchuk Olena. Main factors of providing the financial stability of national insurance agents / Development strategy of science and education: Collection of scientific articles. Fidelite editions, Namur, Belgique, 2017. p.155-159

4. Деркач О.М. Фактори впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 6. 2012 . С. 187-190.

5. Карлін М.І. Управління державними фінансами: [навч. посібн.] / М. І. Карлін, О. В. Борисюк. Луцьк: ПП Іванюк, 2013. 273 с.

6. Нагайчук Н.Г. Інструментарій управління фінансовою безпекою страховиків. *Вісник університету банківської справи*. № 2 (20). 2014. С.195-198.

7. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/smi/straxovi213.pdf>.

8. Пахненко О. М., Семенов А.Ю., Мілютіна М.О. Страховий ринок України та країн ЄС: порівняльний аналіз. *Економіка та суспільство: електронне фахове видання*. Випуск №12. 2017. С. 612-617.

9. Письменна Т.В. Теоретичне підґрунтя функціонування і вітчизняна практика розвитку страхового ринку. *Світ фінансів*. Тернопіль, 2016. Вип. 3 (48). С. 113-123.

10. Приказюк Н.В. Страхування як механізм фінансування ризиків та інструмент страхового захисту держави. Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. 2014. Вип. 1 (28, т.2). С. 236-247.

11. Рейтинг страхових компаній України. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife>.

12. Страхування: підручник / В.Д. Базилевич, О.Ф. Філонюк, К.С. Базилевич; [та ін.]; за ред.: В.Д. Базилевич. Київ: Знання, 2008. 119 с.

13. Страхування: Підручник. Керівник авт. колективу і наук. ред.

С.С. Осадець. Вид. 2-ге, перероб. І доп. Київ: КНЕУ, 2012. 599 с.

14. Шірінян Л.В. Актуальні проблеми фінансового регулювання страхового ринку України в сучасних умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 1. С. 30-34.

15. Юдіна С.В., Григор'єва Н.М. Чуприна О.Г. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхової компанії. *Економіка і суспільство*. 2018. №17. С.627-633.

3.5.

1. Transparency International EU: official site. URL: <http://transparency.eu>

2. Pererva P.G., Kocziszky Gy., Somosi Veres M., Kobieliava T.A. Compliance program: [tutorial] / P.G.Pererva [et al.]; ed.: P.G.Pererva, G.Kocziszky, M. Veres Somosi. Kharkov; Miskolc: NTU "KhPI", 2019. 689 p.

3. Ніпаліді О.Ю. Кримінологічний аналіз стану економічної злочинності в Україні. *Правова просвіта*. 2018. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravprs_2018_6_3.

4. Kosenko A.V., Tkachev M.M., Kobieliav V.M., Pererva P.G. Innovative compliance of technology to combat corruption. Innovative management: theoretical, methodical, and applied grounds / S.M. Illiashenko, W.Strielkowski (eds.). 1st edition. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement, 2018. P.285-295.

5. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ від 02.03.2007 р. № 60. Міністерство економіки України. Офіційний сайт міністерства економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua>

6. Kosenko Oleksandra, Tkachov Maksim, Pererva Petro Compliance program of an industrial enterprise: the essence and content. *Balance and Challenges*. International scientific conference. 2017, Oktober 17-18. Miskolc-Lillafured: University of Miskolc, 2017. P.87-93.

7. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України URL://www.me.gov.ua/

8. Petro Pererva, Vyacheslav Tovazhnyanskiy, Tat'yana Kobeleva, Ivan Gladenko. Antikrizisnyy monitoring of finansovo-ekonomicheskikh indexes of work of enterprise. *Business Studies*. Volume 7. Numer 2. Miskolz Press. 2010. S. 171-183.

9. Перерва П.Г., Кравчук А.В. Ефективність як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 137-143.

10. Сосновська О.О., Житар М.О. Економічна безпека підприємства: сутність та ознаки забезпечення. *Облік і фінанси*. 2018. № 3. С. 124-132.

11. Перерва П.Г., Косенко А.В., Кобелева, Т.О., Маслак М.В. Системний підхід до дослідження цінових, маркетингових, інвестиційних та інноваційних характеристик трансферу технологій промислової продукції. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 19 (1295). С. 121-126.

12. Kobieliwa T., Kocziszy György, Veres Somosi Mariann Compliance-Technologies in Marketing. *MIND JOURNAL*. Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna. №5. 2018. URL: https://mindjournal.wseh.pl/sites/default/files/article/09-18/compliance-technologies_in_marketing.pdf

13. Перерва П.Г. Економіко-організаційні засади інноваційної та інвестиційної діяльності підприємства. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2017. № 45 (1266). С.51-55.

14. Баганець О. Криміногенна ситуація в Україні. *Юридичний вісник України*. 2017. 3 ч.

15. Перерва П.Г. Комплаєнс-програма промислового підприємства: сутність и задачі. *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Сер.: Економічні науки*. Харків: НТУ "ХПІ", 2017. № 24 (1246). С.53-158.

16. Technology transfer [Text] / P.G.Pererva, G.Kocziszy, D.Szakaly, M.Somosi Veres. Kharkiv-Miskolc: NTU «KhPI», 2012. 668 p.

17. Кобелева Т.О. Організаційна структура комплаєнс на промисловому підприємстві. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 47 (1323). С. 121-127.

18. Перерва П.Г., Косенко А.В., Маслак М.В., Матросова В.О., Долина І.В. Розвиток організаційно-економічного механізму управління розвитком індустрії туризму та гостинності. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 48 (1324). С. 121-127.

19. Кобелева Т.О. Розробка рекомендацій по формуванню інтегрального показника комплаєнс-безпеки промислового підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 48 (1324). С. 46-52.

20. Перерва П.Г. Інформаційна діяльність підприємства: управлінська, цінова та маркетингова складові. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ „ХПІ”. 2018. № 37(1313). С. 27-32.

21. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

22. Глізнуца М.Ю., Перерва П.Г. Бенчмаркінг як метод оцінювання інтелектуального потенціалу регіонів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 4. С.11-19.

23. Мельничук Т.В. Кількісно-якісний аналіз економічної злочинності в Україні. *Вісник Південного регіонального центру НАН України*. 2016. №9. С.142–148.

24. Перерва П.Г., Кобелева Т.О., Романчик Т.В. Комплаєнс як фактор інноваційного розвитку підприємства. Інформація та знання в системі управління інноваційним розвитком: монографія / за заг. ред. докт. екон. наук, доц Ю.С.Шипуліної. Суми: Триторія, 2018. С.205-220.

25. Марчук Л.С., Перерва П.Г. Інтелектуальний потенціал як економічна категорія. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 15 (1291). С. 53-63.

26. Колесніченко О. Тіньова економіка України досягає 45% - МВФ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941/>

27. Перерва П.Г., Кобелева Т.О. Управління маркетингом інноваційної продукції на засадах життєвого циклу товару. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 26-30.

28. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (статистичні інформація за 2013-2018 рр.). Генеральна прокуратура України: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua>

29. Pererva P.G., Kobielieva T.O. The formation of anti-crisis program of the industrial enterprise based on innovative monitoring. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2016. № 48 (1220). С.41-44.

30. Перерва П.Г., Кобелева Т.О. Якість інноваційної продукції як складова маркетингової політики та конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2016. № 28 (1200). С. 70-74.

31. Старостіна А.О. Маркетинг: теорія, світовий досвід, українська практика: підруч. Київ: Знання, 2009. 1070 с.

32. Косенко О.П., Ткачова Н.П., Ткачов М.М., Перерва П.Г. Формування конкурентного, інтелектуального і маркетингового потенціалу інноваційного підприємництва. *Вісник Національного технічного університету "Харківський*

політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр. Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 20 (1296). С. 36-40.

33. Косенко А.В., Маслак М.В., Матросова В.О., Долина І.В., Перерва П.Г. Формування управлінської, маркетингової та інноваційної політика на підприємствах туристичної індустрії. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки): зб. наук. пр.* Харків: НТУ "ХПІ", 2018. № 47 (1323). С. 114-120.

Розділ 4

4.1.

1. Ожегов С.И, Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Азбуковник, 1999. 944 с.

2. Снігова О.Ю. Механізм державного та регіонального управління соціальною безпекою. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2(3). С.87-92.

3. Указ Президент України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 № 105/2007 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5728.html>.

4. Халецька А.А. Контури соціальної політики держави: соціальна безпека. URL: <http://dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=99>.

5. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

6. Шевчук П.І. Соціальна політика. Львів: Світ, 2003. 400 с.

7. Концепція державної житлової політики від 30.06.1995 № 254к/95-ВР [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/95-вр>.

8. Тропіна В.Б. Соціогуманітарні аспекти фінансової політики держави. [Електронний ресурс]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/61.pdf

9. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

4.2.

1. Білик В. В. Характеристика інноваційно-інвестиційної складової в системі економічної безпеки підприємств України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10(1). С. 35-38.

2. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 24.08.2019).

3. Дурицька Г. В. *Інвестиційно-інноваційна безпека країни в умовах транснаціоналізації. Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 305-309.
4. Лещинський В. П. Основні напрями підвищення ефективності інвестиційної. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 132-137.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 21.07.2019).
6. Сак Т. В. Інноваційна діяльність підприємств у контексті комплексного забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*, Вип. 6. Ч.3. 2014. С. 116-119.
7. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 24.07.2019).
8. Ульяновченко О.В. Інноваційно-інвестиційна діяльність, як основа сталого розвитку економіки держави. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. №2(4). С. 70-76.
9. Юрчук Н. П., Вовк В. Ю., Топіна Р. П. Інноваційно-інвестиційна діяльність як основа реалізації концепції сталого розвитку економіки України. *Агросвіт*. 2019. № 3. С. 53–61.
10. The Global Innovation Index. WIPO. URL: <https://wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4330> (дата звернення: 24.08.2019).

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні функції органів управління щодо забезпечення соціоекологоекономічної безпеки держави

Орган державного управління	Основні функції
Верховна Рада України	<ul style="list-style-type: none"> - створює правові заходи функціонування системи національної економічної безпеки; - визначає бюджетні асигнування на фінансування державних органів, загальнодержавних програм, заходів, спрямованих на забезпечення соціоеколого-економічної безпеки; - заслуховує не рідше одного разу на рік доповідь Президента України про стан забезпечення економічної безпеки України в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України; - визначає основи економічної безпеки України, зокрема приймає Концепцію економічної безпеки, законодавчі акти та загальнодержавні програми у цій сфері; - формує життєво важливі національні економічні, соціальні та екологічні інтереси і закріплює це законодавчими актами; - ратифікує міжнародні договори та угоди, що стосуються сфери соціоеколого-економічної безпеки; - здійснює контроль за діяльністю органів державної влади у сфері економічної безпеки; - на законодавчому рівні регулює засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; основи соціального захисту, форми й види пенсійного забезпечення; засади регулювання правд і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури й охорони здоров'я; екологічної безпеки; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; засади регулювання демографічних і міграційних процесів; - затверджує законом Державний бюджет та вносить у відповідній формі до нього зміни, здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; - приймає рішення щодо звіту про його виконання визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку і довкілля; - затвердження загальнодержавних програм соціального розвитку; визначення основ соціального захисту, форм і видів пенсійного забезпечення, а також засад регулювання праці і зайнятості, охорони здоров'я тощо.
Президент України	<ul style="list-style-type: none"> - виступає гарантом забезпечення економічної безпеки України забезпечення державної незалежності, територіальної цілісності та національної безпеки України; забезпечення прав і свобод людини і громадянина; - визначає цілі економічної безпеки і стратегію на ближчу і далеку перспективи; - видає укази та розпорядження, спрямовані на захист національних економічних інтересів та здійснення системи заходів по забезпеченню економічної безпеки особи, сім'ї, суспільства, держави; - утворює, реорганізує відповідно до чинного законодавства органи виконавчої влади, що утворюють систему забезпечення економічної безпеки; - звертається з доповіддю до Верховної Ради України про стан забезпечення економічної безпеки в контексті щорічного Послання про внутрішнє та зовнішнє становище України;

Продовж. додатку А

<p>Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечують економічну самостійність України та її економічну безпеку; - забезпечують виконання Конституції України, законів України, актів Президента України у сфері національної та міжнародної економічної безпеки; - розробляють і виконують в межах своїх повноважень державні програми, спрямовані на забезпечення економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; - забезпечують здійснення державної політики у сфері у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту населення у сфері культури; - забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; - здійснюють аналіз загроз економічній безпеці, розробляють та вживають заходи щодо локалізації та нейтралізації цих загроз; - забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; - розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; - здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю.
<p>Рада національної безпеки і оборони України</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки; - координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки; - розробляє стратегію економічної безпеки і організовує підготовку відповідних державних програм; - здійснює постійний моніторинг національних економічних інтересів, комплексну оцінку та прогноз потенційних і реальних загроз економічній безпеці; - аналізує стан і тенденції розвитку економічної ситуації в Україні та за її межами, а також визначає на цій основі пріоритетні напрямки забезпечення економічної безпеки; - планує, організовує і контролює здійснення заходів з метою локалізації та нейтралізації загроз економічній безпеці; - розробляє пропозиції Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки та забезпечення економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави; - прогнозує наслідки рішень державних органів з питань внутрішньої та зовнішньої політики в сфері економічної безпеки; - розробляє рекомендації щодо запобігання виникненню надзвичайних ситуацій у соціально-економічній сфері.
<p>Конституційний суд України, суди загальної юрисдикції</p>	<ul style="list-style-type: none"> - здійснюють правосуддя щодо забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки особи, суспільства, держави; - забезпечують судовий захист суб'єктів економічної безпеки, чії права були порушені у зв'язку з діяльністю по забезпеченню економічної безпеки
<p>Органи прокуратури</p>	<ul style="list-style-type: none"> - здійснюють нагляд за дотриманням Конституції України та чинного законодавства органами, які забезпечують соціоекологіоекономічну безпеку
<p>Органи місцевої державної влади, місцевого самоврядування</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечують виконання державних програм, спрямованих на забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки; - розробляють і здійснюють у межах своїх повноважень заходи щодо забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки

Продовж. додатку А

<p>Громадяни та об'єднання громадян</p>	<ul style="list-style-type: none"> - отримують у відповідності з чинним законодавством інформацію про діяльність державних органів щодо забезпечення економічної безпеки та беруть безпосередню участь у забезпеченні економічної безпеки; - привертають увагу суспільства та державних органів до небезпечних явищ і процесів у сфері економічної безпеки; - захищають власні права щодо реалізації особистих економічних інтересів засобами, які передбачені чинним законодавством.
<p>Міністерство культури України</p>	<ul style="list-style-type: none"> - визначає пріоритетні напрями розвитку у сферах кінематографії, культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України і забезпечує нормативно-правове регулювання у цих сферах; - розробляє і здійснює заходи щодо створення умов для відродження та розвитку культури української нації, культурної самобутності корінного народу і національних меншин України, всіх видів мистецтв, аматорської творчості, осередків традиційної культури, народних художніх промислів та нематеріальної культурної спадщини; - здійснює заходи щодо підтримки видань аудіовізуальної, відеопродукції з творами національного мистецтва; сприяє діяльності творчих спілок, молодіжних, дитячих та інших громадських організацій, що функціонують у сферах культури, мистецтв; - формує, встановлює та затверджує в установленому порядку за участю та погодженням з іншими сторонами соціального діалогу державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури, здійснює відповідно до законодавства моніторинг застосування, фінансового забезпечення та контроль за додержанням зазначених нормативів; - сприяє централізованому комплектуванню і використанню бібліотечних фондів, здійснює координацію робіт щодо об'єднання бібліотек в єдину бібліотечно-інформаційну систему; - здійснює відповідно до законодавства координацію діяльності бібліотек, а також контролює діяльність бібліотек, що перебувають у державній та комунальній власності, збереження ними бібліотечного фонду України; - здійснює координацію діяльності театрів; - сприяє збереженню та розвитку культурної інфраструктури села, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, традиційної культури регіонів; - здійснює формування державної частини Музейного фонду України, контроль за станом обліку, зберіганням, охороною, реставрацією, використанням та переміщенням музейних предметів Музейного фонду України, сприяє формуванню сучасної інфраструктури музейної справи, розвитку музейної мережі, забезпечує поповнення експозицій музеїв; - здійснює заходи, спрямовані на популяризацію культурних надбань Українського народу за межами України і світової культури в Україні; - налагоджує у межах повноважень контакти з українською діаспорою з метою пошуку культурних цінностей, створення умов для повернення їх в Україну; - сприяє зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань; розробляє заходи щодо збереження і розвитку культурного та мовного розвитку національних меншин України; - здійснює заходи щодо формування толерантності в українському суспільстві.

Продовж. додатку А

<p>Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України</p>	<ul style="list-style-type: none"> - визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку з питань освіти і науки, молоді, фізичної культури та спорту; - забезпечує розвиток освітнього, наукового, інноваційного, інформаційного потенціалу України, інтелектуальної власної, видів спорту та фізичного виховання різних груп населення; - забезпечує інтеграцію вітчизняної освіти і науки, сфер інформатизації, інформаційних ресурсів, інтелектуальної власності, фізичної культури і спорту із неухильним дотриманням принципів збереження і захисту національних інтересів; - створює умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої освіти, інклюзивного навчання та освіти впродовж життя, наукових ступенів та вчених звань; - розробляє та затверджує в установленому порядку Базовий компонент дошкільної освіти, розробляє державні стандарти освіти; - організовує розроблення та впровадження програмно-методичного забезпечення дошкільних, загальноосвітніх, спеціальних та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти; - забезпечує формування оптимальної мережі дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, у тому числі спеціальних, загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів соціальної реабілітації, шкіл-інтернатів та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти для задоволення освітніх потреб населення, експериментальних навчальних закладів з урахуванням потреб особистості й регіональної специфіки; - забезпечує у межах своїх повноважень розвиток різних форм позашкільної освіти, в тому числі за місцем проживання дітей, формує програми розвитку позашкільної освіти, спрямовані на творчий розвиток особистості, виявлення та підтримку обдарованих дітей, талановитої молоді, здійснює навчально-методичне керівництво із зазначених питань; - створює належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, яка навчається, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів; - здійснює нормативно-правове та методичне забезпечення функціонування навчальних закладів; - визначає стратегію моніторингу якості освіти та забезпечує його проведення; - затверджує порядок забезпечення учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів підручниками й навчальними посібниками; - формує щороку пропозиції та доводить до підпорядкованих навчальних закладів державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб; - здійснює заходи щодо матеріального та морального стимулювання працівників освіти і науки, інших учасників навчально-виховного процесу та вживає заходів щодо поліпшення матеріальних і житлових умов студентів, учнів, слухачів, вихованців, працівників освіти, науки і спорту, організації їх медичного та побутового обслуговування; - забезпечує випуск підручників, посібників, методичної літератури; - координує діяльність органів виконавчої влади щодо розроблення державних цільових наукових та науково-технічних програм, наукової складової інших державних цільових програм і контролює їх виконання; - надає в установленому порядку державну підтримку дитячим, молодіжним та іншим громадським організаціям, у тому числі фізкультурно-спортивної спрямованості, залучає їх до виконання державних програм і заходів з питань освіти, науки, молоді, фізичної культури та спорту.
---	--

Продовж. додатку А

<p>Міністерство охорони здоров'я</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує в межах своєї компетенції додержання закладами охорони здоров'я, установами і закладами державної санітарно-епідеміологічної служби Міністерства, іншими підприємствами, установами та організаціями права громадян на охорону здоров'я; - бере участь у розробленні проектів Державної програми економічного і соціального розвитку України, Державного бюджету України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України; - готує пропозиції стосовно визначення пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я, розробляє та організовує виконання державних комплексних та цільових програм охорони здоров'я; - здійснює міжвідомчу координацію щодо боротьби із захворюванням на СНІД; - здійснює координацію діяльності закладів охорони здоров'я, органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, науково-дослідних установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності щодо питань діагностики, лікування і профілактики захворювань, формування здорового способу життя; - бере участь у розробленні заходів, спрямованих на недопущення шкідливого впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я людини; - бере участь у визначенні заходів та проведенні разом з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування роботи із запобігання хворобам, а також зниження захворюваності, інвалідності та смертності населення; - готує пропозиції щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, запобігання занесенню та поширенню на території України особливо небезпечних (у тому числі карантинних) і небезпечних інфекційних хвороб; - бере участь у розробленні державних соціальних нормативів у сфері охорони здоров'я, затверджує відповідні норми та нормативи у цій сфері; - затверджує переліки важких робіт, робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок та неповнолітніх, а також підіймання і переміщення ними важких речей; - забезпечує проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності та надання реабілітаційної допомоги населенню; - розробляє відповідно до законодавства рекомендації щодо встановлення для громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, додаткових норм раціонального харчування у спеціалізованих закладах охорони здоров'я, встановлює медичні та фізіологічні норми харчування для зазначеної категорії; - забезпечує в межах своєї компетенції розвиток медичної науки, впровадження в практику охорони здоров'я результатів наукових досліджень; - організовує забезпечення населення лікарськими засобами, інформує працівників закладів охорони здоров'я і населення про лікарські засоби та імунобіологічні препарати, дозволені до застосування; забезпечує додержання встановленого порядку надання пільг щодо відпуску громадянам безоплатно або на пільгових умовах медикаментів та імунобіологічних препаратів.
<p>Міністерство будівництва та регіонального розвитку</p>	<ul style="list-style-type: none"> - визначає пріоритетні напрями розвитку відповідних сфер будівництва, архітектури, містобудування, промисловості будівельних матеріалів, житлово-комунального господарства, житлової політики, благоустрою населених пунктів, квітково-декоративного насінництва та розсадництва, поводження з побутовими відходами, поховання, технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна; - порядки, норми і правила у сфері житлово-комунального господарства, житлової політики, благоустрою населених пунктів, квітково-декоративного насінництва та розсадництва, поводження з побутовими відходами, поховання; єдину соціально-економічну, технічну політику у сфері питної води та питного водопостачання;

Продовж. додатку А

	<ul style="list-style-type: none"> - методики визначення норм споживання житлово-комунальних послуг (крім споживання природного газу та електроенергії), нормативів витрат і втрат ресурсів, що використовуються у житлово-комунальній сфері, вартості утримання та технічного обслуговування об'єктів житлово-комунального господарства; - методичні рекомендації та порядок проведення моніторингу якості питної води, технічного стану систем централізованого питного водопостачання та водовідведення, процесів підтоплення міст і селищ міського типу; - нормативно-правові акти з питань архітектурно-будівельного контролю, контролю у сфері житлово-комунального господарства; - організаційне забезпечення з питань державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, формування житлового фонду соціального призначення, розгортання молодіжного житлового будівництва, кредитування індивідуальних сільських забудовників, реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду та впровадження інфраструктурних проєктів; діяльності саморегулювних організацій у сфері архітектурної діяльності; підтвердження придатності будівельних виробів до застосування (видає технічні свідоцтва) та оцінки відповідності у визначеній сфері діяльності; - організаційне, науково-технічне забезпечення виконання завдань з реформування і розвитку житлово-комунального господарства; - веде Єдиний державний реєстр громадян, які потребують поліпшення житлових умов; - готує та оприлюднює національну доповідь про якість питної води і стан питного водопостачання в Україні; - розробляє та координує програми підвищення енергоефективності та енергозбереження в житлово-комунальному господарстві, обладнання житлових будинків засобами обліку і регулювання споживання води та теплової енергії; формує прогностичні баланси споживання теплової енергії; - сприяє створенню виконавцями/виробниками систем управління якістю житлово-комунальних послуг відповідно до національних та міжнародних стандартів.
<p>Міністерство екології та природних ресурсів</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує нормативно-правове регулювання; - розробляє і вводить у дію нормативи допустимих рівнів шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на стан навколишнього природного середовища; - погоджує згідно із законодавством проєкти лімітів на утворення та розміщення небезпечних відходів; - погоджує місця розміщення об'єктів поводження з небезпечними відходами; - погоджує місця розміщення підприємств, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної, небезпечної продукції; - визначає пріоритетні напрями розвитку відповідної сфери; - організовує моніторинг навколишнього природного середовища, забезпечує функціонування загальнодержавної інформаційно-аналітичної системи моніторингу навколишнього середовища; - забезпечує впровадження механізмів сталого розвитку у відповідній сфері; - здійснює технічне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки; - розробляє стратегічні, програмно-планові документи у відповідній сфері та забезпечує їх реалізацію; - забезпечує міжнародне співробітництво у межах своїх повноважень, вивчення, узагальнення і поширення міжнародного досвіду, організацію виконання зобов'язань України відповідно до міжнародних угод з питань, що належать до його компетенції.

Продовж. додатку А

<p>Міністерство внутрішніх справ України</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечує реалізацію державної політики щодо боротьби із злочинністю; - організовує здійснення органами внутрішніх справ профілактичних і оперативно-розшукових заходів щодо запобігання злочинам, їх виявлення, припинення і розкриття, виявляє, розкриває і розслідує злочини, що мають міжрегіональний і міжнародний характер, веде боротьбу з організованою злочинністю, наркобізнесом і злочинами у сфері економіки; - забезпечує профілактику правопорушень, вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, підприємствам, установам і організаціям подання щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, організовує проведення серед населення роз'яснювальної роботи з питань охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю; - вживає разом з іншими державними органами заходів щодо запобігання дитячій безпритульності та правопорушенням серед неповнолітніх; - бере участь у ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; - організовує здійснення заходів щодо рятування людей, охорони їх безпеки, забезпечення громадського порядку, збереження майна в разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та щодо ліквідації їх наслідків; - забезпечує участь органів внутрішніх справ у межах їх повноважень у здійсненні заходів щодо охорони довкілля;
<p>Міністерство соціальної політики</p>	<ul style="list-style-type: none"> - здійснює нормативно-правове регулювання у сферах зайнятості та трудової міграції; оплати і умов праці; загальнообов'язкового державного соціального страхування, пенсійного забезпечення; надання адресної соціальної допомоги, соціальних послуг та соціального обслуговування населення; соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та інших соціально вразливих верств населення; захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, з питань сім'ї і дітей; забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; попередження насильства в сім'ї; - здійснює в межах своїх повноважень координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо застосування державних соціальних стандартів і нормативів та нормативів фінансового забезпечення надання державних соціальних гарантій; - розраховує щомісяця фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення; - бере участь у проведенні аналізу проектів державних цільових програм з метою визначення соціальних наслідків виконання програм, у тому числі їх впливу на соціальний захист населення та використання трудових ресурсів; - вивчає стан економічної активності населення і тенденції процесів на ринку праці, складає на цій основі прогнози щодо регулювання ринку праці та зайнятості населення; - сприяє створенню умов для використання праці громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці; - розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції з питань зайнятості населення та його соціального захисту від безробіття, з питань професійного навчання, регулювання трудової міграції громадян України; - розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розміру мінімальної заробітної плати, робочого часу та часу відпочинку, умов оплати праці працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з державного бюджету, грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів відповідно до закону;

Продовж. додатку А

- розробляє і затверджує міжгалузеві кваліфікаційні характеристики посад керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та професій робітників;
- забезпечує проведення моніторингу у сфері оплати та нормування праці;
- здійснює державне регулювання та нагляд за дотриманням законодавства щодо призначення (перерахунку) і виплати пенсій;
- здійснює державний нагляд у сферах загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- аналізує виконання державних соціальних гарантій, які передбачають надання соціального захисту, координує діяльність центральних органів виконавчої влади щодо формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері розвитку соціального діалогу, з питань колективно-договірного регулювання трудових і соціально-економічних відносин;
- розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо надання державної адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, інвалідам, особам, які страждають на психічні розлади, іншим соціально вразливим верствам населення;
- організовує роботу щодо призначення та виплати передбаченої законодавством України державної соціальної допомоги громадянам та сім'ям надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, компенсації шахтарям за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла;
- визначає потребу регіонів у створенні установ соціального обслуговування населення, соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів, організацій, що надають соціальні послуги соціально вразливим верствам населення;
- розробляє правові, економічні та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність закладів соціального обслуговування, реабілітаційних установ, санаторіїв для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємств та установ протезної галузі, і забезпечує оптимізацію та розвиток їх мережі;
- бере участь у створенні безперешкодного середовища для маломобільних категорій населення;
- організовує роботу щодо виплати грошових компенсацій інвалідам, організовує санаторно-курортне лікування інвалідів, ветеранів війни, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- організовує та координує роботу, пов'язану з визначенням статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- організовує безкоштовне харчування дітей на радіоактивно забруднених територіях та виплату компенсацій сім'ям з дітьми, потерпілим внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- організовує роботу щодо виплати передбачених законодавством України компенсацій та допомоги громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- здійснює координацію роботи з соціального захисту бездомних осіб;
- здійснює загальну координацію соціального патронажу осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;
- здійснює заходи щодо організації прийому, облаштування та адаптації депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;
- організовує та проводить роботу щодо соціальної підтримки молодих сімей, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та багатодітних сімей;

Продовж. додатку А

- здійснює управління у сфері соціальної роботи з сім'ями та дітьми, проводить роботу з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, сприяє розвитку різних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також створенню дитячих будинків сімейного типу;   - організовує оздоровлення та відпочинок дітей;   - розробляє заходи, спрямовані на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства;   - координує діяльність відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї;   - визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї та організовує роботу з їх створення;   - забезпечує виконання зобов'язань України за міжнародними договорами у сферах зайнятості населення та трудової міграції, соціального захисту населення, трудових відносин, розвитку соціального діалогу;

Додаток Б

Основні нормативно-правові документи щодо забезпечення соціальної та економічної безпеки населення України

Складова безпеки	Нормативно-правові акти
1	2
Економічна безпека	
У сфері безпеки працевлаштування	Ст. 43 Конституції України гарантує право кожної особи на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.
	1. Закон України «Про підприємництво». 2. Закон України «Про зайнятість населення». 3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». 4. Закон України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування». 5. Закон України «Про охорону праці». 6. Закон України «Про колективні договори і угоди». 7. Закон України «Про відпустки». 8. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».
	Кодекс законів про працю України.
У сфері фінансової безпеки	Конституція України: ст. 42: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом»; ст. 67: «Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, встановлених законом, та щороку подавати в органи податкової служби за місцем проживання (реєстрації) декларації про свій матеріальний стан і доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом».
	1. Закон України «Про оплату праці». 2. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб». 3. Закон України «Про мінімальну заробітну плату». 4. Закон України «Про пенсійне забезпечення».
	Податковий кодекс України.
Соціальна безпека	
У сфері безпеки проживання	Конституція України: ст. 47: «Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду».
	1. Закон України «Про житлово-комунальні послуги». 2. Закон України «Про власність». 3. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку».
	Житловий кодекс України.
У сфері соціального забезпечення	1. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». 2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». 3. Закон України «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». 4. Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ». 5. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». 6. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

	<p>7. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».</p> <p>8. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням».</p> <p>9. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».</p> <p>10. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».</p> <p>11. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».</p> <p>12. Закон України «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни».</p> <p>13. Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей».</p> <p>14. Закон України «Про межу малозабезпеченості».</p> <p>15. Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет».</p>
У сфері освіти	<p>Конституція України: ст. 53: «Кожен має право на освіту. Право набувати спеціальні знання, що дають можливість вибору професії та роду трудової діяльності».</p> <p>1. Закон України «Про освіту».</p> <p>2. Закон України «Про професійно-технічну освіту».</p> <p>3. Закон України «Про середню загальну освіту».</p> <p>4. Закон України «Про позашкільну освіту».</p> <p>5. Закон України «Про дошкільну освіту».</p> <p>6. Закон України «Про вищу освіту».</p> <p>7. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність».</p>
У сфері культури, дозвілля та відпочинку	<p>Ст. 43 Конституції України гарантує кожному право, задоволення національно-культурних і мовних потреб, вільний розвиток своєї особистості, право на свободу світогляду.</p> <p>1. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні».</p> <p>2. Закон України «Про телебачення і радіомовлення».</p> <p>3. Закон України «Про музеї та музейну справу».</p> <p>4. Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу».</p> <p>5. Закон України «Про видавничу справу».</p> <p>6. Закон України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України».</p> <p>7. Закон України «Про кінематографію».</p> <p>8. Закон України «Про театри і театральну справу».</p> <p>9. Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки».</p> <p>10. Закон України «Про культуру».</p> <p>11. Закон України «Про туризм».</p> <p>12. Закон України «Про фізичну культуру і спорт»</p> <p>13. Закон України «Про курорти».</p>

Додаток В

Нормативно-правове забезпечення процесу регулювання екологічної безпеки населення в Україні

Сфера	Основні нормативно-правові акти
Загальне законодавство	<ul style="list-style-type: none"> - Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”; - Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”; - Закон України від 2004.06.24, № 1864-IV "Про екологічну мережу України”; - Закон України від 2004.06.24, № 1862-IV "Про екологічний аудит”; - Закон України від 2000.07.13, № 1908-III "Про зону надзвичайної екологічної ситуації”; - Закон України від 2001.01.18, № 2245-III "Про об'єкти підвищеної небезпеки”; - Закон України від 1995.02.09, № 45/95-ВР "Про екологічну експертизу”; - Закон України від 2007.04.05, № 877-V "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності”; - Закон України від 2007.05.31, № 1103-V "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів”; - Постанова Верховної Ради, від 1998.03.05, № 188/98-ВР "Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”; - Постанова Верховної Ради, від 1997.02.27, № 123/97-ВР "Про Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води”; - Постанова Верховної Ради, від 1994.02.04, № 3939-XII "Про ратифікацію Конвенції про захист Чорного моря від забруднення”;
У сфері охорони атмосферного повітря	<ul style="list-style-type: none"> - Закон України від 2005.0.03, № 2455-IV "Про Загальнодержавну програму "Питна вода України" на 2006-2020 роки" - Закон України від 1992.10.16, № 2707-XII "Про охорону атмосферного повітря" - Закон України від 2006.10.18, № 255-V "Про ратифікацію Поправок до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар" - Закон України від 2004.02.04, № 1430-IV "Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату" - Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2001 р. „Про затвердження переліку найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню”, яка визначає перелік найбільш поширених забруднюючих речовин; - Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. „Про порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря”, яка встановлює механізм розроблення та затвердження науково обґрунтованих нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря з метою уникнення, зменшення чи запобігання негативним наслідкам його забруднення; - Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. „Про порядок розроблення та затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан

	<p>атмосферного повітря”;</p> <p>- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2003 р „Про схвалення концепції реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які призводять до підкислення, евтрофікації та утворення приземного озону”;</p>
У сфері охорони надр та землі	<p>- Кодекс земельний, від 2001.10.25, № 2768-III "Земельний кодекс України";</p> <p>- Кодекс про надра, від 1994.07.27, № 132/94-ВР "Кодекс України про надра";</p> <p>- Закон України від 2004.06.17, № 1808-IV "Про державну експертизу землевпорядної документації";</p> <p>- Закон України від 2003.06.19, № 963-IV "Про державний контроль за використанням та охороною земель";</p> <p>- Закон України від 2003.06.19, № 962-IV "Про охорону земель";</p> <p>- Постанова Верховної Ради, від 2003.11.20, № 1310-IV "Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні";</p> <p>- Закон України "Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року";</p> <p>- Закон України від 2000.01.14, № 1389-XIV "Про меліорацію земель";</p> <p>- Закон України від 2005.09.07, № 2831-IV "Про ратифікацію Європейської ландшафтної конвенції"</p>
У сфері природно-заповідного регулювання	<p>- Закон, від 1992.06.16, № 2456-XII "Про природно-заповідний фонд України";</p> <p>- Постанова Президії Верховної Ради, від 1993.05.31, № 3239-XII "Про впорядкування управління природними, біосферними заповідниками та національними природними парками";</p> <p>- Постанова Президії Верховної Ради, від 1994.08.05, № 97/94-ПВ "Про програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні";</p> <p>- Постанова Верховної Ради, від 1993.12.23, № 3788-XII "Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками";</p> <p>- Постанова Верховної Ради, від 1994.09.22, № 177/94-ВР "Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні.</p>
У сфері мисливства та лісового господарства	<p>- Кодекс лісовий, від 1994.01.21, № 3852-XII "Лісовий кодекс України";</p> <p>- Закон України від 2000.02.22, № 1478-III "Про мисливське господарство та полювання"</p>
У сфері поводження з відходами	<p>- Закон України від 1998.03.05, № 187/98-ВР "Про відходи";</p> <p>- Закон України від 1999.05.05, № 619-XIV "Про металобрухт";</p> <p>- Закон України від 1995.06.30, № 255/95-ВР "Про поводження з радіоактивними відходами";</p> <p>- Закон України від 2000.09.14, № 1947-III "Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами"</p>
У сфері охорони рослинного і тваринного світу	<p>- Закон України від 1999.04.09, № 591-XIV "Про рослинний світ";</p> <p>- Закон України від 1998.10.14, № 180-XIV "Про захист рослин";</p> <p>- Закон України від 2001.12.13, № 2894-III "Про тваринний світ";</p> <p>- Закон України від 2002.02.07, № 3055-III "Про Червону книгу України"</p>

Для нотаток

Наукове видання

**МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Колективна монографія

Комп'ютерний набір
Друкується в авторській редакції

Н.В.Коленда

Підписано до друку .
Формат 60x84 /16. Папір офс. Гарнітура Times.
Умовн. друк. арк. 10,75. Обл. вид арк. 10,0. Тираж 300 примірників.

